PÉTERI JÁNOS

AZ ELSŐ JEZSUITÁK MAGYARORSZÁGON

(1561 - 1567)

RÓMA
1963

PÉTERI JÁNOS

AZ ELSŐ JEZSUITÁK MAGYARORSZÁGON

(1561 - 1567)

RÓMA
1963

La Fiaccola per le Arti Grafiche - Roma - Pomezia - Tel. 302.380

TARTALOMJEGYZÉK

ELŐLJÁRÓBAN 5

I. MAGYARORSZÁG FELÉ 9

1. Van-e még segítség — 2. Bécsben.

II. AZ ESZTERGOMI ÉRSEK 27

1. Oláh mint humanista — 2. Az államférfi — 3. A lelki elmélyülés útján — 4. A Magyar Katolikus Egyház megmentéséért.

III. TÁRGYALÁSOK A JÉZUSTÁRSASÁG MAGYARORSZÁGI LETELEPÍTÉSÉRŐL 48

1. Oláh tapogatódzása — 2. Bornemissza Pál terve — 3. Szent Ignác hagyatéka — 4. Lainez, az új generális — 5. Megbeszélések a magyar kollégium ügyében — 6. Még 1560-ban jöjjenek...

IV. ZSINATOK 83

1. Előkészület — 2. Az első nagyszombati zsinat — 3. Az 1561. nagyszombati zsinat — 4. A nyitrai zsinat — 5. Gyászos vég — 6. További zsinatok.

V. MAGYARORSZÁGON 113

1. Letelepedés — 2. Építkezés — 3. Benépesítés.

VI. A TANITÁS ÉS NEVELÉS SZOLGÁLATÁBAN 127

1. A nagyszombati városi-érseki iskola — 2. A jezsuita iskola — 3. A nagyszombati papnevelő.

VII. FÖLDI JAVAK 151

1. Alapítvány — 2. A széplaki jobbágyok — 3. Kiáltó szegénység.

VIII. SÖTÉT FELLEGEK 173

1. Harc a hivatásért — 2. Pestis — 3. Kegyvesztetten.

IX. A KOLLÉGIUM FŐ IRÁNYÍTÓI 191

1. Juan de Vitoria — 2. Jerónimo Nadal.

X. RENDI ÉLET 221

1. Legfelsőbb változás — 2. Lelkiség — 3. Demográfiai mozgalom — 4. Csatlakozás a Jézustársasághoz — 5. Kiválás — 6. Emberi gyöngeségek.

XI. AZ ELSŐ REKTOR PORTRÉJA 251

XII. LELKIPÁSZTORKODÁS 269

1. Német szónokok — 2. A papság szolgálatában — 3. A hivek érdekében.

XIII. SZOMORÚ VÉG 293

1. Magyar rektor — 2. A végzet felé — 3. Emlékirat — 4. Hernáth halála — 5. Feloszlatás.

FORRÁSOK — IRODALOM 323

ELŐLJÁRÓBAN

Négyszáz esztendeje annak, hogy a Jézustársaság először vetette meg lábát a régi Magyarországon: 1561-ben Oláh Miklós esztergomi érsek telepítette le Nagyszombatban. Magában nem nagyon jelentős az a kb. hét esztendő, amit itt töltött, de nevezetes abból a szempontból, hogy azt a várost, ahol most nem sikerült gyökeret vernie, s amelyről megállapitották, hogy alkalmatlan sajátlagos müködése számára, néhány évtized mulva visszatérve oda, a magyar katolikus ujjáéledésnek fellegvárává építi ki és az akkori magyar kulturális élet legjelentősebb központjává fejleszti ki.

Az első nagyszombati tartózkodás arasznyi idejéről Anton Socher az Osztrák Rendtartomány történetében [1] számol be. 1638-ban Dobronoki György S.J. is megírta e hét év eseményeit, kézirata azonban nem látott napvilágot [2]. Amikor 1735-ben a nagyszombati egyetem alapításának első centenáriumát ülték meg, Kazy Ferenc S.J. a főiskolával kapcsolatban 1561-től kezdve vázlatosan ecsetelte az ottani kollégium történetét is [3].

Mellőzve a rövidebb megemlékezéseket [4], amikor az ország fennállásának ezredik évét készültek megünnepelni, Fehér Ipoly, az akkori pannonhalmi főapát mint a millenniumi történelmi kiállítás közoktatásügyi csoportjának elnöke azon fáradozott, hogy erre az alkalomra minden magyar szerzetesrend megirja honi történetét. A jezsuita tartományfőnökhöz is for-

---

[1] *Historia Provinciae Austriae Societatis Iesu.* Pars prima. Ab exordio Societatis eiusdem ad annum Christi 1590. (Viennae 1740).

[2] A budapesti Egyetemi Könyvtár kézirattára őrzi a *Collectio Hevenessiana* XXVI. kötetében.

[3] *Historia universitatis Tyrnaviensis Societatis Iesu.* Ad annum Christi MDCCXXXV eiusdem universitatis secularem. (Tyrnaviae 1737).

[4] Ld. POLGÁR LÁSZLÓ S.I., *Bibliographia de historia S.I. in regnis olim Corona Hungarica unitis.* 1560-1773. (Romae 1957). Nn. 575-667.

dult. « Főtisztelendő Tartományfőnök Úr! — Magyarország ezer éves fennállását — úgymond — a magyar nemzet méltó ünneppel, országos kiállítással készül megülni. Ezen alkalomra a honfiak nemes lelkesedéssel hordják össze mindazt, amit elődeik a szellemi és anyagi működés terén megalkottak. Mivel a jezsuita-rendnek a magyar nemzet működése körül halhatatlan érdemei vannak, a millenniumi kiállítás történelmi csoportjának közoktatási bizottsága elmulaszthatatlannak tartja, hogy a jezsuita-rendnek magyarországi oktatás, nevelés és irodalom terén kifejtett működése méltóan legyen képviselve. A protestánsok működéséről sok az adat. Ezekkel szemben múlhatatlanul szükséges a katolikus, vagyis a jezsuita közoktatás- s nevelés-ügy és irodalom hű feltüntetése, hogy a mai társadalom lássa, míly hasznos tagjai voltak a nemzetnek a jezsuiták a multban is.

De ki rajzolhatna erről méltóbb képet, s ki tudná összegyűjteni eredményesebben az idevágó emlékeket, mint azon testület tagjai, melyeknek elődei a nagy kultúr missziót teljesitették? Miért is a bizottság mély tisztelettel keresi és kéri meg főt. Tartományfőnök Urat, méltóztassék a főt. jezsuita-rend közül néhány szakavatott férfiut — amilyeneket a magyarországi főt. jezsuita-rend pl. főt. Weiser és Tomcsányi atyákban is bír — a jezsuita-rend magyarországi oktatás- s nevelésügyi és irodalmi működésének összeállitásával és feltüntetésével megbízni.

A bizottság hazafias kérését Főtisztelendőséged szives pártolásába ajánlva, vagyok

Pannonhalma, 1894. május 15.

főt. Tartományfőnök Úrnak

mély tisztelettel
Fehér Ipoly
pannonhalmi főapát
a milleniumi történeti kiállitás
közoktatásügyi csoportjának elnöke ».

A páter provinciális ismervén a helyzetet, csak a kalocsai gimnáziumi tanárokra gondolhatott. Ők azonban az idő rövidsége, az anyag óriási méretei s a levéltári anyag feltáratlansága miatt úgy vélték, hogy rendes elfoglaltságuk mellett a

rendelkezésükre álló idő alatt nem állíthatnak méltó emléket a jezsuita multnak. Ebben valamennyien megegyeztek. Abban azonban már kétfelé ágazódott a felfogás, hogy az adott körülmények közt mit tegyenek. « Nyujtsunk rövid áttekintést a jezsuiták magyarországi oktatás-, nevelésügyi és irodalmi működéséről », — vélték egyesek. « Inkább semmit, mint csak ennyit! » — erősködtek a többiek. Volt ebben némi tárgyi igazság, de annyi föltétlenül igaz, hogy a legkényelmesebb álláspont. Azt mégis megtették, hogy megírták a kalocsai gimnázium történetét. A régi jezsuita iskolák feldolgozását idegenekre bízták. És meg kell hagyni, hogy ezek a körülményekhez képest becsületes munkát végeztek [5]. Mostani tanulmányunkkal kapcsolatban kizárólag Horváth Zoltán *A nagyszombati kath. érseki főgymnasium története* c. műve [6] érdekel minket, amennyiben a jezsuiták első nagyszombati letelepedését is tárgyalja.

Amikor a Jézustársaság általános visszaállításának első centenáriuma (1914) közeledett, Franz Wernz, akkori általános rendfőnök, buzdította a tartományi rendfőnököket, jelöljenek ki rendi történészeket, akik a Jézustársaság hazai multját megírják. A magyar rendfőnök, Speiser Ferenc, néhány embert (Komárik Istvánt, Hauer Ferencet, Lányi Edét) megbízott e munkával. Sok elfoglaltságuk mellett érdemlegesen és rendszeresen nem dolgozhattak a magyar jezsuiták történetén; bizonyára azért sem, mert a források feltárása még mindig késett. Velics László meg akarván menteni a becsületet, megírta a *Vázlatok a magyar jezsuiták multjából* c. három füzetet (1912-14). Az első (1560-1610) a mi tárgykörünkkel is foglalkozik.

Hogy méltóképpen meg lehessen írni a magyar jezsuiták történetét Szittyay Dénes 1921 tavaszán írásbeli engedélyt kapott Wlodimir Ledóchowski, a Jézustársaság akkori általános rendfőnökétől, hogy a rend központi levéltárában (akkor a hollandi Exaetenben volt) lemásolhassa mindazokat az adatokat, melyek a jezsuiták erdélyi és magyarországi működésére vonatkoznak. Ő volt az első magyar, aki e kiváltságban részesült.

---

[5] Az egyes iskolák értesítőjében jelentették meg.

[6] Megjelent a nagyszombati gimnázium értesítőjében 1895-ben.

Szittyay óriási munkát végzett. A talált anyagot lefényképezte. Most a Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága őrzi. Ennek felhasználásával készült dr. Meszlényi Antal *A magyar jezsuiták a XVI. században* c. munkája [7]. Ekkora terjedelemben és a korabeli forrásanyag felhasználásával még nem írta meg senki ezt a témát. Minthogy azonban a Szittyay-féle anyag csak fényképmásolatban van meg, és olvasása sokszor nehéz és rendkivül fárasztó, azért Meszlényinek, úgy látszik, nem volt elég türelme, de bizonyára ideje sem. Ez meglátszik a munkáján. Továbbá, minthogy nem tagja a Jézustársaságnak, azért nem ismeri ki magát mindenben. Végül az eddigi írók hagyományos tévedéseivel sem szakított mindig. Ezért e sorok írója vállalkozott a Szittyay gyűjtemény tanulmányozására. Amikor feldolgozásával már-már elkészült, megjelent Polgár László S.J. fentebb említett bibliográfiája, majd Lukács László S.J. és Polgár László S.J. *Documenta Romana historiae Societatis Jesu in regnis olim Corona Hungarica unitis* I. 1550-1570 (Romae 1959) c. klasszikus forrásmunkája, mely a Szitytyay-féle gyűjteménynél jóval kiadósabb és igen értékes jegyzetekkel van ellátva. Ennek nyomán átdolgozta kéziratát.

Még csak ennyit: ha a szerző a négyszáz év előtti embereket szólaltatja meg, ezeknek erősebb, olykor nyersebb kifejezésein ma bizonyára már senki sem akad fenn. Ezek a multéi. És amint a mai ember nem tartozik felelősséggel a multért, éppúgy nem is érzékenykedik a mult miatt. A történelem a multat boncolja és festi élethűen. Legalább is törekszik erre becsülettel. Ez a jelen munkának is becsvágya.

Befejezésül pedig mély háláját rója le a szerző mindazokkal szemben, akik e mű megírásában segítették. Különösen gondol itt Holovics Flóriánra, Polgár Lászlóra és mindenekelőtt Lukács Lászlóra, rendi történészekre.

---

[7] Bp. 1931. Szt. István könyvek 92 szám.

I. MAGYARORSZÁG FELÉ.

1. Van-e még segitség?

Olthatatlan szeretettel...

Európa térképe fekszik előttem. Mi történne, ha egy óriás Bécsnél megragadná a Dunát, és gigantikus rántással kiszakítaná Európa testéből? Kezében vonaglana, amint a beléömlő folyók is: a Lech, Inn, Enns, Moldva, Vág, Dráva, Száva, Tisza, Temes, Morava, Zsil, Olt, Iszker, Prut és a többi közvetlenül belétorkolló vizek. Következésképpen Bajorország, Ausztria, Cseh- és Morvaország, a régi Magyarország, részben Szerbia, Románia és Bulgária mezőgazdasági élete tönkremenne, vagy legalábbis roppantul megnehezülne, hiszen ez a sor ország nagy részben éppen e folyóknak köszönheti termékenységét.

E gazdasági és a hozzá kapcsolódó ipari életnek Loyolai Szent Ignác idejében Bécs volt természetes központja. Nem maradt el mögötte politikai hatósugara: a Duna-medencén túl terjedt érdekszférája. Azonkívül centrális fekvése miatt a különböző áramlatok metszőpontja volt, és hatásuk a Duna folyóhálózata mentén egyre tovább terjedt. Erről a Bécsről mondta 1578-ban az olasz Lorenzo Maggio, az osztrák jezsuita rendtartomány főnöke, II. Rudolf császárhoz írt levelében: a német városok városa — azok elseje.

Nem tudom, látta-e Szent Ignác Európa térképét. Annyit azonban ösztönösen is megsejtett zseniális hadvezéri tehetsége, hogy Bécs Közép-Európa lüktető szíve. Garnizon kellene ide Krisztus katonái számára! Innen indulhatnának hódító utakra, és hatalmas területeket foglalhatnának vissza Krisztus királynak...

Socher rendtörténetíró szerint Szent Ignác már régen vetette tekintetét Németországra, és ölelte azt szívére. Semmit sem kívánt annyira, mint hogy ezt végső vergődésében megse-

gítse. De nemcsak Németországot, valamint Ausztriát, kapcsolt tartományait és Csehországot, hanem Magyarországot, Erdélyt és általában az Itáliától északra fekvő tájakat is olthatatlan szeretettel szorította kebelére. « Tudja az, aki előtt a szívek titkai tárva-nyitva állnak, — mondja Ignác maga — és aki a lelkek üdvének és haladásának vágyát oltotta belém, mily vonzalom él bennem egész Németország... iránt ». Németországon a korabeli nyelvhasználat szerint Ausztriát is, valamint Magyarországot és általában a protestantizmustól veszélyeztetett, Olaszországtól északra fekvő vidékeket értették. Ez a szeretet és vágy nem volt pusztán elméleti. Mihelyt Isten « alkalmat és erőt ad hozzá, amennyiben rajtam múlik, tettel is ki akarom azt mutatni », folytatja Szent Ignác. Ehhez Ausztria számára I. Ferdinánd király szolgáltatta az alkalmat. Attól tartott ugyanis, ha vár, ha nem lát neki azonnal a mentésnek, tartományai végleg elvesznek a Katolikus Egyház számára.

Partszakadás.

Ferdinánd osztrák tartományai ugyanis azt a benyomást keltették, mint tavasszal a Maros. Partjait alámosta a víz, és a mit sem sejtő járókelő alatt leszakad. Arra is el lehet készülve a fuvaros, hogy a felázott talaj megcsúszik, és kocsistul-lovastul a hullámok áldozata lesz. Ferdinánd látta ezt a partszakadást, érezte a lavinaszerű csuszamlást. A pápák avignoni tartózkodása, a nyugati egyházszakadás és végül a renaissance mélyen alámosta az egyes emberekben éppúgy, mint a közfelfogásban az Egyház partjait, és talaját alaposan feláztatta.

Említettük az *avignoni tartózkodást*, jellegzetesen babiloni fogság néven emlegetik (1309-76). Az új pápai székhely kiépítése rengeteg pénzt emésztett föl. Nem kevesebb költségbe került az udvartartás. Nagyon néztek arra, hogy egy fejedelemé se legyen különb Európában, ha másban nem, legalább fényüzésben. A szükséges összegeket egyházi javak elárusitásából teremtették elő. Ha a kivetett pénz nem folyt be, jött az egyházi fenyíték. Megesett, hogy a hívek a legnagyobb ünnepeken sem mehettek istentiszteletre, mert pásztoraik büntetésből nem misézhettek, mivel az avignoni követelésnek nem tettek eleget. Azt a rombolást, melyet ez a lelkekben véghez vitt, még csak elmélyítette az a szomorú tény, hogy negyven évig

(1378-1417) *több pápája* volt az Egyháznak. Nem egy esetben még a legjobbak sem tudták, ki az Egyház törvényes feje. A több fővel darabokra szakadt a látható Egyház; a különböző pápák kölcsönösen kiközösítették egymást. E botrány megszüntetésére törvényt ültek az alattvalók a pápa, a legfőbb fórum fölött, akit egyedül csak Isten ítélhet meg. Isten ítélt is fölötte, amikor a pápák (1447-től) megnyitották a Vatikán kapuit a régi római isteneket és istennőket feleleventő *renaissance* előtt. E pogány isteneknek szerelmi kalandjai betöltötték az emberek fantáziáját, és törvénytelen gyerekek még a pápai udvart is.

Azt szokás mondani: fejtől bűzlik a hal. Azonban nemcsak felülről, hanem fordítva, alulról kiindulva is szemlélhetjük a problémát. Milyen korhadtaknak kellet lenniök a közállapotoknak, ha ilyen gyönge vezetők kerültek az Egyház élére? Nem csoda, ha egyre hangosabb és sürgetőbb lett a követelés: meg kell újítani az Egyházat fejében és tagjaiban. Ennél rövidebben és velősebben alig fogalmazhatták meg a programot. Nem az Egyház romlott meg: tanítása továbbra is szent és sérthetetlen, kegyelmi forrásai sem apadtak el, — hanem az Egyház tagjai bizonyultak nagyon gyarlóknak. Laikus eleme nem élt Isten törvényei szerint. Nem kis mértékben azért, mert az Egyház látható feje, a pápa és vele a klérus általában nem adott neki jó példát, nem élte az evangéliumot, és erkölcsi küzdelmeiben nem merített erőt a szentségek kegyelmi forrásaiból.

Minthogy Róma hősi elhatározással nem szánta rá magát szent életre, azért kezdték a bűnös emberrel együtt elvetni Krisztus földi helytartóját, és a látható Egyházban tapasztalt emberi gyöngeségek miatt tagadták Krisztus Egyházának láthatóvoltát. Így — hogy csak a legfőbbekre hivatkozzunk — Wiclif (1320-84) Angliában, Hus Csehországban (1415), Luther Márton Németországban, Kálvin Franciaországban és Svájcban. Jót akartak, de szörnyen tévedtek, és szinte helyrehozhatatlan pusztítást indítottak el: magát a kinyilatkoztatást támadták meg, és darabokra tépték Krisztus « varratlan köntösét », az Egyházat; egész tartományokat és országokat szakítottak le az Egyház testéről. Évszázadok óta elevenek ezek a sebek: tart a szakadás a nemkeresztények megbotránkoztatására, jóllehet rég orvosolták a bajokat, melyek miatt protestálva elhagyták Krisztus üdvözítő Egyházát...

Az az emberiség, mely Amerika fölfedezése óta urrá kezdett lenni a mérhetetlen óceánokon, korszakalkotó vívmánynak tekintette a pápaság és általában a klérus lerázását. A nagy szenzáció ez volt: modern ember semmiféle téren nem tűrheti az Egyház gyámkodását, értsed: vezetését. Márpedig modern akar lenni minden kor gyermeke. Az új « felszabadulás » szolgálatába állították a nemrég feltalált sajtót. A nyomtatott betünek már akkor is nagy becsülete volt: tekintélyt biztosított annak, aki tudta, mit írnak. Olvastak is sokat ... Az olvasnitudókat megingatta a sajtó az Egyházhoz való hűségükben. Példájukat követték az olvasni-nem-tudók. Közös ismertetőjelük: a Katolikus Egyház és pápaság mérhetetlen gyűlölete. Oly fokra hágott, hogy már alig mondható emberinek. Ez a gyűlölet volt a legkatasztrofálisabb az egész szakadásban, melyet Ausztriában és Magyarországon I. Ferdinánd is elősegített magatartásával.

A király.

I. Ferdinánd — sok tekintetben kiváló és őszintén katolikus — a dogmatikai fejtegetéseket és a tanítóhivatali megkötéseket azonban nem szerette. Minthogy mindenkivel jóban akart lenni, azért iparkodott mindenkinek meghagyni a maga felfogását, és úgy tett, mintha nem venne észre semmit. Innsbruckban olyan férfiakkal neveltette fiait, akiknek igazhitűsége felől sohasem érdeklődött; később, a schmalkaldeni háború (1546-47) alatt megengedte fogékony Miksa fiának, hogy lelkének kárára V. Károly protestáns szövetségeseivel érintkezzék. Katolikus szempontból valóban rosszul nevelte a trón várományosát, aki jobban szerette a bort és nőt, a lustaságot és lantot meg a medvét, mint a tanulást és az ügyek intézését. Ennek ellenére, szellemes és tehetséges lévén, hat nyelven folyékonyan beszélt, és akkora népszerüségnek örvendett, hogy « a világ örömének » nevezték. Apja gondatlansága folytán már-már a lutheránus valláshoz csatlakozott.

A békeszerető király, aki kedvelte az élet napsugaras oldalát, valóságos áldást jelentett Róma ellenségeinek, akik Ausztriában, Magyar-, Csehországban vígan űzhették veszélyes játékaikat. Ausztria, mint Kanisius Péter jelenti, aggasztóan meg vol mételyezve a lutheranizmustól. Az osztrák nemesek

általában élharcosai voltak annak a hitnek, amely felmentette őket a jócselekedetek alól. Nagyon kényelmes tanítás volt ez olyan embereknek, akik komolyan hittek még az ördögben, de akiknek terhes volt a régi lemondás, vezeklés, önuralom, hogy karmaiból kiszabaduljanak. Azonkívül a mise megszüntetésével sok értékes birtok gazdát cserélt. Az új birtokos pedig tudta, csak addig örülhet szerzeményének, mig « a pápista bálványimádás » új életre nem kél.

Ferdinánd szerette a misét, és gyűlölte az eretnekséget, azonban be kell vallani: még ha nem is lett volna annyira türelmes és békés természetü, keveset tehetett volna a szökőár megfékezésére. A protestantizmus merész pártfogóinak ugyanis a török volt ütőkártyája, mellyel állandóan tromfolhattak. Mohács óta Ferdinándnak szüksége volt a protestánsok pénzére, hogy győzze a törökkel való küzdelmet. Természetes, hogy az újhitüek nem hajlottak nagylelkű áldozatra ingyen. Következménye az erkölcsöknek oly mérvü elfajzása, hogy egy kortárs felkiáltott: « Úristen! A hét főbűn a lelkipásztorok mindennapi kenyere lett! » Friedrich Staphylus, híres konvertita, pedig hivatalos vizsgálat után arról számolt be Ferdinándnak, hogy az osztrák lelkészség módfelett lezüllött mindenütt; annyi a felekezet, amennyi a plébánia, és száz pap közül alig egy tartja meg a cölibátust. A bécsi egyetemen az volt a helyzet, hogy 1549 után átmenetileg megszünt a hittudományi kar, és a laibachi püspök szavai szerint húsz év alatt egy papot sem szenteltek a fővárosban. Ferdinánd tartományaiban a lakosságnak már alig egy tizede katolikus. Ha így folytatódik, Ausztria előreláthatólag elvész a Katolikus Egyház számára. Oly kilátás volt ez, amely végre felriasztotta Ferdinándot, és a protestáns befolyás számára kevésbé hozzáférhetővé tette. Tanácsosaival azon törte a fejét, mit tehetne az elharapódzó baj orvoslására vagy legalábbis csökkentésére. Világos volt az, hogy tilalmakkal és erőszakkal nem lehet célt érni. Úgy találták, mondja egy 16. századi történetíró, hogy a szerzetesek szakítsanak a bűnnel, erényes életükkel adjanak jó példát a népnek, és az istenes élet mellett őseikhez hasonlóan tünjenek ki tudással.

Könnyű volt ezt megállapitani, de ilyen emberek nem akadtak Ausztriában ...

Ferdinánd nem esett kétségbe. Hallotta, hogy külföldön vannak olyan szerzetesek, aminőket ő keres. Loyolai Ignác alapította őket. Áldásos müködésüket személyesen is tapasztalhatta Németországban. Elsőnek *Faber* Péter érkezett oda. Gyermekkorát kutya és birkák társaságában töltötte a savoyai hegyekben. Amint legelőről legelőre terelte nyáját, szövögette ábrándjait. Legvérmesebb álma az iskola volt. Flebam desiderio scholae — sírtam az iskola után, mondta később. Szerencséje volt. Még a párisi egyetemre is eljutott. Itt a Szent Borbála-kollégiumban szobatársa volt egy fiatal nemes, *Xavéri* Ferenc, akit az a becsvágy tüzelt, hogy ügyességben, sportban, táncban első legyen az egyetemen.

1528 februárjában *Loyolai* Ignác is Párisba érkezett Barcelonából. Gyalog tette meg az utat, vagy ötszáz mérföldet; a Pireneusok hóborította hágóit az egymással háboruskodó francia és spanyol csapatok veszélyeztették. Valamikor ő is harcolt a franciák ellen, Pamplona védelmében súlyosan meg is sebesült. Összezúzott lábszárral a családi várkastélyban nyomta az ágyat. A hosszú és szenvedéssel teli napok unalmát olvasással szerette volna elűzni. Azonban csak két könyv akadt a házban. Unottan lapozgatott Jézus és a szentek életében. A kegyelem azonban megfogta, és azóta Isten töltötte be egész lelkét. Katona volt és maradt továbbra is, csak gazdát cserélt. Ignác azért hagyta el a betegágyat, hogy Krisztusnak hódítsa meg a világot. Egy évi szigorú vezeklés és a manrézai barlangban nyert lelki tapasztalatok után Palesztinába zarándokolt, hogy a törököt megnyerje Krisztusnak. Belátta azonban, hogy az örök Király szolgálatában nagyot csak úgy tehet, ha pappá szentelteti magát. Csak a krisztusi szeretet képesithette a 33 éves iskolázatlan kapitányt, hogy kis gyerekekkel egy padba üljön a latin nyelv elemeinek elsajátítására. Majd Alcalában és Salamancában filozófiát meg hittudományt tanult. Az Isten ügyéért tanusított buzgósága miatt azonban eretnekség gyanujába keveredett, és az inkvizició börtönébe került. Amikor megkérdezték: miként birta el ezt a megaláztatást, így felelt: « Nincs annyi lánca és bilincse Salamancának, amennyit Isten szeretetéért nem kivánnék viselni ». Erre Párisba ment, és mint bejáró egy évig a Montaigu-kollégiumnak volt hallgatója.

A szegényházban lakott és lankadatlan buzgalommal folytatta azt a célkitüzését, hogy katonákat toborozzon Királyának.

1529 nyarán Ignác a Szent Borbála-kollégiumba költözött. Mint szegény diák Faberrel és Xavérral egy « klubot » alkotott: megosztotta velük egyszerű szobáját, és kosztját. Faber, aki csak nemrégiben nyerte el a szabadmüvészetek és az orvosi tudomány egyetemi rangfokozatát, segítette korosabb kollégáját a tanulásban. Amig azonban bajlódott vele, ő maga szentségének varázsába került. Ignác manrézai tartózkodása alatt imák és elmélkedések sajátos rendszerét állította össze. Ezzel ismertette meg Fabert. El is végezte a « lelkigyakorlatokat », ahogy Ignác rendszerét nevezte. Faber lett Ignác első állhatatos tanitványa. Mély bepillantást enged lelkébe *Memoriale-ja*, naplója. « Szent Erzsébet magyar királynő ünnepén — olvassuk ott — nagy áhitat töltött el, és az a kivánság támadt bennem, hogy bizonyos személyekről ne feledkezzem meg, imádkozzam értük tekintet nélkül hibáikra. Ezek a következők: a pápa, I. Ferenc császár [!], VIII. Henrik, Luther, a nagymogul, Butzer és Melanchton Fülöp. Úgy éreztem lelkemben, hogy sokan szigoruan elitélik e férfiakat. Ezért részvét, a Szentlélektől származó imádságos részvét támadt bennem ». (1543 VI-10) Sem pestis sem háború nem tudta őt szeretetművében megakasztani. Az általa bejárt városokban megtalálta mindig a nyomor és könynyek tanyáit, nem törődve azzal, milyen betegségben sinylődnek a szerencsétlenek vagy hogy milyen vallásuak. Nem tett különbséget katolikus, protestáns és zsidó közt, egyedül a szenvedőt nézte.

Xavér eleinte nevetett az öreg katonán, Ignácon, akinek nehezen ment a tanulás és akinek oly « különös fogalmai » voltak az istenszeretetről. Faber közvetitésére azonban ő is elvégezte a lelkigyakorlatokat. Közben az ő szive is lángragyulladt. Ezentúl az istenszeretet lobogó tüze emésztette. Xavér után *Lainezre* és *Salmeronra* került a sor. Hozzájuk csatlakozott még öt más is: *Bobadilla, Rodrigues, Codure, Lejay* és *Broët*. Valamennyien a párisi egyetem magiszterei. Ezekkel vetette meg Ignác a Jézustársaság alapját. 1540 szeptember 27-én megkapták — szivet és vesét átjáró megpróbáltatások után III. Pál pápa jóváhagyó bulláját: az Egyház új szerzetesrendjének ismerte el a Jézustársaságot. Csak lassan és fokozatosan bontakozott ki Ignácban és társaiban az új szerzet programja.

Még a megerősítés pillanatában is messze voltak attól, hogy szerzetük külső célját, működési területét pontosan körülhatárolják. A protestantizmus elleni küzdelem eszükbe se jutott. Nem is szerepel a Jézustársaság célkitűzésében. Ők egyet akartak: teljesen Krisztus földi helytartójának szabad rendelkezésére bocsátani magukat. A pápa döntse el, mit tegyenek, hová menjenek: « a törökök vagy más hitetlenek közé; Indiába vagy tévhitű, illetve szakadár országokba vagy hívő katolikusok közé. Ha őszentsége (a pápa) nem bizza meg őket különös feladatokkal a tengerentúli országokban, akkor prédikáljanak, gyóntassanak, oktassák a gyerekeket hittanra, adjanak lelkigyakorlatot és vállaljanak egyéb lelkipásztori munkát, hogy a katolikusokat a tökéletesség útján előresegítsék ».

A pápa igénybevette ezeket az apostoli férfiakat. Parancsára Faber 1540-ben Németországba ment. Így jutott a Jézustársaság érintkezésbe a protestánsokkal. Faber magatartását saját szavaival jellemezhetjük. « Aki manapság használni akar a tévhitüeknek, — írja Lainez barátjának — az mindenekelőtt nagyfokú jóindulatot és szeretetet tápláljon iránttuk lelkében, és ne tűrjön meg rosszalló gondolatot és érzelmet szivében. Első feladata az legyen, hogy barátságos érintkezéssel jóindulatukat és szeretetüket megnyerje. Olyan dolgokról beszélgessen velük, amelyekben megegyezünk, gondosan kerülve minden vitás kérdést, amely veszekedéshez és viszálykodáshoz vezethetne. A bennünket egyesítő és nem a minket elválasztó kérdések talaján közeledjünk feléjük ». Faber szeretett volna Melanchtonnal találkozni, azonban nem sikerült neki. Pápai parancsra 1541 elején Regensburgba elkísérte Ortiz császári követet, akihez a birodalmi gyűlésen és a vallási megbeszélésen be volt osztva. Ő azonban több sikert várt a lelkigyakorlatoktól, mint « a sok vitatkozástól, a hitről és jócselekedeterkről hozott német határozatoktól ». Szavak és észokok nem elegendők — írja párisi fiatal rendtársainak —, az itteni eretnekek meggyőzésére a tudományon kívül példás élet is kell. Ezt iparkodott brandenburgi Albrecht bíboros, mainzi érsek kérésére és Morone bíboros-nuncius utasítására a Rajna-menti egyházmegyékben a papok közt előmozdítani. Ezek ugyanis megegyeztek abban, hogy együttesen föllázadnak főpásztoruk ellen, ha valamelyiküket feddésben részesítené. Lelkigyakorlatok adásával és prédikálással, gyóntatással és példás életével ked-

vezően hangolta itt a papságot meg a népet. 1543 május 8-án Kanisius Pétert, Németország jövendő apostolát, fölvette a Jézustársaságba. 1544 közepén Loyolai Ignác Portugáliába rendelte. Helyét ugyancsak pápai intézkedésre Claude Lejay és Nicolás Bobadilla foglalta el Németországban.

2. Bécsben.

Találkozás a Jézustársasággal.

Ferdinánd Bobadilla révén jutott közelebbi érintkezésbe a jezsuitákkal: 1542- és 1544-ben Bécsben járt és két évvel később püspöknek akarta őt megtenni. Bobadilla azonban kereken visszautasította. « A mi hivatásunk — úgymond — a szegénység és nem a méltóság. Őfelsége talál majd megfelelőbb embert ». Lehet, hogy a vele való érintkezés keltette I. Ferdinándban azt a gondolatot, hogy Bécsben letelepíti a Társaságot. A terv azonban csak 1550-ben érlelődött meg. Az utolsó lökést a király gyóntatója és alamizsnása, Urban Weber vagy latinosan: Textor, laibachi püspök adta hozzá. 1550 december 11-én maga Ferdinánd fordult Ignáchoz. Kijelentette azt a komoly szándékát, hogy a legrövidebb időn belül kollégiumot akar szervezni a Társaság ifjú tagjai számára és külső tanulók neveltetésére. Kérte őt, hogy küldje Lejayt Bécsbe egy tanárral.

Bár Ignác szívügyéről volt szó, a király mégis nem csekély feladat elé állította őt. Sok sürgető levelet kapott abban az időben kollégiumok alapítására. 1550-ben létesült a ferrarai és tivoli, 1551-ben pedig a flórenci és nápolyi társház. Honnan szerezzen annyi és hozzá még alkalmas embert? A király kérését azonban nem utasíthatta vissza. Itt Kanisius Péter szava is súlyosan esett latba. 1550 szeptember 29-én hangsúlyozta Ignác előtt a bécsi kollégium fontosságát, mint amely « megnyitja a kaput Magyarország és a törökök felé ». Még egy másik meggondolás is vezethette Ignácot. Eddig ugyanis a jezsuiták nem tudták állandóan megvetni lábukat a protestantizmustól veszélyeztetett vidékeken. Kölnben már 1544 óta kísérleteznek, de még mindig nincs saját otthonuk, és a vajúdó ingolstadti kollégium IV. Vilmos bajor hercegnek 1550 március 6-án váratlanul bekövetkezett halálával — legalább egy időre — füstbe ment. Ha most sikerül a bécsi kollégium, a

király példája serkentőleg hat majd másokra is. Ignác ezért 1551-ben tizenegy rendtagot küldött Itáliából Bécsbe. Ferdinánd nagy szeretettel fogadta őket, mindegyikkel kezet fogott. Már korábban (április 25) megérkezett Augsburgból Peter Schorich és Claude Lejay, akit Szent Ignác az új kollégium rektorává nevezett ki.

Úgy tudták róla, hogy csodamódon bánik mindenfajta emberrel, magas- és alacsonyrendüvel egyformán. Finom tapintatával mindenkit megnyert. Úgy látszott, hogy már puszta mosolyával ráveszi az embereket akaratának teljesítésére. Sokan törték már fejüket azon, hogy ez a híres és befolyásos férfi miként lehetett olyan szerény és egyszerű. Nemcsak a katolikusok látták meg benne az egészen szívük szerinti embert, aki megerősíti őket hitükben, hanem az augsburgi birodalmi gyűlés legelőkelőbb lutheránus részvevőit is kielégítette, amikor a hit vitatott kérdéseiről kikérték véleményét. Külön adottsága volt a lelkek megértéséhez, és pompás művészettel igazította el őket. A legnagyobb szerénységgel válaszolt a feladott kérdésekre, oldotta meg a kételyeket és világította meg az igazságot, úgyhogy a katolikusokat és protestánsokat egyformán ámulatba ejtette. Igy Kanisius Péter.

Vérmes remények.

Ignác tizenhárom fiát küldte Bécsbe. Szép szám. Azonban alig volt köztük «készember». Csak kettő fölszentelt pap: Lejay és Lanoy. Majdnem valamennyi újonc. Még Lanoy is az, bár teológiai doktor, de csak 1548 októberében lépett a Jézustársaságba. Németül, úgy látszik, csak az egy Schorich tudott. Ennek ellenére a király vérmes reményeket fűzött a kis csapathoz. Szinte látta már azt az időt, amikor ezek a szerzetesek Krisztus Egyházába vezetik vissza alattvalóit.

Hogy ennek a várakozásnak megfeleljenek, néhány nappal megérkezésük után nekiláttak a munkának: Lejay és Lanoy megkezdte előadásait a bécsi egyetemen. Három tanár tíz diákot tanított a teológiai karon. Azonban ezek is édeskeveset értettek meg az előadásokból. Érdeklődésük sem lehetett nagy. Serkentésül és bizonyára azért is, hogy a tanárok nagyobb kedvvel dolgozzanak, a fiatal jezsuiták is az egyetemen hallgattak teológiát. Nagy szenzáció volt a két jezsuita feltünése

az egyetemen. Különösen Lejay ragyogott tudásával és előadóművészetével. Napról napra gyarapodtak hallgatói, azonban nem a teológusok, hanem helyettük meglett, tanult férfiak foglalták el a padokat. Köztük nagynevü egyházfők. Szerencsés volt Lejay témaválasztása. Kit nem érdekelt volna Szent Pálnak a rómaiakhoz írt levele? A lutheránusok egyenesen bölcsőjüknek tekintették. Szent Pálnak éppen ezt a levelét taglalta Lejay. Remélte, hogy amint helytelen magyrázata annyi embert ejtett tévedésbe, úgy helyes kifejtésével visszavezetheti őket az igazság útjára. Lejay alapos felkészültséggel és különös varázsával mélyen érintette a lelkeket. Sokan szinte naponta keresték fel őt a kollégiumban, hogy nehézségeikben és hitbeli kételyeikben megoldást találjanak. Csalódottan senki sem távozott tőle. A király is rendkivül becsülte. Gyakran órák hosszat tárgyalt vele a reformáció súlyos ügyeiről.

A bécsi jezsuitákra óriási feladat várt. Hogy megfeleljenek neki, alkalmas emberekre volt szükségük. Mindenekelőtt tehát alaposan ki kellett képezni a fiatal rendtagokat. Bécsbe érkezésük után néhány hétre meg is kezdték otthon, hogy úgy mondjuk, zárt ajtók mögött a gimnáziumi és filozófiai oktatást a házbeliek számára. Azonban külsők is beszivárogtak.

Számuk egyre nőtt. Míg végre a gimnázium kapuit meg kellett nyitni a külsők előtt. A kormány 1553-ban engedélyezte az iskola nyilvános jellegét. Gyors ütemben fejlődött. 1556-ban már hat osztályban tíz tanár 400 diákot tanított. Az iskola jó híre vonzotta még a bajorokat, cseheket és egyéb szlávokat, valamint a magyarokat is. Nap-nap után jelentkeztek felvételre. Szívesen fogadták őket, mert úgy látták, hogy ezek még az osztrákoknál is jobban rászorulnak segítségre. A negyedévi jelentés ezzel kapcsolatban megjegyzi, hogy elég műveletlenek. Nem világos, vajon csak a magyarokra érti-e vagy pedig az összes felsoroltakra. Faragatlanok — folytatja a jellemzést, — jobban értenek a hadakozáshoz, mint a kereszténységhez. Könnyen bedőlnek veszedelmes tévelyeknek, annál is inkább, mert hazájukban a tévhitüek nyíltan mérgezik tanaikkal a tudatlanokat. Azonban azt tapasztalták a bécsi jezsuiták, hogy ezek a fiatalok egyáltalán nem elvetemültek. Mihelyt barátságos beszélgetés közben vagy a szentgyónásban

megismerik tanáraiktól az igazságot, a legtöbb szakít eddigi téves felfogásával és elfogadja a katolikus tanítást.

Mély fájdalommal töltötte el a rendtagokat Magyarország, melyet a török háborúk annyira megtépáztak, és most (1551), hogy Erdély I. Ferdinánd kezére került, újabb veszély fenyegeti. Hazánk békéjéért naponta háromszor imádkoztak: reggel, délben és este, hol litániát énekkel, hol meg más imákat mondottak. Kanisius sürgetésére Ignác előírta, hogy a Jézustársaság összes áldozópapjai, bárhol is működjenek, Indiát sem kivéve, ajánljanak fel havonta egy szentmisét Németország és egyéb északi tartományok, mint például Magyarország lelki szükségleteiért — mégpedig minden megszorítás nélkül addig, amíg ezeknek az országoknak megpróbáltatása tart. Igy volt ez napjainkig. A nem-áldozópapoknak meghatározott imákat kell mondaniok e szándékra.

1551 december 16-án Lejay sürgette Ignácnál a bécsi kollégium személyi megerősitését. Ez nagy áldást jelentene — úgymond — nemcsak Németország, de a szomszéd Cseh-, Lengyel-, Magyarország számára is. A bécsi jezsuiták nagy buzgósággal igyekeznek a hívek lelki javán dolgozni. A magyarokat is szeretnék felkarolni. Minthogy azonban részint nyelvüket nem értik, részint pedig nehéz az országba bejutni, azért egyelőre jobbat nem tehetnek, mint hogy szorgalmasan tanulnak. Lejay megcsillogtatta előttük azt a reményt, hogy esetleg a katonasággal sikerül néhányuknak Magyarországra jutnia, ahol prédikálnak majd, és a sebesülteket gondozzák. Valamennyien késznek nyilatkoztak erre. Már két hónappal korábban, október 9-én jelentette Lejay Ignácnak, hogy két német és egy szláv fiatalember lépett a Társaságba. A király nagyon megörült ennek, különösen a két németnek. Szeretné, ha magyarok is csatlakoznának. Megigérte, hogy lesz gondja rá.

Kanisius.

A bécsi jezsuiták működésének az volt a nagy fogyatkozása, mondhatnók: nyílt sebe, hogy a tömegekhez nem férkőztek. Nem volt ugyanis németül tudó papjuk, aki prédikálhatott, hitoktathatott, gyóntathatott volna a nép nyelvén. Ignác ezen is segített, amikor Lejay sürgetésére egyik legkiválóbb fiát, Kanisius Pétert rendelte a császárvárosba. Tanár volt eddig az

ingolstadti egyetemen. Sőt 1550-ben 29 éves korában annak rektori székébe került. Kanisius 1552 március 9-én Bécsbe érkezése után azonnal leváltotta Lanoyt az egyetemen, aki nehézkes előadásával úntatta hallgatóit. Tizennégyen, tizenöten hallgatták Kanisiust. 1553 dec. 2-án a kollégium rektora szerint, hatan vagy heten voltak jelen előadásán.

A tanszék mellett Kanisius sokra becsülte a szószéket. Megérkezése után hamarosan különböző templomokban prédikált. Egyáltalán nem tolongtak körülötte az emberek. Olykor csak nyolcan, tizen hallgatták. Még papok is mondogatták: « minek hallgassuk Kanisius prédikációit? Hiszen pápista ő! » Amint azonban jobban megismerték erényeit és tudását, egyre többen hallgatták és megszokták « északi » kiejtését. Hamarosan Bécsnek legnagyobb templomában, a Szent István-dómban rendszeresen prédikált. Szónoki működésének koronájaként I. Ferdinánd kinevezte udvari szónokának. Nem ritkán esett meg vele, hogy egyik templomban befejezte a beszédet és a másikban újra kezdte. Bámulatos volt a hatása.

I. Ferdinándnak nagyon tetszettek Kanisius prédikációi. Tudása, erényei és buzgósága miatt nagyrabecsülte. Amikor tehát 1553-ben Christoph Wertwein, a bécsi püspökség kormányzója meghalt, ottani püspöknek akarta megtenni. Kanisius értesülvén a tervről, felkereste a nunciust és kérte, hogy ne tegyék őt szerencsétlenné, amikor olyan boldog a Jézustársaságban. Ignáchoz is fordult oltalomért. Ez Martinengo bécsi nunciusnak írt, hogy álljanak el a tervtől. Sikerült is. Kanisius föllélegzett. Öröme azonban nem volt tartós. Hamarosan új nuncius érkezett Bécsbe. Ferdinánd ekkor újra sürgette Kanisius püspöki kinevezését. Diego de Lassonak, nagy jutalmat ígértek arra az esetre, ha a pápától kieszközli a parancsot, hogy Kanisius fogadja el a püspöki méltóságot. III. Gyula pápa szívesen ráállt volna a kérésre, azonban Ignác beleegyezése nélkül semmit sem akart tenni, mert — mondta Lassónak — « szükségünk van a páterekre, s nem akarjuk e teherrel megszomorítani őket. Tessék az általános rendfőnök hozzájárulását megnyerni, és akkor teljesítjük kérését ». A követ világosan látta, hogy ez a kérés udvarias megtagadása, mert Ignác sohasem adja beleegyezését. Ekkor azonban meghalt III. Gyula pápa. Utódjánál, IV. Pálnál harmadszor is kísérletet tett Ferdinánd király. 1555-ben történt ez. Morone bíboros azt jelezte

Bécsbe, hogy a püspöki szék betöltése Ferdinánd kívánsága szerint Rómában befejezett tény. Ámde e számítás Ignác nélkül történt. Bár sokat betegeskedett akkor, mégis a fenyegető veszély láttára megfeledkezett bajáról, és minden erejét latba vetve elhárította a Társaságtól a bécsi püspöki méltóságot. Kanisius öröme határtalan volt. « Nagyobb jótétemény ez nekem — írta Ignácnak —, mintha összes tartományainak örökösévé tett volna » a király. Hogy azonban Ferdinánd túlságosan el ne kedvetlenedjék, a pápa Kanisiusra bízta egy évre a bécsi egyházmegye kormányzatát. Ebbe a királyra való tekintettel Ignác is beleegyezett, de kikötötte, hogy a püspökség jövedelmeiből sem Kanisiusnak sem pedig a Társaságnak ne legyen semmi haszna. Mások kezeljék azokat, és jámbor célra fordítsák.

Tanácsosai előterjesztésére Ferdinánd király a papjelöltek és lelkipásztorok számára rövidebb teológiai kézikönyvet akart készíttetni. Szerkesztését az egyetem tanáraira bízta. Ezek meg Lejayre hárították át. Minthogy ő módfelett el volt foglalva, a munka Kanisius nyakába szakadt. Ö és társai úgy látták, hogy kétféle alakban kell kidolgozni a könyvet: egy egészen rövid összefoglalását kell adni a katolikus tannak, és egy bővebb teológiai kézikönyvet papok számára, mely anyagot nyújt nekik a prédikációhoz és a hitellenes támadások megcáfolásához. A kisebb könyvet katekizmus alakjában Kanisius készítette el; 1555-ben jelent meg *Summa doctrinae christianae* címmel. A szerző haláláig (1597) több mint kétszáz kiadást ért. 1616-ban már több mint négyszáz kiadásra rúgott. Kanisius haláláig angol, francia, görög, magyar, olasz, lengyel, cseh, skót, svéd és portugál nyelvre fordították le. Magyarra Telegdi Miklós ültette át, és 1562-ben Oláh Miklós esztergomi érsek adta ki. A nagyobb művön Salmeron és Lainez dolgozott.

Kollégiumok.

A bécsi kollégiumnak jó híre volt. A fiatal rendtagok, Kanisius Péter szerint, különböző nyelveket tanultak. Naponta gyakorolták magukat nemcsak a német, hanem a magyar, szláv, olasz, spanyol és egyéb nyelveken való prédikálásban. Kértek is kollégiumot mindenfelől, többi közt a magyarok is. Azonban nem tudtak mindenkinek eleget tenni. 1552 február

1-én azt írta Szent Ignác Xavéri Ferencnek Indiába, hogy Ferdinánd követe, Diego de Lasso három magyarországi rendház alapításáról kezdett tárgyalni. Azonban azt a választ kapta, hogy az ügyet az ország nagyjainak kell sürgetniök. Az ország világi nagyjai azonban nem ismerték az új rendet. Szinte határtalan mohóságukban jobban érdekelte őket a szerzett egyházi birtok megőrzése és újabb harácsolás. Még ha valamelyikük ismerte is a jezsuitákat, magyar földre való telepítésük nem volt számára kívánatos: félnie kellett attól, hogy miattuk veszély fenyegeti jogtalan szerzeményét. A kérdés mozgatója csak a király és egy-két buzgó püspök lehetett. Megcsappant bevételeikből azonban nem telett kollégium alapítására és fenntartására. A király jószándékát a török háborúk keresztezték. Konstantinápoly fekete felhőként kísértett. A szultán őszinteségében még a békekötés ellenére sem lehetett bízni. Így a hadseregnek állandó készenlétben kellet állnia, ami súlyosan nehezedett a királyi kincstárra. 1552-ben, amikor Ferdinándot élénken foglalkoztatta a jezsuiták letelepítése Magyarországon, megindultak a véres harcok. Egyik erőd a másik után jutott török kézre, és a királynak minden erejét a védelemre kellett összpontosítania. És méltán, mert már a bécsiek is féltek az ostromtól. Ennek következtében a letelepedés egy időre holtpontra jutott. És Polanco szomorú szívvel megjegyzi (1551 jún. 1.): a nagy zavarok miatt el kellett halasztani a német- és magyarországi alapításokat, de borúra derű remélhető.

Addig pedig a bécsi kollégium csak azzal mutathatta ki szeretetét Magyarország iránt, hogy szívesen fogadta be iskolájába a magyar tanulókat. Szent Ignác is csak közvetve segíthetett rajta. 1552 március 12-én értesíti Borja (olaszosan Borgia) Szt. Ferencet, hogy kollégiumot alapított Rómában a német katolicizmus érdekében. De ugyanakkor szeme előtt lebegett Lengyel-, Cseh-, és Magyarország is. E népek tehetséges és derék fiai nyernek majd itt felvételt még mielőtt a bűn és eretnekség megronthatná őket. Távol hazájuktól az igaz hitben és erényben kiművelik őket. Utána Krisztus szőlőjének rátermett munkásaiként visszatérnek országaikba, ahol mint püspökök vagy mint javadalmasok prédikálásukkal és tanításukkal meg példájukkal segítségére lesznek az Egyháznak. Nagy hiány van arrafelé derék és jó munkásokban, de annál

nagyobb a bőség rosszakban. Az ügy éppen most nyert befejezést. Eleinte Collegium Germanicum-nak nevezték, néhány évtizeddel később pedig Collegium Germanicum-Hungaricumnak. Ma is ez a neve.

Új rektor.

Amikor Bécsben annyira készülődtek a lelkek visszahódítására, és amikor oly roppant szükség volt minden emberre, hirtelen kidőlt a kollégium, az egyetem és általában a katolikus ébredés vezetője: Lejay. 1552 augusztus elején heves lázba esett és 6-án már sírba szállt, mintegy ötven éves korában. A Jézustársaság egyik legkiválóbb tagját, Ferdinánd király pedig egyik legmeghittebb emberét vesztette el benne. Trieszti püspöknek akarta megtenni. Ő azonban határozottan visszautasította (1546). A király nem szívesen engedett, mert már ez év augusztusában Bobadilla is kikosarazta. Ferdinánd III. Pál pápához fordult. Lejay pedig Ignáchoz. A szent mindent elkövetett és felhasználta összeköttetéseit. Még így is alig sikerült Lejaytől a püspöki méltóságot elhárítania, aki mint Truchses augsburgi püspök ügyvivője részt vett a trienti zsinaton (1545-7). Miután ez félbeszakadt, ismét Németországba tért vissza és az ingolstadti egyetemen tanított. 1550-ben Augsburgba került. Majd a következő évtől I. Ferdinánddal a bécsi kollégium felvirágoztatásán fáradozott.

Kanisius gyönyörű emléket állított neki egyik levelében. « Nálánál eddig — írja — senki sem dolgozott és szenvedett többet a német protestánsok között. Mindenütt annyira megszerették, hogy nem akarták elengedni. Előadásait szeretetreméltóság és szelídség jellemezte. Senkit meg nem sértett. Emellett rövid volt mindig és tömör. A legnehezebb kérdéseket játszi könnyedséggel oldotta meg. A királynál roppant kegyben állt. Gyakran keresték föl udvari emberek, főpapok és tanárok. Előadásain sok főpap és egyszerű lelkész jelent meg. Minden világi méltóságot állhatatosan visszautasított. Régi, kopott ruhában jelent meg a királyi udvarnál. Krisztus kínszenvedése képezte mindennapi elmélkedését. Bárcsak e drága kegyelmi ajándékok örökébe léphetnénk mi, mint fiai, kik oly jó atyát és e kollégium első rektorát vesztettük el benne — fejezi be Kanisius. — Itt mélyen le van sújtva mindenki

halála miatt. Isten angyalának, s az összes katolikusok atyjának és oltalmazójának mondják. — Igy Kanisius.

Amikor megtudta a király, hogy Lanoy vette át a kollégium vezetését, magához hivatta. Kegyesen fogadta, akárcsak Lejayt. Meghagyta neki, hogy szabadon és bizalommal forduljanak hozzá minden ügyükben. Ha nincs is kérnivalójuk, akkor se kerüljék el, mert nagy öröme telik abban, ha az atyákkal elbeszélgethet. Azért, ha valamelyik jelentkezik, — utasította udvarmesterét — nehézség nélkül bocsássa elébe. Úgy nyilatkozott, hogy fiaiként szereti őket, védelmükről és megsegítésükről nem fog megfeledkezni. Jóindulatának annyi jelét adta, hogy — az angol ügyvivő szerint — azzal a gondolattal foglalkozott, hogy bátyjához hasonlóan lemond a trónról, és egy jezsuita kollégiumba vonul vissza.

Ferdinánd úgy vélte, jezsuita kollégiumok alapítása a legjobb eszköze annak, hogy a katolikus hitet visszaállitsák Németországban. Ajánlotta is a pápának sok-sok kollégium létesítését. A bécsiről azt remélte Kanisiusszal, hogy katolikus szempontból nagy hatással lesz a környező tartományokra és országokra. Kértek is jezsuitákat a lengyelek, magyarok, csehek, poroszok, bajorok — jegyzi meg Kanisius 1554-ben, — és nem kételkednek hitünkben vagy megbízhatóságunkban, mert látják, mennyire bízik bennünk a király. — Kanisius úgy sejtette, hogy a bécsi rendházból sarjadnak majd a környező tartományok kollégiumai. Bizonyíték erre az, — úgymond — amit a multkor az esztergomi érsekről és a boroszlói püspökről írtam.

II. AZ ESZTERGOMI ÉRSEK.

1. Oláh Miklós mint humanista.

Indulás.

A bécsi kollégium a kérelmek valóságos pergőtüzébe került. I. Ferdinánd király, V. Albrecht bajor herceg, Stanislaus Hosius ermelandi püspök és bíboros, valamint a boroszlói püspök szinte vetélkedtek egymással jezsuitákért. Ferdinánd tizenkettőt kért. A bajor herceg visszakövetelte az ingolstadti egyetemnek Kanisius Pétert és Goudanus Miklóst. Azonkívül annyi rendtagra támasztott igényt, amennyi az ingolstadti kollégium megnyitásához szükséges. Hosius Braunsberg, a boroszlói püspök székvárosa számára szeretett volna legalább tíz-tíz embert kapni.

Oláh Miklós is kopogtatott a bécsi jezsuita rendház kapuján. Óriási felelősségtudat nehezedett rá a magyar hazáért és Egyházért azóta, hogy 1553-ban vállalta az esztergomi érsekséget és vele a prímási méltóságot, meg hogy mint királyi helytartó az ország első államférfia lett.

Eddig elsősorban humanista és államférfi volt Oláh, mint általában az akkori magyar püspökök, akik hatással voltak rá. Az első, akivel szorosabb kapcsolatba került, Thurzó Zsigmond váradi püspök. 1506 táján káptalani iskolájába került a fiatal Oláh, hogy tanulmányait folytassa. Körülbelül négy évet töltött ott. Úgy látszik, Thurzó ismerte fel tehetségét, mert őt is felvette abba a kis akadémiába, melyet a legkiválóbb tanulókból szervezett. Királyi titkár lévén, lehet, hogy ő irányította a tizenhétéves ifjút II. Ulászló udvarába, és ajánlotta be Szathmári György pécsi püspöknek, aki anélkül, hogy fölszentelették volna magát, először budai prépost lett, majd elnyerte a veszprémi püspökséget és ugyanakkor királyi kancellár volt. Mint ilyen szövetséget hozott létre Velencével és

Franciaországgal; 1505-ben elnyerte a pécsi püspökséget, és csak a következő évben vette fel a papirendet. Oláht titkárává fogadta, és így humanista körének tagja lett. Ugyanakkor teológiát tanult, mint annyi más magas egyházi méltóságot elért humanista elődje. Ez szinte sablonszerűen ment. Két év alatt elvégezte papi tanulmányait. Utána fölvette az egyházirendet, de sohasem misézett. Szathmári oldalán gyorsan haladt előre. 1518-ban pécsi kanonok. Három év múlva meghal Bakócz Tamás. Utódja, Szathmári, magával viszi Esztergomba, kanonoki javadalommal ajándékozza meg. Kinevezi komáromi esperesnek, majd miskolci plébánosnak. Oláh mindenhová helyettest állít. Maga csak a javadalmakat élvezi. Ez kóros kortünet. Lelkipásztorkodás helyett annál intenzívebben kapcsolódik bele a Habsburg Mária jövetelével egyre élénkülő irodalmi és tudományos életbe.

Erasmus varázsában.

Szathmári mint esztergomi érsek most már hivatalosan is feje a kancelláriának. Oláh így gyakran megfordul a királyi udvarban. A kancellária tagjai lelkes humanisták. Nem egy közülük Bécsben vagy Krakkóban végezte tanulmányait. Társaságuk *Sodalitas Collimitiana* néven ismert. Mária Budára érkeztével méginkább elmélyült a kapcsolat Bécs és Buda közt. Ez világnézeti átfejlődést indított el. Áramlani kezd Budára az erazmizmus, mely csakhamar uralkodóvá lesz. Legfőbb terjesztői Mária környezetéből kerülnek ki. A királyné már régen ismerte Erasmust, vallási közönye is erazmista szellemből fakadt. Csakhamar az egész királyi udvar Erasmus rajongója lett, és valóságos Erasmus-kultusz fejlődött ki. Piso, a társaság egyik tagja, örömmel írta a mesternek: « Rólad van szó a reggelinél éppúgy, mint az ebédnél, akár állunk, akár ülünk, avagy kilovagolunk vagy sétálunk, mindig velünk vagy. Szóval köztünk élsz, viszont mi is veled vagyunk testestül-lelkestül, csupán a távolság szakít el bennünket egymástól ».

Erasmusról azt írták az erfurti humanisták, hogy önmagának való ember — homo pro se. — Mindent a maga szempontjából néz. Életelve a nyugodt, független küzdelemnélkü-

liség: epikureizmus és racionalista stoicizmus ez. Menekül mindentől, ami áldozatot kíván tőle. A középkori keresztény ideál nem lelkesíti. Krisztusban admirandus philosophiae princeps — a filozófia bámulatos fejedelmét látja, akitől azonban nem áll messze Arisztótelész, Platón vagy Cicero. A Szentírás is antik emlék, olvasásához humanista műveltség szükséges. A skolasztikus barbárok kora lejárt. Sürgeti a középkori Egyház reformját, - ezzel akaratlanul is utat tör a reformációnak. Az erazmizmus politikában pacifizmust, vallási dolgokban szabadelvűséget, az ész és egyéni felfogás előtérbe-helyezését, végül a szellemi élvezetekben való zavartalan elmerülést jelentett. Igy megingatta a középkor mély vallásosságát és enerválta a vezető férfiakat, amivel részben előkészítette a magyar haza és egyház katasztrófáját.

Oláh sem szabadulhatott Erasmus varázsától, de nem is akart. Van, aki azzal magyarázza ezt, hogy nem ismerte a mester veszedelmes iratait, például az un. *Colloquia*-it. Ma tudjuk, hogy olvasta, sőt jegyzetekkel látta el. Más ismét azzal menti, hogy elsősorban nem az Egyház kéteshűségű fiát, hanem a nagy humanistát, a klasszikus erudíció ideálját látta benne. Hivatkoznak az 1529-ben Joannes Brassicanushoz írt levelére, melyben Erasmus tehetségét /virtus/ és isteni szellemét, csodálatos műveltségét magasztalja. Ezt nem méltányolni műveletlenség, őt barátjának nevezni humanista számára a legnagyobb kitüntetés. Amikor pedig Nicolaus Herborn ferences főelőljáró egy művében eretnekséggel vádolja, Oláh védelmébe veszi és Mária németalföldi régensnővel eltiltatja a ferences könyv terjesztését. Mi több, Oláh azt remélte Erasmustól, hogy az újítók elleni harcban még fegyvertársa is lehet az Egyháznak. Ma csodálkozunk ezeken, és kettőt állapíthatunk meg belőlük. Az egyik az, hogy németalföldi tartózkodása alatt igen alacsony volt még Oláh teológiai képzettsége. A másik meg hiúsága: föltétlenül modern, vagyis humanista akart lenni, ami elhomályosította tisztánlátását. Különben jellemző az akkori korra, hogy még egy John Fisher rochesteri püspök és Thomas More is — mindkettőt a szentek közt tiszteljük — Erasmus őszinte barátai voltak. Az utóbbi házában írta a *Bolondság dicsérete* c. hirhedt gúnyiratát, melyben epés célzatok olvashatók II. Gyula pápa, de különösen a barátok és teológusok ellen.

Emelkedés.

1524-ben meghalt Oláh nagy jóakarója, Szathmári. Utóda, Szálkai László sem volt az az ember, akitől Oláh eltanulhatta volna papi voltának nagyrabecsülését. Szálkai már 1514-ben váci és még ugyanabban az évben egri püspök lett. Már esztergomi érsek volt, amikor 1525-ben pappá szenteltette magát. Ez azonban teljesen mellékes volt nála, mert mint királyi kancellár és egyéb állások betöltője nem ért rá püspöki teendőkkel foglalkozni. Ilyen példák láttán nem csoda, ha Oláh nyomukba szegődik: a minél gyorsabb emelkedés fűti. Szathmári halála után alig két évvel királyi titkár, majd a királyné bizalmas embere és titkára lesz. Pályája szépen ível fölfelé, nyitva áll előtte az út, melynek tetőpontján ott dereng az esztergomi érseki trónus és a főkancellári méltóság fénye. A mohácsi vész után Ferdinánd pártján adódó alkalommal sürgeti az uralkodónál püspöki kinevezését. Bizonyára ezért Forgách Ferenc, nagyváradi püspök, eltúlozva bírvágyó, hatalomsóvár embernek tünteti fel. 1543-ig kellett várnia, míg Várdai Pál, esztergomi érsek, ajánlására zágrábi püspöknek tette meg Ferdinánd. Öt évig viselte ezt a méltóságot, de egyszer sem jelent meg székhelyén. A káptalannál azzal mentette ki magát, hogy a zavaros politikai helyzet miatt nem intézheti személyesen az egyházmegye ügyeit, azért Szondi Pált nevezi ki helyettesének. Őt magát hol Pozsonyban és Prágában, hol Bécsben és Wormsban látjuk a király oldalán mint kancellárt. Végre 1548-ban megkapja az egri püspökséget. Most sem megy székhelyére, hanem továbbra is állami hivatalnokként él az udvarban. Az egyházmegye kormányzását Verancsics Antalra bízza.

2. Az államférfi.

Reálpolitikus.

A politikában Oláh ugyanazokat az elveket vallotta, mint Hunyadi János (akinek Marina nevű huga nagyanyja volt): Magyarország legnagyobb veszélyét a hódító török imperializmusban látta. Egymagában képtelen az ország neki ellentállni. Különösen a mohácsi csatavesztés óta ez teljesen világossá lett előtte. Még véreztek a török kardokozta sebek, még füstölögtek

a Szolimántól felgyújtott falvak és városok, a magyar rabok ezreit még át sem hajtották az Al-Dunán, amikor a hazaözönlő nemesek és főurak úgy érezték, hogy ütött az ő órájuk; nincs többé Magyarországon az a hatalom, amely rablóvágyukat megfékezhetné. A köznemesség ujjong a német udvar bukásán. Most már nem állja érvényesülésének útját.

A garázda főuraknak Báthory István nádor ad rossz példát, aki Mohácsról menekülőben a pécsi káptalannak a török elől futó kanonokjait kifosztja a székesegyház ősi kincseiből. Ez biztatás volt a főuraknak a hosszú-hosszú éveken át folyó büntetlen rablásra és fosztogatásra, gyújtogatásra és kegyetlenkedésre. Aki sértve érezte magát, panaszra alig mehetett. A legnagyobb úr a török volt az országban. Neki hiába panaszkodtak. Ha pedig Ferdinánd vagy Zápolyai uralkodott valamelyik területen, a megfenyegetett főur az egyiktől egyszerűen elpártolt a másikhoz, és az a másik akár szívesen, akár kénytelenségből elnézte új hívének túlkapásait azért, hogy a maga hűségén megtartsa.

Az egyensúlyától megszabadult kisnemesség a mohácsi vész után politikai agitációba kezd. Hősi tettként visszatér az ősi, mint mondja, szittya szokásokhoz. Előljárt ebben a kisnemesi párt trónkövetelője, Zápolyai János erdélyi vajda, aki a németes lovagpáncélból visszaöltözött szittyának és szittya módra nyereg nélkül, köpenyegén ülte meg a lovat. A szittya érzelmek politikai megvalósulása érdekében mindenütt az 1505-i rákosi végzést emlegetik, melyben a magyarok megfogadták, hogy idegent nem választanak többé királyuknak. Oláh felismerte ebben a reálpolitika teljes hiányát. Semmi jót sem várt ettől a naiv szittya elképzeléstől, mely Zápolyai Jánosban kristályosodott ki,-abban a férfiban, akit kortársai férfiatlan akarathiánya miatt « Katalin királynak » neveztek, akinek egyetlen győzelmes haditényét ismerték: Dózsa György parasztjainak leverését. Oláh nem csatlakozhatott hozzá. Szerinte az ország fennmaradásának, függetlenségének egyetlen reális lehetősége a Nyugattal való együttműködés. Ez pedig csak úgy lehetséges, ha Ferdinánd osztrák főhercegnek többszörös szerződésen alapuló trónigényét elismerik és biztosítják maguknak bátyjának, V. Károlynak segítségét. Azt az aggodalmat pedig, hogy így az ország függetlensége a Habsburgoknak esik áldozatul, Ferdinánd 1526 november 30-i oklevéllel zárta ki: megigérte, hogy

Magyarország jogait és szabadságát megtartja éppúgy, ha fegyverrel jut uralomhoz, mintha mindnyájuk akaratából választják meg királlyá, birtokot és méltóságot idegennek nem adományoz, tanácsába pedig idegeneket nem vesz fel. Ezt a reálpolitikai számítást hiusította meg Zápolyai János, amikor Ferdinándtól megsemmisítő vereséget szenvedve Szolimántól kért segítséget, elismervén a szultán felsőbbségét és felajánlván neki Magyarországot és saját személyét. « Tied — úgymond Lasky Jeromos követe — az én uram, Magyarország királya mindenével ».

Azóta, hogy Ferdinándot magyar királlyá koronázták, nincs Oláhnak levele hozzá, melyben nem sürgetné, nem buzdítaná őt Magyarország megsegítésére. Azt hiszi, hogy olyan vezért kapott benne a magyarság, aki képes a szerencsétlen népet a rabszolgaságtól megszabadítani és a régi szabadságba, békébe és nyugalomba visszahelyezni. Amikor azonban látja, hogy a belé helyezett reményeket nem váltja valóra, kemény szemrehányással illeti: te csak gyűlésről gyűlésre jársz, semmit sem teszel szabadságunkért, — úgymond, — hol Csehországban, hol Morvaországban, hol Sziléziában vagy. Összegyűlnek a tartományok fejedelmei, de nem halljuk, hogy valamit is határoztak volna, amibe reményünket helyezhetnők. Tudja azonban, hogy Ferdinánd tehetetlen egymagában, V. Károly erejét pedig leköti a törökkel összejátszó francia király, és roppantul meggyengíti ütőképességét a Luther-okozta vallási meghasonlottság.

Politikai ellenfél.

A fejedelmek kibékítését Oláh a pápától reméli. 1530 január 28-án ír is VII. Kelemennek: a keresztény respublica fejedelmei — úgymond — már évek óta gyilkolják egymást; tekintélyeddel hangold egységre és erős barátságra a széthúzókat, különben a kereszténység ügye végveszedelembe jut. Máskor meg: a kereszténység ügye nem tűr halasztást; annyira megromlottak az állapotok, hogy egyetlen napi késés is végzetes lehet. Az augsburgi birodalmi gyűlésen (1530) a pápai követ homályosan célzott a birodalom belsejét őrlő szúra. Néven ugyan nem nevezte, de mindenki tudta, hogy Luther Mártonról szól, akivel Oláh sem tudott megbarátkozni: vallásújító ma-

gatartása és felfogása veszélyeztette az ő politikáját. Nem bocsátotta meg neki, hogy 1518-ban, amikor Cajetan bíboros a pápa nevében segítséget kért a török ellen, Luther a Szentírásból iparkodott bebizonyítani azt, hogy a háború csak akkor szerencsés, ha igazságos ügyet védelmez. « Azonban nem lehet győzni ott, — úgymond — ahol a római zsarnokság és Krisztus ellenségei vannak. Az Isten ebben az esetben ellenünk harcolna. Aki a török ellen harcol, az Úristennek áll ellen, aki bűneink büntetésére látogat bennünket a törökben ».

Oláh nem felejtette el Luthernek viselkedését, amikor 1521-ben a törökök elfoglalták Nándorfehérvárt, s a megriadt magyarok nyugati fejedelmektől, elsősorban a németektől kértek segítséget, — 1522-ben a vallásújító ezt írta: « Ha ki akarjuk irtani a törököket, akkor a pápán kell kezdenünk ». 1524-ben pedig, amikor a nürnbergi gyűlésen a német fejedelmek elhatározták a magyarok megsegítését, Luther vallási elgondolásból agitált ellene. Az elmaradt német segítség miatt a magyarok végzetes vereséget szenvedtek Mohácsnál. Az ország a törökök lábainál hevert. 1528-ban elfoglalták Budát. A következő évben már Bécs alatt álltak. Nagy lett a riadalom Németországban is. Ugyanakkor Luther Ferdinánd hadi balszerencséjét « igaz büntetésnek » állította oda, mert « az Istent megharagította és a hazugságot imádja ».

Sokat várt az egész kereszténység az 1530. évi augsburgi birodalmi gyűléstől. Október 1-én hatalmas beszédet mondott ott Oláh. Ha ez a gyűlés is eredmény nélkül oszlik szét, kiben reménykedjenek a magyarok és horvátok? — kérdi. — Még átállnak a törökhöz, és akkor olyan nyomorúság zúdul Németországra, aminőt még nem látott a világ. Segítsen a magyaron és újra hatalmas védőt talál benne a Nyugat! Ne engedje át az amúgyis agyongyötört országot végpusztulásnak! Hasztalanul erőlködött Oláh. A rendek közt hiányzott az egység. Még a tárgyalások alatt távozott a gyűlésről a hesszeni és szász választófejedelem. Mindkettő Luther híve. Mi lesz Németországban, igazán nem lehet tudni. A birodalmi városok és a megerősített helyek a hitújításhoz csatlakoznak. A köznép görcsösen ragaszkodik Luther tanaihoz, evangéliumának tekinti, és alig hihető, hogy más irányba lehessen terelni, — aggodalmaskodott Oláh.

Súlyos időkben a nép a világ végét várja mindig, és kedvenc szónok az, aki megerősíti őt hiedelmében. Luther a világ

végét jövendölte állandóan. A törökök előnyomulásában a Titkos Jelenségek könyvében leírt Góg és Magóg küzdelmét látta és hirdette. « A végső dolgoknak az lesz a záradéka — úgymond —, hogy az ördög minden hatalmával rátámad a kereszténységre. Azért higgyünk erős hittel Krisztusban, tartsunk ki felsőbbségeink alatt. Várjuk, hogy mit akar az Isten velünk. Hagyjuk a dolgokat úgy, ahogy vannak, jót úgysem remélhetünk ». Ez a pesszimizmus, mely bénítólag hatott a törökellenes összefogásra, méltán aggasztotta Oláht, de annál értékesebb szolgálatot jelentett Szolimánnak. Érdeklődött is Luther iránt, amint azt ő maga bevallotta. Kérdezte a szultán, hány éves a reformátor. Amikor azt hallotta, hogy 48, odanyilatkozott, jobban szeretné, ha fiatalabb volna, mert kegyes jó ura lenne neki. Igaz, Luther visszaborzadt a gondolattól, hogy a török kegyes ura legyen Németországban, de úgy látszik, nem döbbent rá arra, hogy mozgalmával és magatartásával mennyi szolgálatot tesz neki Magyarországon. Nem csoda tehát, hogy Oláh Miklós mint politikus sohasem rokonszenvezett a hitújítással, amint királya sem.

A hitújítás veszedelmes voltára Ferdinánd a többi közt az 1550. évi pozsonyi országgyűlésen mutatott rá: a törvényhozás — úgymond — csak úgy lehet sikeres, ha helyreáll a vallási egység, és kipusztul az eretnekség. Nem Oláh sugalmazta ezt? Lehet, annyi mindenesetre tény, hogy a főrendek többsége. köztük Oláh és a többi prelátus, a Katolikus Egyházra sérelmesnek, az országra pedig veszedelmesnek mondta ki a protestantizmust. Az Egyház egységében az ország egységének alapfeltételét látták. Ezt a felfogást Ferdinánd újra hangoztatta az 1553. évi soproni országgyűlésen.

3. A LELKI ELMÉLYÜLÉS ÚTJÁN.

Oláh nemcsak politikából, hanem katolikus meggyőződésből sem rokonszenvezett a hitújítással. Mint főpap felelősséget érzett a rábízott hívekért, kötelességének ismerte, hogy Magyarországon a katolikus hitet fenntartsa. Amint gyarapodott korban, úgy mélyült el vallásossága. Hozzájárultak ehhez a súlyos sorscsapások, különösen a török veszedelem, melyben Isten büntetését látta. 1552-ben egyre nagyobb mértéket öltött a török veszedelem. Egymás után esett el Temesvár, Drégely és

Szolnok. Szeptember 9-én már Egerhez közel, Makláron tanyázott a török had. Mielőtt megindult volna ez az újabb török hadjárat, február 28-án Oláh elmondta első szentmiséjét, jeléül annak, hogy mélyebben kezd ráébredni papi voltára. Ezt az öntudatosodást tapasztalta az Egyház fejénél is. Jóllehet III. Pál pápa (1534-49) egyénileg még a renaissance híve, de erős kézzel nyúl a régóta esedékes egyházi reformhoz: 1545 decembre 13-án megnyitja Trientben az egyetemes zsinatot, melyből a protestáns Ranke szerint megifjodva került ki a katolicizmus. Jelentősége különösen kettőben mutatkozott: először élesen körvonalazta a katolikus tant, másodszor lefektette azokat a reformelveket, amelyektől megújulhatott az Egyház vezetőségében és híveiben, és amelyek valóban meghozták az Egyház reformját.

A reformszellem hordozóival is találkozott Oláh külföldön. Ezek közé tartoztak a jezsuiták. Bobadilla már 1542-ben és 1544-ben tartózkodott Bécsben. 1545-ben a regensburgi birodalmi gyűlésen Oláh meghallgatta Lejay beszédét és elkérte másolatát. Később is mint bécsi rektorral Oláh bizonyára többször érintkezett vele. Az sincs kizárva, hogy ő is eljárt, legalább olykor, a páter egyetemi előadásaira. Bizonyára Oláhnak nagy része volt abban, hogy 1552-ben Ferdinánd római követe útján három magyar rendház létesítését kezdte tárgyalni Szent Ignáccal. Ahhoz azonban semmi kétség sem fér, hogy élénk megbeszéléseket folytatott Kanisius Péterrel, Németország apostolával, akinek főérdeme, hogy az egész birodalom protestánssá nem lett, sőt sokakat visszavezetett az elhagyott Egyházba. Amikor érdeklődött nála sikerének titka felől, megtudta, hogy Isten kegyelmétől várja az áldást, melyet önsanyargatással iparkodik kiérdemelni. Kanisius és bécsi társai különösen a közös imát értékelték. Feljegyezték például, hogy 1559-ben elöljárói intézkedésre néhány napig sok szentmisét ajánlottak fel Ferdinánd császárért és Németországért. Naponta kitették a főoltáron az Oltáriszentséget és elmondták a litániát. Jószántából mindenki önostorozást vállalt. Végeztek ezenkívül még magánimákat is. Sokan kértek és kaptak engedélyt arra, hogy étkezésnél bortól és hústól tartózkodhassanak. Azzal fejezték be az imahadjáratot, hogy mintegy harmincan egy Miserere zsoltár hosszíglan alaposan megostorozták magukat.

A kegyelmet kiesdő imán és vezeklésen kívül Kanisius roppant súlyt helyezett a módra is, ahogy a protestánsokkal bánni kell. Teljesen helytelen -- úgymond — a nemkatolikusokkal nyersen és udvariatlanul bánni, mert ez éppen ellentéte a krisztusi példának, és a megroppant nádat összetöri, a pislogó mécsest pedig kioltja. Azokat, akik keserűséggel gondolnak az Egyházra, és akik gyanakvó szemmel tekintenek a hithű katolikusokra, a szelídség szellemében kell oktatni, hogy őszinte szeretettel s jóindulattal megnyerjük őket. Továbbá hamis a harcias beállítottság és szócsatározás vallási dolgokról cívódó emberekkel, akik természetszerüleg szívesen veszekszenek. Már az a puszta tény, hogy ilyen beállítottságúak, egy okkal több arra, hogy az effajta embereket nemcsak észokokkal, hanem éppúgy jó példával is megnyerjük a katolikus hitnek. További balfogás, hogy a protestánsokkal beszélve, olyan dolgokat hozunk szóba, melyek természetszerűleg ellenszenvesek nekik. Ilyen például a gyónás, vezeklés, tisztítóhely, szerzetesi fogadalmak és búcsújárás. Meg kell gondolni, hogy körülbelül úgy vagyunk velük, mint a lázas betegekkel, akik elvesztették izlésüket, és éppen azért képtelenek az ételek ízéről helyes ítéletet alkotni maguknak. Mint gyermekeknek, tej való nekik, és szelíden, lassan kell őket elvezetni azokra az igazságokra, amelyek vita tárgyát képezik.

Elméletben Oláh csak helyeselhette Kanisius módszerét. Ez azonban feltételezi a felek paritását és mindenekelőtt a lelkiismereti szabadságot. És éppen ezek hiányzottak Magyarországon.

4. A Magyar Katolikus Egyház megmentéséért.

Az elbukás veszélye.

A magyar katolicizmust az elbukás veszélye fenyegette a protestantizmussal szemben, mely elsősorban a földesurakra támaszkodott, mint azt a 18. század nagy adatközlő protestáns, főleg ágostai hitvallású tudósai elismerik. Köztük Schmal András. Ezek a magyar előkelőségek — úgymond — « nemcsak maguk fogadták el a hitet, hanem állandóan vallva azt, örvendetes sikerrel terjesztették ». Vallhatták is lelkesen azt a hitet, mely följogosította őket az egyházi birtokok lefoglalására. Él-

tek is az alkalommal a mohácsi vész után, hogy a gazdátlanul maradt egyházi vagyont eltulajdonítsák maguknak.

Mindössze öt-hat magyar püspök menekült meg a mohácsi csatából. Számuk elhalálozás következtében csakhamar megfogyatkozott. Esztergomi érsekké ugyan János meg Ferdinánd is Várdai Pál püspököt nevezte ki, akit 1528-ban a pápa is elfogadott. Ezzel aztán hosszú időre abba maradt a püspöki székek betöltése. A polgárháború és a török dúlások zavaraiban a főpásztorokat nélkülöző, elárvult egyházmegyék erős püspöki váraikkal és nagy uradalmaikkal kész prédául kínálkoztak bárkinek, aki csak kezét kinyújtotta feléjük. Ilyenek pedig fölös számban akadtak. Így állt elő az a helyzet, hogy a nyitrai, győri, veszprémi és egri püspökség évtizedeken át betöltetlenül maradt, vagy főpásztorai nem rendelkezhettek a püspöki javakkal. Ez nem jelentett kevesebbet, mint huszonnégy vármegyében a régi egyházi élet megszakadását és a pásztor nélküli nyáj szétszóródását. Ugyanakkor a kalocsai érsekség, a pécsi, szerémi, váci, váradi püspökség területe részben vagy egészen a török kezébe esett. Épp így az esztergomi érsekség nagy része. Esztergom várát különben már a török foglalás előtt elvette Ferdinánd Várdaitól és kapitányaival kezeltette. Mindez együttvéve a katolikus egyházi szervezet katasztrófájával volt egyértelmű, minthogy a püspökök székhelyükről, egyházmegyéjükből eltávolítva, elűzve a legjobb esetben mint királyi hivatalnokok tengették életüket.

A püspöki javadalmakon kívül különösen a szerzetesi birtokok szolgáltak a világiak gyarapodására. Egymás után nyelték el a kolostorokat, amikor a világi nagybirtok hatalmi terjeszkedését semmi sem gátolta többé ebben a században. Hasonló sors várt a plébániai javakra is. A birtokszerzési versenyből a köznemesség sem akart kimaradni. Amint a nagyurak az érseki, püspöki, káptalani, préposti és monostori javak lefoglalásában látták a meggazdagodás útját, úgy a köznemesek beérték a falusi templomok, a plébániák birtokainak és jövedelmeinek lefoglalásával. A különbség csak az volt, hogy míg azok több erővel többet mertek: nagyban raboltak, addig ezek az adott viszonyokhoz mérten kicsiben. De a következménye mindkettőnek ugyanaz volt: hogy az idegen tulajdont megtarthassák maguknak, a hitújítás karjaiba vetették magukat, mely egyrészt felhatalmazta őket erre, másrészt szentesítette

erőszakoskodásaikat. A birtokaikból kiforgatott plébániák éppúgy maradtak lelkész nélkül, mint a terjedelmes egyházmegyék főpásztor nélkül. Vagy ha volt is pap a községben, az csak úgy számíthatott megtűrésre, ha földesura szájaize szerint prédikált. Azzal pedig, hogy az egyházi birtok világiak kezére jutott, szinte teljesen megsemmisült a középkori Magyar Katolikus Egyház anyagi alapja és vele lelki hatalma.

Hatalom dolgában az új hit emberei ugyancsak tág teret engedtek a földesuraknak és általában a felsőbbségnek. Világosan megrajzolja ezt a felfogást Bornemissza Péter. Szerinte minden cselédes ember tartozik azzal, hogy « háza népe közül kigyomláljon minden gonoszságokat. Ezeknek Isten nemcsak feddést, de vesszőt is engedett ». Ezt természetesen elsősorban a hitbeli gyomok eltávolítására kell a családapának felhasználnia. Fegyvert azonban csak a fejedelemnek engedett az Isten. Fejedelemséget pedig a császártól az ispánságig minden köz- és magánjogi tisztviselő gyakorol. Sőt « némely dologban szabadsága lehet a fejedelmeknek még azoknak is elrendelése, az mit Isten megtiltott ». Maga a debreceni konfesszió is nagy hatalmat ad « Isten szíve szerint rendelt fejedelmeknek »: a törvényes hatóság legyen őre a parancsok mindkét táblájának, büntesse a káromlókat és hamis esküvőket, rontsa le a bálványokat, s a szerzetesek, barátok és zárdaszüzek « bordélyházait ». A fejedelmeknek gondjuk legyen még a « misegyárak megszüntetésére, gonosz hittani tételek megsemmisítésére és hogy birodalmukat és hatalmukat misegyártó érsekeknek át ne engedjék ».

A « fejedelmi tiszten » levők szivesen követték ezt a tanítást, és az új hit terjesztői, sokszor kérlelhetetlen terjesztői lettek.

Királyi oltalom.

Mi sem természetesebb annál, hogy a katolikusok ugyanolyan jogokra és védelemre tartottak igényt, mint a protestánsok. Annál is inkább, mert Oláh és főpásztortársai meg voltak arról győződve, hogy vallásuk az egyedül igaz, és hogy a Római Katolikus Egyház Krisztus egyetlen üdvözítő Egyháza. Ők tehát lelkiismereti kérdést láttak hiveiknek a Katolikus Egyházban és vallásban való megőrzésében, illetve visszaveze-

tésében. Úgy érezték, hogy ehhez földi hatalomra is van szükségük, mely a földbirtokkal kicsúszott tulajdon kezükből. Csak annyi maradt meg, hogy itt-ott néhány protestáns lelkészt és tanítót elűzzenek vagy bebörtönözzenek. Világi főúr segitségére nemigen számíthattak. Maradt tehát Ferdinánd király. Pedig többet ért volna nála a földesurak támogatása, hiszen ebben az időben nem volt egyéb szervezett hatalom az országban, mint egyedül a nagybirtok. Ennek támogatása nélkül semmiféle szervezet, még vallási sem tudott többé érvényesülni.

Oláh még nem volt az ország prímása, amikor a királyi kancelláriában már arra használta fel befolyását, hogy Ferdinándot a régi hit javára hasznos intézkedésekre bírja. Ennek nyoma meglátszik az 1543-i besztercebányai, az 1544-i nagyszombati és az 1548-i pozsonyi országgyűlésen. Különösen sürgetik az egyházi javak visszaadását, buzgó katolikus püspökök és papok alkalmazását, azok helybenlakását, idegen papok eltávolítását. Azonban nem volt olyan hatalom, mely nyomatékot adott volna ezeknek a törvényeknek. Jellemző, hogy a besztercebányai végzések végrehajtását és minden eretnekség kiirtását Ferdinánd éppen arra a Révay Ferencre bízta, aki maga buzgó lutheránus volt és a német hitújítás fejével levelezett. Az 1548-i pozsonyi országgyűlés után Sbardellato Ágoston váci püspököt és Sibrik Ferencet vallásügyi vizsgálattal bízta meg az uralkodó, de megfelelő pénz és hadierő hiányában ők sem végezhettek semmit. Az 1549 augusztusában Eperjesen tartott vizsgálat alkalmával a lutheránusok benyújtották a Stöckel Lénárttól szerkesztett, Luther és Melanchton tételeiből összeállitott « confessio pentapolitana »-t, vagyis a következő öt város: Kassa, Eperjes, Kisszeben, Bártfa és Lőcse hitvallását. Ezzel az Ágostai Evangélikus Egyház Ferdinánd országrészében is hivatalosan lépett fel.

Hasonlóképpen eredménytelen maradt az uralkodó 1550-i rendelete, mely kimondja, hogy a királyi és országos ügyeket csak katolikus tanácsosok intézzék, a másvallásúakat pedig kizárja a tanácsból. Ezt az intézkedését még a püspök-kancellárok sem hajtják végre saját hivatalukban. Sőt amikor Révay Ferenc, nádori helytartó, ellen vádak merülnek fel, hogy az úrvacsoráról zwingliánus hitelveket vall, maga Várdai érsek lép közbe felmentése érdekében azzal a megokolással, hogy az

ilyen okból való hivatalvesztés túlmegy a magyar jog és törvény határán. Ferdinánd respektálta a helytartónak a véleményét. Különben sem lehetett volna az elbocsátandó protestáns helyébe katolikus hivatalnokot kapni az immár annyira protestáns országban. — Idővel megelégelték az országgyűlésen túlsúlyban levő protestáns rendek, hogy Ferdinánd kedvéért növeljék a papírtörvények számát. 1552-ben kimondták, hogy új vallási törvényre nincs szükség. Az ötvenes évektől kezdve úgy szerkesztik meg a vallási rendelkezéseket, hogy egyházvédő kifejezéseit a katolikusok és lutheránusok egyformán magukra érthetik. A két vallás tagjai szabad vallásgyakorlattal bírnak, és közösen kizárják abból a zwingliánusokat és egyéb szektásokat.

Oláh érsek az országgyűlés idegenkedése ellenére latba veti minden tekintélyét és befolyását, hogy a katolicizmus védőbástyáit kiépítse. Az 1554. évi gyűlés a főesperesek, esperesek és plébánosok kinevezését sürgeti. 1556-ban kimondják a rendek, hogy az újrakeresztelőket négy héten belül ki kell utasitani az országból. 1558-ban úgy intézkednek, hogy az egyházi személyek függetlenségét s jogaikat mindenki tiszteletben tartsa, és hogy a kegyurak és mások a vizsgálatra kiküldött espereseket kötelességük teljesitésében ne akadályozzák. Az 1559. évi országgyűlés kimondja, hogy a zsinatra meghivott papokat senki ne háborgassa.

Oláh, hogy a hozott törvényeknek érvényt szerezzen, rábírta Ferdinándot arra, hogy királyi rendelettel utasítsa az urakat és városokat, hogy a tévtan terjedésének meggátolásában és a különféle törvénytelenségek megszüntetésében az érseknek segédkezet nyújtsanak. Ferdinánd 1558 július 24-ón megjelent rendeletében hivatkozva az országgyűlési határozatokra, felhivja az illetékeseket, hogy nemcsak a szakramentáriusokat (a kálvinistákat) és újrakeresztelőket űzzék el birtokaikról, hanem a többi hitújítót is. Meghagyta továbbá azt is, hogy a katolikus hitszónokokat kötelmeik teljesitésében lehetőleg támogassák, és hogy a gyakran csak kézműves vagy egyéb föl nem szentelt egyéneket a misézésben és más egyházi teendők végzésében akadályozzák meg. Különben a törvényszabta büntetést lesz kénytelen ellenük alkalmazni. Az érseknek pedig, teszi hozzá a rendelet, teljhatalma van ahhoz, hogy minden engedetlen ellen ejárhasson.

Ferdinánd ugyancsak az érsek sugalmazására az elidegenített egyházi javak visszaszerzésében intézkedett. 1560-ban meghagyta, hogy az egyházi javakat, ha iskolai célokra nem fordították, vissza kell szolgáltatni, és ha valaki az egyházi birtok jövedelmeit világi célra fordítja, meg kell fosztani azoktól. Ez az oklevél a *Corpus Juris*-ba is bekerült, ami azonban nem növelte sikerét.

A papság reformja.

A katolicizmus megújhodása érdekében Oláh a klérustól várt legtöbbet. Világosan fölismerte: ha papjai nem lesznek őszinte segitői, terveinek, intézkedéseinek lelkiismeretes végrehajtói, teljesen megbízható közegei, akkor hiába minden fáradozása. Ezek jóakaratú buzgóságától, tiszta erkölcseitől függ, megállítható-e a hitújítás. Ha azonban a papság megmarad eddigi elesettségében, akkor akadálya lesz törekvéseinek. Oláh ezért a felburjánzott visszaélések és fegyelmezetlenségek megszüntetését tűzte maga elé. 1557 június 10-én elrendelte, hogy az érseksége alá tartozó prépostok, apátok és egyéb méltóságok igazolják egy általa kinevezett bíróság előtt, törvényesen birtokolják-e javadalmaikat, fel vannak-e szentelve, a Katolikus Egyház tanait vallják és hirdetik-e. A jelentkezés és kihallgatás egy évig húzódott. Az érsek ismételt sürgetése ellenére sokan nem jelentek meg. Ezek ellen az országgyűlésen keresett orvoslást. Az 1559-i gyűlés kimondta, hogy a király büntesse meg az engedetleneket. A megjelenteket Oláh megerősítette javadalmaikban, ők pedig hűséget és engedelmességet fogadtak neki.

Erélyes rendszabályokat hozott az egyházi férfiaknak nagyon is világias viselete ellen. Bántotta az érsek szemét a rendkívüli haj- és szakállápolás. Nem szívesen látta a vállukra omló fürtöket, melyekre több gondot fordítottak, mint kötelességeik pontos tejesítésére. A hajkorona elmaradása mellett e viseletnek az a rossz oldala is volt, hogy a papok a prédikátorokhoz hasonlítottak, és a szegény nép sokszor nem tudta megkülönböztetni a katolikus lelkészt a protestánstól. Oláh meghagyta papjainak, hogy kiközösítés terhe alatt három napon belül vágassák le hajukat és szakállukat, s hogy hajkoronát viseljenek. Azonban kevesen engedelmeskedtek.

Az érsek nem felejtette el a papjai által elhanyagolt imát sem. A pap kell, hogy az ima embere legyen. Ő maga szeretett imádkozni. Ha Nagyszombatban tartózkodott, öregsége ellenére, — jelentette róla Lanoy provinciális 1564-ben — minden éjfélkor felkelt, hogy kanonokjaival a székesegyházban zsolozsmázzon. Ha másutt tartózkodott, ugyancsak felkelt éjjel, hogy káplánjával, Francesco de Andreis esztergomi kanonokkal, elvégezze az esedékes zsolozsmarészt. 1558-ban saját költségén újra kinyomatta Bécsben a breviáriumot. Szinte hihetetlen, hogy a hitújítók milyen fegyvert kovácsoltak ebből a Katolikus Egyház ellen. Az érsek ugyanis úgy intézkedett, hogy az imádkozó kényelmi szempontjából a breviárium elején levő naptárban a kiválóbb szentek napját vörös színnel jelöljék. A prédikátorok erre elhitették az együgyű néppel, hogy ezek — a római pápától bálványozásra rendelve — mind parancsolt ünnepek, számszerint mintegy kétszáz. Ha ezeket megülik, miként gondoskodjanak családjukról, hogyan teljesítsék egyéni kötelességeiket, amikor három napból szinte kettőt tétlenségben kell tölteniök? Az ember elcsodálkozik ma azon, miként feledkezhettek meg ennyire Isten VIII. parancsáról: « Hamis tanuságot ne szólj felebarátod ellen! ». Csak mellékesen jegyezzük meg, hogy ez nem kivételes eset. Sokkal becsületbevágóbb, amikor *Balassi Menyhért árultatásáról* szóló komédia névtelen szerzője Oláh érsekkel feloldoztatja Menyhértet tengernyi égbekiáltó bűne alól — száz gira ezüstért. Ilyen és hasonló dolgok hallatára Oláh nagyon is kételkedhetett a prédikátorok jóhiszeműségében. Nem csoda, hogy birtokain nem tűrte meg őket, és eszébe sem jutott, hogy a lelkiismeret szabadsága ellen vét, ha a protestánsokat hitük elhagyására bírja.

1559-ben Oláh tovább haladt a reform útján: elrendelte egész egyházmegyéjében a főesperesi látogatást, amely sok szomorú dolgot tárt eléje. A következő évben pedig zsinatra hívta papjait Nagyszombatba. Itt igénybevette a Jézustársaság segítségét, melyet le akart telepíteni, hogy az ifjúság nevelését, reform-programjának egyik legfontosabb pontját egészen reá bízza.

III. TÁRGYALÁSOK A JÉZUSTÁRSASÁG MAGYARORSZÁGI LETELEPÍTÉSÉRŐL.

1. Oláh tapogatódzása.

Jámbor óhaj.

Oláh azonnal prímási székfoglalási éve után tavasszal kérte Kanisiust és Lanoyt, hogy jöjjenek el Nagyszombatba a tervezett tartományi zsinatra. Szent Ignác helyeselte ezt a tervet, azonban — mint Kanisius jelzi Rómába — bizonyos okokból füstbe ment. Most székhelyén, Nagyszombatban (Nadal szerint Pozsonyban) kollégium alapítását kezdte sürgetni Kanisiusnál és Lanoynál. Tíz rendtagot kért. Rómában úgy tudták, hogy az alapitvány nem okoz különösebb nehézséget, mert egyrészt — Polanco szerint — dúsgazdag az érsek, másrészt meg nagyon olcsó az élet az illető városban. Ignác határozottan hajlandóságot mutatott a magyar kollégium elvállalására. Megigérte, hogy küld rendtagokat, ha megfelelő lakást biztosítanak számukra, és eljuttatják Rómába a szükséges útiköltséget. Azonban kezdettől fogva volt bizonyos kétség a rendalapitóban. Nem értette, ha Oláh komolyan akarja a kollégiumot, miért nem fordul egyenesen hozzá. Azt gyanította, hogy jámbor óhajnál aligha több. Ugyanaz volt a benymása a lengyel, porosz és cseh kollégiumról is.

Azonban mind a Lengyel- és Poroszországban, mind a Bajor és Csehországban létesítendő kollégiumok kezdeményezői hamarosan írtak Rómába, sőt a pápa támogatását is kérték, csak az esztergomi érsek nem fordult Ignáchoz. Ennek ellenére mintha éppen az ő terve lett volna a legrokonszenvesebb, nem csak Bécsben, nevezetesen Kanisiusnak, hanem Rómában is. Mintha ezt lehetne Polancónak a rendalapító meghagyására Bécsbe írt leveléből kiolvasni. A magyar és erdélyi csapások — úgymond — a katolikus hit megfogyatkozásából származnak,

és ennek megerősödésével talán rendbejön még minden. — Ha hitben egyek a magyarok, akkor megszűnik köztük a széthúzás fő oka, és egyesült erővel fordulhatnak a közös ellenség, a török ellen. És ki tudja? Talán-talán felragyog még a szerencsecsillaguk, mint Hunyadi János idejében. Szabad lesz ismét Magyarország, és Erdéllyel egyesülve jólétet biztosíthat alattvalóinak, és közvetítője lehet a katolikus vallásnak a mérhetetlen Kelet felé...

Ezek vagy hasonló gondolatok rajzottak a Jézustársaság vezetőiben, ha szóba került Magyarország. Innen az a rokonszenv, mellyel a kollégium alapitását fogadták. És éppen ennek a kollégiumnak érdekében nem ír Oláh Rómába. Nem mintha lemondott volna az alapításról, hanem inkább az egyre előnyomuló törökök miatt hallgat. Félő ugyanis, hogy Nagyszombat is kezükbe kerül. Mit kezdjen akkor a jezsuitákkal? « Nem csoda, — írja 1554 október 26-án Kanisius Rómába — hogy a magyar kollégium ügye az ország újabb zavarai és csapásai miatt a télen szünetel ». Mivel pedig várni nem lehet, hanem a sürgetések miatt dönteni kell, azért a magyar kollégium helyett « az első a prágai lesz. Számára a király azonnal tizenkét embert szeretne kérni, ha az idő mostohasága és a pestis meg nem akadályozná őt ebben. Jóllehet itt több helyen lehetne a Társaság számára kollégiumot létesíteni, ... mégis helyesebbnek és megfelelőbbnek látszik, ha most, különösen két kollégium: a bécsi és a prágai megerősítésére fordítjuk figyelmünket. Harmadiknak az ingolstadtit szeretném ». A lengyel és porosz kollégium egyelőre kútba esett. Ezek számára német jezsuitákat kérnek. Ilyeneket azonban sehol sem nélkülözhetnek. Kanisius hiába törte a fejét, megoldást nem talált.

Collegium Hungaricum.

A magyar kollégium elodázódott... Ki tudja meddig? A tárgyalások is megszakadtak. Szent Ignác azonban nem vette le kezét az országról. 1554-től azzal a tervvel foglalkozott, hogy Rómában a Collegium Germanicum mintájára egy külön Hungaricum-ot alapít magyar, erdélyi, szláv és Ferdinánd más nemzetiségű fiai számára. Tervét közölte Diego de Lasso Ferdinánd római követével. Rendkívül tetszett neki. Melegen ajánlotta is urának. Szeretné, ha száz fiatalembert küldene oda.

Késznek nyilatkozott akár személyesen is Bécsbe menni, ha a tárgyalások azt úgy kívánnák. Szent Ignác annyira szívén viselte ezt az intézményt, hogy 1555-ben az augsburgi birodalmi gyűlésre induló Lainez és Nadal atyáknak külön a lelkükre kötötte a kollégium megsürgetését. Szerinte e nagyszerü terv megvalósitása elsősorban azon múlik, belátja-e Ferdinánd az ügy szükségességét, és azt, hogy birodalmán kívül kell apostolokat neveltetnie a Társasággal. Másodszor azon fordul meg, hogy a pénzt hozzá ne a saját — legtöbbször lapos — erszényéből vegye, hanem a világiak kezén levő egyházi javadalmakból, aminőket még most is nagy számmal bitorolnak. Így ezek a fekvőségek adományozóik akarata szerint ismét egyházi célt szolgálnának. Oly intézményt szolgálnának, mely egyenesen a király országainak apostolokat nevelne. Bizonyára Ferdinándnak is tetszett a terv, azonban nagyon jól tudta, hogy a javadalmak visszavétele egyáltalán nem olyan egyszerű, ahogy azt a távoli Rómában gondolthatják. Próbálkozott ő már rendeletekkel a visszaéléseket megszüntetni. Siker azonban nem koronázta. A főurak ugyanis egyszerűen nem engedelmeskednek parancsának. Szent Ignác szép tervének már csak azért is meg kellett buknia, mert nem találtak rá fedezetet. Más kérdés azonban, benépesíthették volna-e azt a kollégiumot. Talán igen, mert — amint látszik — Ferdinánd összes nem-német alattvalói előtt nyitva állt volna. Ezért egy szóval sem mondja Szent Ignác azt, hogy kizárólag magyar egyházi javadalmakból tartsa fenn a király.

Bár a tárgyalások Oláh és a rend között egyelőre eredményre nem vezettek, de azért már 1553-ban Vitoria jezsuita Bécsből bejött Magyarországra, hogy a nagyhéten meggyóntassa Sforza Pallavicini királyi marsall feleségét, személyzetét és a katonákat. Ezeknek egy része el is végezte húsvéti kötelességét, amikor a török mozgolódása miatt készenlétbe kellett őket helyezni. Így félbeszakadt a páter munkája. Egy megtérni kívánó török oktatásával is foglalkozott. Vitoria az első jezsuita, akiről névszerint biztosan tudjuk, hogy Magyarországon járt. A következő év első najaiban Lanoy bécsi rektor meggyóntatta ugyancsak Sforza Pallavicininak szinte már haldokló nejét. Valahol Nyugat-Magyarországon, Komárom-Veszprém vidékén kellett tartózkodnia, mert a följegyzés szerint Bécstől száz olasz mérföldet, mintegy 150 kilométert tett meg.

2. Bornemissza Pál terve.

Sürgősen kér jezsuitákat.

Már valamivel Oláh érsek előtt, 1554 elején Bornemissza Pál erdélyi püspök sürgősen kért jezsuitákat az erdélyiek oktatására és lelki mesegítésére, akik ugyancsak rászorultak erre. 1551-ben ugyanis a Tiszántúl és Erdély rövid időre Ferdinánd király kezére jutott, aki a tíz év óta üresedésben levő gyulafehérvári püspökséget 1553-ban Bornemissza Pál veszprémi püspökkel töltötte be.

Néhány hónappal korábban, február 6-án a barcasági és nagyszebeni káptalan Wiener Pál egykori laibachi kanonok személyében püspököt választott magának, azzal a célzattal, hogy függetlenítse magát a gyulafehérvári püspök joghatóságától. A régi papság azonban kevésbé tudta vagy merte magát beleélni az új helyzetbe. Wiener Pálnak 1554 aug. 16-án bekövetkezett halála folytán csupán másfél esztendőre terjedő püspökösködése éppenséggel nem volt elég ahhoz, hogy a régi állapotot annyira kiölje a nagy többség tudatából, hogy ne tekintse többé rendjénvalónak a katolikus püspöknek fölötte való joghatóságát. Amikor tehát Bornemissza 1554 második felében egyházmegyei zsinatra hívta őket, talán szó és ellenvetés nélkül engedelmeskednek, ha megelégszik egyszerű meghívó körlevéllel. Ő azonban ezen túlmenően tévelygéseik miatt erélyes dorgálásban részesítette őket. Ez fölötte érzékenyen érintett mindenkit. Így történt, hogy a besztercei szász káptalan papsága a mellettük és közelükben lévő protestáns gondolkozású magyar papokkal együtt 1554 november első öt napján zsinatot rendezett, és két határozott hangú fölterjesztésben válaszolt a püspöknek, egyikkel a dorgálásra, másikkal a meghívásra. Az előbbiben kifejtik lutheri hitvallásukat és kijelentik, hogy ők nem tévhitűek, hanem igaz katolikusok. A másikban főpásztoruknak ismerik el a püspököt és alárendeltjeinek vallják magukat.

Valószínűleg máshonnan is hasonló nyilatkozatok futottak be. Ezekből azt a meggyőződést meríthette az új püspök: ha válságos is a helyzet egyházmegyéjében, mégsem egészen reménytelen. A Katolikus Egyház megerősítésére irányuló fáradozásában — úgy érezte — nagy hasznát vehetné a jezsui-

táknak. Bár Kanisius nem helyeselhette a főpásztor fellépését a szinte már egészen lutheránus papokkal szemben, mégis úgy látta, hogy föltétlenül meg kell őt segíteni. Legalább háromszor sürgette meg 1554-ben az erdélyi kollégiumot. Hasztalan... Bár megfelelő, tágas épületet ajánlott fel a püspök, és biztosította a jezsuiták eltartását, mégis Ignác emberhiány miatt egyelőre elhárította azt, bármennyire is vérzett a szíve miatta.

Segítő kéz.

Oláh kötelességének ismerte Bornemissza megsegítését, azért az erdélyi egyházmegye felülvizsgálatára határozta el magát. Úgy tervezte, hogy Ferdinánd király helyeslésével magával viszi Bécsből Kanisius és Goudanus atyákat. De e messzi és veszedelmes vállalkozás nem fogja-e őket megakadályozni abban, hogy az 1555-i augsburgi birodalmi gyűlésen részt vegyenek? Bizonyára ezért 1554 december vége felé V. Károly császártól is kért engedélyt. Az érsek meg volt róla győződve, hogy a két atya sok jót tesz majd német szónoklataival a szászok között. Vissza is vezetheti őket — legalább részben — a Katolikus Egyházba. Pillanatnyilag kedveznek a körülmények: Wiener lutheránus püspök, az ellenállás lelke, meghalt, a pestis pedig megritkította soraikat. A hangulatváltozás kitetszik abból is, hogy a szász « egyetem » két gyűlése (1554 nov. 25 és 1555 márc. 17) eredménytelenül utasította a városokat, hogy a káptalanokat új szuperintendens választására buzdítsák. A városok mindenesetre eleget tehettek a rendelkezésnek, de a papok a katolikus püspök ottlétének igézete alatt egyelőre óvakodtak új szuperintendens választásától. És ki tudja, meddig tart ez a hatás, ha a politikai viszonyok oly fordulatot nem vesznek, mely lehetetlenné teszi Bornemissza erdélyi tartózkodását?

Szent Ignác nehézséget látott az utazásban, valószínűleg a két páter bécsi elfoglaltsága miatt. Minthogy azonban a távolból nem volt világos előtte a helyzet, azért Kanisiusra bízta a döntést: ő ítélje meg, mi válik inkább Isten dicsőségére, és mit kíván a király. A tervből nem lett semmi. Erdély egén egyre sötétebb fellegek tornyosultak, és elsöpörték Ferdinándot meg Bornemisszát. 1556-ban elűzték a püspököt, száműzték a káp-

talant, a püspökség és a káptalan javait János Zsigmond fejedelem eltartására rendelték. 1557-ben elfoglalták és a fejedelemnek adták a váradi püspökség jószágait. Azokat a kanonokat pedig, akik a Ferdinándnak tett esküjükhöz ragaszkodtak, elűzték, és nagyobbrészt Nagyszombatba menekültek. A politikai és vallási gyűlöletre jellemző, hogy 1556-ban az összes tiszántúli és erdélyi szerzetesházakat megsemmisítették, sőt számos ferencest és pálost megöltek.

Még e végkifejlet előtt, 1555-ben tovább tárgyalták az erdélyi és nagyszombati kollégium ügyét. Sok olasz város is kért ebben az évben embereket kollégium alapítására. Szent Ignác azonban nem sok hajlandóságot mutatott erre. Szívesebben telepítette volna le a Társaságot magyar, erdélyi és német, valamint francia, cseh és lengyel területen. Mint eddig még mindig, most is eredménytelenül végződtek a Magyarországgal kapcsolatos tárgyalások. A főakadályt most is a fenyegető török háború képezte, mely miatt a kincstár nagy nehézségekkel küzdött.

Időpazarlás.

A török ugyanis nem törődött bele abba, hogy Erdély Ferdinánd kezén maradjon. A király hiába iparkodott vele kiegyezni. 1555-ben minden erőlködése és ígérete ellenére a szultán csak abban az esetben volt hajlandó hat hónapnál hosszabb fegyverszünetet engedélyezni, ha a király szépszerével átengedi Erdélyt János Zsigmondnak. Ferdinánd azonban sem Erdélyről lemondani, sem háborúba keveredni nem akart a törökkel. Szükségesnek látta, hogy ezt a válságos dilemmát a rendek elé tárja. 1556 január 1-ére országgyűlést hívott össze Pozsonyba, miután követét már elküldte Konstantinápolyba kitérő felelettel, hogy legalább időt nyerjen. Az országgyűlésre csak ez az egy feladat várt: a védelemhez szükséges pénz és katonaság megszavazása. Igen súlyos terhet jelentett mind a kettő. Minthogy pedig kilátásba helyezte a király, hogy személyesen vagy legalább valamely fia áll a hadsereg élére, azért az uraknak és nemeseknek is hadba kell szállniok, és még külön minden száz jobbágy után tíz jól felfegyverzett lovast állítaniok saját költségükön, a jobbágyoknak ugyanolyan

arányban tíz puskás lovast, három egytelkes nemesnek pedig egyet kell küldenie az ország zászlai alá.

Mire az országgyűlés véget ért, Erdélyt elveszettnek kellett tekinteni. A szultán ugyanis megparancsolta az erdélyieknek, hogy ellenkezés nélkül fogadják vissza János Zsigmondot. Minthogy Ferdinánd csak szép szóval tartotta őket, azért komolyan kellett venniök a parancsot, ha hazájukat a török pusztításnak nem akarták kitenni. Október 22-én János Zsigmond ünnepélyesen bevonult Kolozsvárra.

Hogy Ferdinánd minden védelem nélkül sorsára bízta Erdélyt, abban leli magyarázatát, hogy Bebek Ferenc több főúrral János Zsigmondhoz csatlakozott, és a Felvidéken lázadást szított; Dunántúlon pedig Ali budai basa ostrom alá vette Szigetvárt, mely Kanizsával együtt egyetlen védfala volt Somogynak és Zalának. Fennmaradásuk e két vártól függött. A török basa június 10-én megkezdte az ostromot. Horváth Márk hősiesen védte. Közben a király nagyobb sereget gyűjtött, és élére másodszülött fiát, Ferdinándot állította, de csak szeptember elején érkezett meg.

Ilyen légkörben valóban nem lehetett senkinek sem kedve magyar kollégium létesítéséről tárgyalni. Az erdélyi rendház pedig Bornemissza püspök távozásával kútba esett. Kanisius, akármilyen lelkes szószólója volt a magyar kollégiumnak, nem ringatta magát délibábokba: az adott helyzetből azt a következtetést vonta le, hogy időpazarlás a magyar kollégiumról való tárgyalás. Ezért mint újonnan kinevezett rendtartományfőnök Bécset elhagyva, a prágai és az ingolstadti kollégium megszervezésére összpontosította figyelmét és energiáját.

3. Szent Ignác hagyatéka.

Mindenkinek mindene...

A bécsi és az 1556-ban létesített prágai meg az igolstadti kollégium volt az a három gócpont, ahonnan Dél-Németországban és Ferdinánd király tartományaiban a Jézustársaság fejlődése megindult. Ennek elősegítésére Szent Ignác nem mulasztotta el, hogy fiai magatartását a protestantizmusnak nagyrészt behódolt vidékeken szabályozza. Feladatul azt tűzte ki

nekik, hogy egyrészt a katolikusokat tartsák meg és lelkileg gyámolítsák, másrészt vezessék vissza az elszakadtakat az Egyházba, az üdvösség útjára. Az Istenbe vetett határtalan bizalmon és nagylelkű önfeláldozáson kívül példás életük és tetteikben megnyílvánuló őszinte szeretetük a legfőbb kellék a kitűzött cél elérésére. Önzetlenül, minden haszonkeresés, nélkül, igaz alázatosságból és szeretetből fakadó kedvességgel, valamint pártatlansággal nyerjék meg az embereket Krisztusnak. Alkalmazkodjanak jellemükhöz. Senkit meg ne szomorítsanak, hacsak üdvösségük miatt nem. Úgy iparkodjanak tetszeni az embereknek, hogy lelkiismeretük csorbát ne szenvedjen. Kerüljék a túlságos bizalmaskodást, mert ez a tekintély rovására megy. Tekintélyre, jó hírnévre viselkedésükkel, érett beszédükkel és alapos tudásukkal tegyenek szert. Mindenegyes rendtag maga is gondolkozzék azon, hogy mit tehetne a lelkek javára. Beszéljék meg egymással az elvállalandó munkát. Minthogy nem lehetnek szolgálatára mindenkinek, elsősorban azokkal foglalkozzanak, akiktől több jó várható, mint például az ifjúságtól, — buzgó apostolokat nevelhetnek belőle. Egyik leghatékonyabb eszközük a barátságos társalgás legyen. Arra azonban vigyázzanak, hogy haszontalan időtöltésé ne fajuljon ez. A hamis tanokkal bátran szálljanak szembe, de magukkal az eretnekekkel szeretettel bánjanak. Lássák, hogy valóban javukat kívánják. Nyilvános előadásaikban és prédikációikban nem annyira a tévelygők és a hamis tanok megcáfolására törekedjenek, mint inkább a katolikus hittételek bebizonyítására. Így egyrészt nem idegenítik el maguktól az embereket, másrészt pedig a katolikus tan megvilágítása eléggé kideríti az ellentétes állítás hamisságát. A hallgatók iránti szeretet és az igazsághoz való ragaszkodás sugározzék beszédeikből. Így kerülve a viszálykodást, az eretnekek is fogékonnyá válnak az igazság befogadására. Ellenkezőleg, nyílt támadással, még jobban elidegenítik őket. Ha vitás kérdéseket kell tárgyalniok, úgy fejtsék ki az Egyház igaz tanát, hogy az esetleg jelenlévő másvallásuak érezzék ki szavaikból a szeretetet és az igazi szerénységet. Minden sértő vagy megvető szótól tartózkodjanak. Alaposan ismerjék ki magukat a hamis tanokban, hogy alkalomadtán ügyesen és szeretettel megfelelhessenek, és a katolikus hit szerinti gondolkodásra vezethessék hallgatóikat. A Ka-

tolikusokat vegyék rá az Egyház parancsainak megtartására és tevékenyebb hitéletre. Amint az újhitűek nagyon kihasználják a sajtót és különösen népszerű teológiai művek révén terjesztik tanaikat, úgy a Társaság is ragadja meg ezeket az eszközöket az igaz hit fenntartására és felvirágoztatására. Gondjuk legyen élvezhető és rövid védőiratokra. Hangjuk szerény legyen, előadásuk eleven és tárják fel az ellenfél köntörfalazását és álokoskodását. Gyarapítsák a Társaság kollégiumait. Vasárnaponkint tanítványaikat is kiküldhetik a környékbeli falvakba, hogy hitoktassanak. Díjazást azonban ne fogadjanak el, hogy a haszonlesésnek még az árnyékát is elkerüljék.

A bolognai magyar kollégium.

Szent Ignác örökségbe hagyta ezt a szellemet a Magyarországra induló fiainak is. Ő már nem érte meg ezt. Legutoljára 1556 március 7-én érdeklődött még hazánk felől. « Örülünk a két magyarnak — írja Francesco Palmio bolognai rektornak. — Értesítsen bennünket tisztelendőséged, vajon az esztergomi érsek akar-e Bolognában kollégiumot alapítani ». Nem az érsek, hanem segédpüspöke, Szondi Pál volt az. Mint a bácsi káptalan őrkanonokja 1524-ben lett a római Szent Péter-templom magyar gyóntatója. III. Pál pápa rozoni címzetes püspökké nevezte ki (1536), és Erdődi Simon zágrábi püspök mellé segédpüspöknek tette meg. A következő évben Bolognában járt. Megragadta a város előkelő nyugalma, nem zavarta meg azt az Európa szerte érezhető háborús hangulat. Megfogta az ősi egyetem szelleme: itt a tudományos élet legelső forrása. Nagy elhatározás kelt lelkében: dús javadalmából otthont nyit a magyar és horvát ifjúságnak, hogy itt a háborúk viharától biztonságban magukba szívhassák a tudományt. Tizenhat év múlva 1553-ban 2.360 aranyon nagy telket szerez, hogy állandó alapja legyen az intézetnek. A kollégium gondozását a zágrábi káptalanra bízza, és úgy kívánja, hogy egy kanonokja legyen mindig az igazgatója. A növendékek száma négy és hat között változhat aszerint, hogy milyen a vásárolt földek hozama, és hogy milyenek a városban a megélhetési viszonyok. A növendékeket a mindenkori rektor veszi fel, fele arányban magyar és horvát nemesi családok fiaiból, akik a hajkoronát már felvették.

Lehet, hogy Szent Ignác e kollégium két növendékére célzott fenti levelében.

4. Lainez, az új generális atya.

A Felsőnémet Rendtartomány.

1556 június 7-ig Szent Ignác közvetlenül kormányozta azokat a fiait, akik « az északi tartományokban » működtek. E napon létesítette az Alsó-, és Felsőnémet Rendtartományt. Ez utóbbi élére Kanisius Pétert állította. Harmincötéves volt akkor. Alája tartozott az ingolstadti, bécsi és prágai kollégium. Mindegyik gyenge lábon állt még. Más házak alapítása tervbe volt véve. Kanisius alighogy értesült kinevezéséről, azonnal igyekezett szabadulni tőle. Azzal mentegette magát, hogy nincs helyes itélőképessége és kellő tapasztalata. Vádolta magát azzal, hogy nagyravágyó és heves természetű. Mindhiába! Ignác jól ismerte emberét. Azt felelte neki: az utóbbi időben már amúgyis ő végezte a tartományfőnöki teendőket. Most tulajdonképpen nincs másról szó, mint hogy a provinciálisi címet is megkapja.

Néhány nappal később azt az értesítést kapta Kanisius a Társaság titkárától, hogy Ignác július 31-én meghalt. Az új tartományfőnök nemcsak a saját alattvalói, de az egész Társaság hangulatát tükrözi vissza, amikor ezt írja: « Szerencsés és boldog ő már, hisz az örök hazába tért. Úgy élt mindig, hogy csak boldog lehetett a halála. A mennyországból jobban gondoskodhatik rólunk, mint eddig... Bárcsak ilyen atyának méltó fia lehetnék! Vajha közbenjárására tökéletes szellemének legalább árnyékát bírhatnám! ».

Hatvanötéves volt Szent Ignác, amikor meghalt. Tizenkét megszervezett rendtartományt hagyott hátra, illetve az etiópiaival tizenhármat. A kollégiumok és egyéb rendházak száma meghaladta a százat. A rendtagok mintegy másfélezren voltak, és Ausztráliától eltekintve, minden földrészen dolgoztak a lelkekért. Szent Ignác utódjának megválasztására — Európa legelső katolikus állama, Spanyolország és IV. Pál pápa közt kitört háború miatt — csak 1558 júliusában kerülhetett sor, melyből Lainez Jakab, az eddigi általános helyettes került ki győztesen.

Jó reklám.

1533-ban két ifjú érkezett Párisba. Tanulni akartak ott és Szent Ignácot megismerni, akiről oly sokat hallottak Alcalában. Egyikük Lainez Jakab, gazdag és nagyon vallásos szülők gyermeke. Amikor 1542-ben Faber meglátogatta őket, levélben gratulált neki áldott lelkű, erényes atyjához, anyjához. Előbb az alcalai főiskolán bölcseletet tanult. Húszéves korában fényes licenciátus-vizsgát tett. Bölcseleti tanfolyama alatt benső barátságot kötött a toledói Salmeron Alfonzzal. Lainez a bölcseletben volt az első, Salmeron pedig szónoki képességeivel, a latin, görög és héber nyelvben való jártasságával messze kivált társai közül. Mindketten gyakran járultak a szentségekhez. Szerénységük és a szegények iránt résztvevő szívük miatt igen szerették és becsülték őket az egyetemen.

Szent Ignác emléke élénken élt még akkor Alcalában. Lainez gyakran ámulattal hallgatta a szem- és fültanúk elbeszélését, és mint valami szentet, úgy képzelte el magának ezt a különös embert. Azt mondták neki, hogy Párisban teológiát tanul. Ő is éppen most szeretné megkezdeni hittudományi tanulmányait. Ha ezt az európahírű párisi főiskolán tenné, találkozhatna Ignáccal. Tervét közölte Salmeronnal, és mindketten útra keltek.

Lainez, amint Párisban a Szent Borbála-kollégium előtt leszállt a lóról, Ignáccal találkozott. Leírhatatlan volt az ifjú öröme. Gyermekded őszinteséggel bevallotta neki érkezésének okát. A szent készséggel fölajánlotta neki szolgálatát. Lainez csakhamar bemutatta Ignácnak Salmeront. A két ifjú egészen el volt ragadtatva a fogadtatástól. Csakhamar meggyőződhettek arról, hogy amit Alcalában hallottak Ignácról, az nem volt eltúlzott magasztalás. Egy hét múlva már meghitt barátai voltak. Elhatározták, hogy teljesen vezetésére bízzák magukat. Lainez hamarosan elvégezte a lelkigyakorlatokat, amelyekről már Spanyolországban hallott. Csodás hatásukat magán is tapasztalta.

Miután szívét a földi dolgok szeretetétől megtisztította, Ignáctól pedig megtudta, minő szándék lelkesíti, eltökélte magában, hogy egészen Isten szolgálatára és az emberek javára szenteli életét vezetője terve szerint. Társul ajánlkozott neki. Lainez példájára a tizennyolc éves Salmeron is elvégezte a

lelkigyakorlatokat. Hatásuk alatt ő is fölismerte hivatását Szent Ignác követésére.

Lainezt 1537 június 24-én szentelték áldozópappá. Az év vége felé Ignác és Faber kíséretében gyalogszerrel Rómába indult. Közben többi társaik is Rómába érkeztek, és egyértelműen elhatározták a Jézustársaság alapítását. 1545-ben III. Pál pápa Lainezt és Salmeront mint saját teológusait a trienti zsinatra küldte. Nemcsak hatalmasat alkottak ott mindketten, hanem szent életükkel és tudásukkal jó reklámjai voltak a néhány éves kis Jézustársaságnak. A püspökök felfigyeltek rájuk: ilyen emberekre volna szükségük egyházmegyéjükben. És jöttek az újabb meg újabb kérelmek. Az 1551-ben újra összeült trienti zsinaton ismét találkozunk Lainezzel. A zsinati elfoglaltsága mellett csodálatosan sokat tesz a szegények fölsegítésére. A zsinat másik szakaszának befejezése után (1552) Szent Ignác itáliai provinciálisnak nevezte ki. 1555-ben III. Gyula pápa Nadállal az augsburgi birodalmi gyűlésre rendelte. Érdemeinek elismeréséül IV. Pál pápa bíborosnak akarta kinevezni. Szent Ignác pedig így nyilatkozott róla: nincs senki sem, Xavéri Szent Ferencet sem kivéve, akinek annyit köszönne az általa alapított Társaság, mint Lainez Jakabnak.

5. Megbeszélések magyar kollégium ügyében.

Rokonszenv.

Az alatt a két év alatt (1556-8), amikor Lainez mint általános helyettes (vicarius generalis) kormányozta a Társaságot, a nagyszombati kollégium nem került szőnyegre. A jó viszony azonban nem szűnt meg az érdekeltek közt. A jezsuitákkal rokonszenvező főpapok közül elsősorban Oláh érseket említi a bécsi beszámoló, mint aki kivételes szeretettel karolja fel őket. Ez akkor is megnyilvánult, amikor a bécsi püspöki széküresedés idején 1557-ben megkérték, hogy Dominik Mengint áldozópappá, az olasz Floriano Silviót pedig szerpappá szentelje. Minthogy idegen egyházmegyében ezt nem tehette, azért utasította Szondi Pál [?] segédpüspökét, hogy helyette szentelje föl őket Nagyszombatban. Az érsek útravalóval és meleghangú levéllel bocsátotta őket szárnyra, hogy nehézség

nélkül célt érjenek. Roppant jóindulattal fogadták a nagyszombati kanonokok a jövevényeket. Élelmezték őket. Az októberben lefolyt szentelés után pedig, hogy a törököktől és kóbor katonáktól veszélyeztetett úton nagyobb biztonsággal Bécsbe érkezzenek, szeretetük jeléül kocsival és becsületes útravalóval látták el őket. Azinkívül nem feledkeztek meg semmiről, amire az utasoknak szükségük volt, vagy ami rájuk nézve legalább megtisztelő lehetett. A következő években is a bécsi jezsuiták részben Oláh érsekkel, illetve segédpüspökével szenteltették fiataljaikat. 1557-ben olyasmit mondtak a nagyszombati kanonokok az újonnan szentelt papoknak, hogy szívesen látnának két jezsuita szónokot: taníthatnának az iskolában és prédikációjukkal eloszlathatnák az egyszerű nép tudatlanságát. Ugyanakkor más magyar püspök is, bizonyára Bornemissza Pál, aki 1557 óta a nyitrai egyházmegyét kormányozta, szeretett volna jezsuita szónokhoz jutni. Nem tűrné, — úgymond — hogy valamiben is hiányt szenvedjen. 1558-ban Oláh érsek szeretett volna egy bécsi páterrel Znióváraljára menni. Ez évben a felsőmagyarországi bányavárosok felé fordította figyelmét. Selmec-, Körmöc-, Besztercebánya ugyanis elfogadta az augsburgi hitvallást és önálló hitközséggé óhajtottak alakulni. Mikor az érsek értesült erről, Derecskei Török János kanonokot és honti főesperest küldte a bányavárosok lelkészeihez, hogy tájékozódjék, és aláírás végett terjessze eléjük a katolikus vallás 18 fő cikkelyét. A lelkészek nevében Cubicularius — Kammerknecht Ulrik selmecbányai plébános válaszolt. Kijelentette hogy ők az ágostai hitvallást tartják igaznak, és éppen azért ettől nem tágítanak.

Derecskei jelentést tett erről az érseknek, aki majdnem három hétig meghányta-vetette a főesperessel az utat és módot, miként lehetne a tévelygőket az Egyházba visszavezetni. Sőt belevonta a tanácskozásba az akkor szintén Bécsben tartózkodó egri, győri, zágrábi, nyitrai és pécsi püspököket is. A végén arra az elhatározásra jutott, hogy személyesen keresi föl és iparkodik tévedésükről meggyőzni őket. Bizonyára erre az útjára szeretett volna magával vinni egy bécsi jezsuitát. Minthogy azonban olyan kevés volt ott a fölszentelt rendtag, azért nem teljesíthették óhaját. A kitűzött időre (szept. 16) csakugyan elment Znióváraljára. Úgy tudják, hogy több mint kétszáz lelkész jelent meg, hűséget és engedelmességet fogadtak

neki, és aláírták az eléjük terjesztett cikkelyeket. Hogy menynyi őszinteséggel és meggyőződéssel, az más kérdés. Bár a főesperesi jelentések szerint találkoztak olyanok, akik az érsek szavaira belátták hibáikat, és életük hátralevő napjait arra szentelték, hogy egyházias szellemű munkájukkal váltsák meg maguknak Istennél a bocsánatot s az embereknél a feledést. A velykezi (Árva megye) plébánosról például örömmel azt írja a főesperes, hogy a váraljai gyűlés óta nagyon megváltozott. Felújította a templomban a szentségeket, elkezdte az egyházi szertartások végzését, a böjtök megtartását, az ünnepek megszentelését szigorúan követeli, tanításával és erkölcseivel pedig épülésre szolgál hiveinek, annak az egynek kivételével, hogy két szín alatt áldoztat még mindig. A javulás hasonló jelei mutatkoztak a draskóciak (Turóc megye) papján is, aki szintén visszatért az Egyházba, és fölvette a küzdelmet az eretnekek ellen. De ő is két szín alatt áldoztat és néha eljár korcsmába. Voltak azonban olyanok is, akiken nem fogott már sem tanítás sem buzdítás sem feddés sem büntetés.

Az érsek még több sikerre számított abban az esetben, ha egy kiváló jezsuita szónok kíséri el útjára.

Oláh « eltökélt » szándéka.

A bécsi jezsuiták azt a benyomást kapták, hogy a magyarok nagyon becsülik őket iskolájuk miatt, melyet szép számmal látogatnak fiaik, sőt van közöttük intézeti bennlakó is. Ezek a diákok Oláh érseknek is megnyerték tetszését. Lehet, hogy éppen a bécsi iskola hatása alatt szánta rá magát 1558-ban a nagyszombati káptalani-városi iskola reformjára. A dolog úgy esett, hogy az év pünkösdjén a bécsi jezsuita diákok színdarabot rendeztek a világ hiúságáról több püspök, gróf, báró és rengeteg nemes jelenlétében. A Szűzanyát egy feltünően csinos fiú alakította. A darabnak bombasikere volt. Mélyen meghatotta a jelenlévőket. Oláh könnyezett örömében. Ilyen iskola eleven kapcsolatot teremt az élettel, és alakítólag hat a felnőttekre, s helyreállítja a sokat rágalmazott Egyház tekintélyét.

Ilyen iskola kellene a magyaroknak is! Az érsek nem is késett új lépéseket tenni. Igaz, régi, meghitt emberei: Kanisius és Lanoy nincsenek többé Bécsben. Az előbbi mint pro-

vinciális ezentúl csak átmenetileg tartózkodik a fővárosban. Lanoy pedig a generális-választás után egyenesen Ingolstadtba ment rektornak. Helyébe Juan de Vitoria került. Ismeri már őt az érsek. A bécsi kollégium alapító tagjai közül való, azonkívül Magyarországon is járt. Érdekes megfigyelni, hogy idegen nemzetek fiai közt milyen értetlenek és árvák sokszor a spanyolok, de ugyanakkor mélységesen tudnak rokonszenvezni a magyarokkal. Mintha Vitoria is ehhez a típushoz tartozna. Annyi tény, hogy bécsi rektorsága kezdetétől lelkes híve az alapítandó magyar kollégiumnak.

1558 októberében éppen Prágában készült, amikor Oláh bécsi lakására kérette. Hosszan és körülményesen kifejtette a rektornak, hogy két helyen akar a Jézustársaságnak kollégiumot alapítani. Ezzel kapcsolatban Vitoria néhány körülményre felhívta az érsek figyelmét, aki úgy tervezte, hogy hatnyolc személlyel induljon a kollégium. Egy-egy rendtag eltartására harminc forintot költ majd. A bécsi rektor erre csak annyit jegyzett meg: nem hiszi, hogy e tekintetben különösebb nehézség adódna, hiszen a jezsuiták beérik a szükséges élelemmel és ruhával. A végső szót csak Vitoria visszatérése után mondja ki az érsek, miután megnézte a kollégiumnak kiszemelt helyeket. Közben azonban értesítse a páter rektor a császárt a főpásztor eltökelt szándékáról.

Vitoria Prágából beszámolt Lainez generálisnak a lefolyt tárgyalásról. Aki csak ismeri Bécsben az érseket, — írja — mindenki úgy véli, hogy rendelkezésére kell bocsátani néhány embert. Szűk ugyan ez az út, de tágas kapu nyílik a végén a borzalmasan elpusztított magyar tájak felé. Vitoria meg van róla győződve, ha a jezsuiták megvetették egyszer a lábukat Magyarországon, és az érsek közelebbről látja működésüket, megszereti őket és nagylelkűen előmozdítja majd az Úr ügyét a Társaság útján Isten nagyobb dicsőségére és a köz javára. Szerinte Bécsben eldöntött dolog, hogy teljesíteni kell az érsek kérését, mert becsülettel teljesíthető, és Oláh el van határozva, hogy helyet biztosít számukra saját területén. Prágából úgy ítélik meg a helyzetet, hogy két ember azonnal indulhatna, hogy megvessék lábukat Magyarországon és birtokba vegyék a kiszemelt házat. Négy rendtagot a bécsi kollégium adhatna, névszerint fel is sorolja őket. Ha most elmulasztják a kedvező alkalmat, akkor emberileg véve nincs sok valószínűsége annak,

hogy belátható időn belül adódnék hasonló lehetőség. Vitoria annak a reményének ad kifejezést, hogy hamarosan kap választ Rómából: a páter generális megadja kifejezett beleegyezését és embereket is küld. Minthogy Oláh tudja, hogy Hernáth Péteren kívül nincs más magyar rendtag, azért különösen szlávokat, németeket és esetleg néhány olaszt szeretne kapni. Vitoria ráveszi majd az érseket, hogy a páter generálisnak írjon, azonban attól fél a főpásztorral együtt, hogy kitolódik az ügy, és elhalasztani annyit jelent, mint elszalasztani az alkalmat.

Két szfinx.

Vitoria levelének elejére nyugodtan szfinxet rajzolhatott volna: mindkét tárgyaló félben van valami rejtélyesség. Kezdjük Vitoriával! Miért nem öntött tiszta vizet az érsek poharába? Miért nem mondta meg világosan, mi szükséges kollégium alapításához? Elfelejtette talán az utolsó egyetemes gyülésnek azt a határozatát, hogy 1563-ig nem fogadható el olyan kollégium, amely legalább tizennégy rendtagot nem tarthat el? Miért nem részletezte a dolgokat? Miért bízta ezt a jövőre? Miért tette függővé az érsek nagylelkűségétől, amikor a főpásztor annyiszor meggyőződhetett Bécsben arról, hogy érdemes a jezsuitákért áldozatot hozni? Talán azért, mert zárkózottnak, tartózkodónak találta őt, aki általános igéreteknél többre hajlandóságot nem mutatott? Pedig Vitoria tudhatta, hogy az általánosságban mozgó, színtelen alapítási szándékot nem veszik komolyan Rómában. Miért volt Vitoriának olyan sürgős egy magyar kollégium? A spanyol hódítóknak nem mindig racionális tennivágyása hajtotta-e csupán? Vagy a magyarok iránti rokonszenve is ösztökélte? Vagy valóban akkora esélyt látott Magyarországon Isten nagyobb dicsőségének terjesztésére?

Az érsekkel kapcsolatban is felmerülnek kérdések. Miért volt neki olyan fontos, hogy Vitoria, a császár kedves embere, számoljon be az uralkodónak Oláh «eltökélt szándékáról», hogy egy, esetleg két jezsuita kollégiumot alapít Magyarországon? Mit akart ezzel elérni? Tán arra gondolt, hogy a létesítendő kollégium címén sikerül Ferdinándtól újabb egyházi javadalmakat biztosítani nagyszombati iskolája számára? Vagy a létesítendő kollégium anyagi terhét szerette volna Ferdinándra áthárítani? Tudvalevő dolog ugyanis, hogy Oláh életében

nem szeretett idegeneket sajátjából nagyobb összegekkel megajándékozni. Valóban annyira eltökélt volt a szándéka, miután évek óta folyó tárgyalások után még mindig nem tudja, menynyit és hol alapítson kollégiumot? Vagy a török veszéllyel függne ez össze? Gyanús, hogy Oláh nem Kanisiusszal tárgyal, akivel már évekkel azelőtt folytatott ilyen irányú megbeszéléseket, s aki mint provinciális mégis illetékesebb erre a bécsi rektornál. Bajos arra hivatkozni, hogy Kanisius nem tartózkodik Bécsben. Az érseknek legalább egy hónappal korábban tudnia kellett a Lengyelországba induló pápai delegáció érkezéséről, melynek egyik tagja éppen a páter provinciális. Kanisius akkor körülbelül egy hónapot töltött a császárvárosban. Miért nem beszélte meg vele a magyar kollégium ügyét? Akkor még nem gondolt volna rá? Csak Kanisius távozása után jutott eszébe? Lehetetlenség! Vagy nem mert a páter provinciális előtt előhuzakodni a tervvel, aki nem tartotta egészen kifor rottnak és eltökéltnek?

Meglepetés Rómában.

A levél elkészült. Mit szólnak hozzá Rómában? Lehet, hogy rosszat sejtett Vitoria. Eszébe juthatott, hogy Prágában egyáltalán nem hajlandók lemondani arról a két emberről, akiket ő kiszemelt magának. Hoffaeus rektor — amilyen nyílt ember volt — bizonyára szemébe is megmondta azt, amit a páter generálisnak megírt. Vitoria bizonytalankodva meg is jegyzi: nagyon sajnálná, ha olyasmit tenne, ami ellenkeznék a páter generális vagy provinciális szándékával. — Ha sajnálná, miért nem kérte ki véleményüket, mielőtt legalább féligmeddig kötelező ígéretet tett? Még azt is jelezte Rómába, hogy Morvaországban, Sziléziában és Lausitzban is van kilátás kollégiumra... Ennek az embernek telhetetlenségében valóban van valami a spanyol hódítók emésztő tüzéből, nyugtalanságából! — Hogy az esetleg felmerülő nehézségekre: nincs rektornak való ember, kevés a harminc forint egy ember évi eltartására, — előre megfeleljen, a hosszú levél végén, amelyben sok mindenről beszámol, újra visszatér a magyar kollégiumra. Elfelejtette, — úgymond — hogy Nagyszombat, ahová, úgy látszik, az érsek tervezi a kollégiumot, nincs messze Bécstől, körülbelül annyira, mint Burgos Valladolidtól. Ha a szükség úgy

kívánná, átmenetileg, amíg megfelelő rektort találnak, Bécsből lehetne kormányozni azt. Nagyszombatban minden nagyon olcsó, különösen az élelem. — Hogy az érsek óhaja szerint Vitoria szólt-e Ferdinándnak, nem tudjuk. Ha igen, komolyabban vette-e Oláh alapítási szándékát, mint a bécsi jezsuiták, akik egyáltalán nem voltak elragadtatva tőle?

Rómában nem kis meglepetést okozott Vitoria eljárása. Súlyos szemrehányást tett neki a páter generális azért, hogy elvállalta a nagyszombati kollégiumot, vagy legalább annak látszatát ébresztette Oláh érsekben. Ezzel túllépte hatáskörét. Ebben még a páter provinciális sem illetékes, hacsak a páter generálistól külön meghatalmazást nem kapott. Kollégiumot ugyanis nem elég csak elfogadni, hanem fennmaradását biztosítani is kell, el kell látni emberekkel, ez pedig olyan kötelezettség, mely az egész Társaságra hárul. A provinciálisnak kell fölvennie a tárgyalás fonalát és alapos tájékozódás után jelentést tesz a generálisnak. Amúgy semmi kifogás a tervezett magyar kollégium ellen, mielőtt azonban a páter generális elfogadhatná, tudnia kell, biztosítva van-e tartós fennmaradása. Nem elég valamely püspök jóindulatú támogatása, míg él, ha megfelelő épületről és állandó bevételről nem gondoskodik. Kísérletezésnek most nincs helye! Vitoria ne tegyen határozott ígéretet az érseknek, hanem ha jónak látja, vegye rá, hogy írjon a páter generálisnak, és a provinciálist is tájékoztassa. Utána majd dönt a páter generális.

Hogy ezt a döntést megtehesse, Kanisius Péter provinciális véleményét kikérte a nagyszombati kollégium felől, melyről a bécsi rektor úgy véli, hogy el kell fogadni. Azonkívül tudassa Vitoriával a kollégiummal kapcsolatos felfogását, hogy a jövőben ahhoz tartsa magát.

Kanisius nem késett a válasszal: Lengyelországban értesült először az érsekkel folytatott tárgyalásokról. Ezekről — mint Vitoria bevallotta neki — nem egészen úgy számolt be a páter generálisnak, ahogy lefolytak. Ennek talán az az oka, — teszi hozzá nagy jóindulattal — hogy sok elfoglaltsága miatt nem emlékszik pontosan vissza a megbeszélésekre. A töredékes beszámolóból Kanisius nem alkothatott magának tiszta képet. Kettő azonban világos előtte: először nem kettő, hanem csak egy kollégiumról lehet szó, de az aztán teljes és tökéletes legyen, úgyhogy legkevesebb tizenkét embert láthasson el.

Másodszor, hacsak nem egészen komoly Oláh alapítási szándéka (gyanút kelt ugyanis az, hogy a rektor levele alapján túlzottan zsugorinak és ingadozónak látszik az érsek), tartsa készenlétben a Magyarországra szánt embereket egy lengyel kollégium számára, melytől Kanisius sokkal több eredményt vár, mert a gnezeni érsek jóval nagyobb megértést tanusít. Ezt a kettőt Kanisius megírta Vitoriának is. A páter generális előtt pedig kifejezte még azt a meggyőződését, hogy 1559-ben elég egy, a lengyel kollégium alapítása.

Kanisius levele ellenére sem részesítette a páter generális előnyben a lengyel kollégiumot. Jól tette, — írja Vitoriának, aki megnyugtatta őt, hogy semmiféle kötelezettséget nem vállalt Oláhval szemben — hogy Stefan Freit és Georgot Prágában hagyta addig, amíg nem tisztázódik a magyar helyzet.

Komolyan gondolja-e Oláh?

Vitoria nem szeretné, ha a lengyel kollégium miatt a nagyszombati hátrányt szenvedne csak azért, mert sem a provinciális, sem a generális előtt nem világos, komoly-e Oláh érsek szándéka. Erről akart meggyőződni ő maga is, hogy tisztázza rendi elöljárója előtt a magyar helyzetet. Oláh érsek is többször kérte Vitoriát, nézze meg Znióváralját és Nagyszombatot, — azt a két helyet, ahol a Társaságot letelepíteni szándékszik. Kapóra jött neki e meghívás, mert különben is két ügyet kell Magyarországon elintéznie. Az első egy nagyvonalú terv Ausztria katolikus vallásának megsegítésére. Az osztrák nemesség ugyanis nagy részben az új hitet követi, és szenvedélyesen gyűlöli a Katolikus Egyházat. Vitoria úgy tervezte, hogy az osztrák nemesifjak számára nevelőintézetet alapít, rendtársai vezetése alatt áll majd, a jezsuita iskolába fognak járni a fiúk. Ezt az ügyet akarta megbeszélni Miksa cseh királlyal, aki 1559-ben atyját helyettesitette a pozsonyi országgyűlésen. A másik ügy Francisco Bordón pappászentelése volt.

Vitoria 1559 március 7-én érkezett Bordónnal Pozsonyba. Innen rándultak Znióváraljára és Nagyszombatba. Az érsek egy nemesembert rendelt melléjük, és hintót bocsátott rendelkezésükre három lóval. Tapasztalatait összegezi Vitoria a páter generálisnak írt levelében. Beszámol arról, hogy Oláh három emberrel szokta megbeszélni a Jézustársaság magyarországi

letelepedését: Bornemissza Gergely prépposttal, aki különben az érsek titkára és a császár kedves embere, Rómában is járt és sokat buzgólkodik a bécsi meg a magyar kollégiumért. A tárgyalásokba belevonja a főpásztor Görög Mátyás érseki helytartót, aki Vitoriát és társait a legudvariasabban látta vendégül Nagyszombatban, és felajánlotta minden szolgálatát. A tanácskozás harmadik tagja Pápay Pál éneklőkanonok, aki szintén igen kedves volt az atyákhoz,

Ami a két létesítendő kollégiumot illeti, Znióváraljan még nem érett meg a helyzet. A Nagyszombatban kiszemelt telek a székesegyház temetőjével határos. Eléggé félreesik a forgalomtól. Bár az is igaz, hogy kis város, ahol nincsenek nagy távolságok. A kérdéses háznak nincs külön temploma. Azonban közel van hozzá a székesegyház és a temetői kápolna. Minthogy a bizottságnak eredeti elgondolása szerint a jezsuiták csak tanítani fognak az iskolában, azért elegendőnek vélte számukra a templomot, ahol a káptalan székel, és ahová az egész városi papság tartozik. Vitoria fölvilágositására azonban, hogy a jezsuiták nem mondhatnak le a közvetlen lelkipásztorkodásról, melyet a székesegyházban nem bonyolíthatnak le zavartalanul; úgy határoztak, hogy az atyáké lesz a temetői kápolna, de úgy, hogy itt továbbra is a szláv pap prédikáljon, míg ők a főtemplomban németül. Nem egészen tetszett ez az elgondolás Vitoriának. Nem örült neki, mert a kápolna nincs összefüggésben a kiszemelt rendházzal, és mert a temetőben áll néhány lépésnyire a főtemplomtól, tehát nagyobb forgalomra nem számithat. Tetszett azonban neki, hogy németül prédikálhatnak majd a székesegyházban. Annyira megörült a kilátásba helyezett német prédikációnak, hogy azonnal tervezni kezdett: ha még magyar szónokot is tudnának állítani, akkor az egész város a jezsuiták vezetése alá kerülne.

Ami a házat illeti, két részből áll: az új és a régi épületből. Ebben két terem van, hol vegyesen adják elő a különféle tantárgyakat, nem ugyan egyszerre, hanem különböző időben. Van ott néhány szoba is, ahol szegény diákok és nevelők laknak. Kicsi ez az épület, és mégis nagyobb az újnál. Ebben hat szoba van: három lent és három fent. Néhány elég sötét. Kettőben kályha is van, különben kicsi kamrácskák. Úgy látszik, nincs is ott több helyiség. Azt tervezik, hogy itt laknak majd a jezsuiták, bár mind a két épületet nekik adják. Olyanok ezek,

mint általában errefelé a házak: fából és vályogból. Így kevésbe kerül, ha leég és újra kell építeni. A ház úgy, ahogy van, nem felel meg a Társaság céljainak. Azonban lehetne a telken építkezni. Meg is igérte a bizottság, már amennyire lehetséges lesz az építkezés. Jelenleg más megfelelő épületet nem lehet találni. Gondoltak egy zárdára is — talán a dominikánusokéra — de abból aligha lesz valami.

A bevételeket illetőleg a jezsuiták megkapják az iskolának a széplaki apátság hozamából és a harmincad-vámból származó jövedelmét. Azonban úgy tervezik, mihelyt a jezsuiták a szószékeket is ellátják, a mostani szónokok fizetése is az övéké lesz. Így elég nagy számú rendtagot lehetne eltartani, azonban kötelezni akarják őket arra, hogy sok diák költségét vállalják magukra, akiknek esküt kell tenniök, hogy fölszenteltetik magukat, és hogy nem hagyják el az ország területét. Így akarják növelni a papság számát.

Hogy Oláh érsek egészen világosan lásson, mi szükséges egy kollégium alapításához, azért Vitoria 1559 március 7-i kelettel emlékiratot nyújtott át neki. Először is leszögezi, hogy legkevesebb tizenhárom rendtagra van szükség. Három: a szakács, a bevásárló és az ebédlős magában véve világi is lehetne. Így kell értelmezni Kanisius provinciális szavát, aki néhányszor azt állította, hogy elég tíz rendtag. A tapasztalat azonban alaposan kioktatta a jezsuitákat arról, hogy így nem boldogulnak. Most Kanisius is másként beszélne. Világiakkal ugyanis nehezen kezdhetnek valamit; szerzetesek lévén, bothoz nem nyúlhatnak, sem durva szavakkal nem hordhatják le őket. Jó szóra pedig nem hajlanak, ha azt látják, hogy büntetlenül járhatnak el tetszésük szerint. Hogy miért nem lehet tizenháromnál kevesebb rendtag, azt — úgymond Vitoria — már többször kifejtette az érseknek és tanácsosainak. Tehát nem ismétli meg újra. A fő ok: mert nem tudják jól ellátni a sok munkát, ha kevesebben vannak és nem élhetnek alkotmányszerinti életet.

Másodszor: külön templom nélkül alig lehet boldogulni. A tapasztalat ugyanis azt mutatja, hogy idegen templomban nem végezthetik el a szokott istentiszteletet.

Szükségük van továbbá tisztességes, a Társaság céljának megfelelő házra. Ha központi fekvésű, annál jobb. Ha nagy városról van szó, fölötte kívánatos is ez. Gyakran ugyanis késő

éjjel súlyos beteghez hívják az atyákat. A jezsuiták ugyanis nem kötik bizonyos órákhoz a felebarátaik megsegítését: minden idejüket Isten dicsőségére és embertársaik megsegítésére szentelik.

Kellenek továbbá könyvek, a házi felszerelésről nem is szólva. Az érsek tudni akarta, mennyibe kerül a jezsuiták egy évi ellátása, Vitoria azonban adós maradt a felelettel, mert ehhez tökéletesen ismernie kellene a háztartási költségeket. Annyi azonban bizonyos, hogy kevesebből jönnek ki, ha megvan a szükséges felszerelés és könyvtár. Különben ha kisebb a bevételük, mint amennyi szerény megélhetésükhöz és az előre nem sejtett eshetőségek fedezésére szükséges, akkor kénytelenek vagy a rendtagok számát csökkenteni vagy pedig alamizsnát kéregetni, ami bizony keserves dolog manapság. A rendtagok csökkentésének pedig a hívek látják hátrányát. Ha azonban valamivel többel rendelkezik a kollégium, az nem penészesedik a pénzesládában, hanem több rendtagot vesznek föl. Nem szabad ugyanis elutasítani azokat, akik őszinte szívvel fölvételt kérnek a Jézustársaságba.

Harmadszor: Vitoria arról a módról szól, ahogy nyélbe lehetne ütni az alapítást. Oláh arra gondol, hogy vagy Nagyszombatban vagy Znióváralján vagy mind a két helyen letelepíti a jezsuitákat. Legegyszerűbb, ha az érsek írásban kifejti Laineznek erre vonatkozó elhatározását. Azonnal kap majd választ tőle, lehet, hogy óhajának megfelelő embereket is. Vitoria ugyanis nem kételkedik abban, hogy a páter generális megtesz minden tőle telhetőt, mert különös jóindulattal viseltetik az érsek és Magyarország iránt. — A következő hármat írja meg Rómába: hány jezsuitát kér és hová; mennyi biztos jövedelemre számíthatnak, és végül mire akarja őket felhasználni és milyen előírásoknak alávetni.

A török misszió.

Vitoria Kanisius provinciálisnak is beszámolt a tárgyalásokról, aki azt saját levelével továbbította a páter generálisnak. Megjegyzi abban, hogy Vitoria szívvel-lélekkel azon van, hogy Krisztus katonáit Magyarországra vezérelje. — Megértjük ezt a lelkesedését, ha a Rómába küldött jelentését olvassuk: hispani sunt fratres hungarorum — a spanyolok a magyarok

testvérei. Igaz, ezt a megállapítást a magyarok számlájára írja, de biztosan nagyon jól esett neki. Meg is dicséri őket, hogy milyen jó természeti adományokkal vannak felruházva, könnyen kaphatók a jóra. A köztük való letelepedés nagyban előmozdítja majd Isten dicsőségét és a lelkek üdvét. Már csak azért is, mert Magyarországról embereket lehetne csempészni a törökök közé. Ferdinánd ugyanis követeket szokott küldeni Törökországba. Arra lehetne őt kérni, hogy jezsuitákat is nevezzen ki közéjük. Ezek aztán valami ürügy alatt kint maradhatnának, míg a következő követség meg nem érkezik. Közben kipuhatolhatnák, hogy miként lehet a szultán alattvalóit Krisztusnak megnyerni vagy legalább az elhurcolt kereszténveket megsegiteni, hogy pap nélkül tönkre ne menjenek.

Oláh meg olyan ember, — mondja Vitoria — akit érdemes megsegíteni. Rengeteg jószándék van benne. Igen befolyásos, nagyképességű és tehetséges valaki. Jelentős dolgokat vihetne véghez, ha olyasvalaki állna mellette, aki tud vele bánni és nem keresné önzően a saját érdekét, hanem Krisztus ügyét. Vitoria ezért kéri a páter generálist, teljesítse az érsek kérését. Gondolja meg, ha Magyarországra küld embert, akkor tulajdonképpen Indiába, vagyis külföldi misszióba küldi. Éppen azért azok, akiket Magyarországra irányít, ne legyenek pusztán épületes emberek, hanem szolgálatkészek és nagyon szomjuhozzák a lelkek üdvét. Azonkivül legyenek okossággal megáldva, különösen a rektor. Ruházza fel őt a szokottnál nagyobb hatalommal, hogy alkalomadtán saját maga vagy valamely alárendeltje révén kémlelje ki az itt adódó lehetőségeket, hogy Törökországba lehessen jutni. Hiszen itt fut a török határ, és az ottani keresztények borzalmas lelki szükségben szenvednek; meg aztán arról is beszélnek, hogy sok török hajlandó Isten igéjének befogadására.

E lelkes szavak Kanisiust is megindították. Minthogy meggyőződött arról, hogy 1559-ben a tervezett lengyel kollégiumból nem lesz semmi, azért a folyó évben kizárólag a nagyszombati és a müncheni kollégium felé fordítja figyelmét. Mind a kettő sürgős. Kettőt azonban nem vállalhat el egy évben. Melyiket részesítse előnyben? A münchenit a bajor herceg sürgeti, és nagyjelentőségű lesz az egész tartomány szempontjából. Azonkívül Nagyszombatba német szónok kell, akiből oly kevés akad. Azt a keveset elsősorban mégis Németország javára kellene

hasznositani. A provinciális tehát a maga részéről München felé hajlik. A döntést azonban a páter generális belátására bízza.

Lainezt is föllelkesítette Vitoria jelentésével. Magyarország ezzel sokat nyert jelentőségben. De a páter generális éppen ebből a beszámolóból győződött meg arról, hogy a magyar kollégium ügye még nem tisztázódott, még nem érett meg. Óvatosságra intett az is, hogy Oláh még mindig nem írt Rómába. Mit jelent ez? Lainez ennek ellenére annyira szívén viselte a magyar kollégiumot, hogy június 24-én újra megsürgette Vitoriánál az ügy tisztázását. Már korábban utasította Kanisiust, beszélje meg embereivel, melyik kollégium ügye érett meg legjobban. A provinciális erre Augsburgba, rendes tartózkodási helyére, meghívta magához Vitoria és Lanoy atyákat. Itt München javára billent a mérleg nyelve. Nagyszombatot későbbre kell halasztani. Vitoriának előbb tisztáznia kell még a homályos pontokat. — A müncheni kollégium valóban meg is nyílt 1559-ben. Alapítására szept. 22-én három rendtagot küldtek Bécsből, köztük a magyar Szabó Ferencet, akit abban az évben vettek fel Bécsben.

Sürgősen le kell telepiteni...

Akármennyire is lelkesedett Vitoria a magyar kollégiumért, terhére vol már a sok — szinte értelmetlen — tárgyalás. Amikor visszatért Bécsbe, örült, hogy nem találta ott az érseket, aki akkor Pozsonyban vagy Nagyszombatban járt. Félt ugyanis attól, hogy hivatja, ha megtudja visszaérkezését. Valóban várta már Oláh, akinek szemeláttára egyre inkább megfogyatkozott Magyarországon a katolikus hit hivei lelkében. Ennek gátat akart vetni. Tanácsosaival megtárgyalta tehát az ügyet, és arra a meggyőződésre jutott, hogy sürgősen le kell telepiteni a Jézustársaságot. Szeptember elején Oláh közölte elhatározását Vitoriával, aki úgy látta, hogy az érsek komolyabban veszi a nagyszombati kollégiumot, mint az elmúlt esztendőkben.

Ennek a sürgősségnek egyik oka a féltékenység is lehetett. Nincs kizárva, hogy az érsek tudott már akkor Draskovics György pécsi püspöknek arról a tervéről, hogy a Jézustársaságnak kollégiumot szerez, mégpedig korabeli följegyzés szerint — igen alkalmas helyen. Október óta valóban folytatott Vito-

riával ilyen irányú tárgyalásokat. Ez még szeptember 14-én számolt be az érsek tervéről. A páter generális azonban nem volt elragadtatva tőle, mert a főpásztor még mindig nem hajlandó teljesíteni Róma összes kívánságait. Kis kollégium alapításába nem egyezhet bele, mert a tapasztalat ellene szól.

Sok-sok sürgetés után végre levélírásra szánta el magát az érsek. 1559 szeptember 16-án tudatja Lainezzel, hogy Nagyszombatban a székesegyház mellett iskolát szervezett, mely részint Ferdinánd adományaiból, részint a széplaki apátság bevételeiből tartja fenn magát. Az utóbbinak évi jövedelme, bizonyos fogyasztási cikkektől eltekintve, 600-700 magyar forint készpénzben, (amit bizonyára ő sem hitt el). Ezt az iskolát a jezsuitákra szeretné bízni. Ezért tíz tudóst és teológiai tanárt kér. Az érkező szerzetesektől megkívánja, hogy tudjanak magyarul, németül és szlávul, vagy legalább olyanok legyenek, akik hamarosan megtanulják ezeket a nyelveket. Nagyszombatban és környékén ugyanis ezt a három nyelvet beszélik. Az érsek a maga részéről megígéri, hogy a leendő rektornak az iskolával együtt átadja annak meglévő javait és még másokat is. Ezeket részint a kollégium szükségleteire, részint pedig tizenhét-húsz magyar, honi szláv és német ifjú eltartására kell fordítani. Ezek olyanok legyenek, akik idővel önként pappá szenteltetik magukat és plébániai lelkipásztorkodásra kötelezik magukat.

Oláh érsek ezzel kilátásba helyezte azt az alapítványt, mely hivatva van a kollégium állandóságát biztosítani. Igaz, éppenséggel nem mondható fejedelmi gondoskodásnak az a 700-800 magyar forintnyi évi jövedelem,[1] melyből mintegy 35 sze-

---

[1] Socher nyomán Velics László S.J. és Meszlényi Antal arról számol be, hogy Oláh érsek «a fekvő birtokon kívül évi ezer forintot... igért nekik». Socher valóban állítja ezt: «Annuos insuper mille florenos Archiepiscopus addidit, de suo aere pendendos». Az érsek e nagylelkű gesztusának azonban semmi nyoma sem Oláh sem Vitoria leveleiben, melyek részletesen beszámolnak a páter generálisnak az alapítandó nagyszombati kollégium évi bevételeiről. Helyette szó esik ezekben a széplaki apátság évi jövedelméről, melyet kb. 800 magyar forintra becsülnek, ami 1000 közönséges forintnak felel meg. Amikor Vitoria a nagyszombati zsinatra indult, erről az összegről volt szó. Ennek átadását parancsolta meg az érsek, a bécsi rektor azonban nem vette föl.

Honnan merítette Socher adatát? Dobronokira és Maggiónak *Historia Collegii Viennensis* c. művére hivatkozik.

Dobronoki ezt írja: «Porro, ut P. etiam Victoria locum erigendo Collegio deligeret, ac simul mille annuorum florenorum, ab Archiepiscopo promissorum possessionem adiret, opportuna hac descendendi in Hunga-

mélyt — kb. 15 jezsuitát és 17-20 papnövendéket kell eltartani. Minthogy a kollégium karbantartására, fejlesztésére stb. nincs más bevételi forrás előirányozva, azért ez is az évi 700-800 forint terhére megy. Meg kell hagyni, hogy az érsek nagylelkűbbnek bizonyult a nagyszombati iskola eddigi tanáraival szemben — nem is szólva az igazgatójáról. Vegyük még tekintetbe, hogy az akkori zavaros időkben a széplaki apátság jövedelme egyáltalán nem volt biztos. Mi marad akkor az érsek igéretéből? A nagyszombati harmincadból származó heti két forint, — ezt azonban soha át nem engedte a kollégiumnak — és a remény, hogy gondoskodik még valami bevételi forrásról.

Oláh érsek megírta levelét a páter generálisnak. Továbbítás végett Vitoriára bízta, aki saját kisérő levelével együtt megküldte Rómába. Az érsek emlékezett még a páter rektor biztató szavaira: írjon csak Laineznek, azonnal kap tőle választ. Most, hogy hosszú hallgatás után végre rászánta magát írásra, hiába vár választ. Elmúlott egy hónap, két hónap... Oláh és Vitoria már csodálkoznak és türelmetlenkednek. Mi lehet? Tán nincsenek megelégedve a levéllel, de akkor sem lehet az ország első főpapját, a főkancellárt és a királyi hely-

---

riam occasione, judicavit se uti debere». Továbbá: «Inde factum est, ut Lazarus Svendius, qui contra Joannem Sigismundum Zapolyai Transylvaniae Principem, Caesareae militiae summum ageret Generalem, Cassoviam his annis cum toto exercitu se receperit, ac militari licentia, totum ejus per multa miliaria districtum, ubi et bona Collegij Tyrnaviensis erant, ita vastaverit, ut ad sublevandam nostrorum necessitatem, nihil per plures annos sperari potuerit. Restabant soli mille floreni, quos Archiepiscopus, se quotannis, vita durante, daturum fuerat pollicitus»

Maggio pedig idézett művében ezt mondja: «Ad 13 calendas maii P. Victoria [...] Tyrnaviam, cum strigoniensi Archiepiscopo, ut prouinciali synodo interessent, tum etiam ut mille florenorum, qui iam pro futuri Collegij Tyrnaviensis annua sustentatione decreti fuerant, possessionem acciperet [...]».

Maggio nem azt mondja, hogy Oláh érsek a fekvő birtokon kívül *saját* pénztárából még évi ezer forintot igért, illetve adott, csak arról számol be, hogy a megnyitandó nagyszombati kollégium boldogulására ezer forintot biztosított már. Vitoria 1562-ben, Maggio provinciális pedig többször is, de különösen 1567-ben felsorolja a kollégium összes pénzforrásait, de egyikük sem említi a kérdéses évi ezer forintot. Ha ez meglett volna, érthetetlen volna mindkettőjüknek az a sok gondja és aggodalma, hogy a kollégium megélhetését biztosítsa. Oláh végrendeletében megemlíti, hogy mit tett addig a jezsuitákért. Nem hallgatná el ezt a hatalmas összeget, ha addig valóban folyósította volna, és ha haláláig szándékában lett volna azt megtenni. Az ezer forint Dobronoki tévedésén alapul, aki roppant elfoglalt ember lévén, nem mindig nézett pontosan utána a dolgoknak.

tartót így megvárakoztani. Laineznek eszeágában sem volt, hogy Oláh érseket megvárakoztassa azután, hogy a várva várt levél megérkezett. Jó benyomást tett rá. Már október 24-én válaszolt. Minthogy azonban nem akart a páter provinciális háta mögött intézkedni, azért neki küldte meg a Vitoriának szánt instrukcióval együtt, hogy egyrészt tájékozódva legyen az ügyről, másrészt pedig, hogy a bécsi rektornak miheztartás céljából írt pontokat esetleg kiegészítse. Kanisius azonban csak december 8-án továbbította a római iratokat a saját utasításaival együtt, úgyhogy karácsony körül járt az idő, amire Vitoria megkapta azokat.

Ezekből megtudták, hogy milyen kedvező fogadtatásra találtak az érsek sorai. Válaszában kifejti a páter generális, hogy a magyarokat, németeket és általában az északi népeket szívébe zárta, és éppen azért segítségére akar sietni az érseknek. Minthogy azonban a főpásztor levelének egyik-másik pontja eltér a jezsuita alkotmánytól, azért további megbeszélésre van szükség. Tapasztalat szerint könnyebben megy ez élőszóval, mint írásban, azért Lainez maga helyett Vitoriát bízza meg a tárgyalással.

Először is tisztázni kell a pénzkérdést: mennyi esik a bevételekből a kollégiumra és mennyi a papnevelőre? Az előbbit tartósan rá kell iratni a rendházra. A másik homályos pont az épülettel függ össze. A jezsuitáknak szánt részt el kell különíteni a papnövendékekétől, hogy alkotmányuknak megfelelő életet élhessenek. Annak nincs akadálya, hogy a kispapok lelki, szellemi vezetését és kiképzését elvállalják. A harmadik kérdés: mekkora lesz a kollégium bevétele, hogy azon tíz rendtagnál többet el lehessen tartani? Hiszen segítőtestvérek és tanuló rendtagok is lesznek. Ezek azért, hogy a kidőlt lelkipásztorkodó rendtagok helyébe léphessenek, azok pedig azért, hogy mentesítsék a lelkiekkel és szellemiekkel foglalkozókat a testi munkától. Negyedszer: az előző pont alapján meg kell értetni az érsekkel, hogy az összes érkező rendtagok nem lehetnek teológiai doktorok, a segítőtestvéreknek nincs szükségük doktorátusra, a tanuló rendtagok pedig még nem szerezhették meg. Ötödször: ne anyagi javadalmazásból kifolyólag kelljen a jezsuitáknak prédikálniok, gyóntatniok stb. Ezt tiltja a Jézustársaság alkotmánya; ingyenes szolgálatot ír elő. Elvégzik ők ezeket, mert alkotmányuk így kívánja, de ugyanakkor bizto-

sítsák anyagi boldogulásukat. Hatodszor: minthogy már nagyon előrehaladt az idő, azért ne ebben, hanem a következő évben (1560) kezdjék el a kollégiumot. A közbeeső időben rendezzék be az épületet; ne feledkezzenek meg a fekvőhelyekről és egyéb fölszerelésről. Utiköltségről is kell gondoskodni. Végül a páter generális lelkére köti Vitoriának, hogy állandóan szorgalmazza az ügyeket, de ne erőszakosan, hanem szelíden és kedvesen.

A megértés szellemében.

Ha összehasonlítjuk Oláh levelét Lainez válaszával, akkor azt vesszük észre, hogy a páter generális túlmegy az érsek kérésén: szónokokról és lelkipásztorokról is beszél, jóllehet Oláh ezekről nem tesz említést. Igaz azonban, hogy a Vitoriával folytatott megbeszélésen ezek is szóbakerültek.

Amikor a bécsi rektor megkapta a római utasításokat, úgy látta, már nem minden pontja esedékes. Már október 30-án jelenthette Rómába, hogy tudomása szerint tizennégy személyből álló teljes kollégiumot tervez az érsek Nagyszombatban, és a bevétele elég lesz ennyinek, sőt még többnek is. Pillanatnyilag inkább a ház és a templom okoz nehézséget. E tekintetben nem lesz oly előnyös helyzetben, mint a bécsi kollégium. Különben nem hiszi, hogy valamiben hiányt fognak szenvedni Nagyszombatban. Ha azonban eleinte csak a széplaki apátsággal kell beérni, némi szükséget szenvednek majd, de nem akkorát, mint a cseh jezsuiták az oybini javadalommal kapcsolatban.

Amikor Vitoria magkapta Kanisiustól az iratokat, összehívta tanácsosait, és úgy találták, — legalább a páter rektor szavai szerint — hogy Rómában elfogadták a nagyszombati kollégiumot, és most hamarosan megérkeznek a rendtagok az örök városból, tehát a kollégiumot be kell rendezni számukra. Ezért a beteg, de különben igen józaneszű Grimmel, a bécsi kollégium miniszterével Nagyszombatba fog utazni az új év elején. Kissé kételkedett abban, fogadja-e majd egy akkora úr, mint Oláh, amikor váratlanul január elejére meghívta őt Nagyszombatba. 1560 január 4-én indultak el Bécsből. Kétnapi út után Nagyszombatba érkeztek. Oláh rendkívül szívélyesen fogadta őket. Az ott töltött három nap alatt, valamint visszafelé, amikor egy kocsin utaztak az érsekkel, és Pozsonyban

szeretetének sok jelével halmozta el őket. Fedezte költségeiket s ellátta őket bőséges útravalóval. Búcsúzáskor az összes jezsuiták, de különösen a páter generális imáiba ajánlotta magát. Vitoria egészen el volt ragadtatva tőle. Annyira más most, — úgymond — mint azelőtt volt. Mintha a páter generális meleg levele nem tévesztette volna el hatását. Laineznek is jól esett, amikor Vitoria révén tudomást szerzett Oláh változásáról.

A nagyszombati tárgyalások a megértés szellemében folytak. Az érsek a tanácsosaival folytatott előzetes megbeszélések után elhatározta, hogy teljesíti a római kívánságokat. De addig nem akarja, hogy Vitoria megírja végső elhatározását a páter generálisnak, míg vissza nem tér Bécsbe, és nem beszél I. Ferdinánddal, akinek — úgy látszik — beszámolt a nagyszombati kollégiumról és több bevételt akart nála kijárni, valamint segítségét kieszközölni egy, a célnak megfelelő ház megszerzésére. Nagyon jól tudja ugyanis az érsek, hogy azok a bevételek, melyeket ő a kollégiumnak szán, valamint az az épület, melyben az iskola van, nem elégséges a jezsuitáknak és a kispapoknak. Vitoria reméli, hogy így legkevesebb ezer forint áll majd a jezsuiták rendelkezésére, és egy elég tágas épület kollégiumnak. De meg kell várni az érsek visszatérését.

Vitoria úgy találja, hogy a káptalan nagyon rokonszenvez a Jézustársasággal, és a maga részéről megtesz minden tőle telhetőt. A polgárok akadékoskodásától nem kell tartani, remélhetőleg inkább segítségükre lesznek. A nagyszombati székesegyház főesperese nagyon sürgeti az érseket, hogy tettekre váltsa át azt, amit kilátásba helyezett.

A jezsuitákat remélhetőleg mentesítik attól a gondtól, hogy a szegény diákok eltartására szánt bevételeket kezeljék, bár az érseki tanács, de különösen a főpásztor a tanulók érdekében rendkívül szeretné azt. Vitoria azonban felhozott néhány okot, amiért a Jézustársaság nem vállalja az anyagi ügyek kezelését, amikor megbízható világiak elvégezhetik azt. Mintha meggyőzte volna az érseket. Azonban újra meg újra visszatért Oláh a rendtagok tizes számára és az ezek eltartásához szükséges összegre, melyet évekkel ezelőtt Kanisius elégségesnek mondott. Végre sikerült Vitoriának elérnie azt, hogy az érsek nem ragaszkodott többé ezekhez.

Lainez nagyon örült annak, hogy Oláh annyira szívén viseli a nagyszombati kollégiumot. Azonban be kellett vallania,

hogy átvételére a nyár vége előtt nem küldhet embereket. Még nincs mit átvenni. Az időt addig használják ki a meglevő épület átalakítására vagy alkalmasabb ház szerzésére és berendezésére.

Ugyanakkor Kanisiusnak is írt a páter generális. Tudatja vele, hogy első helyen a nagyszombati kollégiumot kell nyélbe ütni, részint azért, mert megígérték, részint mert helyénvaló, hogy megsegítsék ezt a siralmas állapotban sínylődő országot. Egyelőre azonban várni kell, míg az érsek Ferdinánddal beszél.

Április 6-án volt a császári kihallgatás, Oláh magával vitte Vitoriát. A megbeszélés tárgyát ezek képezték: 1. a széplaki apátságot és a nagyszombati iskola egyéb jövedelmeit átruházzák egészen vagy legalább nagyobb részben a nagyszombati kollégiumra; 2. a császár segítséget nyújt alkalmas ház szerzéséhez; 3. Vitoria résztvesz az egyházmegyei zsinaton. Ferdinánd magáévá tette a nagyszombati kollégium ügyét. A jezsuiták javára döntött és minden segítséget megígért. Ezt két nappal később megismételte, amikor Vitoria külön beszélt vele. « Mondja meg az érseknek — így szólt —: ha a maga részéről nem követ el mindent a kollégium megszilárdítására és ha nem teljesíti kötelességét vele szemben, akkor én sem segítem meg iskoláját ». Oláhnak pedig szívügye volt a nagyszombati iskola. Jól tudta ezt Ferdinánd. Azt is megígérte Vitoriának, hogy segíteni fog, amiben csak tud. Még azt a készségét is kifejezte, hogy hajlandó közvetlenül a generálistól embereket kérni, ha erre a közbelépésre szükség volna. A király nagyon óhajtotta, hogy Vitoria vegyen részt a zsinaton. Ezt háromszor vagy négyszer megismételte, mert az érseknek szüksége van rá.

6. Még 1560-ban jöjjenek ...

Tengerikígyó.

Vitoria azt remélte, mire az 1560. évi zsinatról hazatér Bécsbe, a nagyszombati kollégiummal kapcsolatos függő kérdések elintézést nyertek, és magával viheti az útiköltséget azok számára, akik Nagyszombatba készülnek. Tévedett. Oláh a zsinat alatt mással volt elfoglalva, de ennek ellenére sem szalasztotta el az alkalmat, hogy az adományozandó széplaki ja-

vadalommal foglalkozzék. A sok megbeszélésnek ez volt a veleje: az egész apátságot engedje-e át a nagyszombati kollégiumnak? Nem tudott dönteni. Május 7-én újra magához hivatta a gyorselhatározású Vitoriát. Bizonyára felsóhajtott: tengerikígyó!

Az érsek sürgette, hogy még 1560 szeptemberére, legkésőbb azonban október közepére érkezzenek meg a rendtagok. Kezdetben kevesebben jöjjenek, elsősorban olyanok, akik prédikálással és a felebaráti szeretet gyakorlásával jó hatással lesznek a nagyszombatiakra. Föltétlenül legyen köztük két szónok: egy német és egy szláv. Ez a Szent Mihály-kápolnában, az meg a székesegyházban fog működni. Oláh felelősséget érzett a jövevényekkel szemben. Miből éljen a körülbelül tizennégy jezsuita? Nehezen, de odaígérte nekik egészen a széplaki apátságot. Évi hozama mintegy 800 magyar forint természetben és nem készpénzben, Magyarországon ugyanis kevés a pénz. Ebből azonban fizetni kell a tiszttartót, Görög Mátyás érseki helytartó fivérét. Marad tehát körülbelül 700 forint. Ez sem biztos, mert attól függ, milyen a termés. Azonkívül Verancsics Antal egri püspöknek 30 közönséges és ugyanannyi magyar forint jár azokért a 400 forint értékü tizedekért, melyekkel a széplaki apátság tartozik az egri püspöknek, és amelyeket Oláh Miklós élete végéig bérbevett. Vitoria méltatlankodott a gondolaton, hogy a jezsuiták tizedet fizessenek az egri püspöknek. Az érsek azzal nyugtatta meg, hogy a pápa közbejöttével könynyen lehetne elboronálni a kollégium javára. Oláh megígérte, hogy megteszi a szükséges lépéseket. Verancsics azonban kijelentette, hogy a nagyszombati kollégium érdekében sem rövidíti meg az egri püspökség jogait. Ennek ellenére az érsek remélte, hogy a széplaki apátság kezdetnek elég lesz, és kilátasba helyezte, hogy idővel újabb bevételeket folyósít, ad gabonát meg bort, és kertet is szerez.

Mielőtt megjönnének a rendtagok, a házat be kell bútorozni, a szükséges dolgokkal ellátni, könyvekről gondoskodni; az érkezők útiköltsége is elég sok lesz. Bár az apátság folyó évi termését odaígérte nekik Oláh, mégis ebből semmiképp sem futja mindezekre. Vitoria remélte, hogy az érsek külön 800 forintot fog még kiutalni. A sajátjából? Ennél már sokkal egyszerűbb megoldás az érsek szerint, ha egyelőre csak néhány jezsuita érkezik Nagyszombatba, és akkor, ami pénz meg-

marad, azt a szükséges berendezésre lehet fordítani. Azonkívül Vitoria jelenlétében utasította az apátság gondozóit: Görög Mátyás általános helytartóját és Pápay Pál éneklőkanonokot, hogy a tartalékolt összeget is bocsássák a Társaság rendelkezésére. A jezsuita rektor azonban nem látta tanácsosnak, hogy egyelőre beleszóljon az anyagi ügyekbe, és hogy a tartalékokhoz hozzányúljon, nehogy bonyodalomra adjon alkalmat a kormányzók és a rend között. Zavaros ügy húzódott meg a háttérben. A tiszttartó ugyanis saját érdekét nézve, mellékjövedelmeket biztosított magának. Hogy milyen arányban, felülmúlták-e a fix fizetését, nem lehetett megállapítani. Annyi azonban tény, hogy ez a hűtlenség roppant kellemetlen volt, hiszen a jezsuiták barátjának és igazi jóakarójának, Görög Mátyás érseki helytartónak fivéréről volt szó. Amikor hűtlensége miatt megidézték, egyszerűen nem jelent meg. Az érsek megígérte ugyan, hogy el fog járni az ügyben, de kérdés, célravezető-e. Nem ingerli-e vele a helytartót a Társaság ellen, akiről Vitoria azt gondolta, hogy felelős fivéréért? Ez a befolyásos főpap magával ránthatja baráti körét és ismeretségét a Társaság ellen. Így veszélybe kerülhet a kollégium fennállása vagy legalábbis áldásos működése az Úr szolgálatában és az emberek megsegítésében.

Az alapítvány elégtelensége.

Sok ok szólt az ellen, hogy a kollégium jövőjét csak a széplaki apátságra alapozzák. Vitoria úgy vélte, hogy mindenképpen össze kell kötni a turóci prépostsággal. Körülbelül egy óra hosszat fejtegette érveit. Az érsek ellenkezőleg váltig azt bizonyította, hogy lehetetlenség és nem felel meg ez az egyesítés. Erre Vitoria más megoldási lehetőségeket említett. Oláh nagy figyelemmel és előzékenységgel hallgatta. A végén megjegyezte: belátja ugyan az előadott okok jogosultságát, világos is azok szükségessége, úgy kellene cselekednie, ahogy Vitoria kifejtette. Kérte azonban, nyugodjék bele abba, hogy most mást nem tehet, mint amit tesz, Meg kellene kezdeni a kollégiumot. Nem fér kétség hozzá, hogy áldás lesz rajta. Ő és mások is kétségkivül meg fogják segíteni. Mit tehetett Vitoria? Engednie kellett ott, ahol az érsek, illetve a rokonok anyagi érdekéről volt szó. Erről különben közismert volt az érsek. Tudott azon-

ban nagylelkű is lenni. Vitoria remélte tehát, hogy a főpásztor megtalálja a módját a nagyszombati kollégium alapítványának növelésére, hogy anyagilag jól legyen megalapozva. Míg él, a sajátjából nem igen fog adni. Végrendeletileg, remélhetően, jókora összeget juttat majd a kollégiumnak. Ebben azonban tévedett.

Amikor Draskovics György pécsi és Bornemissza Pál erdélyi püspök a nagyszombati kollégium javadalmazásáról hallott, nagyon elcsodálkozott rajta. Az érsek ugyanis azt mondta mindenkinek, hogy a turóci prépostságot átadja a jezsuitáknak. Erre azt kezdték suttogni, hogy alighanem egy érdemtelen rokonának adta vagy fogja adni. Biztatta is Kanisiust a két püspök, szóljon az ügyről Ferdinándnak. Hozzáfűzték, hogy a pécsi püspök bővebb felvilágosítással szolgál majd az uralkodónak. Mind a két főpap, úgy látszik, kezébe vette ennek a kedvező fekvésű és jól jövedelmező prépostságnak az ügyét. A pécsi főpásztor azt ajánlotta, hogy tartsák meg a jezsuiták a széplaki apátságot is, mely nincs olyan messze a neki alávetett jászói prépostságtól. Talán arra gondolt, hogy javukra lemond róla, ha nem tarthatná meg. Kanisius a maga részéről azon az álláspontón volt, meg kell várni a fejleményeket. Meggyőződése szerint Ferdinánd, amire csak képes, mindent elkövet a Társaság érdekében, és maga is sürgeti a nagyszombati kollégium megnyitását.

Kanisius nagy tapintatát és bölcseségét tekintve semmi valószinűsége sincs annak, hogy Oláh háta mögött elégedetlenkedett volna Ferdinánd királynál. Azonban nagyon is lehetséges, hogy Draskovics saját jószántából szólt a királynak, és Oláh érsek tudomást szerzett róla. A turóci prépostsággal kapcsolatos suttogás minden valószinűség szerint fülébe jutott. Ez bántotta önérzetét. Mondta is Vitoriának: « Kérem, ne aggódjanak, se ne forduljanak másokhoz, mert nekem több gondom van önökre, mint gondolnák, és ha Isten éltet, megteszek mindent, amire szükségük lesz ». Vitoria pedig hozzáfűzte a generálisnak írt levelében: bizonyos, hogy megteheti ezt, és rendesen többet tesz, mint amit megígér. Vitoria nem tévedett, mert valóban az érsek a széplaki apátsághoz iparkodott a mislyei prépostságot is megszerezni. Anyagi helyzetére jellemző, hogy míg 1561-ben Kolozsvári és Dudics a magyar papság trienti megbizottainak költségére Oláh érsek 300, Verancsics egri

püspök pedig 200, addig a mislyei prépost, a pécsi püspök, az esztergomi káptalan 100-100 forintot ajánlott meg. Akkoriban kihaltak már a szerzetesek, és Szerdahelyi Mátyás világi pap bírta a prépostságot. Jövedelmezőségén kívül nagy előnye az volt a javadalomnak, hogy különösebb kötelezettséget nem rótt birtokosára, ami nagyon kívánatossá tette a Jézustársaság szempontjából. Oláh levélben felszólította a prépostot, engedje át neki ezt a javadalmat egy más hasonló értékű ellenében. Szerdahelyi azonban hallani sem akart erről. Még feleletre se méltatta az érseket. Ez a kudarc nem törte le a főpapot, és a széplaki apátsághoz megszerezte a bényi prépostságot, ami jogilag sokat jelentett, anyagilag azonban szinte semmit. Bizonyára az érsek sugalmazására adhatta a király Zay Ferenc kassai kapitánynak azt a parancsot, hogy különös gonddal óvja a jezsuita kollégiumnak szánt ingó és ingatlan javakat.

Vitoria azzal áltatta magát, és iparkodott Rómát is ilyen irányban befolyásolni, hogy kiverik a törököt legalább Esztergomból, és akkor a kollégium anyagilag nagyon jól meg lesz alapozva. Ugyanez mondható egy másik, esetleg harmadik magyar kollégiumról is. Különben minden következő érsek kitesz magáért, ha azt látja, hogy az alapításkor nem vetették meg szilárdan az anyagi alapokat.

Aggályok.

Amikor Vitoria május 7-én beszámolt a lefolyt tárgyalásról, rózsás színben látott mindent. Úgy vélte, hogy a letelepedés útjában álló nehézségeket mind eloszlatta. Tehát jöhetnek a rendtagok. Annál is inkább, mert az érsek és a káptalan egyre nagyobb jóindulatot tanusít a Társaság iránt. Ház ugyan még nincsen, de folynak a tárgyalások. A templom se okoz különösebb nehézséget — gondolta Vitoria, — mert németül a székesegyházban prédikál majd a páter, a szentségeket pedig valamelyik kápolnában, esetleg a házikápolnában is ki lehet szolgáltatni. A rendestől eltérő kötelezettségeket nem kell vállalnia a Társaságnak. A papnevelőintézetet elkülönítik a kollégiumtól. Külön épületben lesz, külön bevétellel, valamivel több mint száz magyar forint jövedelemmel. Ezt azonban növelni akarják. Az anyagi gondokat egy alkalmas személyre bízzák úgy, ahogy azt a Társaság jónak látja.

Mintha Vitoria attól félne, hogy a császárvárosban tartózkodó Kanisius miatt elodázódik a nagyszombati kollégium. Azért felsorol néhány okot, melyek miatt az eddig szőtt szálakat nem szabad elvágni. Ezt kívánja Magyarország kiáltó lelki nyomora, ahol sokat tehetne a Társaság Isten szolgálatára. Ferdinánd királlyal is számolni kell, aki magáénak tekinti a nagyszombati kollégiumot és felajánlotta kegyét. Itt van aztán az érsek, a papság és tekintélyes világiak — különösen a magyarok — szeretete. Végül megemlíti, hogy kevés olyan kollegiuma van a Társaságnak, mely annyi jót tehet, mint a nagyszombati. Kéri tehát a páter generálist, segítsen ezen a szegény országon.

De mi lesz, ha Rómában komolyan veszik a sürgetést, és még ebben az évben meg kell kezdeni a nagyszombati kollégiumot? Ő, Vitoria, lássa el emberekkel? Megijedt ettől a gondolattól. Christian Halver (Rivius) és David Eck beteg, és összesen három papja van Bécsben. Kit küldjön ezek közül Magyarországra? Azok az emberek pedig, akiket tavaly Nagyszombat részére kijelöltek, vagy már nincsenek Bécsben, vagy annyira le vannak kötve munkával, hogy nem lehet őket elmozdítani onnan. Isten szerelmére kéri tehát a páter generálist, hogy legalább részben vállalja el ezt a súlyos terhet. Lehetne azonban Oláh elgondolását követni: kevés emberrel induljon a kollégium, körülbelül hattal, akik prédikálással és tanítással a nép épülésére lesznek. Később még ebből is engedett: kezdetben négy rendtag is megtenné. A szlovák szónokról már egészen hallgat. Lassankint növelni lehetne a rendtagok számát. A rektor legyen a német szónok, megáldva természetes és keresztényi bölcseséggel, hogy helyesen vezethesse az itteni ügyeket. Bár az nem volna megvetendő megoldás, ha Hurtado Pérez jönne rektornak, csak lehetne őt az oybini elöljárói tisztségtől mentesíteni. A magyarok ugyanis szeretik a spanyolokat és olaszokat — sokkal inkább, mint más nemzetiségieket. Olaszok elég sokan élnek Nagyszombatban és még többen beszélik nyelvüket. Rómában is visszhangra talált az a terv, hogy Pérez legyen az elöljáró. Minél előzékenyebb lesz a Társaság, különösen abban, hogy súlyos egyéniségeket küld ide, annál inkább szereti majd ez a nép. Vitoria nagy fontosságot tulajdonít annak, hogy humánus, emberséges legyen a rektor. Levelének

végén újra kéri a páter generálist, segítsen ezen a szegény országon. Valószinűleg az érsek is ír Rómába.

Meg is tette hamarosan. Titokzatos, rövid írás ez! Sok mindent megemlít, csak arról hallgat, hol lakjanak a rendtagok. Joggal merülhetett fel tehát a kérdés: mit is akar az érsek? Van-e komoly alapítási szándéka? Teljesen indokolt Kanisius provinciális panasza, hogy még mindig nem lát tisztán. Nem érti, hogy ez a hatalmas és gazdag érsek, aki annyira sürgeti a letelepedést, még mindig nem szerzett házat. Ezért úgy véli, hogy a nagyszombati kollégium helyett jobb volna Trierben vállalni egyet, ahol kész és a célnak nagyon megfelelő monostor várja őket. Persze, mint jelzi, Vitoria más nézeten van, aki fáradhatatlan a magyar kollégium előmozdításában.

Lainez generálisnak szimpatikus a nagyszombati kollégium. Azonban sok a huzavona, míg másutt igen kedvező körülmények közt lehetne kollégiumot alapítani. Kanisius provinciális szeretné is alkalmasabb körülmények közt dolgoztatni az embereket. A bécsi rektor viszont Nagyszombat mellett kardoskodik. Kire hallgasson a generális atya? A nyugodt, higgadt, az adottságokat mérlegelő hollandusra vagy a heves, lelkesülő, a jövőtől csodákat váró spanyolra? Az utóbbira szeretne, de fél. Kanisiusnak tehát azt iratja, ha az érsek teljesíti azt, amit levelében megígért, akkor ő is beváltja szavát.

Vajon eléggé megalapozzott-e Vitoria optimizmusa? A bécsi rektor erre leszögezi azt a tényt, hogy a király, a püspökök és az ország összes jó emberei akarják a kollégiumot, sőt ha lehetséges, többet is. Azonban azt is bevallja, hogy a jelen helyzet mosthasága és változandósága nem alkalmas kollégium alapítására. Nincs a célnak megfelelő hajlék. Se templom. Csak a székesegyházról vagy a szlovákok kápolnájáról lehet szó. Ez utóbbi kicsit messze esik a leendő lakástól. A jövedelem sem akkorra és olyan szilárd, mint elvárnák, és Nagyszombattól kelleténél messzebbre fekszik a birtok. A tiszttartó is gondot okoz, nem olyan könnyű megbízható embert találni. Itt aztán még az egri püspök tizede! Tehát a Társaság előnyét és az általánosabb jót tekintve, valóban várni kellene megfelelőbb alkalomra. Azonban sok ok szól amellett, hogy a kollégiumot már most üssék nyélbe: 1. a király, az érsek, a főpapok és más derék emberek kívánják, s az ország nyomorúságos állapota így parancsolja. 2. Ha most elmulasztják az alapítást,

ezek túlságosan megneheztelnek a Jézustársaságra. Félő, hogy elítélik a jezsuitákat, mert úgy fogják fel, hogy inkább a saját előnyüket nézik, mint a másét, Ezáltal tekintélyes személyek előtt hitelüket vesztik, és részint bezárják maguk előtt az ajtót Magyarország felé. A Társaság nagyon le van kötelezve őfelségének; ha baj van, igénybe veszi segítségét. Most, amikor arról a kollégiumról van szó, melyet ő annyira szívén visel, szabad-e neki nemet mondani? A kiút ez lehetne: néhány embert küldenek Nagyszombatba — nem véglegesen, hanem egy időre kisérletképpen az ország megsegítésére. Ha komoly az érsek szándéka, végleg ott maradhatnak. Ha pedig cselekvésre nem határozza el magát, vissza lehet őket hívni és a befolyásos emberekkel megértetni, hogy Vitoria csak kikölcsönözte őket, míg más feladat nem várt rájuk a bécsi vagy más kollégiumban.

Még nem érett meg . . .

Vitoria azért fejtette ki ezeket bővebben, mert végre ő is ráébredt arra, hogy nem áll olyan fényesen a nagyszombati kollégium ügye, ahogy azt eddig feltüntette. Fél a felelősségtől, ha esetleg nem sikerül az alapítás, és azt mondják róla, hogy fantaszta. Nagyon fájna neki, ha a Nagyszombatba küldött rendtársai szenvednének miatta. Fölérne neki a halállal, ha valamiképpen ő lenne kínlódásuk oka. Kéri a páter generálist, hogy saját személyéről belátása szerint szabadon határozzon. Az Úr segitségével teljesíteni fogja azt, amit parancsolnak neki. Ha egyedül vagy társsal Nagyszombatba küldik szolgának vagy sáfárnak vagy bármi módon intézkednek felőle, arra fog törekedni, hogy olyan legyen, amilyennek ő kívánja látni társait és amilyennek minden igazi jezsuitának lennie kell. A páter generálisnak ezekből le kellett vonnia a következtetést, hogy a nagyszombati kollégium ügye még nem érett meg. Jövőre, reméli, szerencsét lehet próbálni vele.

A kollégiumnak ez az elodázása nagyon bántotta az érseket és még 1560-ban akart néhány embert kapni. Lainez generális hajlandó volt erre, de kettőt nyomatékkal sürgetett: biztosítsanak megfelelően berendezett lakást a következő évben érkező rendtagoknak, és a király meg az érsek hagyassa jóvá a Szentszékkel a nagyszombati kollégiumnak szánt javadalma-

kat. Mindketten megígérték, de a két levélből egy lett; amennyiben Oláh a király nevében elkészitette az iratot. Az uralkodó lelkes szavakkal emlékszik meg a Jézustársaság iránti szeretetéről. Birodalmában — úgymond — iparkodik mindenfelé jezsuita kollégiumot nyitni, melyet Isten és a keresztény vallás szolgálata szempontjából nagyon hasznosnak talál. Ahol ugyanis a Társaság tagjai megvetik lábukat, tudásukkal, ékesszólásukkal, erkölcsi életükkel, szivélyes és ügyes érintkezésükkel rengeteget tesznek a keresztény vallás megerősítésére és gyarapítására. E tulajdonságaik miatt megbízta Oláh érseket magyarországi meghonosításukkal. Ő Nagyszombatot jelölte ki székhelyül. Javadalmazásukra a széplaki apátságot és a bényi prépostságot hozza javaslatba összes javaikkal, jobbágyaikkal és egyéb jövedelmeikkel. Odaajándékozásuknak nincs semmi akadálya: mindkettőnek apáti, illetve préposti temploma földig lerombolva, egyiknek sincs törvényes apátja, illetve prépostja, a szerzetesek is rég elhagyták mindkettőt. Ha most a jezsuiták kapják meg, ismét régi rendeltetésüket szolgálják. Ehhez azonban a szentatya beleegyezése és jóváhagyása szükséges. Ezt kéri tehát a pápától. Azért is könyörög neki, parancsolja meg a jezsuita generálisnak, hogy küldjön mielőbb embereket Magyarországra. Ha őszentsége megteszi ezt, nagy szolgálatot tesz vele a keresztény vallásnak és a katolikus államnak. Ferdinánd Prospero d'Arco római követének ajánlotta az ügyet. Bár folytak tárgyalások a Szentszékkel, de befejezést nem nyertek.

Az érseket fölvillanyozta az a hír, hogy végre november 2-án hat jezsuita érkezett az Örök Városból Bécsbe, akikre ő is számithat. Meghagyta tehát nekik, hogy várják meg őt Bécsben, mig Ferdinánd királytól megtudja, kaphat-e engedélyt egyházmegyéjének látogatására. Ha igen, akkor magával viszi őket. Ha pedig ő nem mehetne, mást küld majd maga helyett. Nagyon rajta van, hogy Vitoria is tartson vele. Ha az érsek valóban Magyarországra utazik, úgy véli a bécsi rektor, nem tagadhatja meg kérését, hanem iparkodik hamarosan visszatérni.

Az érsek elutazására azonban 1560-ban nem került sor, Bécsben ragadt és vele a Nagyszombatba irányított jezsuiták is. Oláh közben folytatta Vitoriával a végeláthatatlan megbeszéléseket. Megesett, hogy négy órát is tárgyaltak egyfolytában. Meghányták-vetették, hogy a meghalt széplaki tiszttartónak ki

legyen az utódja. Szóba kerültek az Egyház általános ügyei és saját egyéni dolgai. Vitoria alázatosan ajánlotta a generálisnak Oláh érseket, mint aki sokat tehet, különösen pedig a Magyar Egyházért. A rektor megtudta, hogy az érsek újabb zsinatot tervez a következő évre. Előrelátható, hogy néhány jezsuitát meghív erre. Valószinűleg akkor viszi magával a Nagyszombatba szánt jezsuitákat.

IV. ZSINATOK.

1. Előkészület.

Törvényhozás.

Grim 1560 elején nagyon kedvező benyomással hagyta el Magyarországot. Megírta a páter generálisnak, hogy a magyar püspökök a szokottnál nagyobb éberséggel ügyelnek a rájuk bízott nyájra, és a romokban heverő Egyházat mindenképpen igyekeznek helyreállítani. Névszerint megemlíti Draskovics György pécsi püspököt, Bornemissza Pál nyitrai kormányzót és Oláh esztergomi érseket. Ezek az egyházfők sokat vártak a zsinatoktól. Azonban sem Bornemisszának sem Oláhnak eddigi fáradozását siker nem koronázta. Aligha tévedünk, ha ennek okát a földesurakban, kegyurakban, a városi és egyéb hatóságokban keressük. Hogy végre tanácskozásra ülhessen össze a papság, Oláh a magyar törvényhozást akarta igénybevenni. Az 1559. évi pozsonyi országgyűlésen törvényjavaslatot nyújtott be. Eszerint püspöki zsinatot kell tartani, melyen az összes hazai lelkészek megjelenni tartoznak. Ha valamely királyi város a maga plébánosát vagy prédikátorát nem küldené el, vagy megjelenésében akadályozná, akkor azt a várost minden kiváltságától meg kell fosztani. Természetes, hogy ez ellen élénken tiltakoztak a felvidéki városok követei, mindent elkövettek a törvényjavaslat elgáncsolására. Küzdelmükben, úgy látszik, Miksa király, aki Ferdinándot helyettesítette az országgyűlésen, támogatta a protestánsokat, mert figyelmeztette az érseket, hogy ilyen kényes javaslattal ne ingerelje még jobban a kedélyeket. Oláh tehát módosított rajta.

Mivel az ország rendjei — úgymond — már gyakrabban panaszkodtak a főpapok és más egyháziak ellen, hogy az istentisztelettel és a hívek lelki üdvével kapcsolatos kötelességeiket nem teljesítik, ezek azonban kimentették magukat és mindenre készeknek mutatkoztak, föltéve, hogy az urak és a nép meg nem tagadja az engedelmességet, azért az országgyűlés úgy

határozott, hogy a főpapok küldjék főespereseiket az egyházak látogatására, tartsanak zsinatokat és egyéb kötelességeikben is járjanak el. A lelkészek és a többi egyházi férfi tartozik a főpapok által meghirdetett zsinaton és gyűlésen az igaz tanítás megismerése céljából megjelenni. A főpapok fel vannak jogosítva arra, hogy az urakat, nemeseket és városokat, ha papjaikat visszatartják, egyházi fenyítékkel sújtsák. A papok ellen pedig, akik vonakodnak megjelenni, a szokott módon járjanak el. A főpapok ítéleteit a király hajtsa végre, és ne hagyja büntetlenül a lelkek üdvével kapcsolatos engedetlenséget és lázadást, amint elődjei sem nézték el.

E javaslat is, mivel általában a papokról szólt, és mert a főpapokat felhatalmazta nemcsak az engedetlen lelkészek, hanem az urak, nemesek és városok egyházi megbüntetésére, — sok félreértésre és ellenkezésre talált. Ennek ellenére a protestáns rendek kelletlenül bár, de belenyugodtak és a fogalmazást a maguk értelmezése szerint, tudniillik, hogy az ő papjaikra nem vonatkozik, elfogadták. Amikor ezek Miksa királynak panaszkodtak és oltalmát kérték, iparkodott őket megnyugtatni. « Legyetek nyugodtak, — úgymond — nem fog mindig az oláhnak minden kedve szerint történni, és felséges atyám sem fogad el mindent ».

Az országgyűlést annyira igénybe vette az ország anyagi romlása és a rendeknek emiatti éles kifakadása, hogy a tervezett törvények sorából kihagyták Oláh előterjesztését. Amint a protestánsok mindenütt — külföldön és hazánkban egyaránt — éltek hatalmukkal a Katolikus Egyház elnyomására és teljes kiirtására, éppúgy I. Ferdinánd iparkodott azt támogatni és megerősíteni és régi állapotába visszahelyezni. Innen, hogy az 1559. évi pozsonyi országgyűlésnek eléje terjesztett cikkeit így egészítette ki: Határozatba ment, hogy az 1557. évi és más országgyűlés törvényei szerint a főpapok espereseiket felülvizsgálatra küldjék ki, zsinatokat tartsanak és más egyházi dolgokban járjanak el. A zsinat egybehívása idején, legyen az általános vagy részleges, tartoznak a plébánosok és tanítók, bárkik legyenek, (mind az urak és nemesek, mind pedig a szabad városok birtokairól) illetékes főpapjaik meghívására ellenkezés nélkül az igaz tan meghallgatására összejönni. Ha akadnának olyanok, akik az érsektől meghívott plébánosokat nyilvános makacsságból visszatartanák, és őket

a zsinatra elengedni nem akarnák, azokkal az urakkal és nemesekkel, valamint városokkal szemben a császári felség keresztény fejedelmi tisztjénél és hivatalánál fogva, mely mint magyar királyt megilleti őt, az egyházi jogokat és szabadságokat pártfogolja, védelmezze, amint azt kegyesen megajánlotta.

E rendelkezés értelmében Oláh érseknek jogában állott a protestáns lelkészeket is az általa összehívott zsinatra az igaz tanítás meghallgatása végett kényszeríteni. A király pedig az ellenszegülők pártolása címén megbüntethette a földesurakat és városokat. Erre azonban nincsen példa, mert I. Ferdinánd sokkal jobban ismerte az adott viszonyokat.

Püspöki konferencia.

Az országgyűlés feloszlatása után, december 2-án Oláh tanácskozásra hívta püspöktársait Pozsonyban. Lehet, hogy ez alkalommal vetődött fel a főpásztoroknak az a terve, hogy Bécsben egy magyar kollégiumot létesítenek. Úgy gondolták, a jezsuiták közelében házat vesznek. Itt sokat igérő magyar ifjakat tanítanak és nevelnek majd a jezsuiták, ha kell, a püspökök költségén. Oláh az egybegyült püspököknek és főpapoknak ezt a kérdést tette fel: nemzeti zsinatot hirdessen-e meg ő, vagy pedig minden főpásztor egyházmegyei gyűlést rendezzen-e megyéjében? Bornemissza Pál azt javasolta, hogy előbb a főesperesek a saját körzetükben tartsanak az egyházi előírások szerint gyűléseket, utána pedig egyházmegyei zsinatra gyűljenek össze a papok, ahol a régi rendeletek felújításával megerősítik a vallást, és gátat vetnek az elharapódzó tévtanításoknak. Ha a régi rendeletek nem volnának kielégítők, akkor újak hozatalára nemzeti zsinatot hívjon össze az érsek, hogy minden egyházmegyében egységes szellem uralkodjék, és egységesen járjanak el az ügyek intézésében. Ezzel szemben Kövesy Endre veszprémi püspök nemzeti zsinat mellett emelt szót. Előbb állapítsák meg ezen azokat az elveket, melyek szellemében az egyes egyházmegyékben istentiszteleti és fegyelmi előírásokat hoznak majd. Gregoriancsics Péter győri püspök egyházmegyei zsinat mellett szállt síkra. Nemzeti zsinatra tizenegy, legkevesebb pedig tíz Rómától kinevezett és fölszentelt megyéspüspököt kellene meghívni. Az adott körülmények közt azonban ez csak álom. Tehát egyházmegyei zsinattal kell beérni.

Minthogy egységes fölfogás nem alakult ki a főpásztorok közt, azért szükségesnek látszott a király véleményét is kikérni. Ő azt szerette volna, ha az egész magyar papságot nemzeti zsinatra hívják össze. A sok nehézség azonban nem kerülte ki figyelmét. Beérte tehát egyházmegyeivel. Ebben pedig Oláh járjon elöl jó példával. Meg is tette: 1560-ra zsinatot hirdetett Nagyszombatba.

2. Az első nagyszombati zsinat.

Vitoria jelenléte.

Erre az összejövetelre nemcsak Magyarországról, hanem külföldről is meghívott az érsek teológia doktorokat és egyházi bírákat. Saját jószántából, de részben Draskovics pécsi püspök sürgetésére Vitoria bécsi jezsuita rektort is felkérte. Ez azonban kimentette magát. Oláh nem engedett: nem akarta őt nélkülözni. Minthogy Vitoria következetesen kitért, az érsek I. Ferdinándhoz fordult: parancsolja meg neki, hogy résztvegyen a zsinaton. Vitoria most is iparkodott elhárítani magától ezt a kitüntetést. A király azonban megmagyarázta neki, hogy joggal és becsülettel nem tagadhatja meg az érsek kérését, mert neki szüksége van az ő jelenlétére. A rektor erre a bécsi páterek elé terjesztette kifogásait. Tanácsosai a meghívás elfogadását javasolták. Vitoria most a páter generálishoz fordult engedélyért, hogy résztvehessen a zsinaton. Talán nem ártana — tette hozzá, — ha a pápa ajánlaná az érseknek tartományi zsinat összehívását, mely előkészítés volna az egyetemesre. Hiszen így kézzelfoghatóbban győződhetnének meg a főpásztorok arról, hogy mire van szüksége a magyar katolicizmusnak. Lainez megadta a kért engedélyt, de azért megjegyezte, hogy Rómában nem szívesen látják a tartományi vagy nemzeti zsinatokat.

Oláh április 19-én utazott el Bécsből. Magával vitte Vitoriát és ennek rendtársát, Theodor Havebeschedet. Görög Mátyás érseki helytartó látta őket vendégül. Amikor Melanchton nem sokkal halála előtt (1560 ápr. 19) megtudta, hogy jezsuiták is résztvesznek majd a zsinaton, állítólag így kiáltott fel: totus mundus plenus jesuitis — az egész világ tele van jezsuitákkal!

A megjelentek.

Szent Adalbert napján (április 23.) ünnepélyes istentisztelettel nyitotta meg Oláh a zsinatot a nagyszombati székesegyházban. A terjedelmes főegyházmegye minden lelkésze meg volt híva, de csak kevesen jelentek meg. Többen az érsekhez intézett iratban kimentették magukat. Így a Szepességben a Poprád és Hernád melléki lelkészek. Egyházainkat — olvassuk — lelkész nélkül nem hagyhatjuk, annál kevésbé, mert kevesen vagyunk. Némelyikünk több falút kénytelen ellátni, és maga a nép sem akar bennünket elengedni. Herczegszöllösi István rajki prépostot, a győri püspök helytartója lévén, hivatala gátolja a megjelenésben. Mátyás bozóki prépost, hacsak két-négy férfi nem viszi, köszvénye miatt képtelen megjelenni. Egyébként változatlanul ragaszkodik a Római Egyház szertartásaihoz. A topockai apát, különben zágrábi püspök, megjelenne, ha az apátsági várakat a tartományi gyűlés határozatai folytán nem kellene megerősítenie. Mezőlaky Ferenc azzal menti ki magát, hogy most gyógyult fel súlyos betegségből, mint lábadozó attól tart, hogy visszaesik, ha útra indul. Különbenis alig képes lakása küszöbét átlépni. Ugyanez gátolja Mekchei Ferencet, tomai főesperest. Maga helyett Bálint mestert küldi a zsinatra. Kamánczay Gergely csornai prépost köszvénnyel s a törökökkel, akik a Rábaközt pusztítják, menti ki magát. Más lelkészek helyett községeik írnak. Igy Gajdel falú Menyhért papjának távolmaradását betegségével igazolja. A breznóbányai tanács a nagy tűzvészt hozza fel, mely csak tizenhét házat kímélt meg. Gáspár lelkész háza és minden vagyona odaégett. Különben nem tart a bányavárosiakkal, hanem a római szertartásokat követi. A stomfai lelkész távolmaradását Dietrich Mihály uradalmi gazdatiszt igazolja. János, turócmártoni plébános helyett Révay Mihály főispán ír. Tizenkét bányavárosi lelkész, aki elszakadt már az Egyháztól, csupán királyi menlevéllel hajlandó a zsinatra elmenni.

Vitoria gyakorlati szeme észrevette, hogy a zsinaton való tartózkodás nem kis anyagi megterhelést jelent a papoknak. Kijárta azért az érseknél, hogy a szegényebbek bizonyos pénztámogatásban részesüljenek. Ezzel elérte azt, hogy otthonuktól távol könnyebben gondoskodhassanak magukról, és kevésbé várják a zsinat végét.

Szörnyű a nyomor — állapítja meg Vitoria 1561-ben —, amit errefelé látni lehet a papok közt. Sokan mintha hosszú évek óta másként nem gyóntak volna, mint a mise kezdetén a lépcsőimában szokásos bűnvallomással. Sőt akadnak olyanok is, akik azt hiszik, hogy a papszentelés mentesíti őket a rendes gyónástól.

Elképesztő tudatlanságukról nem is tehettek. Egyrészt a mohácsi vész óta nem volt elegendő püspök, aki a papnevelésre gondot fordított volna, másrészt hiányzottak az iskolák, melyekben az egyházi pályára készülő ifjúság kiképzést nyerhetett volna. Azelőtt ahány káptalan volt az országban, ugyanannyi helyen virágzott az oktatás és nevelés, most, hogy a főpapi és káptalani birtokot részint a török, részint egyes főurak vagy a hitújításhoz szító birtokosok foglalták el maguknak, alig egykét helyet kivéve, nem volt sem tanító sem tanítvány az egyházmegyékben. Akik egyházi pályán akartak boldogulni, megtanultak úgyahogy misézni, a szentségeket kiszolgáltatni, ellesték a különböző szertartásokat, és fölszenteltették magukat, vagy anélkül is — elmentek valamelyik faluba plébánosnak. Nemigen kérdezték, hol végezte tanulmányait, kitől kapott jog hatóságot. A népnek szüksége volt papra. Ha a püspöki szék be is volt töltve, rendszerint hiába fordult főpásztorához, nem rendelkezett ugyanis elegendő számban alkalmas emberekkel, akiket a megüresedett javadalmakba küldhetett volna. A hívek tehát maguk voltak kénytelenek plébánosról gondoskodni. így eshetett meg, — legalább a központtól távolabb eső községekben — hogy olyanok plébánoskodtak, akik nem voltak fölszentelve. Azok pedig, akik — például az esztergomi főegyházmegye egyik kerületében harminchárman voltak — felmutathatták szentelési bizonyítványukat, nagy részben nem itthon, hanem külföldön jutottak az egyházirendhez, és csak több évi hányattatás, kóborlás után kerültek hozzánk. Az említett harmincháromból csak tizenkettőt szenteltek Magyarországon, a legtöbbet Krakkóban és Bécsben. Vitoria úgy találta, hogy legkevésbé romlott a bennszülött papság, és legkönnyebben kezelhető is. Azonban nem kevesen vannak a lengyelek, csehek és németek. Ezek nehezebb esetek. Jobban meg vannak fertőzve. Általánosságban szólva, a három nemzet közül hűtlenségben és kötelességmulasztásban a lengyelek vezetnek, utánuk következnek a németek és végül a csehek.

Baj volt, hogy a nép nem nézte, míly képzettséggel, míly erkölcsi adottságokkal bír az idegenből hozzászármazott egyén, akit néha csak három-négy évre fogadott papjává. Ennél még nagyobb baj az volt, hogy a nép kimondottan méltatlanokat vett pártfogásába; ha az egyházi hatóság kihágás miatt valamely plébánost meg akart büntetni, az olyan községbe menekült, melynek nem volt papja. És a hívek maguk könyörögtek a fölötteseknek, hagyják meg náluk, nekik így is jó. Ezt tapasztalta például a barsi főesperes 1561-ben, amikor kerületét bejárván, Kistapolcsányba érkezett. Az odavaló lelkész, Veresváry Mihály elillant a látogató elől, de elfogatván, Szentbenedekre vitték. A szentbenedekiek azonnal követséget menesztettek a főespereshez, kérvén őt, engedje meg, hogy Veresváry náluk maradhasson, mert nekik már régtől nincs papjuk. Az esperes beleegyezett azzal a kikötéssel, hogy megjavul. Erre aztán Szegedy Mihály, a legtekintélyesebb polgárok egyike, tüstént leberetváltatta az új plébános szakállát és hajkoronát nyiratott neki, hogy legalább papi kinézése legyen.

Zsinati határozatok.

Oláh érsek az egyháziak tudatlanságának eloszlatására harmincnyolc szakaszban foglalta össze azokat a főbb tudnivalókat, amelyek akkoriban különösebb jelentőséggel bírtak. Így kifejti a katolikus felfogást a hitről, a megigazulásról, a jócselekedetekről, a szentségekről és a szentek tiszteletéről. Tárgyal néhány fegyelmi kérdést is, így például a másvallásuak könyveiről, az egyházi tizedről, javadalomról, fenyítékről stb. Az érsek már a zsinat előtt átnézés végett átadta ezeket Vitoriának azzal a kifejezett engedéllyel, hogy szabadon változtathat rajtuk.

Vitoria kétszer is átjavította a zsinati határozatokat, míg nyilvánosan felolvasták. Azonban nemcsak javított, hanem alakított, törült, bővitett rajtuk, és ahol szükségesnek látszott, az érsek nagy vigasztalására új formába öntötte. Megesett, hogy Oláh saját kezével írta Vitoria tollbamondását. Jóllehet három-négy vagy még több doktor napokon át dolgozott összeállításukon, Vitoria néhány óra alatt annyira új alakba foglalta, hogy végül a pápai legátus véleménye szerint méltán nyilvánosságra hozhatták. Világosság és áttekinthetőség jellemzi

az értekezést. Mesterien találja el a hangot, ahogy a tömeghez szólni kell. Érvelése egyszerű és könnyen felfogható, logikus, úgyhogy minden mondata természetesnek tűnik fel. Nem is tévesztette el hatását. Sokakat az igazságnak ez a ragyogó bemutatása tartott meg az Egyháznak, másokat ismét visszavezetett Krisztus aklába. A zsinati határozatok 1560 végén a bécsi jezsuiták nyomdájában láttak napvilágot. A mai szakemberek a trienti zsinat katekizmusának első előfutárát látják bennük.

Eredmények.

Vitoria megkoronázta az érsek sikerét. A megjelent előkelőségek kívánságára naponta buzdító beszédet mondott a papság intézményéről, méltóságáról és kötelességeiről, valamint annak méltó viseléséről. Legkevesebb egy óra hosszat beszélt minden alkalommal. Olyan gyakorlatiasan és oly lelkesen szólott, hogy közfelfogás szerint mindenkinek, de különösen a berozsdásodott lelkiismeretű papoknak nagy hasznára vált. Sokan közülük a kánonok előírása ellenére szittya módra szakállt viseltek. Most elég könnyen lenyiratták. Mások az egyházi előírásnak megfelelően azonnal hajkoronát vágattak maguknak. Tiszteségesebb és tisztább papi ruhában kezdtek járni. Megbarátkoztak a papi zsolozsmával. Lélekemelő volt nézni azokat, akik mindenben iparkodtak az exhortációk követelményeinek megfelelni. Ami a feleségeket illeti, nem sikerült kielégítő eredményt elérni, jelenti Vitoria. Azonban sokaknak fölrázta a lelkiismeretét. Egyeseket rávett, bocsássák el nejüket, másokat pedig megerősített az egyházi előírások megtartásában. Lélekben sokan elfordultak a házasélettől.

Hogy hasznosnak bizonyult a nagyszombati zsinat, mutatja Koza Boldizsár esete. Németfalvai Kristóf, dubovai plébános, 1542-ben levélben tudatta a Krakkóban tartózkodó Koza Boldizsárral, hogy az ő javára lemondott a plébániájáról, melynek évi jövedelme meghaladja a 200 forintot. Lemondását mind a kegyúr, mind pedig a lakosság közmegegyezéssel elfogadta. Szenteltesse tehát magát pappá, és foglalja el minél előbb a javadalmat. A levél megírásától számítva egy hónapon belül meg is történt ez, bár semmi teológai járatosságot nem tudott felmutatni. Beismerte ezt ő maga is abban a pörben, melybe plébániája miatt 1560-ban Steiger Ráfael besztercei kór-

házi lelkésszel keveredett. Azt is bevallotta, hogy az egyházirend fölvétele után megnősült. Figyelmeztette őt a bíróság arra, hogy a Római Katolikus Egyházban az egyházirend szentsége kötelezően maga után vonja a nőtlenséget, amennyiben törvényesen fölszentelt pap érvényes házasságot nem köthet. Koza erre Szent Pál apostolra hivatkozott, aki azt tanácsolja, hogy « a paráznaság miatt minden férfinek legyen meg a maga felesége » (I. Kor. 7, 2). Azt válaszolták neki, hogy az apostol szerint « akinek nincs felesége, arra gondol, ami az Úré, hogy tessék Istennek. Akinek pedig felesége van, arra gondol, ami a világé, hogy tessék feleségének, és meg van osztva » (32-33). Nem tudja-e, — kérdezte a bíróság — hogy eretnekség azt hinni, hogy a Római Katolikus Egyházban az egyházirend szentségének fölvétele után meg lehet nősülni? Mindezt — felelte Koza — az érsek által összehívott zsinaton hallotta először. Vallomása további folyamán előadta még, hogy a Nagyszombatban tartott zsinat előtt két szín alatt áldoztatott, attól kezdve azonban csak egy szín alatt, és nem szűnik meg a szószékről figyelmeztetni híveit, hogy így rendelik el ezt a régi zsinati határozatok. Elismerte azt is, hogy valamikor eretnekmódon fennhangon és szlovákul mondta a szentmise kánonját; továbbá, hogy seregesen gyóntatott. Most már elhagyta mindezeket, és eltökélt szándéka, hogy teljesen megjavul. Lemondva az előbbi tévedéseiről és hibáiról, az Egyház kebelében ennek törvényei szerint akar élni és működni.

Hosius bécsi nuncius beszéli el, hogy a nagyszombati zsinat befejezése után néhány magyar pap fölkereste őt a császárvárosban. Arra kérték, szabadítsa meg őket azoktól az egyházi büntetésektől és az un. papi szabálytalanságoktól, amelyekbe magatartásuk miatt keveredtek. Teljesítette is kérésüket azon feltétel alatt, ha megválnak attól a nőtől, akit feleségüknek mondanak, továbbá, ha a szokásos esküt leteszik és ha a szomszéd papokat arra buzdítják, hogy ők is szakítsanak a bűnnel.

Sikertelenségek.

A zsinatnak volt eredménye, ez nem tagadható, de sikere korántsem volt teljes. Még tartama alatt Lilkovics András csesztei plébános hajthatatlanul kitartott felfogása mellett. Szép szavakkal és mellébeszéléssel iparkodott tévhitét palástolni.

Vitoria azonban átlátott a szitán, és azért hitvallásának elfogadásában nagyon óvatos volt. A német börtönbe zárták. Kiszabadulása után száműzték az országból. Egy évvel később, Vitoria úgy tudta, már katolikus módon prédikál, míg a könnyebben hajlítható egyéniségek megszegték adott szavukat. Amikor ugyanis a papok néhány nap múlva visszatértek otthonukba, és találkoztak azzal a nővel, akinek Isten színe előtt sírigtartó hűséget esküdtek a templomban, akkor döbbentek rá úgy igazában, míly nehéz dologra vállalkoztak. A legtöbb bizonyára meg sem kísérelte adott szavának beváltását. Beszélünk itt a hithű és különben derék papokról. A nyitrai főespereS példáúl gyűlésre hívta kerületének papjait, akik hűek maradtak a katolikus hithez. Fölvetette előttük a kérdést, mint vélekednek az 1560. évi zsinaton felolvasott hitcikkelyekről; alkalmazkodnak-e azokhoz és készek-e erre vonatkozó ígéretet tenni. A jelenlévők egyenkint és összesen kijelentették: a zsinat minden előírását készségesen teljesítik, híveiket hamisítatlan szellemben oktatják, és ha a múltban tévedtek volna, a jövőben iparkodnak azt helyrehozni. Kötelezik magukat, ha ezentúl a vizitátor hitellenes dolgot tapasztalna náluk, szó nélkül alávetik magukat a megérdemelt büntetésnek. Csak azt ne kívánja tőlük, hogy feleségüket elküldjék, mert ezt az egyet lelkiismeretük tiltja.

Hosius is beszámol a magyar papság kényes oldaláról, a nőkérdésről, azokat sem véve ki, akik feloldozásért hozzá fordultak. Volt köztük olyan is, akit nem bírt rávenni arra, hogy szakítson azzal a nővel, akivel megesküdött. Hiába magyarázta neki, hogy az illető nem hites felesége, hanem csak bűntársa, és Krisztus papja mégsem élhet ilyen bűnös életet. Azt felelte neki: nő nélkül nem tud meglenni. Pedig — ha a nehéz bécsi útra szánta rá magát, ha volt bátorsága, hogy személyesen és élő szóval olyan nagy úrhoz forduljon, mint amilyen a pápai nuncius volt akkoriban, fel kell róla tételezni, hogy szerette volna rendezni lelkiismeretét. Nem csoda, hogy szinte kétségbeesett a nuncius. Magyarország — úgymond — annyira meg van fertőzve a tévtanoktól, hogy orvoslásáról alig lehet szó.

Nem is tudott tanácsot adni, amikor Oláh megkérdezte tőle: mit kezdjen az olyan papokkal, akik un. feleségüktől nem hajlandók megválni? Ezeket csapja el és helyükbe nőtlen papokat nevezzen ki, felelte a nuncius. Oláh azonban folytatta:

honnan vegyen ilyeneket? — Akkor legalább elrettentő példát mutasson! A gazdagabb javadalmasok egyikét-másikát zavarja el, s igazi katolikust nevezzen ki helyébe. Így megijed a többi, és jobb belátásra tér. Oláh erre: egy-kettőt sem talál. Akkora a hiány jó papokban. (Persze túlzás ez, és úgy kell érteni, hogy egy-két *nélkülözhető* derék papja sem volt, amint az az 1561. évi zsinat aktáiból kitűnik). Más választása nincs, mint ez: vagy megtűri a rosszakat vagy ezeket elkergetve szentségek nélkül hagyja a híveket. Kérdi a nunciust: a kettő közül melyiket válassza? Hosius ezzel kapcsolatban azt írta Rómába: nem volt elég bölcs ahhoz, hogy a nehéz kérdésben döntsön. Nem akarhatta ugyanis, hogy a nyáj pásztor nélkül maradjon, de a fajtalanságot sem helyeselhette. Elhárította tehát magától a felelősséget, s az érseket a Szentszékhez utasította.

Oláh helyzetét nagyon megnehezítette az a körülmény, hogy a papság önkényesen változtatta működési helyét. Ha a főesperesnek sikerült is egyik-másik községben rendeznie a vallási ügyeket, megszüntetni a felburjánzott visszaéléseket, a következő évi körútján a legtöbb plébánián egészen új, ismeretlen embereket talált, akiknél újra kezdhette reformátori munkáját, — olyanoknál, akik még kevésbé fogékonyak elődjeiknél. Csak egy adatra hivatkozunk. Midőn Árva és Turóc megyében a főesperes 1560-ban fölkereste azokat a helyeket, amelyeket 1559-ben már végiglátogatott, húsz plébánia közül csak öt helyen talált olyan plébánost, aki a múlt évben is helyén volt. A többi tizenöt községben mind új lelkész működött.

3. Az 1561. nagyszombati zsinat.

Pápai buzdítás.

Minthogy a bécsi nunciustól érdemleges választ nem kapott, Oláh érsek lelkiismerete megnyugtatására a Szentszéktől kért eligazítást. Levelét Hosius nuncius továbbította, aki maga is utbaigazítást kért a kényes kérdésben. Carlo Borromeo államtitkár erre jelezte neki, hogy az esztergomi érsek levelét egy teológiai bizottságra bízza, hogy döntést hozzon. Addig is ragaszkodni kell az Egyház régi szokásaihoz, ha mindjárt papok nélkül marad is a nyáj.

Egy másik levél is érkezett, úgy látszik, Morone bíborostól. Csatlakozott az előbbi véleményhez. Majd hozzáfűzi: figyelmeztetni kell az érseket. Ha a múltban nagyobb gondot fordított volna a papságra, nem csúszott volna le annyira. Legalább ezentúl kövessen el mindent a baj orvoslására. Aki nem hajlandó szakítani a bűnnel, bocsássa el, és helyébe mást állítson. Ha ilyennel nem rendelkezik, küld majd a pápa Itáliából vagy máshonnan. — Miért nem küldött? — kérdezzük. És ezek értették volna a nép nyelvét?

Közben — úgy látszik — a teológiai bizottság letárgyalta Oláh levelét, és IV. Pius pápa 1560 október 7-én felelt neki nagyon megértő levélben. Elismeri az érsek gondosságát, törekvését és szorgalmát, hogy a Magyar Egyházat megmentse és a benne burjánzó gazt kiirtsa. Küzdelmeidben — úgymond — testvéri szeretettel veled szenvedünk. Buzgalmadat és elszántságodat csak dicsérhetjük. Ugyanakkor buzdítunk is kitartásra abban, amit Isten dicsőségére és nyájad érdekében kezdettél. Gondolunk itt elsősorban a papi élet és erkölcs megjavítására. Ha kell, büntesd azokat, akik megátalkodva ágyasukhoz ragaszkodnak. Inkább el kell tűrni, hogy a szenvedélytől elvakulva szakítsanak a papsággal, semhogy bűnös életükkel megbotránkoztassák a híveket és a szent Egyházat beszennyezzék. — Ami azokat a híveket illeti, akik két szín alatt akarnak áldozni, a következőkre kell nyomatékkal felhívni a papok figyelmét: bármily hatalmas és előkelő legyen is valaki, csakis a Katolikus Egyház előírása és szokása szerint lehet megáldoztatni. A félénkebb pásztorokba öntsön lelket és bátorságot az érsek, nehogy anyagi károsodástól tartva vagy fenyegetéstől megrettenve, tiltott dologra ragadtassák magukat, hanem inkább készek legyenek Krisztus nevéért és dicsőségéért bármit is elszenvedni. — Mivel pedig félő, hogy Magyarországon rövidesen annyira megcsappan azoknak a lelkipásztoroknak a száma, akiknek megvan engedve a szentségek kiszolgáltatása, — hogy a hívek ne kényszerüljenek eretnek vagy hitehagyott paphoz fordulni —, azért az érseki kérelemnek megfelelően, a pápa három évre megengedi, hogy Oláh személyesen vagy helynöke, illetve a zsinati bírák útján a jobb belátásra térő papokat a szükséges biztosíték mellett az egyházi büntetésektől és egyéb akadályoktól mentesítse. Megengedi neki azt is, hogy az előírt időn kívül szentelhessen. S hozzáfűzi, ha a jövőben

főpásztori tisztsége gyakorlásával kapcsolatban még egyéb fölhatalmazásra lesz szüksége, forduljon csak bizalommal hozzá. — Most pedig, fejezi be levelét a pápa, arra kérünk, amit tőled, erős és kitartó főpásztortól elvárunk: nagy gonddal és hűséggel őrködjél a rád bízott nyáj fölött!

Oláh érsek úgy vélte, legjobban akkor felel meg e fölszólításnak, ha újabb gyűlésre hívja össze a joghatósága alá tartozó papokat, azért 1561 április 23-ra Nagyszombatban újabb zsinatot rendelt el.

Vitoriát is meghívta. A császáron keresztül nyomást gyakorolt rá. A páter generális engedélyével Szent Adalbert napján Seidel Jánossal és Ghuse Antallal megérkezett Nagyszombatba azon a kocsin, melyet az érsek meghagyására Liszthy János rendelkezésére bocsátott. Jelen volt néhány — az egri, győri, pécsi, váci és veszprémi püspök és 119 lelkész. Részben bizonyára a nehéz és veszélyes közlekedéssel függött össze, hogy leginkább az érseki székhelyhez közelebb eső vidékekről jöttek: Nyitra megyéből 37, Pozsonyból 26, Barsból 23, Turócból 18, Zólyomból 8, Komáromból 5, Hontból 2. Elgondolkoztató, hogy Komárom megyéből csak 5, Esztergom megyéből senki, vagy legalább nincs feltüntetve, Nógrád, Gömör, Liptó, Árva, Szepes megye szintén nem szerepel a kimutatásban. A szepesi káptalan távolmaradását azzal iparkodott igazolni, hogy csak akkor tartozik megjelenni a zsinaton, ha prépostja van, minthogy pedig meghalt, azért kéri a főhatóságot, hogy vagy küldjön ki két kanonokot, akik ez ügyben eljárnak, vagy bízzon meg egy alkalmas személyt azzal, hogy a káptalannal részleges zsinatot tartson. Amint a szepesi papság a múlt évben nem jelent meg a nagyszombati zsinaton, hanem Kapronczai Paulini Péter, csanádi püspök és szepesi prépost, meghívására május 20-i kezdettel külön gyűlésezett, úgy remélte most is, hogy nem kell Nagyszombatba utaznia.

Vitoria az érsek kívánságára latin buzdító beszédet intézett a papsághoz. Volt köztük körülbelül 64, aki fölszentelése előtt vagy után rendes forma szerint templomban lépett házasságra. Mintegy hatan pedig ágyasságban éltek. Negyvennégyen két szín alatt áldoztattak, szlovákul miséztek, protestáns módon gyóntattak, az utolsó kenetet nem szolgáltatták ki. Vitoria lélekből fakadó beszédeivel és egyéni ráhatásával mély benyomást tett rájuk. Bizonyára ennél is súlyosabban esett latba az

érseknek az a szilárd elhatározása, hogy megfoszt mindenkit hivatalától és javadalmától, aki nem veti alá magát, — ha kell, akár az összeseket is — és akkor a legfőbb Pásztorra bízza a juhokat. Fogékonyabbá tette a lelkeket az a borzalmas félelem is, mely a fenyegető török veszedelem miatt egyaránt eltöltötte a magyarokat és osztrákokat. Már 1561 január elején azt írta Kanisius Péter Rómába, hogy hír szerint szörnyű hadjáratra készül a török vízen és szárazon. Megkönnyítette a papoknak a magukbatérést Oláh atyai jósága, mellyel hajthatatlan szigorát párosította, továbbá nagylelkűsége és őszinte vallásossága. Mindenkit meghatott ez a hatalmas úr, amikor főpásztori díszben, ima közben megeredtek könnyei, és nem bírta befejezni a Pontificale-ban előírt zsinati könyörgést.

Zsinati bíróság.

Még a zsinat megkezdése előtt Oláh bíróságot szervezett a klérus ellenőrzésére: milyen a hite, erkölcsi élete, hivatalbeli eljárása? Fel van-e szentelve, milyen címen bírja a javadalmat? Az apátok és prépostok részesültek-e az előírt áldásban? Pontosan utána kell nézni, hogy az egyes papok miben tértek el az Egyház tanításától, szentségeitől, szertartásaitól; megszegték-e a cölibátus törvényét. A bíróságnak tehát az a fő feladata: állapítsa meg, kik kerültek az újítók hálójába, és kik tartottak ki a katolikus vallás mellett. Akik annyi évig felügyelet és ellenőrzés nélkül szinte ki voltak szolgáltatva saját szenvedélyeiknek és az ellenfél ezernyi kisértéseinek, végképp elvesztek-e az Egyház számára, vagy lehet-e még alkalmat és módot találni arra, hogy tévedéseiket belássák és bűnbánattal új életet kezdjenek?

A zsinati bíróság április 25-én reggel kezdte meg működését. Az előtte megjelenők legnagyobb része beismerte, hogy fölszentelése előtt vagy után megnősült. Nemcsak a főesperesi jelentések, hanem a zsinati bíróság is élesen megkülönbözteti ezektől azt a mintegy hat papot, akik törvényes forma nélkül együttéltek nővel. Ezt ágyasságnak tekintették, míg az előbbit házasságnak. A fölvett jegyzőkönyv ugyanis minden kihallgatott lelkésznél megjegyzi, hogy fölszentelése előtt vagy után megnősült-e. Mindegyiket különbség nélkül « uxoratus »-nak — nősnek mondja, míg IV. Pius pápa, Vitoria és társai ágyas-

nak. Ez utóbbiak azonban hozzáteszik: bár ők lutheránus tanítás szerint feleséget látnak az elvett nőben. Az igazságnak megfelelően azonban meg kell jegyeznünk: nemcsak *ők*, az érdekelt papok, hanem a hazai közfelfogás is, amint az az egyik főesperesi jelentésből kitűnik: « uxoratus more patrio » — hazai szokás szerint nős. Ezektől megkövetelte a bíróság, távolítsák el házuktól feleségüket, és éljenek ezentúl úgy, amint azt Isten és az Egyház hivatásuknak megfelelően megkívánja tőlük. Azt a néhány lelkészt pedig, aki érvényes házasság ellenére pappá szenteltette magát, szóbelileg megfosztotta az érsek hivatalától, és meghagyta nekik, maradjanak csak együtt feleségükkel, de őrizkedjenek minden papi működéstől, és lelkészi ügyekbe ne avatkozzanak. Azoknak pedig, akik ágyasságban éltek, meg kellett ígérniök, hogy szakítanak bűntársukkal, úgyhogy nem maradnak meg azon a vidéken, ahol az illető nő lakik. Vitoria és — úgy látszik — Seidel befolyására általában elég könnyen hajlottak a zsinati bíróság követelményeire. Szakítottak a lutheranizmussal, és katolikus hitvallást tettek. Súlyos esküvel állhatatosságot fogadtak. Majd térdenállva az érsek, illetve helyettese feloldozta őket a kiközösítés és a papi szabálytalanság alól azzal a kikötéssel, hogy sok-sok évre visszamenőleg katolikus papnál őszinte szívvel végezzenek általános gyónást.

Április 28-án véget értek az általános kihallgatások. A bíróság még aznap délután megkezdte azon lelkészek ügyeinek tárgyalását, akik vagy azonnal első kihallgatásukkor nem tértek magukba, vagy pedig akik ellen valami külön okból kellet eljárnia. Az előbbiekhez tartozott egy János nevezetű Turóc megyei plébános, a Boldogságos Szűzről nevezett templom lelkésze, aki többszöri figyelmeztetés ellenére most is folyton azt hajtogatta, hogy sem feleségéről nem mondhat le, sem a két szín alatti áldozást nem hagyhatja abba. A bírák újabb megfontolási és magábaszállási határidőt szabtak ki neki. Több eredményt értek el Lénárd szentgyörgyi (Turóc megye) papnál: ünnepélyesen megtagadta az eretnekséget, feloldozást kért, és megígérte, hogy Anna feleségétől legkésőbb egy hónapon belül elválik. Ugyanígy tettek mások is, mint például Rosarius Gergely handlovai lelkész, aki azonban kéthavi határidőt kért nejének eltávolítására.

Ezenkívül még mintegy huszonhárman szakítottak az új tanokkal, és megigérték feleségük elbocsátását. Minthogy az apátfalvi (?) lelkész nem tudta papszentelését igazolni, megfosztották hivatalától, a szentgyörgyi pedig (mint láttuk), aki az előző évben kiközösítésbe esett, most javulást fogadott, és föloldozást nyert a büntetés alól. A megtérő bűnösökkel jóságát és nagylelkűségét éreztette Oláh, és megígérte nekik, hogy a jövőben sem feledkezik meg róluk, ha állhatatosak maradnak.

Pilzinczky János.

A lengyel Pilzinczky János, teplai plébános, keményen próbára tette a bíróság jóindulatát és türelmét. Rajta nem fogott sem a jó szó, sem a kérlelés, sem a fenyegetés vagy dorgálás, de még a büntetés sem. Minél többet fáradoztak megmentésén, annál makacsabbul ragaszkodott az új tanokhoz. És minél tovább vitatkoztak vele, hogy meggyőzzék, annál következetesebben utasított vissza minden érvelést. Uzsáli Péter még április 25-én vallatóra fogta. Beismerte, hogy nős, gyermekei vannak, szentelt olajat nem tart a templomban, sem szentelt vizet; két szín alatt áldoztat, ha nincsenek áldozók a templomban, nem misézik. Ekkor csak azt kívánták tőle a bírák, hogy engedély nélkül ne távozzék a városból. Május 3-án újra kihallgatták. Most beismerte, hogy brenzista (Johann Brenz hitújító tanítványa). Ezzel vállalnia kellett a következményeket. Az egymást követő kihallgatásokon adott feleletei valóban meg mutatták, hogy mindenre el van szánva. Amikor a bíróság arra szólította fel, térjen vissza az Egyházba, amitől lelke üdvössége függ, azt felelte: ő jó keresztény, hite a lehető legjobb, és ebben holtáig ki akar tartani.

A bíróság jelentésére az érsek maga is megjelent az űlésen, és minden lehetőt megkísérelt, hogy tévedéseiről meggyőzze. Hasztalan! Amikor látta, hogy nem boldogul vele, elzáratta. Következő napon ismét elővezették. Amikor a Római Katolikus Egyházról kérték véleményét, illetlen és gyalázó szavakkal válaszolt. Az Oltáriszentségről úgy nyilatkozott, hogy hiszi Krisztus jelenlétét az ostya színe alatt az átváltozás után, de nem fogadja el az átlényegülést. Ami a két szín alatti áldozást illeti, azt mondta: maga az Üdvözítő rendelte. A végén kijelentette, hogy kész inkább életét feláldozni, mint hitét megtagadni.

Erre ismét elzárták, és felszólították, adja be védelmét írásban. A következő napon már kész volt vele. Amikor a bírák újra lelkére akartak beszélni, azzal utasította el őket: amit mondtam, azt megmondtam.

Január 6-án vagy 7-én végső kísérletet tettek még megmentésére. Minden rábeszélőképességüket kimerítve kérlelték, ne döntse lelkét veszedelembe, hanem ismerje be hibáját, kérjen bocsánatot, és térjen vissza az Egyházba. Válasza most is csak ez volt: nem tud lemondani a lutheránus vallásról. A bíráknak arra az intésére, hogy nem üdvözülhet, ha a tévtanokkal nem szakít, így felelt: mondtam már, én megmaradok véleményemen, amelyről tudom, hogy jó! Ezt ismételte meg, amikor a bíróság a szentatyákra hivatkozott, akik éppen az ellenkezőjét tanítják annak, amit ő hisz. Vitoria megjegyzi, még az ördög is megtért volna, és a lelketlen kő is Ábrahám fiává elevenedett volna attól, amit az érsek és mások tettek, és imádkoztak megtéréséért.

Május 10-én ismét bíróság előtt találjuk. Azt kérdezik tőle, miért nem kért Bécsben feloldozást az érsektől, és miért nem akar a főpásztornak engedelmeskedni. Mentségére azt hozta fel, hogy nem eretnek, mert nem tért el a római katolikus hittől, és nem egyedül van ezen a nézeten. Minden megengedett dologban kész a főpásztor akaratának és rendeletének alávetni magát, de hitét meg nem tagadhatja. Erre május 18-án a nép jelenlétében nyilvánosan ugyan, de csak szóban megfosztotta őt az érsek egyházi méltóságától, és száműzte örökre az országból. Javait elkobozták, írásait és könyveit megégették. A városkapunál várták már lutheránus barátjai kocsival, pénzzel és ruhával. Egy német fejedelem udvarába vitték, ahol vértanuként tisztelték.

Oláh és munkatársai meg voltak róla győződve, hogy egészen jól sikerült az 1561. évi nagyszombati zsinat. Hollandi Péter jezsuita évnegyedes jelentésében bevallja, hogy a siker mindenekelőtt az érsek rendkívüli vallásosságának tudható be. Oláh viszont és mások a legkisebb Jézustársaság érdemének tekintették. Örömében többször tárgyalt a főpásztor Vitoriával egy másik kollégium alapításáról Besztercebányán. Úgy vélte, semmivel sem gondoskodhatik jobban egyházmegyéjéről, és az eretnekeket nem vezetheti vissza gyorsabban és könnyebben

Krisztus igaz hitére, mint egy jezsuita kollégiummal azokban a bányavárosokban, ahol gátlás nélkül és veszedelmes méretekben fejti ki hatását az új tan.

4. A NYITRAI ZSINAT.

A jezsuiták meghívása.

Lélekben fölmérve a zsinaton elért eredményt, Vitoria tüzes lelkéből kitört a vágy: adná az isteni Jóság, hogy minden püspök teljesítené kötelességét, és gyakran tartana zsinatot! Nem kétséges, hogy akkor rövidesen nagy változás mutatkozna jó irányban, ami megfelelne a pápa gyakori intelmeinek, aki vágyva vágyik tudni, mi történik övéinek megtérítésére s megőrzésére. A lélekmentés gondolata, Krisztus nyájának egysége foglalkoztatta Bornemissza Pált, Nyitra kormányzó püspökét, a veszendő lelkekért való felelősségtudata fölélesztette lelkiismeretét. Ezért egyházmegyei zsinatot rendelt el 1561 július 27-i kezdettel. Már eddig is sokszor igénybevette a jezsuitákat. Most azonban különösképpen számít rájuk; most, amikor összehívta egész egyházmegyéje papjait. Köztük a trencséni plébánost, a többi eretnekpap vezérét. Mint mondják, nem valami képzett, de nagyon magabiztos, aki úgy gondolja, hogy egyedül is rácáfol az összes katolikusokra. A püspök sürgető levélben kérte Vitoriát, hogy a kitűzött időben akár egyedül, akár társsal jelenjen meg a zsinaton. Ha személyesen semmiképpen sem jöhet, küldjön maga helyett más jezsuitát. A levél úgy volt megfogalmazva, hogy a követ is meglágyitotta volna. Kifejtette, hogy a tervezett zsinat sikerét egyedül a Jézustársaság kezében látja biztosítva. Vitoriáról oly elismerőleg nyilatkozott, hogy a páter még álmában sem mert volna ilyesmire gondolni. A címzett azzal tért ki, hogy ez az ügy nem tartozik őrá, hanem Kanisius provinciálisra. A püspök erre Ferdinánd királyhoz fordult, és Radéczy István apátot a páter provinciálishoz küldte, aki akkor éppen Bécsben tartózkodott. Ez megigérte, hogy Vitoria ott lesz a kitűzött időben a zsinaton. Amikor azonban a páter Nyitrára érkezett, a zsinatnak se híre, se hamva nem volt. Zaccaria Delfino miatt el kellett azt halasztani. A páter roppant válságos lelkiállapotban találta a püspököt.

Delfino.

Az ellentét a két egyházfő közt már régebbi keletű. Delfino ugyanis mint 26 éves fiatalember — nagy ambicióktól fűtve — apostoli nunciusnak került Bécsbe. Amikor 1554 elején az udvarnál megkezdte működését, azt az egyházjogellenes állapotot találta, hogy a királytól kinevezett főpapok (az esztergomi érsek, az erdélyi, egri, győri, knini, pécsi, szkopiai, váci, váradi és veszprémi püspökök) elmulasztották a pápai megerősítést kikérni. A nuncius sürgetésére jóvátették a mulasztást. A szeptember 1-én rendezett konzisztóriumban a pápa megerősítette a kinevezett tíz főpapot. Az ezzel kapcsolatos járandóságot, az un. annátákat ez alkalommal nem engedte el, hanem teljesen Magyarország védelmére, név szerint végvárak építésére ajánlotta fel. Október elején Oláh Miklós megjelent a nunciusnál. Ez tudtára adta neki, hogy az annátákból befolyó összeget a győri vár megerősítésére kívánja fordítani. Az érsek ezzel szemben fölpanaszolta szegénységét, és bejelentette azt a kívánságát, hogy az általa fizetendő összeget az érseki várak megerősítésére fordítsák. A nunciustól készített kimutatás szerint az annáták címén fizetendő összeg 30.000 aranyra rúgott. Ehhez a legnagyobb tétellel: 7.200 forinttal az érseknek, a legkisebbel pedig a szkopiai püspöknek 584 forinttal kellett hozzájárulnia. Ennek ellenére — Vitoria úgy értesült — Oláh érseken közvetlenül vagy közvetve 20-22.000 forintot vasalt be, Bornemissza Pálon pedig az erdélyi egyházmegye fejében, ahonnan hamarosan elzavarták, 4.000-et; ugyanannyit követelt még más két vagy három püspöktől. Hogy ezekből az összegekből mennyi folyt a nuncius zsebébe, arról Vitoria nincs tájékoztatva. Azonban azt tudja, hogy Delfino sok ajándékot kap a magyar püspököktől abban a reményben, hogy sikerül őt kielégíteni, és nem fog újabb összeget kiróni rájuk. Azt beszélték róla, hogy Body György egri püspököt (1556-7) pénzügyi követeléseivel halálba kergette. El is nevezték a magyar püspökök sintérének. Az esztergomi érsek még végrendeletében is megemlékszik az elszenvedett zsarolásokról, és óva inti végrendeleti végrehajtóit: ne higgyenek Delfino szavának, ha halála után követelésekkel állna elő, mert ő — az érsek — nem tartozik neki semmivel. Állítólag Giovanni Morone Magyarország bíboros protektora érdekében zsarolt, hogy a magyar püs-

pökök terhére biztosítsa magának a kardinális jóindulatát és segítségét a bíbor elnyeréséhez. Hogy ez a szállingó hír nem volt egészen alaptalan, mutatja egy, a Vatikáni Könyvtárban most is meglévő levele, melyet 1561 január 9-én Morone bíboroshoz intézett. Ebben Delfino nuncius eldicsekszik, hogy engedélyt kapott I. Ferdinándtól a gazdag magyar püspökök megadóztatására. Mindegyik annyit fog fizetni, hogy Moronénak legkevesebb 500, uditoréjának 100 és titkárának 50 dukát jusson. Azért mondja: legkevesebb 500 mert ő 800-at szeretne juttatni, és ezen fáradozik is. Tudja, hogy a püspökök emiatt kiabálnak majd, ő azonban mitsem törődik vele. De igenis törődik a bíborossal. Csak az tölti el mondhatatlan fájdalommal, hogy amikor ő annyit tesz a kardinálisért, ez semmibe se véve nagylelkűségét, teljesen elhanyagolja őt. Ezzel a zsarolással függ össze a nyitrai zsinat betiltása. Bornemissza a másik pápai követ, Hosius bíboros, tanácsára és akarata szerint hirdette meg az egyházmegyei zsinatot. Erre közbelépett Delfino, és kijelentette: addig nem járul hozzá a zsinathoz, amíg a püspök önkényesen megállapított, borsos áron meg nem váltja a nunciustól a trienti zsinati bullát. Hosius nem akart nyíltan szembehelyezkedni Delfinoval, azért Bornemisszának azt ajánlotta, egyezkedjék ki vele.

Közvetítés.

Vitoria egészen odavolt a nuncius eljárásától, de mérsékelte magát. A zsinat elmaradt, — írta Rómába — talán kevésbé jogos okból. Amint máskor is megesik: az ördög maga az Egyház szolgája által akadályozza meg a jót és ösztönöz rosszra. Bornemissza végső elkeseredésében Verancsics Antal püspökkel a többi magyar főpásztor jóváhagyásával Delfino zsarolását más panaszokkal együtt nyilvánosságra akarta hozni, és értesíteni a pápát erről az eljárásáról. Azzal a gondolattal is foglalkozott, hogy esetleg az egyetemes zsinat elé terjeszti. Ínyenc falat lett volna ez a szenzációra éhes tömegnek, és új fegyvert kovácsoltak volna belőle az Egyház ellenségei Róma ellen. Vitoria a tizenkettedik órában érkezett Nyitrára. Arra a napra halasztotta Bornemissza a következményeiben súlyos, sőt mondhatni, végzetes lépést Delfino ellen. A levelek már meg voltak írva, csak el kellett volna küldeni őket. Vitoria

érkezésére fölsóhajtott a püspök. Föltárta előtte nehéz helyzetét, terveit, lelkiállapotát. Nyugodtan végighallgatta őt a páter rektor. Igazat adott neki a rajta esett jogtalanság miatt, de ugyanakkor rámutatott arra is, hogy nem célravezető, sőt káros a Delfino ellen tervezett lépés. Vitoria emberismeretére és tapintatos eljárására vall, hogy a püspök lelkileg fölengedett, megnyugodott a páter véleményén, és követte tanácsát. A már kész, epés levelek nem mentek el, hanem a püspök bölcseségéhez és nagylelkűségéhez méltó írásokban keresett megoldást. Vitoria levélben kérte Delfino nunciust, teljesítse Bornemissza kérését, amit Bécsbe való visszatérésekor szóval behatóbban fog kifejteni. A püspök nagyon hálás volt ezért Vitoriának. Ha a nyitrai püspökség anyagilag elbírná, mondta, első gondja az volna, hogy Rómából jezsuitákat kérne. Már csak azért is szeretne Erdélybe visszatérni, hogy minél nagyszerűbb kollégiumot létesíthessen a Társaságnak. Amíg azonban ez nem valósul meg, szeretné, ha a páter generális egy rendtagot bocsátana rendelkezésére, akivel megbeszélhetné lelkiismereti ügyeit. Nem kellene állandóan nála tartózkodnia. Szabadon működhetne másutt, csak időről időre keresse föl őt.

5. Gyászos vég.

Válságos helyzet.

Gyászos vége volt a tervezett nyitrai zsinatnak a pápai nuncius kapzsisága miatt. Gyászos kimenetele volt az 1561. évi nagyszombati zsinatnak is IV. Pius pápa, Oláh érsek, Vitoria és mások túlzott idealizmusa miatt: olyan terhet raktak a szegény, esendő papok vállára, amit — úgy látszik — átlagember nem bír el. Belátták ezek vagy legalább sejtették, mi volna az ideál: Krisztussal szűzi életet élni a lelkekért. A zsinati buzdító beszédek hatására és mások példáján felbuzdulva, valamint az érsek nyomására megfogadták, hogy szakítanak azzal a nővel, akit annakidején hites feleségül vettek, és akiről most azt hallják, hogy nem hitvesük, hanem bűntársuk. Ha félelemmel gyötrődtek is amiatt, mint feleljenek meg adott ígéretüknek, minden habozásnak véget vetett Oláh fenyegetése: megfoszt mindenkit hivatalától, aki nem ígéri meg, hogy

elhagyja feleségét. Nem volt-e istenkisértés ez a követelés tőlük? Ki biztosíthatta őket, hogy a tőlük megkívánt és általuk megígért hősiességhez megkapják a hatékony kegyelmet? Mert valóban hősiesség kellett ahhoz, hogy ezek a papok elhagyják feleségüket, akit lelkük mélyéből szerettek. Volt ez olyan keserű, mint a halál... Bizony hősiesség kellett ahhoz, hogy egy olyan pap vállalja a cölibátust, aki eddig nyugodt lelkiismerettel házaséletet élt. Semmivel sem kisebb, ha ugyan nem nagyobb hősiességet követeltek a papnétól. És ki készítette elő ezeket a sajnálatos aszonyokat az áldozat meghozatalára? Még meg sem kérdezték őket, hogy mit szólnak hozzá. Valóban komolyan gondoltak Oláh, Vitoria és társaik arra, hogy a papok és feleségük képesek lesznek egymás elhagyására? És ez nemcsak a két fél privátügye volt. Érdekelve volt az egész atyafiság: egyik tagjuk, a papné, eddig köztiszteletben álló asszony volt, eddig mint példaképre néztek föl rá a községben, — most mint rossz személyt el kell kergetnie őt a papnak. Gergely, hendlovici lelkész meg is mondta Nagyszombatban, nem válhat el a feleségétől, mert nemes családból származik, és attól kell tartania, hogy rokonai megbosszulják magukat rajta. Nincs tudomásunk arról, hogy a végén megígérte-e feleségének elhagyását. Tegyük fel, hogy igen. A többi már magától folyik. Hogy felesége rokonaival ne gyűljön meg a baja, hazaérkezve, bizonyos megbotránkozással újságolja élettársának, mit követel tőle Oláh érsek. Fölháborodásában, hogy ágyasnak bélyegezték, a papnénak fejébe szökik a vér. A rokonság is dúl-fúl a nő becsületén esett sérelemért. Gergely papnak ugyancsak inába száll a bátorsága. Kockáztassa életét? Csak egy van belőle! A vallásból több is. A pap lelkében fölmerül a súlyos kisértés: nem joggal reformálta-e meg Luther a régit, amikor a házastársakat akaratuk ellenére szét akarja választani, jóllehet Isten egybeszerkesztette őket? A papné, mint eddig, hites feleség akar maradni. Ezt minden további nélkül elismeri az új hit. Eddig esetleg lagymatagon rokonszenvezett vele, most azonban a legelszántabban csatlakozik hozzá. Elhatározását a rokonság is helyesli. A kérdés: mit szól hozzá a pap? Ő is azonosítja magát nejével. És a pappal, illetve a papnéval Hendlovic község szakít az átmeneti állapottal a katolikus vallás és a lutheranizmus közt, és tudatosan az utóbbihoz csatlakozik.

Hány, de hány községben zajlott le ez a folyamat az eddigi zsinatokkal kapcsolatban? Itt van például Mosóc (Mosovec). Menyhért plébánosról följegyezte a vizitátor 1559-ben, hogy hívei tisztes, jó erkölcsűnek mondják. A szentségekről katolikus felfogást vall. Egyeseket azonban két szín alatt áldoztat, és felesége van. Az 1561-i zsinaton őt is felszólították, bocsássa el nejét, ő azonban tiltakozott ellene. További küzdelmét nem ismerjük. Csak annyit tudunk, hogy ettől kezdve Mosócnak nincs többé katolikus plébánosa 1639-ig. — Mi lett azokkal a községekkel, melyeknek lelkészei a nyitrai főesperesnek az 1560. zsinattal kapcsolatban azt felelték: mindenre hajlandók, csak azt az egyet ne kívánják tőlük, hogy feleségüket elküldjék, mert ez lelkiismeretükkel ellenkezik? Biztosra vehetjük, hogy ezt az utóbbit követték, és akkor az 1561. zsinat óta el volt döntve a hitbeli hovátartozásuk is: akarva — nem akarva az új hithez kellett csatlakozniok, ha azt akarták, hogy mint lelkipásztorok feleségüket megtarthassák. S valóban, ha végiglapozzuk Némethy Lajosnak az esztergomi főegyházmegye plébániáiról és plébánosairól írt hatalmas művét (*Series parochiarum et parochorum archi-dioecesis Strigoniensis*) — 818 plébániát és 7.273 plébánost sorol fel, — akkor azt látjuk, hogy az óriási kiterjedésű esztergomi egyházmegye történetében vörös vonalként húzódik végig az 1560 - 1561 - 1562. évszám, amikor az egyes községekben megszűnik a Római Katolikus Egyház, s amitől kezdve tudatossá válik az új valláshoz való ragaszkodás. Valóban azt kell mondani: a nagyszombati zsinatokkal hatalmas aposztázia zárul le, melyet a papné fémjelez...

Felelősség.

Történész előtt fölmerül itt a felelősség kérdése. Szabad-e, vagy még pregnánsabban föltéve a kérdést: kell-e ezért a hitehagyásért IV. Pius pápát, Oláh érseket és munkatársait, ezek közt pedig első helyen Vitoriát felelőssé tenni? Lehet erre nemlegesen válaszolni, ha abból indulunk ki, hogy római katolikus pap még az előírt formák betartása mellett sem köthet Isten előtt érvényes házasságot, bűnös viszonyt pedig nem tűrhet meg az egyházi felsőbbség. Egészen helytálló ez az érvelés? Mintha nem volna az. A papi nőtlenség törvénye ugyanis tételes egyházi előírás. Vajon nem szüntethette-e meg ezt az ellen-

tétes szokásjog? Tegyük fel, hogy nem, de akkor fölmerül a kérdés: nem lett volna-e tanácsosabb a papok házasságát inkább érvényesíteni, — szakkifejezéssel élve — orvosolni, mint a Magyar Katolikus Egyházat az új vallásnak kiszolgáltatni? Itt hivatkozni lehetne a botrányra és a Római Katolikus Egyház multjára, egész mentalitására.

Botrányról nem lehet szó, mint azt Kollányi Ferenc kifejti. A hívek sokasága, a nép zöme ott kinn a falvakon — úgymond — nem vitatkozott az egyes hittételeken, hanem szinte vakon ment papja után. Az utolsó húsz-harminc év alatt a nép hitében és erkölcseiben nagyon megváltozott. Még nem tagadta meg az Egyházat, még mindig katolikusnak tartotta magát (éppen úgy papjainak nagy része is), de a reformáció következményei már mutatkoztak benne és rajta. A vallásos meggyőződésében megzavarodott, erkölcsi életében meglazult nép egymásután élte bele magát az újításokba, melyeket az új tanok hirdetői hangoztattak. Végre már azon sem ütközött meg, hogy papjai, ellentétben az Egyház törvényeivel, amelyeket nem ismert, amelyekről nem hallott, megnősültek. Sőt midőn látta, hogy lelkészük az Úr házába megy, és ott a vallás által előírt szertartások mellett köti meg az életre szóló viszonyt, azt hitte, hogy az Egyház maga is szentesítette azt. Amint a görögkatolikus hívek nem botránkoztak és nem botránkoznak meg papjaik házasságán, éppen úgy legalább a 16. század közepétől a római katolikus hívek sem ütköztek meg saját papjaik házasságán. Sőt — mint Oláh jelentette Rómába — jobb család kitüntetésnek tekintette, ha pap veszi feleségül lányát.

Ha valaki e gondolatsor ellen azt hozza fel, hogy a Római Katolikus Egyház nem mondhatott le régi intézményéről, a cölibátusról, akkor azt feleljük, hogy nem is kellett: a nős papokat házasságuk érvényesítése után eltűrte volna, ugyanakkor azonban az újabb papi nemzedéket előkészitette volna a számára ideális állapotra, a Krisztus példája szerinti nőtlenségre. Így remélhetőleg nagyjából megőrizte volna Magyarországot a régi katolikus hiten, és visszaállította volna az ideális fegyelmet. Az 1560 körüli reformnemzedék azonban nem tartotta járhatónak ezt az utat. Annyira idegenkedett tőle, hogy Delfino kegyvesztett lett, amikor azt a meggyőződését fejezte ki, hogy enélkül egész Magyarország és még néhány osztrák

tartomány teljesen elszakad a Katolikus Egyháztól. Hamarosan le is váltották.

Oláh is nem egyszer azt az utasítást kapta Rómából, hogy a papi nőtlenségből nem lehet engedni, nős papot nem lehet megtűrni. Fiúi engedelmességgel magáévá tette a kapott figyelmeztetést, de szinte kétségbeesett, amikor látta ennek következményeit. Lelke megkönnyítésére 1563 május 25-én a trienti zsinati atyákhoz fordult. Bevallja, hogy rövid néhány év alatt nyájának nagy részét elvesztette, és félő, hogy hamarosan nyáj nélkül marad. Pedig az elvesztett juhok vérét rajta követeli majd az örök Bíró. A torlódó nehézségek közepette sem ő sem püspöktársai nem látják a módját annak, mint vezessék vissza az elveszett juhokat, illetve mi módon tartsák meg a még meglévőket az Egyházban. — A baj forrását különösen e három körülményben látja: 1. a pásztorok nem tartózkodnak a nyájuknál, 2. megnősülnek, 3. a világiak két szín alatt akarnak áldozni.

A helybenlakás kötelezettségét különösen a felső klérus hanyagolja el. Igaz, Magyarországon sok püspök a törökök és a máshitüek miatt képtelen egyházmegyéjében tartózkodni. — Óriási baj, hogy Magyarországon oly kevés a pap. Jókora hányada nincs is fölszentelve, és szinte kivétel nélkül nős. Világiak módjára esküjük ellenére — mint ők mondják — feleséget vesznek. A hívek pedig természetesnek tartják ezt annak ellenére, hogy Oláh érsek püspöktársaival kezdettől fogva elítélte. Hiába vette igénybe az uralkodó tekintélyét is. Minden törekvése és próbálkozása csődöt mondott. Szenteléskor megesketi a papjelöltet, hogy nem fog megnősülni. Mégis hamarosan megszegi esküjét. (Azonban tudnunk kell, hogy kevés papot szenteltek itthon). Amikor pedig egyházmegyei zsinatra idézi meg őket, kijelentik, hogy inkább válnak a papságtól, mint feleségüktől. Néhányat közülük bebörtönzött, másokat elzavart plébániájukról; volt, hogy megátalkodottságuk miatt le is fokozta, remélvén, hogy ezzel ráijeszt a többire, és jó útra térítheti. Azonban csak azt érte el vele, hogy részint a földi hatalmasságok és kegyurak védelmükbe vették őket, részint pedig az eretnekséghez pártoltak át. Innen aztán — s ezt legbensőbb keserűséggel írja —, hogy katolikus pap híján a hívek igen gyakran állatok módjára születnek, élnek és hal-

nak meg: nincs senki, aki a szentségeket kiszolgáltatná nekik, aki a katolikus hitre és életre oktatná őket.

Nem kisebb fájdalommal tölti el Oláh lelkét az is, hogy a legtöbb főúr, a városok és falvak urai, akik különben jó katolikusok, nem tűrik, hogy csak egy szín alatt áldoztassák őket. Itt is tehetetlen az érsek. Az uralmuk alatt álló plébánost vagy más papot erőszakkal és jövedelmének megvonásával kényszerítik, hogy a kelyhet is nyújtsa nekik. Ha mégis megtagadja, kikergetik a határból. Az érsek sem szép szóval, sem eréllyel, sem az uralkodó parancsával nem érheti el azt, hogy az urak saját ügykörükben megmaradva, ne avatkozzanak egyházi ügyekbe és ne erőszakoskodjanak. Előkelők is, sokan is vannak meg oly hatalmasak, hogy nagyobb megmozdulás és zavar nélkül kordában nem tarthatók. Innen aztán, hogy a papok kétoldali nyomásnak vannak kitéve: vagy az urak részéről a kehely miatt, s ezek nem ismernek tréfát, vagy az érsek részéről az asszony miatt, ilyenkor a plébános önként átáll az eretnekekhez. Mindkét esetben a nyáj pásztor nélkül marad, — aki Isten igéjét hirdetné neki, a szentségekkel ellátná és a katalikus hit vigaszában részesitené — farkasok prédájává lesz.

E nehéz kérdésekre Oláh feleletet és eligazitást kér. A maga és püspöktársai részéről megígéri: inkább a halált választja, semhogy az Egyház vagy a zsinat határozataiból hajszálnyit is engedjen. Azonban értsék meg őt és a többi magyar püspököt: juhaik nap nap után pusztulnak, vesznek, pedig tulajdon vérét ontotta értük az Üdvözitő. Mitévők legyenek? Mutassanak nekik kiutat a zsinati atyák.

Részletkérdésről lévén szó, az egyetemes zsinattól Oláh nem kapott választ levelére. Éppen úgy válasz nélkül hagyta ezentúl leveleit a magyar papság, amelyekkel egyházmegyei zsinatra hívta meg. A következő nagyszombati gyűlésen már alig jelent meg valaki.

6. További zsinatok.

A trienti zsinat elfogadása.

1562-ben Görög Mátyás, érseki helytartó, Oláh utasítására 167 papot hívott meg Nagyszombatba, kiközösítéssel fenyegetvén meg az engedetleneket. Ennek ellenére csak huszonnyolcan

hajlottak a szóra. Lehet, hogy valamely jezsuita is jelen volt, Vitoria vagy Seidel, a nagyszombati rektor, annyi azonban tény, hogy a következő zsinaton (1564) ketten is voltak ott.

Erre az újabb zsinatra azért gondolt Oláh, mert közben 1563 december 4-én befejeződött a trienti zsinat. A magyar főpapok voltak az elsők az egész katolikus világban, akik kihirdetésére határozták el magukat. Oláh érsek már 1564 január 1-én egyházmegyei zsinatot hirdetett. Értesítette papságát, hogy az egyetemes zsinat végzéseit közzéteszi.

Majd néhány hét múlva püspöktársaival tartományi zsinat rendezésére tesz előkészületet, hogy ott a zsinati végzések életbelépéséről intézkedjék. Delfino apostoli nunciust jóleséssel töltötte el a magyar főpapok e buzgósága, és Rómába küldött jelentésében magasztalja hithűségüket és megbízhatóságukat. Bár megbízott bennük, mégis két atyát: egy jezsuitát és egy ferencest szándékozott maga helyett a zsinatra küldeni, akik az ő nevében szólnak majd és vigyáznak arra, hogy minden az előírásnak megfelelően történjék. A főpapok szándékának útját állta az udvar. II. Miksa magyar király rosszallását fejezte ki, hogy a honi püspökök elsőknek szándékoznak kihirdetni a trienti határozatokat, be sem várva, mit tesznek más országok püspökei. Különben is Ferdinánd elfogadásukat attól tette függővé, hogy a Szentszék teljesíti-e a két szín alatti áldozással és a papi nősüléssel kapcsolatos kérelmét. Oláh emiatt elejtette a tartományi zsinatot, és az április 23-án Nagyszombatban kezdődő egyházmegyei zsinaton nem merte a trienti határozatokat kihirdetni. Delfino nuncius előtt arra hivatkozott, hogy még nem kapta meg a zsinatot megerősítő pápai bullát, ennek kézhezvétele után tartományi zsinatot hirdet majd.

Oláh külön is meghívta a bányavárosok lelkészeit. Teljes szabadságot és biztonságot ígért nekik. Félelem nélkül jöhetnek, ha meg akarnak jelenni. A zsinatról pedig háborítatlanul távozhatnak haza, vagy mehetnek bárhová anélkül, hogy ebben bárki is háborítaná őket. Hogy egyengesse útjukat, az érsek 1564 nagyböjtjén elküldte hozzájuk Zimmer János érseki biztost és Seidelt, akkori bécsi egyetemi tanárt. Igyekezetük kudarccal végződött. Amúgyis kevesen vettek részt a zsinaton. Sok pap végleg a protestantizmushoz szegődött. Több katolikus és engedelmeskedni akaró lelkipásztort és javadalmast a

hitujításhoz szító kegyurak akadályoztak meg az utazásban. Így csak azok jelentek meg, akik királyi vagy érseki kegyuraság alatt álltak.

Zsinati szónok.

Az érsek kieszközölte, hogy Seidel résztvehessen a Szent Albert napján kezdődő négy napos zsinaton. Saját kocsiján vitte őt Nagyszombatba. Egy esettől eltekintve — számol be Seidel — mindig nála kellett étkeznie. Asztalánál gyakran püspökök, bárók és más nagyurak jelentek meg. Rendszerint olyan vallási kérdésekre terelődött a szó, melyek akkor a vita pergőtüzében álltak. Az érsek ilyenkor, mintha csak teológusa volna, a pátertől kérte ki a szentatyák véleményét. Jogi kérdésekben is meghallgatta nézetét. Seidel úgy vélte, Isten ilyenkor különös segitségére volt: jóllehet azelőtt jogi tanulmányokat nem folytatott, mégis fején találta a szöget. Egyszer az érsekkel ellentétes álláspontot foglalt el. Nemcsak, hogy nem vette ezt zokon tőle, hanem ettől fogva « jogi tanácsosának » is nevezte. Egy házassággal kapcsolatban az érsek nem tudott a megfelelő kánon (törvény) nyomára jutni. Erre kikérte a páter véleményét.

A zsinaton három exhortációt tartott Seidel: az Egyházról és ismertető jeleiről, melyek bármely más vallási társulattól megkülönböztetik; az egyházi felsőbbségnek tartozó engedelmességről és a papi nőtlenségről. Aschermann János jezsuita, aki szintén résztvett a zsinaton, egyszer beszélt. Mások is prédikáltak, — a kitaposott úton jártak. Az érseknek nagyon tetszettek Seidel beszédei mind tartalmi, mind pedig alaki szempontból. El is kérte a kéziratot. A páter azonban nem készült írásban, hanem előző nap átelmélkedte az anyagot. Erre meghagyta neki, dolgozza ki beszédeit a nyomda számára. A páter, úgy látszik, adós maradt velük mindvégig. Verancsics Antal, egri püspök, aki szintén jelen volt a zsinaton, kezet nyújtott neki. « Gratulálok magának — úgymond. — Elismerem, hogy született szónok. Megtartom jó emlékezetemben. Barátom lesz ezentúl ».

Azonban nem mindenki volt elragadtatva Seidel zsinati szereplésétől. Lanoy provinciális jelezte is Lainez generálisnak, hogy egyesek szerint szimplán, parasztosan és hebehurgyán

beszélt. Mennyire megértőbb volt Zdelarics Tamás: Seidel — úgymond — nem akart levegőt verdesni, hanem segíteni a megjelent papokon, akiknek zöme tudatlan, faragatlan, elhanyagolt külsejű, és akik szinte megvetést váltanak ki megjelenésükkel. Seidel elsősorban ezeket tartotta szem előtt, és mindenekelőtt ezek nagy hasznot merítettek beszédeiből. Lanoy is sietett előbbi kijelentésén változtatni, amikor magától Oláh érsektől hallotta, hogy míly hasznos munkát végzett a páter zsinati buzdító beszédeivel.

Két év múlva (1566) az érsek újra zsinatra hívta papjait. A Szentszék és Biglia apostoli nuncius azt szerette volna, ha végre életbeléptetnék a trienti határozatokat, elsősorban azokat, melyek egyházmegyei papnevelőintézetek felállítását sürgetik. Oláh meghívta Bigliát is, hadd vegyen részt személyesen és szorgalmazza a trienti zsinatot. A nuncius azonban — úgy látszik — nem jelent meg, s a papnevelő felállításától eltekintve, a trienti zsinat más pontjáról nem határoztak.

Ezzel azonban elébevágtunk az eseményeknek. Egyelőre az 1561. évnél tartunk, amikor a jezsuiták bevonultak Nagyszombatba.

V. MAGYARORSZÁGON.

1. Letelepedés.

Alapítólevél.

Január elseje a Jézustársaság legfőbb ünnepe, mert ura és vezére ekkor kapta a Jézus nevet. 1561-ben különös fénnyel ülték meg Bécsben ezt a napot. Korán reggel, négy óra tájban Vitoria misézett a házi kápolnában, amikor a rendtagok egymás után megújították szerzetesi fogadalmaikat. A rektor tüzes spanyol lévén, sokat adott a kölsőségekre is: megkérte Hosius pápai követet, hogy a templomban főpapi misét celebráljon a népnek nagy fénnyel. Ez a főpap olyan jól érezte magát a jezsuiták körében, hogy újévi ebédjét köztük akarta elkölteni, helyesebben ő látta vendégül a jezsuitákat saját rendházukban, saját ebédlőjükben. Az anyagiakról ő maga, a császári udvar és a többi előkelőség gondoskodott. Az ebédet a pápai legátus szakácsai készítették el. A vendégek közt volt Delfino, a másik pápai követ, Oláh Miklós esztergomi érsek, a bécsi és a modrusi püspök, Cromer lengyel királyi követ, Leonhard Püchler, Juan de Hoyos, és Zittardus császári szónok. Ebéd közben latin, görög és zsidó költeményekkel szerepeltek a tanuló jezsuiták. Az egyik beszédet is mondott az Úr Jézus szent nevéről.

Ebben az emelkedett hangulatban szóvá tette Oláh, hogy a nagyszombati kollégium befejezett tény: őfelsége kiállította az alapítólevelet január elsejéről keltezve. Ha a különböző módokat tekintjük, — olvassuk a királyi okiratban — ahogy a katolikus vallás évszázadokon át nemcsak elterjedt és fönnmaradt az emberek közt, hanem mély gyökeret eresztve hatalmas fává növekedett, azt tapasztaljuk, hogy az isteni Gondviselés mellett az uralkodók nagyban közreműködtek ebben. A történelemből tudjuk, hogy a jó uralkodók alatt virágzott a val-

lásos buzgóság, míg az istentelen kormányok káros hatással voltak az országra, és gyakorlatilag felfordulást idéztek elő. Buzgó fejedelmek tartós uralma alatt annyira megerősödött, hogy majdnem az egész földkerekséget meghódította. Magyarország is megnyitotta kapuit a katolikus hitnek. Buzgó elődök sokat tettek az igaz hit elterjesztésére és fennmaradására. Ezek nyomába kíván lépni Ferdinánd király, amikor az eretnekségek megszüntetésére fölkarolja az iskolákat, hogy a vallásosságnak, tudásnak és műveltségnek minél bővebb gyümölcseit teremjék Magyarországon is. Ezért a magyar katolikus ügy buzgó apostolának, Oláh érseknek, közreműködésével Isten dicsőségére, a keresztény hit és a magyar állam javára Nagyszombatban letelepíti a Jézustársaságot; azt a szerzetet, amely jelenleg annyi érdemet szerez az ifjúság nevelése, és az igaz hit védelme és a tudományok terén. Hogy a kollégium tagjai anyagi gondok nélkül élhessenek hivatásuknak, hiteles levéllel a Szentszék föltételezett beleegyezése mellett örök időkre és visszavonhatatlanul a nagyszombati jezsuitáknak adományozza a széplaki apátságot és a bényi prépostságot összes jogaival, falvaival, városaival, majorjaival, szolgáival és minden egyéb járulékával. — így az alapítólevél.

Érdemes megfigyelni, hogy a király a jezsuita kollégiumnak adományozta a nagyszombati érseki iskola összes jövedelmeit, kivéve a nagyszombati harmincadból eredő heti két magyar forintot. Ezt a papnevelőintézet kapta meg. Ezzel az alapítóoklevéllel jogerőre emelkedett a jezsuiták magyarországi megtelepülése.

Házvétel.

A királyi levéllel magyar honosságot nyert ugyan a Jézustársaság, de csak elméletben. Ház még sehol, ahol az érkező rendtagok meghúzhatnák magukat. Az először fölajánlott épület, még ha a vele szomszédos iskolát is hozzávesszük, nem felel meg. Túlságosan kicsi, udvara szűk, célszerű építkezésről ott szó sem lehet. Az érsek törte a fejét, hol találna megfelelő helyet. Nagyszombat sohasem volt nagy város. Falai miatt nem bírt terjeszkedni. A falakon kívüli építkezés pedig a törökök miatt veszedelmes és tilos volt. Amikor az esztergomi érsek és az egész káptalan, különböző hivatalok és magánemberek a

török elől itt kerestek menedéket, még kapósabb lett minden ház és telek. A házak Vitoria szerint kezdetlegesek. Általában zsupposak, fából és vályogból készülnek. Csak kevés rendes épület akad. Vitoria ennek ellenére fölfedezett egyet a káptalan-sor és a Szent János (ma Seminárska és Jána Holleho) utca sarkán. Margit úrnőnek, a borostyánkoszorús (baccalaureus) István özvegyének tulajdonát képezte. Ura a nagyszombati iskola tanára lehetett. Talán azonos Stephanus Pannoniusszal, aki alatt virágzott az iskola. Az özvegy hallani sem akart az eladásról. Oláh ekkor Ferdinándtól kért segítséget.

Ez meghagyta az özvegynek, hogy igazságos áron adja el. Így se mutatott hajlandóságot. De még ha le is mondana róla, átalakítás és bővítés nélkül nem felelne meg a Társaság céljának. Minthogy azonban az özvegy nem engedett, egyik szomszédjánál, Buhoth Jánosnál vagy Szavary Kristófnál érdeklődtek. Ennek a háza kevésbé felel meg, mert nem nyújt akkora terjeszkedési lehetőséget. Míg az özvegyé egymagában is elég volna, addig ez nem, pedig ezt meg lehetne szerezni. A kettő együttvéve meg egyenesen ideális. Ez a körülmény ravasszá, számítóvá tette az asszonyt. A király közbelépésének mégis meglett az az eredménye, hogy az özvegy végre hajlandónak mutatkozott házát eladni 800 magyar forintért, — igen magas áron. Hosszú alkudozások után 600 forintban egyeztek ki. Ez is nagy pénz volt, amikor 100 forint körül járt abban az időben egy nagyszombati ház értéke. Bizonyára ennyibe került az átlagos polgári ház. A borostyánkoszorús Istváné azonban úri ház volt elég nagy kerttel és, Seidel meg Vitoria szerint, földek, 30-40 hold tartozott hozzá, ami az egész kollégium gabonakészletét biztosíthatná. Feltűnő, hogy később nem történik említés erről a birtokról. Velichinus (Velikey) György kanonok és közjegyző sem tesz említést róluk az érsek bejelentését megörökítő jegyzőkönyvben.

A szerződést megkötötték. Erre az érsek maga 1561 május 10-én megjelent a városi tanács előtt, és bejelentette a vételt. Az a körülmény, hogy személyesen telekkönyveztette, mutatja, hogy mekkora jelentőséget tulajdonított az ügynek. Előadta, hogy a császári és királyi fölség egyenes meghagyásából a jézustársasági kollégium számára vette a házat. Elsorolta azt a hármas célt, mely a kollégium alapításában vezeti: Isten dicsősége, a katolikus vallás gyarapodása és végül az ifjúság

tanítása és nevelése. A telkes házat örök alapítványként a jezsuita kollégiumnak adományozza. Ha azonban az atyák bármikor elköltöznének innen, a telek reá, illetve örököseire száll vissza.

Az első rendtagok.

Vitoriának nemcsak a házvételtől főlt a feje, hanem a benépesítéstől is. Egyelőre úgy látta, hogy az 1560-ban Rómából kapott hat rendtag közül csak az egy Johann Seidelt bocsáthatja az érsek rendelkezésére egy másik rendtaggal. Nem kis fejtörést okozott neki, imponálni fog-e az érseknek ez az alacsony ember, akinek még akadémiai fokozata sincs. Igaz, hogy jó szónok, de úgy kellene, hogy a német szónok legyen egyszersmind az új kollégium rektora is. Meg van-e áldva — vetette föl a kérdést Vitoria — természetes és keresztényi bölcseséggel, ami föltétlen szükséges, hogy a nagyszombati ügyeket helyesen kormányozza? A bécsi rektor úgy látta: nincs benne elég lendület, kislelkű. Azonkívül Magyarországon sokat adnak a külsőre és a címekre. E nehézségeket megírta Rómába. Ha félénk és kislelkű, — hangzott a válasz — bátorítsa őt. Különben a kor és gyakorlati élet sok mindenre megtanítja majd. Termetét a rómaiak sem toldhatják meg, de magassarkú cipőt csináltathat magának, és úgy öltözködhet, hogy magasabb benyomást keltsen. Annak pedig semmi nehézsége, hogy teológiából akadémiai rangfokozatot szerezzen, mielőtt Nagyszombatba indulna.

Legkívánatosabb volna a teológiai doktorátus. De hol szerezze meg? A bécsi jezsuita kollégiumban? Ez ellen nehézséget támaszt az ottani egyetem. A bécsi egyetemen? Ezzel Vitoria nem tud megbarátkozni. Szerinte a dékán ravasz róka, talán még « rothadt eretnek » is, aki mindkét lábára (testileg és lelkileg) sántít. És ha ilyen a dékán, bizonyára nem különb a teológiai kar sem.

Vitoria Magyarország iránti rendkívüli lelkesedésében és szeretetében irreális megoldásra gondol. Szeretné, ha Seidelt Nagyszombatban avatnák doktorrá. De hogyan? Ott van az Oláh-féle kezdetleges hittudományi főiskola. Az érsek eszközölje ki a királytól, a két szentszéki követ pedig a pápától az engedélyt ahhoz, hogy legalább néhány esetben doktori rang-

fokozatot adományozhasson. Ez nagyon kedves lesz Oláhnak, a többiekre pedig serkentőleg fog hatni. A páter generális azonban elvetette ezt a megoldást, mert ilyen doktorátus nem sok tekintélyt biztosít. Seidel ezért január 26-án a bécsi rendház szakácsával Ingolstadtba indult. Tizenöt dukátot kapott útra. Vitoria félt is, hogy kevés lesz, ha nem gyalog, hanem esetleg lóháton, kocsin vagy hajón teszik meg az utat, amint erre engedélyt kaptak.

Seidel becsületes munkát végzett Ingolstadtban. Kanisius már február 15-én jelentette Rómába, hogy a nagyböjt elejére visszatérhet Bécsbe. A nyilvános záró szigorlaton jól megállta a helyét a tételek megvédésében. Bárcsak sokat tehetne a doktorátussal Isten szolgálatára, — fohászkodott a páter generális. Március elején valóban már mint az ingolstadti egyetem doktora tért vissza Bécsbe, hogy a legelső kínálkozó alkalommal Nagyszombatba induljon.

Erre az ottani zsinat szolgáltatott alkalmat, melyre Vitoria és Seidel is meg volt hívva. Velük utazott Ghuse (Guise) Antal. A zsinat megkezdésének napján, április 23-án érkeztek meg. Itteni szereplésük után a magyar papság még nagyobb reményeket fűzött a nagyszombati kollégiumhoz. A zsinatról Vitoria egyedül utazott haza Bécsbe, Seidelt és Ghuset Nagyszombatban hagyta, hogy helyet készítsenek azoknak, akik októberben érkeznek. Velük volt két szépreményű fiatalamber is. Még nem tartoztak a Jézustársasághoz. Sandinger és a bécsi Boltzman lehetett.

Az érsek átadta a jövevényeknek az özvegytől vásárolt házat. Egyelőre azonban nem költözhettek be. A régi tulajdonosa lakott még benne. Úgy volt, hogy pünkösdig, de ez korainak bizonyult. Hiába sürgették volna a kiköltözést, mert az érsek még nem fizette ki a vételárat. Hogy Oláh mennyit adott a sajátjából, nem világos. Végrendetetében azt állítja ugyan, hogy 200 forintot fizetett a káptalan pénzéből, 400-at pedig a sajátjából, azonban Vitoria tanusítja, hogy 1561 januárjában és márciusában 100-100 forintot adott át az érseknek erre a célra. Az özvegy különben jóravaló, vallásos asszonynak bizonyúlt. Miután jobban megismerte a jezsuitákat, sok áldozatra vállalkozott értük. A többi közt könyveket szándékozott nekik adni férjétől. Mindezekben Vitoriáék többre becsülték az adakozó jóakaratát és vallásos lelkületét, mint

magát az adományt. Míg a jezsuiták házukat el nem foglalhatták, más lakásról gondoskodott az érsek. Dobronoki György a 17. század elején úgy tudja, hogy a plébánia épületében kaptak helyet. Nagykomári Balázs volt akkor a gazdája. A nekik átengedett rész jó volt, csak szűk. Néhány szobából állott csupán. Kis házi kápolnát rendeztek be maguknak. Konyha is volt, ahol főzhettek. Palma testvér vette azt pártfogásába, aki harmadiknak érkezett Nagyszombatba. Sok gondja azonban nem lehetett vele, mert amíg Oláh Nagyszombatban tartózkodott, gyakran saját asztaláról küldött nekik ételt. Néhányszor ebédre is meghívta őket. Mielőtt távozott volna, három vödör bort, tíz mérő gabonát és kevés fát küldött nekik.

Benyomások.

Az érkezők fogadása vegyesízű volt. A városi vezetőség örömmel rázta kezüket. Segítségükre volt az özvegy háza körül. A kollégium fölépítéséhez megajánlotta a mész, homok, tégla és egyebek fuvarozását, ami nem kis tétel, mert a meszet, követ és fát messziről kellett szállítani. Amúgy különböző hírek keringtek a jezsuitákról. Nem tévesztették el hatásukat. Később megtudták az atyák, hogy a polgárok a puszta jezsuita névtől is visszaborzadtak. A legelvetemültebb embereknek képzelték őket. A protestánsok azt mondották, hogy a Katolikus Egyházat különböző szekták, szerzetesrendek bomlasztják. Köztük a leggonoszabb a Jézustársaság.

Ilyen rosszakaratú szóbeszédhez hozzáedződtek már a jezsuiták. Ez nem zavarta őket abban, hogy Nagyszombat jó levegőjét teli tüdővel szívják magukba. Elhagyták már Bécset, ezt a büszke, szép császárvárost szűk utcáival, háztengerével, fukarul kihasználva minden helyet építkezésre. A zsúfolt város közepén a jezsuita kollégium ódon falai közt méginkább megszorult a levegő, melyet csatorna hiányában a szennygödör kínosan megfertőzött, — volt is panasz miatta. Milyen más Nagyszombat.

Elújságolták a páter generálisnak, mily egészséges itt a levegő, s hogy milyen pompás az éghajlat. Föl is keresték ezentúl a beteg és pihenésre szoruló rendtagok, de rá kellett ébredniök, hogy különösen a tüdőbajosoknak nem való a poros kisalföldi levegő. A városhoz — folytatja a beszámoló — közel

vannak a törökök, portyázásaikkal nap nap után veszélyeztetik a környéket, a várost azonban fal védi és közepesen meg van erősítve. Nagyon áldott vidék ez! Bőven terem itt bor, gabona és minden, ami a napi megélhetéshez szükséges. A földműveléssel azonban adva van az, hogy falusias és kulturálatlan benyomást kelt a város. A nép általában tudatlan és egyszerű, de vallásos. Azonban nincsen senki, aki ezt a veleszületett adottságot kifejlesztené. Itt vannak ugyan szép számmal az esztergomi kanonokok és más papok, de sajnos inkább ártanak életükkel, mint használnak tudásukkal. Így olvassuk a Rómába küldött jelentésben.

A magyarok számban felülmúlják a többieket. Különösen az ő soraikból kerülnek ki az újhitűek. Azt mondják, hogy nyakasabbak a többieknél. Számszerint utánuk következnek a szlovákok. A korabeli források rendszerint cseheknek, bohemi-nek mondják őket. Így Oláh Miklós is. Mindkét náció jövevény, nemrégiben a török zavarta ki őket szállásaikról. A németek, bár kevesebben vannak, mégis ők kormányozzák a várost. Nyelvüket általánosságban beszélik. Néhány évtizeddel később, Dobronoki György idejében, már más a helyzet. Még akkor is legbefolyásosabbak a németek, övéké a plébániatemplom és az oltárjavadalmak. A város vezetésében azonban osztoznak a másik két nemzetiséggel. Két tanács (magisztrátus) kormányozza a várost. A *belső* kezében van a főhatalom, tizenkét tagból áll, mind a három nemzetiség négy taggal van képviselve benne. A *külső* tanács, communitas-nak nevezik, hatvan férfiből tevődik össze. Joga, hogy évente húsvétnapján a belső tanácsot leváltsa vagy megerősítse hivatalában.

2. Építkezés.

Gigantikus vállalkozás.

Amikor az özvegy nagynehezen megkapta a vételárat, átengedte házát a jezsuitáknak. 1561 július 21-én költöztek oda. Aznap megérkezett Vitoria Bécsből. Este imával és önsanyargatással avatták fel az új otthont. Ezt másnap szentmise és litánia követte. Ezek tovább is folytatódtak. Magát a házszentelést az építkezés befejezéséig halasztották el.

Az építkezéssel nem lehetett sokáig várni, mert a ház eredeti beosztása nem felelt meg a szerzeteseknek. Aztán még a folyó évben megérkezik a többi rendtag. 12-14 jezsuitának kicsi a hely. Tantermek is kellenek. Föltétlenül szükséges tehát új szárny emelése. Gigantikus vállalkozásba kezdtek a jezsuiták. Nem mintha az épületet tervezték volna óriásinak, — legfeljebb nagyszabásúnak, de a küzdelem és a fáradság érte valóban gigantikusnak mondható. Ez mindenekelőtt az amúgyis túlterhelt Vitoria vállaira nehezedett. Sokat írt, kilincselt és utazott érdekében. Már 1561 július 25-én jelezte a páter generálisnak, hogy előreláthatólag sokszor kell majd Nagyszombatba mennie. Megesett, hogy három hetet töltött ott egyfolytában. Távollétében Seidel helyettesítette. írásban látta el őt utasításokkal.

Szükség is volt ezekre. Nem kis művészet pénz nélkül tekintélyes kollégium építése ott, ahol annyira drága minden, ami az építkezéshez szükséges. 1561 június 10-én tele volt ugyan a pénztár, de csak levegővel. « A kollégium jövedelmeiből pénzt eddig nem kaptunk, — írja Seidel Rómába. — Nem is szerezhettünk be anyagot az építkezéshez. Remélem azonban, hamarosan megkezdhetjük a munkálatokat ».

Reményben, igéretben nem szenvedtek hiányt. A polgárok ugyancsak föllelkesültek. Ki ezer, ki kétezer téglát ígért. Első felbuzdulásukban az építkezési költségek tized-, mások szerint negyedrészét elvállalták. Azonban ők sem ették olyan forrón a levest, ahogy főzték. A német polgárokról följegyezték, hogy évente harminc forinttal járultak hozzá az építkezéshez. Oláh két alkalommal ötven-ötven magyar forintot helyezett kilátásba, de csak ötvenet adott meg. Aligha nagyobb érdeme ennél az, hogy a kollégium ügyét az ország főurainak, különösen Báthory Endre kegyébe ajánlotta. Míg ezek nem fukarkodtak nagylelkű igéretekkel, addig Ferdinánd király, sajátjából ugyan nem adott semmit, de leirattal adakozásra ösztökélte a káptalant és a városi tanácsot. A város hajlott a szép szóra, és a már korábban kilátásba helyezett fuvart tégla, fa, mész, kő, föld szállításához meg is adta. A káptalan azonban a legfelségesebb példát követte és nem erőltette meg magát: Görög Mátyás érseki helytartó hat forintot ígért. A leiratnál többet használt a király azzal, hogy főépítészét, Pietro Ferraboscót megbízta a kollégiumi tervrajz elkészítésével és az építkezés

irányításával. Az özvegytől vásárolt házat nem bontatta le, hanem beleillesztette az új tömbbe, mely a kortársak szerint arányos és nagyszerű benyomást keltett.

Épül a kollégium.

Augusztus 18-án megindultak a munkálatok. Szeptember 1-én lerakták az alapkövet. A kezdetben szükséges húszezer téglát a Bornemissza Pál nyitrai kormányzó püspöktől kapott negyven forinton vásárolták. A főpásztor különben gyakori támogatását ígérte. Azonban mint kitűnő műértőnek, neki másra kellett a pénz. Egész életén át gyűjtötte a műkincseket, és vette a nagybecsű régi könyveket. Igy 1561-ben arany kelyhet vásárolt, melynek csak aranya hat bécsi márkát (1403,34g) nyomott. A következő évben, jóllehet nemigen volt pénze, a barátoktól vett egyet. A hiányzó noduszt, csomót nagy gonddal pótoltatta és gyöngyökkel kirakatta. Öt márkát és hét latot nyomó arany paténát készíttetett hozzá. Ilyen kiadások mellett bizonyára a jezsuitáknak is juttatott még valami keveset. Ez is jól jött nekik. Augusztus 13-án ugyanis megelégedéssel állapítja meg Vitoria: annyi téglát, meszet és pénzt hagyok Nagyszombatban, hogy valamelyes kívülről jövő támogatás mellett a nyárból még hátralevő két és fél hónap alatt zavartalanul folyhat az építkezés. Sőt reméli, hogy ez idő alatt jókora hányada el is készül. A meglevő pénz azonban hamarosan elfogyott. Szeptember elején már kölcsön után kellett nézni. Nehezen hiteleztek a jezsuitáknak. Végre megkapták birtokaik hozamát, mintegy hétszáz magyar forintot vagy tallért. Szép összeg. Egy részét azonban még szeptemberben fölemésztették a kiadások. Baj volt, hogy Seidel nem ismerte ki magát a gyakorlati életben. Becsapták. Igaz, hogy Vitoriának is sok kellemetlenségben volt része, mert nem értett németül. De ő legalább nyitott szemmel figyelt. Igy észrevette, hogy Dudics vagy más néven Sbardellato Endre püspöknek Zsigmond nevű fivére, aki Maggio szerint a nagyszombati kollégium építkezésében Vitoria megbizottja volt, becsapta, ezért hatszáz rajnai forintot követelt rajta, illetve a püspökön (1564). Azonban úgy látszik, hogy a különben jól tájékozott Maggio tévedett ebben: Dudics Zsigmond nem a nagyszombati építkezéssel, hanem a

széplaki gazdálkodással kapcsolatban károsította meg a jezsuitákat.

Az épület, ez a nagyétkű, lassan fejlődő szörnyeteg, csak 1562 december végén kezdett kinőni a földből, miután befejezést nyert a hatalmas pince. Óriási teher maradt mindvégig az építkezés. Pérez rektor szorult helyzetében 1562-ben a páter generálishoz fordult. Tudott dolog volt, hogy a Fuggerek menynyire tisztelik Kanisius Péter provinciálist. Nem is olyan messze Nagyszombattól övéké Vöröskő vára a hatalmas erdőséggel. Kanisius közbenjárására biztosan kiutalnának fát az építkezéshez. Lainez generális megígérte, hogy közvetíti Pérez kérését Kanisius felé. Reméljük, sikerrel. — 1563 március 10-én Pérez rektor a nagyszombati városi tanácshoz is fordult. Elpanaszolja, hogy alig bírja az építkezéshez szüksége összegeket előteremteni, különösen most, a letelepedés kezdetén, amikor olyan nehéz minden. Kéri tehát, utaljon ki neki fát, amennyi az épület megkezdett részének befejezéséhez és a régi ház tatarozásához szükséges. Adjon még hozzá néhány szekér tüzelőt is. Ezt annál inkább megteheti, mert nagykiterjedésű erdőséggel rendelkezik. A fa különösebb nehézséget okozott a Kis-Alföldön.

A sok kérésre, könyörgésre mégis csurrantak, cseppentek az adományok, és az építkezés, ha lassan is, de mégis csak előrehaladt, különösen 1564-ben. Talán az alapító érsek nagylelkűségéből? Igaz, abban az évben történt ez, amelynek januárjában Lanoy provinciális kiengesztelte Oláh érseket azzal az igéretével, hogy a jezsuita diákok (legalább részben) a városi iskola tanulóival jelen lesznek a káptalani istentiszteleten. A főpásztor nagyon örült ennek, megígérte, hogy atyai szeretetébe fogadja újra a jezsuitákat, és segíteni fog a kollégiumon. Hogy ez azonban jelentős anyagi támogatást jelentett volna, nem valószínű. Márcsak az érsek közismert természete miatt sem tételezhetjük föl, és azonkívül a források hallgatnak róla, még az évnegyedes beszámoló is, pedig ez olyan csemege lett volna számára, melyet semmiképpen sem mellőzött volna. A megoldást inkább Pérez eljárásában kell keresnünk, aki gondosabb fölkészülés után energikusan sürgette a munkatempót, úgyhogy 1564-ben a kollégium egy része két emelettel elkészült, ahol 24 rendtag lakhatott. A szobákon kívül volt közös

ebédlő, konyha, házi kápolna és két tanterem. A kollégium teljes kiépítését későbbre, boldogabb időkre halasztották, mert a bevételek erre most teljesen elégtelenek voltak.

3. Benépesítés.

Bemutatás.

A nagyszombati kollégium benépesitése a rendelkezésünkre álló források hiányossága és bizonyos ellenmondása miatt pontosan már nem rekonstruálható. 1561 szeptember 30-án, Seidel jelentése szerint, még csak hárman voltak: ő, Ghuse és Palma testvér. Hamarosan Oláh érsekkel két újabb rendtárs érkezett, a jelek szerint Kanisius Theodorik és Hero Gellért. A többit november végén Vitoria hozta magával.

1562 elején Seidel rektor bemutatja munkatársait. Tizenegyen vannak összesen, ő a tizenkettedik. Van azonkívül egy Boltzman (Poltzman) Boldizsár nevü bécsi fiatalember, aki jezsuita szeretne lenni; még a folyó évben sikerült Münchenben fölvételt nyernie. Seidel rektor olmützi. Zdelarics Tamás a miniszter (a rektor helyettese) és az ékesszólás tanára. A bécsi jezsuitáknál tanult. 1554 július 2-án körülbelül 23 éves korában vétette föl magát a Társaságba. Nyolc-kilenc évet tanult künn a világban és mintegy hetet jezsuita korában. Szép előhaladást tett a bölcseletben és görögben, de még kiválóbb a retorikában és poetikában. Drámáival meg voltak elégedve. Alkalmasnak találták a filozófia és minden egyéb tanítására, kivéve a teológiát. Jóeszű, hű emlékezőtehetségű, testileg erős, csak a mellével nincsenek megelégedve, amiatt kevésbé tartják alkalmasnak szónoki pályára. Tanulmányaiban és hivatalai betöltésében szorgalmasnak mutatkozott. Megcsodálták okosságát, komolyságát, és épültek a másokkal való társalgásán. Kormányzásra alkalmasnak vélték. Kifogásolták benne, hogy kissé szurtos és hogy olykor zavarba jön. Ilyennek ismerték Zdelaricsot elöljárói, és ilyennek tüntették föl a páter generális előtt. Ezek szerint Seidel olyan munkatársat nyert benne, akire komolyan számíthat. És valóban áldásosan működött Nagyszombatban, annál is inkább, mert mint horvát tudott vagy legalább megtanult valamelyest magyarul. Később Bécs-

ben és Litvániában dolgozott. 1572-ben mint erényes és nagytudású szerzetes Vilnában fejezte be földi pályafutását.

Hero Gellért hollandus, a költészettan, Kanisius Theodorik pedig a grammatika, a latin nyelv tanára. Néhány hónapos, eredményes munka után ők váltották le Ghuset. Lehet, hogy ez is bántotta Seidelt, hiszen évek óta bevált tanerőt veszített benne. 1562 őszén a retorikai osztályt bízták rá Bécsben. A helyébe került Hero és Kanisius egyáltalán nem rendelkeztek tanári gyakorlattal. Mindketten 1561-ben még csak retorikusok Bécsben. Herót különben nem ismerjük közelebbről. Kanisius mintegy tizenhét éves és Kanisius Szent Péter kisöccse. 1557-ben mint a kölni jezsuita kollégium bennlakó növendéke grammatikát tanult. 1560-ban húsvét után Leonhard Kessel, a kölni kollégium rektora fölvétel végett Kanisius Péter provinciálishoz irányította. Úgy látszik, azonnal a bécsi kollégiumhoz nyert beosztást, ahol tanulmányait folytatta. Kezdettől a nagyszombati kollégium számára volt kiszemelve.

1562 elején Nagyszombatban találjuk még a flandriai Somalius Jakabot, aki 1561 vége felé érkezett Rómából Bécsbe. Eisenman (Eisman) bambergi. Sandinger (Sanninger) Menyhért bécsi. Primik János Magyarországon született, úgy látszik, sziléziai származású német szülők gyermeke. Lehet, hogy tudott magyarul. Gleichman Kristóf 1544-ben Pozsonyban született. Dominico János Mária olasz szabó. Palma aacheni, szakács. Pálfi született magyar.

Inkább ők tesznek próbára...

Amikor Nagyszombatba érkeztek, csak ötnek volt szerzetesi fogadalma: Seidelnek, Zdelaricsnak, Herónak, Kanisiusnak és Somaliusnak. Primik és Dominico 1561 karácsonyán fogadalmaztak Nagyszombatban Vitoria jelenlétében. Ők voltak az első jezsuiták, akik Magyarországon szerzetesi fogadalmat tettek. A többi öt újonc még.

Seidel röviden jellemzi munkatársait és alattvalóit: « Palma, a szakács, együgyű, lassú, — úgymond — azért majdnem azt mondhatnám, hogy nem ő, hanem én látom el a konyhát. Nehezen fogja fel az utasításokat. Különben gyönge anyag, egyesek középszerű tehetségek, mások még azok sem. Gleichman Kristóf latinul sem tud. Ide hozták őket a bécsi újonchá-

ból. Még nincsenek eléggé kipróbálva. Egyesek két hónapot töltöttek a noviciátusban, mások még annyit sem. Indulataikon még nem tudnak uralkodni: előfordul köztük haragos kitörés és civódás. Kevés kivétellel nem értenek még a lelki beszélgetéshez. Amúgy megvan bennük a jószándék és törekvés a tökéletességre. Gleichman azonban nem annyira lelkes és engedelmes, mint a többi. Eisenman szinte gyerek még, de kitűnő tehetség, és nagyon komolyan veszi a tökéletességet. Szívesebben nem tanulna, amint Sandinger és Pálfi sem. Azonban engedelmeskednek ebben.

Ez utóbbi 18-19 éves. Eleven, kíváncsi, kissé parasztos és indulatos. Nem nagy tehetség. Keveset tanult. Nem volt kedve hozzá. Megvan a remény, hogy ember lesz belőle. Ez azonban nem következett be. Befogták tanulásra, de nem boldogult. Erre Bécsben a legalsó osztály tanitását bízták rá. Másra nem találták alkalmasnak.

Különben — folytatja Seidel — valamennyien rászorulunk Isten kegyelmére és oktatásra az Úr útján. Mégis, ha érzelmeimre hallgatnék, azt mondanám, hogy kezdetben olyan testvéreket szerettem volna ide, akiket már alaposan kipróbáltak és megedzettek, nem pedig olyanokat, akik gyakran kellemetlenkednek nekem és inkább ők tesznek engem próbára. — Nem is maradtak sokáig Nagyszombatban. Kevéssel később részint elbocsátották a Társaságból, részint máshová küldték őket. Belátták a felsőbb elöljárók, hogy Nagyszombat nem való kezdőknek, ahol annyira cseppfolyós még minden, ahol csak két fölszentelt pap van: Seidel és Zdelarics, és annyira túlterhelve mindenféle munkával, hogy a kezdők kiképzésére rá sem érnek. Így pedig utánpótlásról nem lehet gondoskodni.

Egy fölszentelt pappal kellett Seidelnek a nagyszombati munkát és tanítást megkezdenie. Ha panaszkodott emiatt, neki is azt felelhették, amit Szent Ignác a modenai kollégium kezdetén Silvestro Landininak: a kollégium eredményes működése nem a fölszentelt papok számától függ. Fiatal rendtagok gyakran többet érnek el a tanításban, mint az idősebbek. A fiatalosan lüktető, eleven élet kedvesebb a tíz-tizenhat éves ifjaknak, s éppen azért eredményesebb a munka is.

VI. A TANITÁS ÉS NEVELÉS SZOLGÁLATÁBAN.

1. A NAGYSZOMBATI VÁROSI-ÉRSEKI ISKOLA.

Két iskola.

Oláh érsek a nagyszombati iskolával szemefényét bízta a jezsuitákra. Nem mintha ő alapította volna, hanem azért, mert a magyar katolicizmus jövője szempontjából akkora jelentőséget tulajdonított neki. Az iskola kezdete sokkal messzebbre nyúlik vissza. Régi formájában városi iskola. Mesterei közül különösen Stephanus Pannonius emelkedik ki. Azt jegyezték föl róla, hogy 1549-ben annyi növendéke volt, hogy már alig fértek el az iskolában. Utóda, Turkovics (Dombrinus) György alatt azonban a plébánia énekese csalogatta magához az ifjúságot, és saját házában nyitott iskolát.

Amikor az esztergomi káptalan az érsekkel együtt Nagyszombatba helyezte át székhelyét, olyan versenytársa támadt a városi iskolának, amellyel nehezen vehette föl a versenyt: a káptalan is tartott fenn iskolát. Ebben az olvasó-, éneklő- és a mesterkanonok vezette a tanítást. Helyetteseik voltak a sublector és succentor, a rector és a magisterek, valamint ezek segédjei, a scholares. 1551-ben a sienai származású Pietro Illicinit hívták meg az iskola vezetésére azzal az ajánlattal, hogy kanonoki javadalmat kap. További kötelessége, hogy naponta előadást tart a kanonokoknak az egyház- és polgári jogból. Ezekre külön díjazás ellenében mások is eljárhatnak. Illicini elfogadta a meghívást. 1552 húsvét táján Nagyszombatba költözött, és elfoglalta állását. 1553-ban Bornemissza Pál « érdemeire és erényeire való tekintettel » szatmári főesperesnek és gyulafehérvári kanonoknak nevezte ki. Ezalatt szorgalmasan dolgozott és tanított. A tanügy érdekében tetemes áldozatot is hozott. Saját házában mintegy negyven ifjút látott el élelemmel, ruházattal és egyéb szükséges holmival, és míg Oláh az

iskola javadalmazásáról nem gondoskodott, három tanárt alkalmazott saját költségén.

1553-ban, amikor Oláh került az esztergomi érseki székbe, fordulat állt be a nagyszombati iskola történetében. Eddig a törvényhozás útján iparkodott ez a főpap a katolikus iskolaügyet fölvirágoztatni. Több üdvös törvényt szorgalmazott. Így 1548-ban azt, hogy a főpapok tehetségükhöz képest iskolákat alapítsanak, és hogy az elpusztult egyházi javadalmakat a lelkészek segélyezése mellett iskolák helyreállítására, tudós és jóerkölcsű tanítók ellátására, valamint tehetséges tanulók segélyezésére fordítsák. 1550-ben újra sürgeti, hogy a király az elhagyott egyházak, káptalanok, konventek birtokait és jövedelmeit késedelem nélkül iskolák felállítására fordítsa. 1560-ban pedig, amikor a törvénykönyvbe fölvett királyi rendelet úgy intézkedik, hogy az idegen kézen lévő egyházi javakat jogos birtokosaiknak kell visszaadni, megengedi a főpapoknak, hogy az elpusztult javadalmak birtokait maguk is iskolák alapítására és fenntartására fordítsák.

Egyesítés.

Oláh mint érsek azonnal a tettek mezejére lépett. Világos volt előtte, hogy Nagyszombat túl kicsi ahhoz, hogy két színvonalas iskolát elbírjon, azért a városi és káptalani iskola egyesítésére határozta el magát. 1554 újév napján a káptalan és a városi tanács megbízottjaival be is láttatta ennek szükségességét. Ugyanakkor közösen megállapították az iskola új szervezetét és a tanári fizetések fölemelését. Az iskolaépület fölállítását és karbantartását a város vállalta el. Egy tanár (sublector) alkalmazását tervezték, aki előadja a hittant, nyelvtant, szónoklattant, dialektikát és számtant, magyarázza továbbá a római remekírókat. A sublector mellé segédek és egy énekmester van beosztva. Az érsek évente húsz forintot, egy hordó bort, tíz pozsonyi mérő gabonát fizet a sublectornak. A káptalantól Kisnyitra és Kishont megye dézsmájából, továbbá Kisbars gabonadézsmájából egy kanonoki részt kap. Az olvasókanonoktól pénzfizetésben is részesül. A plébános saját asztalánál ellátást biztosít neki. Ezenkívül voltak mellékjövedelmei, például a temetkezéssel kapcsolatban. Ugyanezekben részesültek segédjei is. A tandíjat felosztották egymás között. A város

évi negyvennégy forintot ígért a sublectornak. Az első, akit az érsek és a város közösen megbízott az iskola vezetésével, Velikey János volt (1555-től 1558-ig).

A város azonban hanyagul teljesítette a vállalt kötelezettséget. Az iskola építése is lassan haladt. Minthogy pedig Oláh biztosítani akarta az iskola jövőjét, azért ilyen körülmények között kieszközölte I. Ferdinánd királynál a széplaki apátságot és a bényi prépostságot, valamint a nagyszombati harmincadvám egy részét: hetenkint két forintot. Az anyagi megalapozás után Oláh az iskolát akadémiai szintre iparkodott emelni. Ezért 1558-ban új szervezetet adott neki: a kanonok-kormányzó alatt három tanár, több helyettes tanár és egy énektanár nyert alkalmazást. Kilátásba helyezte, hogy az iskola számára privilégiumokat eszközöl ki a királytól, különösen azt, hogy a baccalaureátusi és magisteri fokozatot adományozhassa. Nyomdával is fel akarta szerelni. Ez utóbbi csak terv maradt. És minden bizonnyal az előbbi is.

Hallgatással nem mellőzhetjük a « koldus-diákokat ». Naponta reggel és este egy-egy órát kéregettek. A többi időt az iskolában töltötték. Külön mesterek tanították őket. Meghatározott napokon az énekmesterrel kántálva bejárták a várost. A kapott pénzt, élelmet és egyebet egymás között osztották szét.

A diákok száma 1559-ben kétszáz körül mozgott. Tehetség dolgában nem estek kifogás alá. Tanáraik közül ketten külföldről kerültek hazánkba. Gondoljunk csak a sienai dr. Pietro Illicinire és a belga Nicasius Ellebaudtra (Van Ellebode, Ellebodius). Mindketten irodalmilag is tevékenykedtek. Vitoria 1559-ben arról számol be, hogy Illicini naponta Kanisius katekizmusát (Summa doctrinae christianae) magyarázza. Olykor mást is ad elő. Ugyanakkor Ellebaudt görögöt tanít heti hét órában. Hogy ezenkívül latint vagy pedig a belga ferences Titelmans könyvéből is ad-e elő, azt már nem tudja Vitoria. Zatay (?) Balázs tanulmányi igazgató (il rettore dil studio) és még valaki a görög nyelvtant, szónoklattant és a költészetet fejtegette. A széplaki apátság révén e tanárok összesen mintegy ötszáz forint fizetést húztak. Egyre tehát körülbelül egy nagyszombati ház ára esett.

Titelmanstól eltekintve az érseki iskolában Melanchton tankönyveit használták. Ez minden öntudatos katolikusnak szemet szúrt, és az eretnekséggel való rokonszenvezés gyanú-

ját keltette, amit Oláh érsek az 1558. évi iskolai szabályzatával mindenképpen ki akart zárni a tanári testületből. Sőt az igazgató (superintendens) köteles volt havonta a tanulók lakását átvizsgálni, s ha eretnek könyvet talált, azt el kellett égetnie három tanár jelenlétében. A bűnösre pedig érzékeny büntetés várt. Most meg az a helyzet, hogy mindenkinek eretnek könyvből kell tanulnia. Seidel panaszt emelt ez ellen az érseknél, és kérte, hogy Melanchtont és hasonló gyanús tankönyveket száműzzön az iskolából. A főpásztor azonnal intézkedett, hogy az eretnek könyveket égessék el akár az iskolában, akár másutt használják. Hasztalanul kért haladékot az iskola igazgatója mindaddig, míg más tankönyveket be nem szereznek. Oláh nem engedett. Erre abbahagyta a tanítást.

Neves külföldi tanerők ellenére Oláh nem volt megelégedve az iskolával. De a tanárok sem. Iparkodtak is szabadulni állásuktól, ahol a sok tövis mellett kevés rózsa nyílt számukra. Ennek okát különösen kettőben: bizonyos rendetlenségben és az énekben látták. Valószínűleg a káptalani szolgálatba való bekapcsolódásról van szó. Oláh előírásának megfelelően ugyanis vasár-, ünnep- és szünnapon minden diáknak, tanítási napon pedig negyedrészüknek ott kellett lenniök a káptalani istentiszteleten. Énekelték a szentmisét és a vecsernyét. Részt vettek a körmeneteken és temetéseken is. Ezzel az iskola függeléke lett a káptalannak, illetve a székesegyháznak. És ha nap nap után kétszáz diákból ötven hiányzik, az föltétlenül zavarólag hat a tanításra, és tekintve a tanulók természetét, rendetlenségre meg visszaélésre vezet. Ezt tapasztalták Nagyszombatban. Úgy látszik, az énekpróbák is sok időt vettek igénybe. Mindez kedvezőtlenül befolyásolta a tanulást és a fegyelmet.

Nagyszombatba érkezés után Seidel hamarosan észrevette ezeket a bajokat. Néhány diák ugyanis felvételt kért a Jézustársaságba. Kérésüket azonban nem lehetett teljesíteni, mert oly gyönge kiképzésben és nevelésben részesültek az iskolában. Seidel szóvátette ezt az érsek előtt. Kérte, változtasson az iskola tanrendjén (ordo scholae). A főpásztor nem akart hatalmi szóval beavatkozni, azért a tanárok belátására bízta.

Egyrészt ezek a rossz tapasztalatok, másrészt a külföldön, különösen a bécsi jezsuita kollégiumban tapasztalt szép eredmények arra ösztökélték Oláh Miklóst, hogy a nagyszombati iskolát a Jézustársaságra bízza. Elsőnek Ghuse tanított, egye-

lőre az érseki iskolában az eddigi tanárokkal együtt. A főpásztor ugyanis az 1561. évi zsinat befejezése után nyomatékkal fejezte ki azt az óhaját, hogy a Nagyszombatban maradt Seidel vagy Ghuse kapcsolódjék be a tanításba. Minthogy az első más irányban nagyon el volt foglalva, Ghuse pünkösd után megkezdte iskolai működését. Az előrehaladottabb diákokat retorikára tanította. Tankönyve Cicerónak *Rhetorica ad Herennium* c. műve volt. Ezenkívül ugyancsak Cicerónak szónoklatait is elemezte nekik. Nagyon meg voltak vele elégedve. Sürgették is a polgárok a jezsuita iskola megnyitását.

2. A JEZSUITA ISKOLA.

Ünnepélyes megnyitás.

A külön jezsuita iskola Vitoriának is szívevágya volt. Ezt szerette volna Seidel is. De hol? Az eddigi iskolában? Idegen fészekben? Mostani lakásukon? Túl kicsi hozzá! Ezért is sietni kellett az építkezéssel.

Vitoria 1561 július 25-én annak a reményének adott kifejezést, hogy az építkezés jó részével még a folyó évben elkészülnek. Azonban elmúlt a nyár, beállt az őszi esőzés, és elmosta a vérmes reményeket. Pedig közeledett az az idő, amikor a többi rendtagnak is meg kellett érkeznie. Október végére volt tervezve a tanítás megkezdése. Hely hiányában azonban ez lehetetlennek látszott. A polgárok ennek ellenére türelmetlenül sürgették a tanítás megkezdését. Vitoria elhatározta most, hogy megtesz minden tőle telhetőt. Az ideiglenes kollégium megnyitására október végén érkezett Nagyszombatba. Az ajtóra kifüggesztett nyomtatvány tájékoztatta a közönséget arról, hogy egyelőre csak grammatikai (nyelvtani), poétikai (költészettani) és retorikai (szónoklattani) tanfolyam nyílik, később azonban filozófiát és teológiát is adnak majd elő. A tanítás ingyenes.

Azon idők szokása szerint a főiskolákon, egyetemeken az iskolai évnyitót nyilvános vitatkozással, un. disputációval kezdték. A nagyszombati jezsuiták is nyomtatva kitűzték a megvitatásra kerülő tételeket, amelyeket jóváhagyás végett még szeptember 16-án megküldtek Kanisius provinciálisnak.

Tartalmukat közelebbről nem ismerjük. Annyit azonban tudunk, hogy a latin nyelvtan, költészet, szónoklattan, bölcselet és teológia különböző kérdései szerepeltek. Föltehető, hogy közérdeküek voltak, különösen a bölcseleti és teológiai tételek, mint például az emberi szabadakarat, melyet a bűnbeesés nem semmisített meg. De még a hatékony kegyelem sem szünteti meg. Csak az kárhozik el, aki a kegyelemmel nem működik közre szabadon. A hit forrása nemcsak a Szentírás, hanem a szent hagyomány is. Jézus Krisztus egy és látható Egyházat alapított. Ennek az ő rendeléséből látható feje a római pápa. Ezen az Egyházon kívül nincs üdvösség. Jézus hét szentséget alapított. Az Oltáriszentségben valósággal, tartósan és egészen van jelen Jézus Krisztus testével és vérével, embersége és istensége szerint. A szentmise keresztáldozatának megismétlése vér nélkül stb.

A disputát a szlovákok Szent Mihály-kápolnájában rendezték. Három napig tartott. Jelen volt Oláh érsek, Verancsics Antal egri és Zakalinszky István szkopiai püspök, néhány káptalani tag, két domonkosrendi doktor és a városi tanács. Seidel elnökölt. A tételeket Dobronoki szerint Zdelarics Tamás és Ghuse Antal védte. Minthogy az utóbbiról biztosan tudjuk, hogy nem tanult még teológiát, a helyzet ez lehetett: Zdelarics védte a teológiai, Ghuse pedig a filozófiai tételeket, mégpedig — amint feljegyezték — fényes sikerrel. Elhisszük, de nem bírjuk felfogni a fényes teológiai sikert, mert Zdelarics csak ebben az évben fejezte be filozófiai tanulmányait. Mikor hallgatott teológiát? Talán magánúton tanult, hogy minél előbb pappá szentelhessék? Lehet...

A domonkosrendi atyák vállalták a támadók szerepét. De Pietro Illicini sem hallgathatott, — az a nyugtalan férfi, aki eddig sokfelé kóborolt már, és akit az 1558. évi iskolai szabályzat külön figyelmeztet, hogy a tanítást ne zavarja és lármás vitatkozást ne rendezzen, és aki most, hogy a jezsuiták átvették az iskolát, ügyvéd lesz, előbb hivatalból, később majd anyagi érdekből, végül pedig szenvedélyből.

Akármilyen szépen sikerült is a disputa, bármennyire elámultak a két védő jezsuita tudásán, amellyel a támadás élét felfogták, gyöngéjét átlátták és megadták a megnyugtató feleletet, mégis fölmerül a kérdés: mire volt ez jó? Reklámnak? Szenzációnak? Annyi tény, hogy Szent Ignác aligha enge-

délyezte volna. Amikor például a messinai iskola megnyitásakor (1548 április 23.) az olasz egyetemek akkori szokása szerint ünnepélyes vitatkozást terveztek, a rendalapitó nem helyeselte azt. Úgy vélte, nem fér össze a Társasághoz illő szerénységgel, hogy a tanárok működésük kezdetén tudásukat fitogtassák. Majd idővel, amikor már annyira haladtak az iskolában, és nagyobb számmal látogatják az intézetet külső tanulók, akkor lehet más főiskola példájára ilyen ünnepséget rendezni, de akkor is a legkiválóbb hallgatókat vessék be. A messinai kollégiumot legalább azonnal filozófiával és teológiával kezdték, a nagyszombatit azonban nem. Ehhez hiányoztak még az emberek.

Kezdődik a tanítás.

1561 karácsonya után megindult a tanítás. Zdelarics tanította a retorikát, Hero az un. humaniórákat (poétikát), Kanisius a latin nyelvtant, a grammatikát. Két osztályt a plébánián, egyet pedig az érsek kérelmére a városi iskola épületében helyeztek el. A polgárok és mások is örömmel fogadták az iskola megnyitását.

Szent Ignác előirása szerint tanuló csak a szülők beleegyezésével vehető föl. Utána kell nézni, akarnak-e a fiúk tánaraiknak a tanitással és neveléssel összefüggő kérdésekben engedelmeskedni; hajlandók-e nyugodtan viselkedni az iskolában, tartózkodnak-e majd illetlen beszédektől, és mindenben kellő tiszteletet tanusítanak-e. Alávetik-e magukat abban, hogy havonta legalább egyszer gyónnak, hetenkint résztvesznek a hitoktatáson és naponkint a szentmisén? Beleegyeznek-e abba, ha kötelességeiket jó szóra nem teljesítik, büntetésben részesüljenek, vagy ha nem javulnak meg, eltávolítják őket? Ha a szülők gyermekeik nevében elfogadják ezeket a föltételeket, beírják nevüket a törzskönyvbe, és ezentúl a jezsuiták, mintha saját gyermekeik volnának, gondjukat viselik, hogy hitben, erkölcsben és tudásban egyre jobban haladjanak.

Amilyen nagy volt Nagyszombatban a lelkesedés és helyeslés, e pontok elfogadása nem okozhatott különösebb fennakadást. És mégis hamarosan nehézség ütötte föl a fejét — nem a szülők, hanem a káptalan részéről. Oláh iskolája körül, mint láttuk, már évek óta baj volt. Az eddigi tanárok nem tudtak

a nehézségekkel megbirkózni. Szívesen engedték át helyüket a jezsuitáknak, mert önmegtagadott embereknek ismerték őket, akik készségesen vállalják a nehézségeket, és ezek ellenére hűségesen és szorgalmasan teljesítik kötelességeiket, és így kiváló eredményt érnek el. Seidel, az iskola rektora, azonban ismerte az emberi türelem határát és az eredményes tanítás föltételeit. Nem várt csodát. Tehát mindjárt kezdetben rendet akart teremteni. Amint Bécsben, úgy Nagyszombatban is Szent Ignác elgondolása szerint az egész diákság naponta hallgat szentmisét, és Seidel szerint ez aztán elég is legyen. A káptalani istentiszteletre nem fognak eljárni, még vasárnap és ünnepen sem: a jezsuita diákok ilyenkor is be vannak fogva. Ekkor rendezik például a szellemi mérkőzést, az un. koncertációt. A páter rektor, az iskola előnyét és a diákok tanulmányi eredményét tartva szem előtt, kiadta utasítását.

Elképzelhetjük a helyzetet: eltünt az ifjúság, megmaradtak az öregek; elhalt a frissen csengő ének, megmaradt a krákogó, orrhangú erőlködés. Ez bizony sem kellemes, sem élvezetes nem volt. A káptalani istentiszteleten egyre kevesebben jelentek meg. Érthető, hogy ez fájdalmasan érintette a kanonokokat. Sürgették Seidelnél az érseki előírást. Az igazgató azonban hallani sem akart róla. A káptalan erre az érseknél keresett orvoslást. Magához hívatta a rektort, s megkívánta az eddigi templomi rend visszaállítását. Rosszallólag mondta ne ki: azt hittem, hogy jelenlétetek fokozza majd a vallásosságot, most azonban azt kell tapasztalnom, hogy inkább akadályozzátok: a diákokat visszatartjátok a templomtól és zsolozsmától; így nem szokja meg az ifjúság a liturgiát, amint ti sem gyakoroljátok.

Kemény beszéd! Most is kiérződik belőle az érsek ingerültsége. Ingerült ember azonban nem lát tisztán, és nem elég tárgyilagos.

Ezt érezték a nagyszombati jezsuiták is. Az iskola szempontjából nagyon kívánatos, hogy a diákság ne vegyen részt a káptalani istentiszteleten. Ezt kellene sürgetniök. Ha azonban megteszik, magukra haragítják legnagyobb jóakarójukat. — Most, amikor a nagyszombati kollégium a kezdet kezdetén áll, Oláh érsek kegyének elvesztése egyenértékő az intézmény bukásával. Alapos megfontolás után ezt felelték neki: a maguk részéről igenis elő akarják mozditani az istentiszteletet. Azért

vannak itt, hogy az elhanyagolt istenszolgálatot felkarolják. Tehát szó sem lehet arról, hogy lerontsák. Az érsek azonban vegye tekintetbe az iskola és a tanulók érdekét is.

Seidel 1562 január 22-én megírta a történteket Rómába. Helyeselték felfogását, de elitélték eljárását: az érsek hozzájárulása nélkül nem lett volna szabad megzavarni az eddigi rendet. Ami a kért engedélyt illeti, ti. hogy a nagyszombati jezsuita diákok ünnepen valamennyien, hétköznap pedig sorrend szerint néhányan résztvehessenek a káptalani istentiszteleten, azt felelték neki, hogy a felhozott súlyos okok miatt ezt meg kell engedni, de úgy, hogy emiatt a tanulás lehetőleg minél kevesebbet szenvedjen. Az órarendet úgy kellene összeállítani, hogy ne legyen ütközés a tanítás és a káptalani istentisztelet között. Arra kellene törekedni, hogy botrány és megütközés nélkül szüntessék meg az eddigi szokást. Mindezt azért, hogy a diákok nagyobb odaadással tanulhassanak. Végeredményben az alaposabb tudás válik inkább az Egyház és a köz javára. Azonban nem szabad ez ügyben semmit sem változtani az érsek beleegyezése nélkül. A rendtagok maguk ne járjanak el a káptalani istentiszteletre sem a fiúkkal, sem tőlük függetlenül, hanem odahaza kötelességeikkel foglalkozzanak.

Ugyanakkor Seidel kitért egy másik esetre is: azzal, hogy az érsek a jezsuitákra bízta a gimnáziumot, nem szűnt meg egészen az eddigi iskola, elemi tagozata továbbra is megmaradt. A baj azonban ott kezdődött, hogy nem találtak tanítót. Azért azt szerették volna, ha valamely rendtag elvállalná. Az illetőnek az iskolában kellene laknia egy rendtárssal, és megkapná a tanítói fizetést. Ezt persze nem magára, hanem a kollégium szükségleteire fordítaná.

Az elemi tagozatot — felték Rómából — csak a páter generális engedélyével vállalhatják, ő pedig jelenleg Franciaországban tartózkodik. Különben nem csekély becsületére válik Seidelnek, ha a mostani kevés alattvalójával eleget tesz a kollégiumi tanításnak. Csak keressenek más tanítót, akinek megadják a becsületes bért. Jezsuita ugyanis sem tanításért, sem más munkáért fizetést nem kaphat, hanem ingyen adja azt, amit ingyen kapott.

Seidel azt is kérdezte, megmutathatná-e Oláhnak a Jézustársaság alkotmányát, hogy ezentúl ne kérjen olyasmit, ami

ellenkezik vele. E tekintetben Kanisius provinciálishoz utasították azzal a meghagyással, hogy előírásához szabja magát.

A rektor más hibát is követett el. A szószéken elragadta a hév, és megsértette Oláh érseket és Telegdi kanonok-plébánost. A főpásztor, bizonyára rosszul esett neki, de nem neheztelt. A fiatal plébános azonban igen. Hogy nyílt és elviselhetetlen ellenszenvvé ne fajuljon, Seidelt meneszteni kellett Nagyszombatból. Az okok közt az is szerepelt, hogy a magyarokat nem tudta megnyerni.

Új vezetés.

A szépen fejlődő iskola lendületét borzalmas csapás törte le: 1562 nyarán pestis ütötte föl fejét. Szinte a jezsuita diákokon kezdte szörnyű aratását. A jezsuitákat sem kímélte. Hárman estek áldozatul: Kanisius, Somalius és Eisenman. A ragály kitörésekor azonnal bezárták az iskolát, és novemberig még a rendházban sem nyújtottak lehetőséget tanulásra.

A pestis javában dühöngött még, amikor változás történt a kollégium vezetésében. I. Ferdinánd ugyanis legkisebb fia, Károly számára egyházi szónokot keresett. Meghagyta Vitoriának, hogy jelöljön ki egy atyát erre a tisztségre. Seidelre esett a választás, nem annyira szónoki kiválóságáért, hanem inkább azért, mert Nagyszombatban tarthatatlanná vált a helyzete. Seidel helyébe ketten érkeztek: Hurtado Pérez rektornak és Adam Höller miniszternek meg német szónoknak.

Pérezt már évek óta nagyszombati rektornak szánták. Végre 1562 október 20-a körül foglalta el helyét. Vele a Jézustársaság egyik kiváló embere állt az annyi nehézséggel küszködő nagyszombati kollégium élére. Bár alábbhagyott a pestis, de még mindig szedte áldozatait. Csak 1563 február elején nyílhatott meg a jezsuita iskola. Minthogy az egyik tanárt, Kanisiust elragadta a pestis, csak két osztállyal indulhattak a plébánia épületében. A város egész diáksága járt ide. Zdelarics Tamás tanította a retorikát, Hero Gellért az un. humaniórákat. Amikor azonban az előbbi a széplaki uradalom érdekében hosszabb időre elutazott, Pérez rektor átvette Hero tárgyait, ez meg a retorikát. Zdelarics leváltása nem volt szerencsés. Nagyon érezték hiányát. És amikor Nadal, római vizitátor, áprilisban Nagyszombatba érkezett, visszahelyezte őt a szónoklat-

tani osztályba. Hero pedig elfoglalta régi helyét. Nadal két új tanárt is hozott magával. Az egyik, Rimel István, hamarosan leváltotta Herót. De amíg Rimel Zdelariccsal a széplaki uradalmat felülvizsgálta, Spes Mihály helyettesítette a tanításban. Egy harmadik osztályt is indított el a páter vizitátor. Vezetésével a horvát Ganics Gergelyt bízta meg. Igaz, hogy még csak novícius, amint Rimel is az, de Pérez annyira becsülte őket, hogy Lainez generálisnak ezt írta róluk: Nadal két olyan tanárt adott nekünk, akik ügyességükkel, reméljük, iskolánk jó hírét növelik. — Egy negyedik: elemi osztályt is tervezett a páter vizitátor. A pestis óta ugyanis a városi elemi nem nyílt meg. Már előtte is nehezen találtak tanítót. Ettől az osztálytól várt legtöbbet a páter rektor. A város is ezt látta volna legszívesebben. Csak ember volna! Pérez remélte, hogy Nadal küld valakit. De hiába várta. Egyelőre tehát az elemi nem nyílt meg.

Nadal intézkedései, útmutatásai révén az iskola állandó fejlődése és virágzása biztosítva lett volna, ha Pérez rektor taktikai hibát nem követ el. A dolog úgy esett, hogy Nadal távozása után Telegdi plébános felszólította a páter rektort, hogy a plébániaépületben lévő két osztályt másutt helyezze el, mert a káplánok miatt szüksége van a termekre. De hol helyezze el, mikor más hely nem áll rendelkezésére? A plébános erre az üresen álló városi iskolát ajánlotta neki. Pérez nem fogta fel a pillanat jelentőségét, hanem azon törte a fejét, mit szólna ehhez fölöttese, Vitoria, aki éppen Kassán tartózkodik. Nélküle nem akart dönteni. Néhány napi haladékot kért Telegditől, hiszen Vitoria bármelyik pillanatban megjöhet. A plébános megígérte, hogy a páter megérkezéséig vár. Várt is. De nem így Sirini Mihály, helyettese (vicecustos). Ez felhasználva a plébános távollétét, áldozócsütörtök (máj. 20.) nyolcada alatt azonnali elköltözésre szólította föl Pérezt. Hiába hivatkozott a Telegditől kapott néhány napi haladékra. Ennek letelte után, még ha Vitoria meg sem érkeznék, kiüríti a helyiségeket. Mindez nem használt semmit. Sirini azonnali távozást kívánt. Minthogy pedig a páter rektor nem sok hajlandóságot mutatott erre, oltártestvére nyomban nekigyürkőzött, a padokat kidobta és a termeket lezárta. Ekkor a német szónok házába költöztek.

Pérez hamarosan belátta végzetes ballépését, hogy nem

követte Telegdi tanácsát. Így levette volna az illetékesek válláról a gondot, hogy mit kezdjenek az üresen és gazdátlanul álló városi iskolával, mely még anyagi áldozatokat is kíván. Nagyobb bonyoldalmaktól sem kellett volna tartani, hiszen Telegdi javasolta. Gyors cselekvés helyett Pérez rektor ingadozott. Nagyszombati rendtársai sem tudták, mi volna helyesebb. Hero pedig egyenesen úgy vélte, Vitoriának nem fog tetszeni, ha idegen fészekbe költözik az iskola. Levelek mentek Bécsbe Nadálhoz, Kassára Vitoriához. Mire azonban megjöttek a válaszok, a városi iskolának már volt mestere Debreczeni Péter (?) személyében, aki nem érte be a legalsó tagozattal, ahol írni-olvasni tanulnak a gyerekek, hanem a felsőbb osztályokat is magára vállalta, úgyhogy Nagyszombatban újra két középiskola működött. Természetes, hogy Telegdi Miklós tudta vagy legalábbis hallgatólagos beleegyezése nélkül ez nem történhetett meg. De miért tűrte el Oláh iskolájának ilyen megtorpedózását? Az érsek is, a plébános is neheztelt akkoriban a jezsuitákra Seidel miatt. Telegdi azért, mert őt és az érseket nyilvánosan megsértette a szószékről. Oláh azért, mert tudta és beleegyezése nélkül Seidelt eltávolították Nagyszombatból. A plébános annyira ment ellenszenvében, hogy botrányos jelenetek közt nem engedte föl a szószékre a jezsuita német szónokot. Mintha a nagyszombati helyzeten is megérződött volna, hogy I. Ferdinánd megszünt a Jézustársaság nagy barátja lenni. Aki pedig Miksa kegyére számított, az jobbnak látta, hogy a jezsuitákkal túlságosan ne rokonszenvezzen.

Péreznek hamarosan tapasztalnia kellett, mit jelent a rossz szomszéd. Meg is keserítette ez a jezsuiták életét Nagyszombatban...

Rossz szomszéd.

Az 1563/4. tanév három osztállyal indult. De míg az előző évben száznál több tanuló látogatta az iskolát, addig most harmincra esett a számuk. Magyarázatát a városi iskola nagy propagandájában, utánajárásában és erőszakosságában kell keresnünk. A leverő kép ellenére a jezsuiták mégsem csüggedtek el, sőt annál nagyobb szorgalommal és odaadással iparkodtak a csorbát kiköszörülni. A megtévesztett diákok hamarosan belátták tévedésüket. Azt kellett tapasztalniok, hogy míg velük alig foglalkoznak az iskolában, addig a jezsuitáknál

maradt társaik nagy léptekkel haladnak előre a tudásban. Meg is bánták meggondolatlanságukat. Ennek azonban kellemetlen következményei lettek.

Az első botrány Ganics Gergely egyik diákja körül robbant ki. Házigazdája, valószínűleg a székesegyház organistája, a városi iskolába kommendálta be anélkül, hogy a jezsuitáknál kijelentette volna. Már néhány napja hiányzott a fiú, amikor Ganics meglátta őt az utcán. Mint iskolakerülőt elfogatta a gyerekekkel, és egy ideig elzárva tartotta. Hogy el is verte, az nem biztos. Az esetet annyira zokonvette a városi iskola mestere, hogy gyalázkodó levelet írt a jezsuitáknak, és mindenszentek napján egy diákjukat elfogatta, és csúnyán elverte bottal. Hogy hasonló esetek elő ne forduljanak, előbb Oláh érsek kegyét kellett visszanyerni, aki Seidelen kívül Vitoria miatt is neheztelt a jezsuitákra. Az is fájt neki és a káptalannak, hogy a jezsuita diákok nem járnak el a káptalani istentiszteletre, hanem a kollégium kápolnájában hallgatnak misét. Az érsek meg Görög helytartója nagyon sürgették, hogy legalább vasárnap és ünnepen vegyenek részt a vecsernyén, a hajnali zsolozsmán, az un. matutinumon és az énekes szentmisén. 1564 január elején sikerült Lanoy provinciálisnak a tövist kihúzni az érsek szívéből azáltal, hogy teljesítette hő kívánságát. Megígérte neki, hogy ezentúl bizonyos alkalmakkor az összes diákok, különben legalább egy részük megjelenik a másik iskola tanulóival a káptalani istentiszteleten, föltéve, hogy a tanítás nem akadályozza őket ebben. A főpásztor örömében újra biztosította a kollégiumot kegyéről és támogatásáról. Utána a rendtartományfőnök szerződéssel iparkodott a két iskola között a békét biztosítani, melyet elsőnek az érsek, utána pedig több kanonok írt alá.

Ezt a megállapodást békésebb napok követték. Az összeférhetetlen tanárt az érsek kanonokká nevezte ki és mint káptalani tag megvált az iskolától. Utódja a horvát Vojvodics Péter. Csak 1563 végén hagyta el a Jézustársaságot. Kilenc évig volt tagja. Úgy látszik, jól is érezte ott magát. Bizonyára betegsége miatt távozott. Nem volt különösebb tehetség. A jezsuitáknál hat évig csak grammatikát tanított. Kilépése után is rokonszenvezett volt rendtársaival. Nem is volt semmi baj vele. Ebben a békés időben a kollégium a külső és belső megerősödés képét mutatja. Az osztályok száma ötre szökött fel.

Az elemi fokozaton Krämel Kristóf írni-olvasni tanított, a három grammatikai osztályban Tkalcsics Gergely, Ganics Gergely és Rimel István tanárkodott. A szónoklattant Zdelarics Tamás adta elő, és ugyanakkor görögöt is tanított. Jelek szerint a költészettan szünetelt ebben az évben. Oly áldásosan folyt az iskola működése, hogy a városi iskolából számosan visszatértek a jezsuitákhoz. A rendtagok száma is gyarapodott: május elején tizenöten voltak. Ezek közül hatan eljártak a gimnáziumi előadásokra. A szónoklattani osztály öt hallgatójából három fiatal jezsuita volt. Szorgalmasan tanultak, és tudásukkal túltettek társaikon. Példájuk serkentőleg hatott rájuk. Többen követésükre gondoltak. Nem maradtak sokáig Nagyszombatban. 1565 januárjában már nincs itt nyomuk.

Az 1564/5. tanév öt osztállyal indult. A kezdőket Matejov János tanította írásra, olvasásra. A három grammatikai osztály élén Busaeus (Buys) Tódor, Eder Péter és Tkalcsics Gergely állt. A költészetet Ziffel Orbán adta elő. A retorika szünetelt ebben az évben. Az elemisták és a költészettan hallgatói a kollégiumba jártak, a többiek pedig a német szónok átellenben fekvő házába. Minthogy Vojvodics még 1564-ben meghalt, és új katolikus tanítót nem találtak, aki a csekély díjazásért elvállalta volna az iskolát, azért arról volt szó, hogy átadják azt a Társaságnak. Ha sikerülne ez, remélték a jezsuiták, mindenki nagyobb jóindulattal volna hozzájuk. Már most is jelentős változást tapasztalnak azon kanonokok és polgárok részéről, akik a két iskola közti ellentét miatt elfordultak tőlük. Tanulmányi szempontból is kívánatos volna ez az egyesítés. A jezsuitákhoz ismét száznál több diák járt.

Elnéptelenedés.

Az ötödik tanév (1565-6.) november elején a kollégium szokása szerint és az adott erőkhöz mérten disputával, szónoklattal és versszavalatokkal kezdődött. Jól sikerült. Most azonban már a városi iskola is megnyílt. Vele újjáéledtek a régi súrlódások. Hogy csak egyet említsünk: volt két jóbarát, földiek is voltak. Az egyik a városi iskolába járt, a másik a jezsuitákhoz. Az előbbi anélkül, hogy mesterénél kijelentkezett volna, a jezsuiták iskoláját kezdte látogatni. Eddigi tanítója megtudván ezt, elfogatta és bottal annyira elverte, hogy a fiú

mitsem törődve életével, az ablakon ugrott volna ki, ha Telegdi plébános fivére el nem kapja. A történteket nem lehetett hallatlanba venni. Minthogy a vezető tanár a plébánián szokott étkezni, azért Pérez Seidellel elment oda. Magukkal vitték a szerencsétlen fiút, hogy lássa, mit művelt vele alárendeltje. Kérték őt, gondoskodjék arról, hogy a jövőben hasonló elő ne forduljon. A ludas mester tudomást szerzett erről, és néhány nagy diákját utasította, hogy a plébániáról távozó atyáktól ragadják el a tanulót. Így is történt. Kezdődött volna újabb embertelenség, ha Pérez azon nyomban nem értesíti Telegdit. Ez a helyszínre érve, alaposan elpáholta az erőszakos fiúkat, derekasan lehordta őket, és a mestert is megfeddte.

Telegdinek annál kínosabb lehetett az eset, mert hasonló miatt neki személyesen része volt már meghurcoltatásban. Több nagyszombati polgár ugyanis 1564-ben keresetet indított ellene a gyermekekkel tanusított szigora miatt. Ügye annyira súlyosnak minősült, hogy a városi tanács a király elé terjesztette. A háttere az volt, hogy Zimmer János s a többi nagyszombati tanácsos előtt megjelent Elbl Gáspár fia, Farkas. Elblék Bécsből kerültek Nagyszombatba, és a papa tanulás végett Telegdinek ajánlotta fiát. Ezt valami kihágás miatt magához hivatta, letérdeltette, megkötözte, és szájába bort öntött. Hír szerint oly kegyetlenül kínozta a gyereket, hogy kicsordult a vére, s majdnem belehalt a büntetésbe. A Telegdi kezei közül kiszabadult tanuló a szlovák hitszónokhoz, Novák Miklóshoz (?) futott, és jelentette neki a történteket, mire ez kérdőre vonta a plébánost. E beavatkozás feldühítette Telegdit, és újból elverte a fiút. Az ügyet most a városi tanács elé vitték. Panaszt emeltek Telegdi bánásmódja és szigora ellen, melyben — vallomás szerint — másoknak is részük volt. Egy özvegyasszony fia például panaszkodott miatta Velikey György kanonoknak. — Elbl Farkas ügyének kivizsgálására a tanács három választott egyént küldött ki. Így értesülünk a nagyszombati városi levéltárban őrzött iratokból. De hogy mi igaz, és hogy a följelentés mivel végződött, nem tudjuk. Annyi azonban tény, hogy Telegdinek rém kellemetlen lehetett. Ez juthatott az eszébe most, amikor hasonló kínzás folyt le saját házában...

A két iskola közti szinte naponta megismétlődő kellemetlenségek erősen próbára tették Pérez idegeit. Karácsony táján

panaszkodott is miatta Lanoy provinciálisnak, amikor Nagyszombatban járt. A tartományfőnök elhatározta, hogy véget vet az áldatlan helyzetnek: 1566 elején modus vivendit terjesztett az érsek elé. Különböző elgondolások után a következőkben állapodtak meg: a városi iskolában írni-olvasni és grammatikát tanítanak, míg a jezsuitáknál a költészetet és szónoklattant adják elő. Ez olyan gyökeres megoldás, hogy valóban megszünteti az eddigi naponta megismétlődő súrlódások lehetőségét is. Az érdekeltek elfogadták, csak a városi iskola tanítója nem. Presztizskérdést látott abban, hogy a poétika és retorika tanításáról le kell mondania, azért felizgatta a polgárokat, hogy ne fogadják el. Nem kis kellemetlenséget okozott ezzel az érseknek és a jezsuitáknak.

Túl nagy ára volt ennek a megegyezésnek. Pérez rektor hamarosan panaszkodik is: elvesztették az ifjúságot. Később előterjesztést tett az érseknek grammatikai osztály létesítésére; csak kellemetlen huza vona után sikerült ez neki. Ennek ellenére április elején már harminc diák sem járt a jezsuitákhoz. Mintha Pérez abban keresett volna némi vígasztalást, amikor Rómába jelentette a diákság vészes megcsappanását, hogy a maradék mind felnőtt vagy legalább nagydiák. Azonban be kell vallani, sok köszönet nem volt bennük. Tudjuk ugyanis, hogy az új megállapodás a régi jezsuita szabállyal szemben könnyítést jelentett. És a diákok élni akartak vele. így az új intézkedés nem ragaszkodik a havi gyónáshoz, és hogy ezt a jezsuitáknál végezzék. A páter rektor ellenben nem volt hajlandó engedni: aki nem végzi el a havi gyónást, az nem járhat el az iskolába. így megesett, hogy egy hétig is szüneteltek az előadások. A jezsuitáknál nem szerettek gyónni a tanulók, mert mindenféle ostobaságot hallottak róluk. Másutt pedig nem vették komolyan a gyónást. Pérez egy példával támasztja alá ezt az állítását. Az egyik diák maga mondta el: meggyónt, megáldozott, de épp oly eretnek maradt, mint azelőtt volt. Elég sok eretnek járt a jezsuitákhoz. A helyzet valóban ez, állapítja meg Pérez: a felső osztályokba járó diákokon nem lehet másképp segíteni, még ha jezsuita iskoláról is van szó, mint komoly gyónással, azért ragaszkodnak a jézustársaságiak a gyónásra vonatkozó eredeti előíráshoz.

A tanterv különben ebben a szerencsétlen évben így alakult: a szónoklattant Ziffel Orbán, a költészetet Busaeus Tó-

dor adta elő. Bár Rómában magiszteri rangfokozatot nyert látszott, úgyhogy a bajszos diákoknál nem volt könnyű a helyzete. Nem féltek tőle. El is csüggedt miatta. Erre 1566 tavaszán leváltották, és áthelyezték Bécsbe, ahol szépen megállta a helyét. Nagyszombatban Tkalcsics Gergely lépett a helyébe, aki ezenkívül az idővel életbe léptetett grammatikai osztályban is tanított latin nyelvtant, és Cicero válogatott leveleit magyarázta. Pérez rektor pedig a görögöt és a hittant vállalta el.

Amikor Rómából helyeselték Lanoy megegyezését, csak azt láthatták, hogy ez valóban alkalmas az állandó súrlódás megszüntetésére. Azt azonban nem sejtették, hogy ezzel be is fellegzett a nagyszombati jezsuita iskolának. Fogalmuk sem volt arról, míly keveseket érdekel a retorika és a poétika Magyarországon. Bizonyára azt sem álmodták, hogy a versengés kiesésével mennyire aláhanyatlik majd a tanítás színvonala. Olyan gyönge lábon állt az oktatás a városi iskolában, hogy nem adta meg a kellő alapot és előkészületet a költészeti és szónoklati osztályhoz. Minthogy pedig a jezsuiták tartani akarták a színvonalat, azért felvételi vizsgát vezettek be. Ezen alig állta meg valaki a helyét. Azt is remélték, ha a káptalan és a polgárok látják a városi iskola gyenge eredményét, a Társaságra bízzák majd az egész tanítást. Ez volt kimondott célja az első magyar rektornak, Hernáth Péternek is.

Az ő idejében így festett az utolsó (1566-7) tanév: Dominácsek Zsigmond tanította a szónoklattant, Szántó István pedig a mondattani osztályt kevéske irodalommal. Az előbbi azonban 1567 február 10. körül Bécsbe távozott Eder Péterrel, aki eddig a latin nyelv elemeit és még egyebet adott elő a papnevelőben. Ketten távoztak Bécsbe, és kettőt hozott magával Maggio provinciális Nagyszombatba április 2-án. Valószínűleg velük szándékozott betölteni a két megüresedett helyet. Egyikük, Poldt, minden bizonnyal Eder helyét foglalta el a papnevelőben. Forsler bécsi rektor 1567 április 2-án azt jelentette ugyan Rómába, hogy a jezsuiták nem tanítanak többé a papnevelőben, ez azonban csak papiroson volt így, mert a kispapokat nem engedték a nyilvános iskolába, tehát otthon kellett őket továbbra is tanítani. Meg aztán Matejov sem maradhatott egyedül a szemináriumban, neki is társ kellett. Bár Poldt fiatal volt

még, mintegy tizenkilenc éves, elöljárói nagy reményeket fűztek hozzá. Egy évvel korábban hivatalosan kiváló fiatalembernek jellemezték, nagy értelemmel és hű emlékezőtehetséggel megáldva. Komoly, érett a viselkedése, összeszedett, őszinte, hallgatag, de nem elég szorgalmas, s könnyen elhagyja az imákat. Ebben tehát támogatásra szorul. Jó előhaladást tett a bölcseletben. Sok mindenre lehet majd használni.

Húsvéttól nagy változás állt be a tanításban. Most már a városi iskolát is átengedték a jezsuitáknak, akik ezentúl nemcsak a nagyokat, hanem az egész ifjúságot tanítják három grammatikai, nyelvtani osztályban. A legfelsőbben, a mondattaniban kevés irodalmat is adtak elő. A legalsóbban írásra, olvasásra, bizonyára kevés számtanra és a latin nyelv alapfogalmaira oktatták a gyermekeket. Alighanem Pálfi Dávidra bízták őket. A középfokúban Bornemissza János taníthatott. Amikor pedig június folyamán kilépett a Jézustársaságból, helyébe Poldt kerülhetett, aki addigra felszabadult a papnevelőben.

És a legfelsőbben? Húsvétig Szántó állt az élén. Sőt utána is körülbelül május 18-ig. És azután? Nem olyan egyszerű a felelet. A korabeli följegyzésekből kettő világos: 1. a borzalmas tűzvész után helyszűke miatt csak három, mégpedig három grammatikai osztálya volt az iskolának; 2. e három osztály tanárai nem fölszentelt papok. Az 1567 augusztus 18-ról kelt kimutatás szerint a három tanár a következő: Budisics Balázs, Poldt Mihály és Pálfi Dávid. Nagyon valószínű, hogy Budisics volt a legfelsőbb nyelvtani osztály tanára. És Szántó? Múlt karácsony óta fölszentelt pap, és Budisics megérkezéséig (május 18. után) tanította ezt az osztályt. Miért váltották le? Az elhunyt Hernáth Péter helyett ő prédikált talán a székesegyházban? A beszámoló hallgat erről. Talán azért nem említi, mert Szántó nem tudta elhomályosítani Hernáthot, akinek áldásos működését nem győzi magasztalni? Annyi bizonyos, hogy Szántó nem lustálkodott. Túl impulzív volt ahhoz! Vagy írói vénája nem hagyott neki nyugtot?

Ebben az utolsó esztendőben húsvétig gyakran és nagy sikerrel szerepeltek a jezsuita diákok és a kispapok szónoklatokkal és versekkel a nyilvánosság előtt a székesegyházban.

Nem kis mértékben zavarta a tanítást az a körülmény, hogy a diákoknak helyi szokás szerint csoportonkint felváltva részt kellett venniök a káptalani istentiszteleten. Ennek ellenére, a kortárs óvatos szavaival élve, nem töltötték haszontalanul az időt az iskolában.

A nagyszombati jezsuiták a bécsieket követve, a grammatikai osztályokban Joannes Despauterius (van Pauteren 1460-1520) közkedveltségnek örvendő latin nyelvtanát használták kézikönyvnek. Nem voltak egészen megelégedve vele. Szántó sem. Írt is egy rövid latin nyelvtant. Maggio provinciális úgy vélte, hogy szükség volna rá Despauterius helyett, különösen a második grammatikai osztályban, a legfelsőbb nyelvtani osztályban azonban csak kiegészítené. Hogy Szántó e műve megjelent-e valaha nyomtatásban, nem bizonyos. Ugyanez áll egy másikról is, melyben a levélírás módjára oktatta bécsi diákjait. Lehet, hogy már Nagyszombatban kísérletezett vele. Ghuse 1561-ben Cicerónak Rhetorica ad Herennium c. műve nyomán tanította a szónoklattant. Ezzel kapcsolatban olvastatta Ciceró szónoklatait. Bizonyára példáját követték rendtársai is. A nyelvtani osztályok után következett egy további év az un. studia humaniora, litterae humaniores-nak vagy poeticanak, költészeti osztálynak is nevezték. Erről annyit tudunk, hogy a nagyszombati jezsuiták Cicerónak *Epistolae familiares* c. művét is olvastatták. Hogy milyen költői művek kerültek sorra, erre nem találtunk adatot. Egy odavetett megjegyzésből arra következtethetünk, hogy a szónoklattan hallgatóinak történelmet is adtak elő.

A világi tanulókon kívül egy időben a káptalani növendékek (a kispapok) és a tanuló jezsuiták is jártak a jézustársasági iskolába.

3. A NAGYSZOMBATI PAPNEVELŐ.

Fontossága.

A trienti zsinat előtt, azok az ifjak, akik papi pályára készültek, tanulmányaikat káptalani vagy monostori iskolában, esetleg egyetemen végezték a maguk vagy egyházi pártfogóik költségén. Voltak ilyen irányú alapitványok is. Ezeket

a fiatalokat nem kötelezték arra, hogy külön e célra létesített és főpapi felügyelet alatt álló intézetben lakjanak. (Akadt azonban ilyen eset is, mint például 1558 óta Nagyszombatban). Tanulmányaik elvégeztével az ifjak jelentkeztek valamelyik püspöknél. A kiállott vizsga után, bevezették őket az egyházi szertartásokba, a papi teendők ismeretébe és aztán fölszentelték őket.

A trienti zsinat, jól ismervén e kiképzés nagy hiányosságát, a huszonharmadik ülésen fontos határozatot hozott. Elrendelte, hogy minden érsek és püspök székhelyén kollégiumot alapítson, ahol a papi pályára készülő ifjak közös tanításban, nevelésben és igyenes ellátásban részesüljenek. Csak olyan vehető fel, aki legalább tizenkettedik évét betöltötte, törvényes házasságból származik, írni-olvasni tud, és alkalmasnak látszik papi pályára. Elsősorban szegény szülők gyermekei jöttek tekintetbe. Bevonuláskor azonnal felkapták az un. hajkoronát (tonzurát). Mindig egyházi ruhában jártak.

IV. Pius pápa 1565-ben bécsi nunciusa, Delfino útján felhívta Oláh Miklóst ilyen papnevelő létesítésére. Az érseket nem kellett erre biztatni: amióta az esztergomi székbe került, nagy súlyt helyezett a papképzésre. Már 1558-ban saját jószántából papnevelőt alapított. Növendékei ígéretet tettek arra, hogy egyházi pályára lépnek. Számukat egyelőre huszonnégyben állapította meg. A káptalan válogatta ki a tizenhat — huszonöt éves magyar, német és szláv ajkú ifjak közül. Lakáson és élelmen kívül fekete posztóruhában, tankönyvben és írószerekben részesültek. Három évig látogatták az iskolát. Ez alatt csak a kormányzó engedélyével távozhattak. Az intézet anyagi ügyeit egy sáfár intézte. Ezért tíz-tizenkét forintot, élelmezést és egy rend ruhát kapott évente. Hetenkint elszámolással tartozott a felügyelő kanonoknak. Oláh az iskolával együtt a papnevelőt is a jezsuitákra szerette volna bízni. Ők azonban különböző nehézségeket támasztottak ellene. Így a világi papság kezén maradt. Ugyanis semmi nyoma az un. katalógusokban (rendi névtárak az egyes személyek munkabeosztásával) annak, hogy valamely jezsuita akár a kispapok, akár pedig az intézet vezetésével lett volna megbízva. Ez az intézet, úgy látszik, csak rövid életű volt.

Oláh most, hogy a pápai fölszólítást megkapta, sietett annak eleget tenni. Az épület nem okozott nehézséget, megvolt az eddigi szeminárium háza, a plébánia és a városi iskola között. Megnyitása azonban közbejött akadályok miatt halasztást szenvedett. V. Pius erre 1566 február 11-ről kelt brévével újból felhívta figyelmét kötelességére és ígéretére. Alig kapta meg az érsek a római iratot, már az alapítandó intézet elvállalásáról tárgyalást kezdett Lanoy provinciálissal és Pérez rektorral. Minthogy anyagi helyzete tisztázatlan volt, azért kitérő választ adott a páter provinciális. Az április 23-ra meghirdetett egyházmegyei zsinaton az érsek ezt is biztosítani akarta. Azt szerette volna, ha az intézmény érdekében Lanoy is résztvenne a zsinaton. Minthogy azonban egyrészt elég későn kapta a meghívót, másrészt római felhatalmazás híján érdemlegesen úgy sem tárgylhatott, azért kimentette magát.

Ezen az egyházmegyei összejövetelen valóban biztosították az intézet anyagi föltételeit. A trienti zsinat nyújtotta lehetőség alapján megadóztatták az egyházi javadalmasokat. Megállapított kulcs szerint az esztergomi káptalan összes javadalmasai együttvéve évenkint 250 forintot fizetnek. Ugyanennyit ajánlott meg Oláh is. Határozatba ment, hogy az érsek legalább száz, a káptalani méltóságok hat, az egyszerű kanonokok három forintot hagyományozzanak végrendeletileg a szemináriumra.

A nevelőintézet anyagi megalapozása után Lanoy kezéből kihullott a fegyver. Péreznek azonban 1566 március 9-én fölhívták a figyelmét arra, hogy egyházmegyei szemináriumot, aminőt a trienti zsinat ír elő, a második általános rendi gyűlés határozata folytán csak kivételesen vállalhat el a Jézustársaság. Ennek megítélésében és elfogadásában kizárólag a páter generális illetékes. A páter provinciális megkérdezte tehát, mit feleljen Oláh sürgetésére. A maga részéről úgy látja, hogy a jelen esetben kivételt lehetne tenni, hiszen olyan kicsi ez az intézet: mindössze tíz-tizenöt fiatalemberről van szó, és oly alacsonyak az igények. Latin nyelvtan, egyházi ének és időszámítás, a Szentírás és az egyházatyák magyarázata, egyházi szónoklattan, a szentségek és különösen a penitenciatartás kiszolgáltatásának módja, az istentiszteleti előírások és szertartások — mindez igazán nem sok. Két tanár untig elég volna.

Az épület maga egészen közel fekszik a kollégiumhoz. Anyagi gondját egyelőre Telegdi kanonok-plébános viseli, míg az érsek másként nem intézkedik, attól függően, hogy a jezsuiták elvállalják-e az intézetet.

Péreznek ugyan felhívták a figyelmét a második általános gyűlés tilalmazó határozatára, de úgy látszik, nem ismerte pontosan a szövegét, azért Lanoy provinciális megküldte azt neki. Azonban ő maga sem látott egészen tisztán. Mit jelent az, hogy biztosítani kell a Társaság számára a szabad kormányzást? Az anyagi ügyek kezelésére is vonatkozik ez? Vagy inkább olyan törvényekre, melyek nem állnak összhangban a jézustársasági alkotmánnyal, és olyan intézkedésre, hogy tanításban és a szeminárium vezetésében mástól függjenek a jezsuiták? Erre kért feleletetet a páter generálistól 1566 június 6-án. A válasz világos volt: az anyagiakat semmiképp sem vállalhatják el, amúgy pedig az intézet elfogadásának föltételei: az alkotmány tiszteletben tartása és a függetlenség tanításban és nevelésben.

Az érsek és a káptalan sürgette a jezsuitákat, hogy az egész intézetet vegyék át. Rómában azonban fáztak ettől. Más megoldást ajánlottak. A Collegium Germanicum két volt növendékét, az olmützi Paul Forstert és a bajor Konrad Transsert küldik. Forster a nyelvekben és a filozófiában járatos, Rómában megszerezte a magiszteri rangfokozatot. Egy évi theologia scholastica-t is hallgatott. Transser szintén elvégezte a filozófiai kurzust. A vizsgákon jól megállta a helyét. Gyors elutazása miatt azonban nem lehetett magiszterré avatni. Mindkettő derék és tudós fiatalember, a közjót akarja szolgálni. A két jezsuita helyett ők taníthatnának a nagyszombati szemináriumban. Ha azonban az esztergomi érsek nem alkalmazná, ajánlják őket Prusinowsky olmützi püspöknek, aki talán örömmel fogadja őket szemináriumába.

Nagyszombatban a jezsuitákhoz ragaszkodtak. Nem is titkolták ennek okát: olyan tanárok és nevelők kellenek a szemináriumba, aminőket csak a Jézustársaság szolgáltathat; aztán meg sokkal olcsóbban jönnek ki a jezsuitákkal, mint ha másokat alkalmaznának. Az anyagiak gondozását a páter provinciális hivatkozva a többször említett döntvényre, a leghatározottabban elutasította. A szellemi irányítást és tanítást azonban a kollégium hátránya és mások megbotránkoztatása nél-

kül nem háríthatta el. Minthogy Rómából nem volt engedélye, csak föltételesen és átmenetileg engedte át az érseknek Matejov Jánost és Eder Pétert. Ez osztrák és jó szónok, az meg fölvidéki szlovák és fölszentelt pap. Amikor 1566 szeptember 2-án Pérez rektor jelentést tett erről Rómába, kiemelte, hogy a megnyílt szeminárium nagyban hozzájárul majd a kollégium helyzetének megszilárdításához. Az érsek ugyanis rendkívül lelkesedik a papnevelőért. Ugyanakkor azt is tudja, hogy ez a kollégium nélkül nem állhat fenn. Oláhnak tehát a kollégiumot is támogatnia kell, amint erre homályosan célzott is. Csak vége volna már ennek a borzalmas háborúnak! — sóhajtott fel a rektor. Ha Esztergomot visszafoglalják, oda helyezi át az érsek a kollégiumot és a szemináriumot kibővítve több növendék befogadására. Remélhetőleg ott könnyebb lesz anyagilag, és bővebb lelki aratásra is lehet számítani.

Lanoy törekedett a páter generálist az intézet elfogadására hangolni. Elismeri, hogy teljesen helyénvaló a második általános gyűlés határozata, mert ilyen püspöki szeminárium valóban elvonja az embereket a kollégiumoktól, és így gyöngíti azokat. Nagyon is illik ez az Osztrák Rendtartományra, melynek olyan kevés embere van. Ennek ellenére Bécsben meg Prágában konviktust vállalt, ami nem kevesebb embert igényel, mint a szeminárium, ugyanakkor ennek magasabb rendű célkitűzése van: papokat nevel az Egyháznak. A nagy különbség a kettő között mégis az, hogy a konviktusok vezetésében a Társaság saját alkotmánya szerint járhat el. Nagyszombatban pedig éppen ezt nem biztosítják. A szeminárium, Maggio, az új provinciális szerint, è il cor suo — a szeminárium Oláh szíve-lelke, azért hajlandónak mutatkozik a jezsuitáknak alkotmányuk szerint teljes szabadkezet engedni. Hajlandó ugyan, de mégsem teheti, mert ebben a szeminárium élére kinevezett két kanonoktól: Telegdi és Novák Miklóstól függ. Különösen az előbbi nagyon ellenzi a jezsuiták szabadságát.

Az intézet életéből.

A tíz szépreményű ifjúval megnyílt intézet életéből szinte semmit sem tudunk. 1598/9-ből azonban ránk maradt a számadási könyv, amely sok érdekességet tartalmaz, és lényegében aligha tér el a jezsuita korszaktól. A kimutatásból meg-

tudjuk, hogy az intézet teljesen ingyen látta el növendékeit, és seminaristae néven különböztették meg azoktól, akik ellátásukért fizettek. Ezek convictores néven szerepeltek. Kettőt említenek, mindkettőért együtt hetvenkét forintot fizettek be az intézet pénztárába. A növendékek asztala egyszerű volt. Marhahús járta rendesen, szárnyas csak kivételesen került az asztalra. A számadásokban csak hat kappan (darabja tizennyolc dénár) és öt lúd (darabja huszonnyolc dénár) fordul elő. Ezt is csak azért kapták, mert akkoriban Nagyszombatban nem árusítottak marhahúst. Sertést csak kettőt hizlaltak. Lencse, borsó és árpakása szerepeltek leggyakrabban az étlapon. Tészta igen ritkán akadt. Bor nélkül régi időben nem lehetett étkezést elképzelni. A növendékek délben és este egy-egy meszelyt kaptak naponta, ünnepeken egy iccét. Nagyobb ebéd csak egyszer volt az évben Nagyboldogasszonykor. Erre egy font cukrot (negyvenöt), egy font borsot, egy lat sáfrányt (ötven), két lat gyömbért (tíz dénárért) vásároltak. — A növendékek ruházatáról is az intézet gondoskodott. Köpenyt, felső öltönyt, nadrágot, cipőt, inget kaptak. A posztót a nagyszombati vásárokon vették, rendesen morva gyártmányt. Ára különböző volt. A finomabbnak rőfje egy forint negyven, a durvábbé csak negyvenegy-ötven dénárba került. Télen vidrabőrrel díszített bárányborkucsmát, nyáron meg posztókalapot viseltek. — A növendékekhez az intézet költségén évente nyolcszor borbély járt, és megmosta a fejüket; minden alkalommal személyenként négy dénárt, egy tanár után hat dénárt kapott.

VII. FÖLDI JAVAK.

1. Alapitvány.

Újabb adományok.

A nagyszombati jezsuiták semmi fizetést, díjazást vagy ajándékot nem fogadhattak el az iskolában és a papnevelőben kifejtett működésükért. Ugyanez áll a misézésre, prédikálásra és egyéb papi működésről. Igaz, templomuk nem volt, de a kis kápolnájukban gyűjtést nem rendezhettek, perselyt nem helyezhettek el. Szent Ignác intézkedése szerint ugyanis olyan rendház, amely csak lelkipásztori működést fejt ki, önként adott alamizsnából éljen, semmi biztos bevétellel nem bírhat. Az olyan rendháznak azonban, amelyik tanítással, neveléssel foglalkozik, legyen biztos és elégséges alapítványa. Ez az utóbbi vonatkozik a nagyszombati kollégiumra. Alapítványa a széplaki apátság és a bényi prépostság.

Kedvezőbb körülmények közt nemcsak a rendtagok eltartására és az épület karbantartására, hanem talán még a kollégium teljes kibontakozására is futotta volna ebből az alapítványból. Azonban áldatlanok voltak a körülmények, és ólomsúllyal nehezedtek akkoriban az idők szinte mindenkire. A bényi prépostságnak, minthogy hódoltsági területre esett, szinte semmi hasznát sem látta a kollégium. Azért Vitoria sürgetésére Ferdinánd 1562-ben a mislyei prépostságot adományozta a nagyszombati jezsuitáknak. Láttuk, hogy Oláh már 1560-ban komolyan foglalkozott azzal a tervvel, hogy a széplaki apátság mellé megszerzi a nagyszombati kollégiumnak az állítólag ezer tallérnál többet jövedelmező mislyei prépostságot. Csere útján akarta azt elérni, de birtokosa szóba se állt vele. Vitoria nem engedte, hogy feledésbe merüljön a terv, és 1561-ben Ferdinánd és az érsek újra foglalkozott a csere gondolatával. Végre 1562 február 26-án a király felszólította az érseket, hogy bonyolítsa

le az elgondolást, mert ezt kívánja a szerencsésen megkezdett nagyszombati kollégium befejezése és megerősítése. Különösen azért gondolt a mislyei prépostságra, mert — amint hallja — ez nem jár lelkipásztori kötelezettséggel. Külön leiratban meghagyta az akkori prépostnak, Szerdahelyi Mátyásnak, hogy haladéktalanul keresse föl Oláh érseket, mihelyt ennek utasítását megkapja. Az érsek pedig adja akkor tudtára a király akaratát. Ajánljon föl neki cserébe egy olyan üresedésben levő javadalmat, amely egyenértékű a mislyeivel. Ha szabadkozna a prépost, mondja meg neki, hogy a király az Egyház és az egész ország javára így döntött, és hogy ezt az akaratát semmiképp sem hajlandó megmásítani. Májusban valóban megjelent a prépost az érseknél, aki — úgy látszik — ismerte mind a királyt, mind pedig az érseket: hogy nem dől össze a világ, ha « eltökélt akaratukat » nem követi. A király erre ezt a kiutat választotta: a mislyei prépostságot már most, 1562 július 15-én a nagyszombati kollégiumnak adományozza; hasznát azonban csak a mostani prépost halála után láthatja.

Vitoria nem kívánta a prépost mielőbbi halálát, — csak éltesse az Isten jó egészségben, — de addig nem várhat az építkezéssel. A kollégium sose látta hasznát ennek az adományozásnak, már csak azért sem, mert Miksa király nem hagyta jóvá. Ezt akkor még nem sejtette Vitoria. Minthogy azonban a megüresedésig égetően szükség volt pénzre, azért újra fölvetette a turóci prépostság gondolatát. Nem az egésznek adományozásáról folyt a tárgyalás, hanem a prépostság tulajdonát képező Sellye község jövedelmének négyszáz magyar forintnyi megterheléséről a nagyszombati kollégium javára. Ferdinánd alá is írta az 1562 szept. 18-ról kelt adománylevelet. Visszavonhatatlanul, örök időkre szól. Éppen azért az egyházfők, akikhez a megerősítés és az invesztitúra tartozik, esküt kötelesek kivenni a mindenkori prépposttól, hogy ezt a kötelezettséget teljesíteni fogja. A királyi kancellár, az alkancellár, titkárok pedig az új prépostnak kiállítandó adománylevélbe belefoglalni tartoznak ezt az évi járadékot. A jövőben semmiféle adományozás, intézkedés nem másíthatja meg ezt a királyi rendelkezést. Azonban még az ilyen ünnepélyes és határozott legfelsőbb akaratra sem lehet mindig építeni: már 1563 dec. 13-án Ferdinánd Verancsics Antal egri püspöknek adományozza a turóci prépostságot anélkül, hagy az adomány-

levélben egy szóval is megemlítené a nagyszombati kollégiumnak biztosított 400 forint évjáradékot.

A dolog hátterében egy szerződés húzódik meg Ferdinánd és Verancsics közt. A püspök bizonytalan időre kötelezi magát az egri püspöki vár és javadalom átadására, ennek fejében a király kárpótolja őt a túróci prépostsággal és évjáradékkal készpénzben. Bizonyára Vitoria sürgetésére, Ferdinánd mégis kikötötte a nagyszombati kollégiumnak évente folyósítandó négyszáz forintot. Verancsics azonban kijelentette: soha a jezsuitáknak adófizetője nem lesz. A mindenható Istenre és az uralkodó hozzátartozóinak testi épségére kéri a királyt, ne sújtsa őt e teherrel. Inkább kíván meghalni, semhogy ilyen méltánytalanságnak legyen alávetve. Lanoy tartományfőnöknek megmagyarázta Oláh érsek, hogy bele kell törődni a helyzetbe: nagyon gyűlöletesek Magyarországon az ilyen évjáradékok. Könnyebb valamely birtok egy részét lehasítani, mint járadékkal megterhelni. Akármennyire is iparkodott Lanoy Miksa királytól kártalanítást biztosítani a nagyszombati kollégiumnak, nem sikerült. Fölmerült az a gondolat is, hogy a Verancsics püspöktől bírt tapolcai apátságot kapják a nagyszombati jezsuiták, de ebből sem lett semmi. Az évi négyszáz forint járadékból a kollégium soha egy fillért nem látott.

Pedig nagyon kellett a pénz az építkezéshez. Szerencse, hogy Ferdinánd biztosabb jövedelmi forrást is nyitott meg: 1562 június 24-én kelt adománylevéllel a zalavári apátságot évi háromszáz forinttal terhelte meg mindaddig, míg a nagyszombati kollégium egészen el nem készül. Az alkalmat hozzá Nádasdy Tamás nádor halála szolgáltatta. Ez ugyanis királyi hozzájárulás nélkül Mezőlaky Ferenc világi embernek adományozta a zalavári apátságot. Amikor 1557-ben Oláh érsek fölszólítására neki is igazolnia kellett magát Nagyszombatban az ezzel megbízott bíróság előtt, pártfogóiban, különösen Nádasdyban bízva, nem jelent meg. A király erre Kamánczay Gergelyt nevezte ki zalavári apátnak. Mezőlaky látván, hogy Ferdinánd és az érsek akarata ellenére sokáig nem bírhatja háborítatlanul az apátságot, hajlandóságot mutatott a papság fölvételére. Így érte el azt, hogy 1560 július 6-án Ferdinánd őt ismerte el zalavári apátnak. Két évvel később azonban röviddel Nádasdy Tamás halála után az uralkodó elejtette Mezőlakyt és

1562 júniusában Kamánczay Gergelyt nevezte ki újból zalavári apátnak, és ekkor terhelte meg az apátságot háromszáz forint évjáradékkal. Mezőlakyért azonban Zily Albert kapornaki apát és Sithkey Mihály türjei prépost járt közben a királynál. Föltárták előtte a Mezőlaky és Kamánczay között létrejött szerződést: Kamánczay meghagyja Mezőlakyt a prépostság birtokában, ha egyszerre 600, azonkívül évente 200 forintot és két akó (duo vasa) bort fizet neki haláláig. Felháborodva e szentségáruló (simóniás) szerződésen, Ferdinánd semmisnek nyilvánította Kamánczaynak apáttá történt kinevezését. Ezzel hatályát vesztette a nagyszombati kollégium számára kiállított adománylevél. A király erre 1562 szeptemberében Mezőlakyt másodszor is megtette zalavári apátnak és kötelezte őt arra, hogy azt a 200 forintot, amit szentségárulóan évente Kamánczaynak fizetett volna, a nagyszombati kollégiumnak adja, míg az egészen el nem készül. A két akó bort pedig 12 forinton váltsa meg. Ez a járadék a következő apátokat is terheli. Mezőlaky 1565-ig teljesitette kötelezettségét. Utána megtagadta, mert befejeződött az építkezés.

Oláh támogatása.

Oláh érsek eléggé meggyőződhetett arról, hogy az általa alapított kollégium mekkora pénzhiányban szenved, azonban nagyobb adományra nem volt kapható. Azzal biztatta Vitoriát, hogy majd..., csak bízzanak benne... Amikor 1562 szeptember 14-én végrendelkezett, valóban nem feledkezett meg a kollégiumról. Először is megemlíti, hogy addig milyen pénzadományokban részesítette: a házvételre 200 forintot adott a káptalan pénztárából, 400-at pedig a sajátjából. Több adományról hallgat, bizonyára csekélységük miatt nem tartotta méltóknak egy alapító érsekhez. Fekvőségeiről szólva, a lancséri váruradalmat rokonaira hagyja. Ezek kihalta után el kell azt adni. Az eladási ár egyharmada a nagyszombati kollégiumé lesz úgy, hogy az ott tanuló diákok javára fordítsák. Bécsi palotáját, melyet saját pénzén szerzett, akárcsak a lancséri váruradalmat, szintén rokonai kapják. Ha azonban kihalnának, az eladási ár egyharmada a nagyszombati kollégiumé lesz, külföldre nem vihető, hanem a kollégium szükségleteire kell fordítani. A pénzt illetőleg, 20.400 magyar forint fölött

rendelkezhetik az érsek. Ebből 2.000-et a nagyszombati jezsuita kollégium építkezésére és javítására hagy. Ez a 2.000 forint azonban nem olyan biztos, mert 1.400 forintot a turóci préposton kell behajtani, mellyel Oláhnak tartozik. — Nem kell külön megemlítenünk, hogy a végrendeletből semmi sem jutott a jezsuitáknak, mert amikor 1568-ban meghalt az érsek, a nagyszombati kollégium már feloszlott.

A néhány éven át élvezett zalavári járadéktól eltekintve, a nagyszombati kollégium a széplaki apátságra volt utalva. Ez a kortársak megállapítása szerint ezernél több tallért jövedelmezhetett volna, minthogy azonban Nagyszombattól messze esett, nehezen, sőt csak életveszéllyel közelíthették meg, azért kénytelen volt a kollégium azt világi tiszttartóra bízni, akit alig tudott valamelyest ellenőrizni. Sajnos az összes megbízottak: Görög Mátyás, Dudics Zsigmond és Berkovics Márk hűtlenül kezelték az apátsági birtokot, és súlyosan megkárosították a jezsuitákat és a jobbágyokat. Megrázó bizonyítéka ennek az apátsági jobbágyok következő levele.

2. A SZÉPLAKI JOBBÁGYOK.

« Könnyezve kiáltanak Istenhez... »

Két izdobai férfi: Jobbágy Szaniszló és Kovács Gergely hozta Vitoriának az 1562 december 20-án kelt levelet. Elöljáróban elmondják, hogy már a múlt nyáron kértek segítséget Vitoriától. Akkor is beszámoltak a helyzetről, és nem értik, miért nem történt intézkedés, ami nem csekély kárt és veszélyt jelentett nekik. A kapott utasításnak megfelelően már régen két jobbágytársukat szándékoztak jelentéstétellel megbízni, de a gyakran mindent elözönlő könnyű fegyverzetű (magyar) és német katonaság miatt le kellett mondaniok tervükről; — amiatt a katonaság miatt, mely már-már a tönk szélére juttatta őket. A mostani követküldéssel is fel akartak hagyni, mert a tiszttartónak írt levélből úgy értesültek, hogy minden panaszukkal várjanak addig az időig, amíg Vitoria oda nem érkezik. Azonban olyan súlyos dolgok adódtak, hogy mind a saját, mind pedig az apátság java követeli, hogy két szavahihető emberüket jelentéstételre küldjék.

Az első ok, hogy a kockázatos utat vállalni kellett: saját biztonságuk. Védelmet kérnek, nehogy gazdátlan juhok módjára mindenféle katonák irgalmatlanúl kifosszák őket. A tiszttartó ugyanis egyáltalán nem gondol velük. A másik ok az apátság súlyos károsodása. Javai napról napra kisebbednek. Szinte minden szomszéd nemes, de Kassa városa is kényekedvére foglal belőlük. A lebenyei birtoknak már nincs szántója. Erdeiket letarolják. A tiszttartó egyáltalán nem törődik az ilyesmivel. Emberemlékezet óta az apátság javai soha ilyen elhanyagolt állapotban nem voltak, mint most. Erről idejében értesítik Vitoriát, nehogy esetleg később őket is felelősségre vonják miatta. És amint a múlt nyáron, úgy most is újra esdve kérik a mindenható Úristenre, hogy személyesen vagy külön megbízottja révén gondoskodjék róluk nagylelkűen, nehogy a katonák teljes prédái legyenek.

Erre áttérnek azokra a kellemetlenségekre és károsodásokra, melyeket a tiszttartó részéről el kell szenvedniök. Ezek akkorák, — mondják — hogy ha idejében nem orvosolják azokat, tavasszal sok jobbágy másfelé költözik, amint néhányan már megszöktek. A legborzalmasabban a borkimérés nehezedik rájuk. A tiszttartó ugyanis a jobbágyokkal méreti ki a bort, és soronkívül gyakran hitvány, sőt büzös bort sóz rájuk, melyet sem ők, sem pedig az átutazók nem ihatnak meg. Erőszakkal osztja ki közöttük a bort és a mérőedényeket. Árát pedig szörnyű módon csikarja ki belőlük. Azt a bort, melynek pintje másutt egy dénár, ő háromért kényszeríti rájuk. Sok jobbágy már annyira ki van fosztva mindenéből, hogy állatai sincsenek. A zsarolásnak kemény börtönnel ad nyomatékot, úgyhogy néhányan különböző betegségbe estek. Ezenkívül elhajtatja a jobbágyok lovait és teheneit. Addig tartja azokat őrizetben, míg a követelést az utolsó fillérig ki nem csikarja gazdájukból. Olcsó pénzen kénytelenek eladni lovaikat vagy teheneiket, hogy fizethessenek. Könnyezve kiáltanak Istenhez, hogy törvénytelen zsarolásukkal annyira sújtják őket. A garbóci bíró azt állítja, hogy az idei tizedszedéskor a tiszttartó szolgáival és vendégeivel, akiket ilyenkor magával visz, 6 forint és 35 dénár értékű bort fogyasztott, a harapnivalóról nem is szólva. A bírónak ezzel kapcsolatban 12 forint költsége volt, jóllehet egy vagy másfél nap alatt játszva el lehetne intézni a tizedet. Éppen így kesereg a többi bíró. A tiszttartó mulat ilyenkor, azért zené-

szeket visz magával. A garbóci birtokról két jobbágy megszökött, mert az egyikből 40 forintot akart kisajtolni, nyolcat sikerült is. A másikat pedig mindenéből kifosztotta, amire meglépett az. Visszamaradt azonban a szökevény két öccse. Ezeket törvénytelenül megfosztotta szőlőjüktől. Azonkívül mintegy 5 forintot hajtott be rajtuk. A lebenyi Győző Ágoston vallja, hogy két szőlőt vett el tőle a tiszttartó. Jóllehet Seidel rektor megparancsolta visszaadásukat, mégsem lett belőle semmi. A lebenyiek azért panaszkodnak, hogy a tiszttartó régi szokás ellenére szőlőhegyeiket elvette, és arra kényszeríti őket, hogy kassai földeket műveljenek meg. Azt a vetést pedig, mely aratáskor szépen fizethetett, ezidén a kassaiak gyűjtötték be étlen-szomjan. « Igen savanyú bort hordtunk be », olvassuk. Erről panaszkodnak minden uradalomban. A padári puszta (terram Padar), ahonnan az élelmet kapták a jobágyok, a tiszttartó hanyagsága folytán veszendőbe ment, pedig a régi apátok mindig megvédték. Az izdobaiak azért keseregnek, hogy a tiszttartó ezidén részint a saját, részint barátai lovaival egy rétjüket tönkretette, ami 40 forint károsodást jelent nekik. A beszteriektől 6 forintot csikart ki. Ezeket és hasonló igazságtalanságokat követett el a tiszttartó. A többi birtokon is sok a panasz, de ezeket Vitoriának megérkezésekor személyesen fogják elmondani.

A halászat miatt is nagy a keserűség: minden törvény ellenére állandóan halat követel a jobbágyokon. Olykor pénzen kénytelenek azt beszerezni, hogy kielégítsék a tiszttartó igényeit. Emiatt egyes jobbágyok máshová akarnak költözni.

A mondottaknak megfelelő az igazságszolgáltatás is, melyet az apátság területén a tiszttartó intéz. Ha egy jobbágynak valami követelése van nemesemberrel szemben, majdnem mindig ennek ad igazat, különösen ha megkeni. Jobbágy hiába könyörög neki, — nem hallgatja meg.

Amint a múlt nyáron, úgy most is a jobbágyok arra kérik Vitoriát, hogy minél előbb keresse föl őket. Ha személyesen nem teheti, küldjön valakit maga helyett, aki sürgősen segít rajtuk, nehogy mások prédái legyenek. A tiszttartó pedig ne követeljen rajtuk többet, mint amennyi régóta jár neki. Ami az apátsági javakat illeti, ha idejében utána nem néznek, nagy részben elvesznek.

A jobbágyok jajja nem tévesztette el hatását Péreznél és Vitoriánál. Föltétlen Kassára kell utaznia valakinek, hogy onnan ellenőrizze a széplaki apátságot. Ilyen értelemben írtak az általános rendfőnöknek. Vitoria mellékelte a jobbágyok levelének másolatát is. Megdöbbenve olvasta azt. Nem késett a válasszal (1563 január 30). Csak helyeselhette, hogy valaki Kassára utazzék, s véget vessen a széplaki áldatlan állapotnak. Vitoria azonban ne menjen személyesen. — Bizonyára azért nem, mert ez az út hosszabb időre megakadályozhatja fontos kötelességeinek teljesítésében. — Teljesen igaz, hogy Dudics Zsigmond tiszttartót, aki ilyen embertelenül bánik a jobbágyokkal, meneszteni kell. Azonban mindennek megvan a módja. Minél simább legyen ez. Így például egy jezsuita segítőtestvért lehetne az apátsági birtokok vezetésével megbízni, és ezen a címen Dudicsnak felmondani, de utána ismét egy világi tiszttartót kellene fölfogadni. Pérez ne küldje el Dudics Endre püspöknek a tervezett levelet, nehogy megakadályozza fivérének elbocsátását. Seidel volt rektort is felszólítja az általános rendfőnök: ha tud valamit a széplaki apátsággal kapcsolatban, melynek jobbágyai annyira panaszkodnak a tisztartóra, — közölje azt Vitoriával, hogy intézkedhessék, míg Nadal rendi biztos Nagyszombatba nem érkezik.

Vitoria ismételt sürgetésére az általános rendfőnök végre megengedte, hogy személyesen felülvizsgálhassa a széplaki apátság birtokait, ha távolléte nem akadályozza egyéb kötelességének teljesítésében. Az út azonban halasztást szenvedett, míg Nadal 1563 március 18-án Bécsbe nem érkezett. Azzal a szándékkal kelt útra Kassa felé, hogy gyorsan elintézi az ügyeket, és iparkodik minél előbb visszatérni, úgyhogy közben írásos jelentést nem is küld. Azonban alighogy megérkezett, azt kellett tapasztalnia, hogy sokkal bonyolultabb feladat előtt áll, semhogy hamarjában végezhetne vele, azért április 23-án írásban beszámolt Nadalnak eddigi tapasztalatairól. Mind a katolikus vallás, — úgymond — mind pedig a nagyszombati kollégium anyagi károsodása nélkül egyhamar el nem hagyhatja Kassát. Személyesen szándékozott bejárni az egész uradalmat, a szakadó eső azonban megakadályozta ebben. A levélírásig

csak egy községbe sikerült eljutnia. Később ellátogatott-e a többi hét faluba is, nem tudjuk.

A jobbágyokat részint az általa meglátogatott faluban, részint Kassán fogadta. Ezek benyújtották panaszaikat, csatolva a bizinyítékokat. Azonban olyan zavarosak voltak ezek, hogy nem tudott eligazodni rajtuk. Nem intézkedhetett tehát, míg a tiszttartó be nem nyújtja számadásait. Ennek azonban érdekében állott, hogy húzza, halassza az időt. Eddig ugyanis nem sokat törődött kötelességeivel, és szabad folyást engedett a kor szokásainak. Amíg Dudics tiszttartótól a számadásokat meg nem kapja, addig a jobbágyok ügyében nem dönthet, nehogy még jobban bonyolítsa az amúgy is egészen zavaros helyzetet. Annyit azonban már most is kivehet egész tisztán, hogy hosszú évek óta senki sem sajnálta a jobbágyokat, és mindenki csak a saját anyagi javát nézte.

Az anyaigaktól eltekintve van itt elég más baj is. Előfordul vérfertőzés, házasságtörés és egyéb nem csekély bűnök, és szabad út nyílik a teljes erkölcsi züllés felé. Még nem győződhetett meg arról, hogy az apátság területén van-e katolikus. Egy nagy község megígérte azonban, hogy Szent Márk ünnepén meggyonik. Vitoria nem hiszi, hogy lesz belőle valami, mert nincs senki, aki meggyóntassa. Itt volna ugyan vele Zdelarics atya, de se nyelvüket nem érti eléggé, se bátorsága nincs hozzá. Így vesznek el ezek a szerencsétlen lelkek, mert nincs senki, aki kenyeret adjon nekik. Két plébános működik ugyan ezekben a falvakban, de az egyik hitehagyott, szökött barát, aki most nővel él együtt. Tudatlan és a rosszban megátalkodott. Bár az is igaz, hogy Vitoria még nem vizsgálta ki eléggé az esetet. A másik el se jött hozzá. Bizonyára ő se különb. Vitoria úgy véli, hogy lehetne valamit kezdeni ezzel a néppel, ha volna valaki, aki az üdvösségre tanítaná.

Kollégium Kassán.

Az anyagi és erkölcsi bajokon leggyökeresebben azzal lehetne segíteni, ha jezsuita kollégiumot létesítenének Kassán. A város előnyére kell írni, hogy régi, nagy s ősidőktől keresztény; magas kultúrája meglátszik a szép házakon annak ellenére, hogy 1556-ban leégett. Több ország közelében, gyönyörű vidéken fekszik. A török legalább olyan távolra esik tőle, mint

Nagyszombattól, de a védelme jobb. Itt nyugodtan dolgozhatnának a jezsuiták. Igazi diákváros: különböző vidékekről itt tanul az ifjúság. Valóban kiadós aratásra van kilátás.

Igaz, lutheránus a város, de vannak, akik elfogadnák a katolikus vallást, és törvényei szerint élnének, ha jezsuiták volnának körükben. Amint errefelé Kassáról indult el a Katolikus Egyháztól való elpártolás, különösen Sommer János és Ormándy Demeter súlyos erkölcsi és fizikai megfélemlítésére, úgy lehetne ez a város a katolikus újjáéledésnek is gyújtópontja. A város plébánosa, Vitoria ottlétekor egy nős, kövér német volt, nagy tudós hírében állt. Melanchton avatta pappá. Sokat veszített hírnevéből azon vallási megbeszélés óta, melyet Zay Ferenc főkapitány ügyesen megrendezett saját lakásán. Barátságosan meghívta a plébánost, Vitoriát, több katonatisztet, a tényleges és a volt polgármestert meg másokat is. Ez a megbeszélés jó hatással volt a jelenlévőkre, biztosította Vitoriát a főkapitány. Mondhatatlanul többre becsülték ezentúl Vitoriát a városi plébánosnál. A kassaiak általában épültek az ott lévő három jezsuita példás életén, akik jóindulattal voltak hozzájuk. A polgármester hamarosan az ő emberük lenne, remélte Vitoria. Tudomása szerint Kassán sokan kívánjak a Jézustársaság letelepedését. A lutheránus plébánosnak persze kellemetlen volt a jezsuiták jelenléte, és társaival együtt nagyon kívánta mielőbbi távozásukat, de panaszkodni nem mert. Vitoria iparkodott barátságosan megközelíteni, hogy legalább annyi « szentségtörést » ne kövessen el. Mindenesetre nagy örömére szolgált a jezsuiták távozása. De kassai tartózkodásuk — gondolták ők — nem lesz egészen gyümölcstelen: az elvetett mag kikel, lassankint gyengíti az ellentábort, s megerősíti a katolikusokat.

Legjobb volna azonban Vitoria szerint, ha nem is távoznának a városból. Sokan kívánják maradásukat. Így a derék katolikus Zay Ferenc királyi főkapitány. Van ott a városban két férfi kolostor, az egyik a ferenceseké, a másik a dominikánusoké. 1556-ban mindkettő leéget. Azóta senki sem törődik velük. A főkapitány hajlandó elkövetni mindent, hogy az uralkodó rendbehozassa az egyiket a zárda vagyonából, mely most a király és magánosok kezén van. — A nyelv nem okoz különösebb nehézséget. Amint Nagyszombatban, úgy itt sem föltétlenül szükséges a magyar nyelv ismerete. Különösen a fér-

fiak és általában a vezető emberek, három nyelvet értenek: a magyart, németet és szlovákot. — A megélhetés sem okozna gondot. A széplaki apátság birtokai ugyanis akkorák, hogy a jezsuiták szakszerű gondozása mellett évente legalább 500 tallért jövedelmezhetnének, és azonkívül tizenkét személy eltartását biztosíthatnák Kassán. Kitűnik ez a következőkből: Seidel és utána Vitoria maga is az első évben olyan fizetést (150 forintot és ellátást) biztosított Dudics tiszttartónak, hogy azon legalább 6 rendtagot lehetne eltartani. És 1561-ben (ha igaz a hír, pedig annak látszik) a fizetéshez még 300 tallért szerzett és 100-nál többet rabolt a jezsuitáktól és a szegény jobbágyoktól. Azonkívül Bornemissza Gergely szepesi prépostnak, aki szintén óhajtja a jezsuiták kassai megtelepedését, kész terve van arra, mint lehetne ezt az új kollégiumot anyagilag könnyen ellátni. Egy másik prépost ugyancsak jószántából közölte Vitoriával, hogy vannak ott a közelben olyan egyházi javak, amelyeket nehézség nélkül adományozhatna az uralkodó a jezsuitáknak, ha megkérnék őt.

A nagyszombati kollégiumot nem kell félteni a kassai miatt. A főkapitány megígérte, hogy a nagyszombati kollégiumnak jövedelmező apátságot fog kijárni a királynál. A zayugróci kastélyához közel van egy, mely gondos kezelés mellett legalább annyit jövedelmezne, mint a széplaki, amellett nagy előnye, hogy jóval közelebb fekszik Nagyszombathoz. — Szerdahelyi Mátyás mislyei prépostot pedig sikerült rávennie arra, — vélte naivul Vitoria — hogy javadalmát azonnal átengedi a nagyszombati kollégiumnak, mihelyt más egyenértékűt kap a királytól.

Vitoria megígéri levelében, hogy a maga részéről minden igyekezettel azon lesz, hogy minél előbb visszatérhessen Kassáról. Ha azonban Nadalnak úgy tetszik, szívesen marad továbbra is részint a nagyszombati kollégium anyagi ügyei miatt, részint hogy az ottani lelkek hatékonyabb megsegitése végett jól előkészítse a kassai kollégiumot. Vagy legalább ott hagyja Zdelarics Tamás és Rimel István társait, de még két rendtagot kellene hozzájuk küldeni. Nadal csak intézkedjék felőle legjobb belátása szerint. De be kell vallania, hogy előbb nem távozhat, míg a felvetődött kérdéseket meg nem oldja, és hogy nagyjelentőségű ügyeket nem szakíthat félbe és nem hagyhat érintetlenül vagy megoldatlanul.

A főkapitány úgy látja jónak, hogy Vitoria Berkovics Márkot tegye meg helyettes tiszttartónak, míg más inézkedés nem történik. Jóravaló emberről van szó, Vitoria régóta ismeri a királyi udvarból. Bizony baj van ezekkel a tiszttartókkal, — mondja a páter — először mert sokat kell nekik fizetni, másodszor mert ezenfelül még szereznek is hozzá maguknak, harmadszor pedig — és ez a legfontosabb szempont — miattuk mennek tönkre azok a lelkek, kiknek verejtékes munkájából élnek a jezsuiták. Legjobb megoldás mégis a kassai kollégium volna. Így legalább megnyugodnának a jobbágyok, mert a jezsuiták, mint tulajdonukat, a tiszttartóknál jobban megvédenék őket. Viszont ők is készségesebben szolgálnának a Társaságnak. Sajnos, Vitoria meggyőződése szerint, a helyzet most az, hogy alig lehet találni olyan jobbágyot, aki hajlandó volna a jezsuitákhoz elszegődni.

Pérez nagyszombati rektornak tetszett Vitoria terve. Nadal rendi kommisszáriusnak sem volt kifogása ellene, csak azt kívánta, hogy előbb személyileg és anyagilag jól meg kell alapozni az Osztrák Rendtartomány három meglevő kollégiumát: a bécsit, a prágait és a nagyszombatit. Minthogy ezek anyagi ellátása Vitoria feladata, azért a levél vétele után Nadal azonnal visszarendelte őt. Rómában helyeselték ezt a lépést, mert itt sem tartották időszerűnek az új kollégiumot, különösen Kanisius Péter rendtartományfőnök levele (március 14) után, aki fájdalmasan felsóhajtott, amikor arról értesült, hogy Ferdinánd hamarosan embereket kér Boroszló és Olmütz számára. Ezekben is benne volt Vitoria keze. « Én — írja Kanisius — természetesen semmit sem ígérek, aki Innsbruck számára sem tudom a szükséges rendtagokat előteremteni. Nagyon sajnálom a már meglevő kollégiumokat, különösen a nagyszombatit, ahová sok tanár kellene ». Majd egy hónappal később: Sajnálom e provinciának annyira megsanyargatott és legyöngített kollégiumait. Az utolsó években nagy érvágást szenvedtek München, Nagyszombat és Innsbruck miatt. Minthogy pedig mindenütt jó munkatársak kellenek, akikből oly kevés van, azért helyesebbnek látszik a meglevő kollégiumok fölerősítése. Távol áll tőlem Vitoriának az a terve, hogy mostanában új kollégiumokat alapítsunk, hacsak a szent engedelmesség mást nem kíván tőlem.

Vitoriát tehát ismét elragadta heves spanyol vérmérséklete, és nem tudta felmérni az adott lehetőségeket. Említett beszámolójához egy utóiratot fűz. Ebben megjegyzi: mennyire örülne Pérez az ottani nagyszerű réteknek, szőlőknek, kerteknek és erdőknek, de különösen a tisztelettudó falusiaknak. Vitoria Pérezt említi ugyan, de bizonyára sajátmagára is gondolt. Jól érezte ott magát, idegfeszültsége fölengedett, és szívből örült a Kassa-környéki gyönyörű tavasznak és a sokat szenvedő, de becsületes és papot-tisztelő jobbágyoknak. Pérez nemsokára találkozhatott velük, és láthatta Kassa vidékét. Vitoria a kapott utasítás szerint elhagyta a várost, ahol mintegy két hónapot töltött. Társai: Zdelarics és Rimel visszatértek Nagyszombatba, ahol nagy szükség volt rájuk, különösen Zdelaricsra.

3. Kiáltó szegénység.

Pérez Kassán.

Hamarosan újabb nyugtalanító szelek fújtak Széplak felöl: baj van a tiszttartóval, veszélyben a bérbe vett tizedek. A nehézségeket csak helyszínen lehet elintézni. Legalkalmasabb volna erre a megfontolt Pérez rektor. Neki kellene Kassára utaznia. Rómában is így vélték. A rektor azonban szinte állandóan gyöngélkedett, sőt betegeskedett. Nem volt tehát tanácsos őt a pestis veszélyének kitenni, mely — a hírek szerint — Kassa környékén szedte áldozatait. Aztán 1563 november 9-én Vitoria úgy vélte, hogy a páter rektornak mégiscsak illik otthon lennie, amikor Oláh érsek Nagyszombatba érkezik; különben sincs pénze, hogy elutazzék. Késő is van már, mit csinálhatna ilyenkor ott? A szürettel is bizonyára megvannak. Várjon alkalmasabb időre. Lanoy osztrák rendtartományfőnök azt szeretné, ha 1564 Szent György ünnepén már ott volna, mert akkor jár le Berkovics megbízatása. Jó ember ő, véli Vitoria, de mégsem olyan, aminőt szeretnének. Nagy baj az is, hogy szinte sohasem ír. Ennek ellenére, ha gyakorlati érzékkel bíró rendtag nem veheti át a széplaki uradalom vezetését, ha továbbra is idegenre kell azt bízni, akkor mégis legjobb, ha a mostani tiszttartó mellett maradnak, mert arrafelé nála meg-

bízhatóbbat aligha találnak. Lanoy provinciális nem tud olyan rendtagot, aki alkalmas volna erre a feladatra, hacsak Pérez nem. Benne megvolna a szorgalom és utánjárás, azonban külföldi, és nem tud sem németül, sem magyarul, még kevésbé szlávul. Legföljebb tolmács útján boldogulhatna. Jelenleg csak Ganics Gergely segíthetne rajta, ő azonban a harmadik osztályt tanítja Nagyszombatban. Ha elmegy, ki helyettesíti őt az iskolában? Aztán gyakran gyengélkedik. Vagy talán éppen ezért kellene neki levegőváltozás? Mindent összevetve, Lanoy provinciális úgy látja legokosabbnak, ha Berkovicsot legalább egy évig meghagyják még állásában, de úgy, hogy Pérez ott marad uradalmi kormányzónak, és visszaszerzi azokat a birtokrészeket, amelyeket eddig jogtalanul elidegenítettek vagy lefoglaltak. Lanoy is úgy véli, az volna még a legjobb megoldás, ha Kassán legalább kezdetleges kollégiumot létesítenének. Rómában más véleményen voltak: még nem érkezett el ennek az ideje, s mintha a király sem lelkesedne érte. Pérez csak utazzék Kassára, hozza rendbe az anyagi ügyeket. — Egy sok nyelvet beszélő Simon nevű szláv fiatalemberrel akart útrakelni a rektor. Lanoy provinciális azonban június 9-én Matejov Jánossal segítette ki Bécsből, aki nyelvtudásán kívül még fölszentelt pap is, csak sajnos magyarul nem beszél.

Pérez, hogy tiszta képet nyerjen a széplaki apátság anyagi és vallási helyzetéről, a telet is ott szerette volna tölteni. Azonban nagyon alkalmatlan időben érkezett. Ami az anyagiakat illeti, ha nem is tökéletes, de elég jó betekintést nyert. Vallási téren azonban nem ért el semmit. Nem kellett sokat tárgyalnia, hogy belássa a jobbágyok panaszainak jogosultságát: túl nagy teher nehezedett a vállukra a folyó építkezések és a követelések miatt. Az ésszerű gazdálkodás ugyanis építkezést követelt, amihez a jobbágyoknak fuvarral és kézimunkával kellett hozzájárulniok. Az építkezést nem lehetett leállítani, mert szükség volt rá, de Pérez lelassította ütemét, és egyes részleteit más időre halasztotta, hogy a föld népe többet foglalkozhasson a saját ügyeivel. Ami a követeléseket illeti, teljesen igazságtalanok voltak: minden jog és tilalom ellenére a tiszttartó megkövetelte, hogy a szénán kívül körülbelül száz mérő árpával és zabbal járuljanak hozzá lovainak és szolgáinak eltartásához. Felháborodásában Pérez meneszteni akarta őt. Mindez nagyon tetszett a jobbágyoknak, azonban korainak bizonyult

az örömük: egy hónappal a páter megérkezése után kitört a háború az erdélyiekkel.

Veszélyben a tizedek.

A dolog úgy esett, hogy a rabló Balassa Menyhért, aki most Miksa király hűségén volt, Szatmár várából az őrség nagy részével a tokaji szüret lefoglalására indult. Megtudván ezt Báthory István, azonnal Szatmár alatt termett, elfoglalta azt, és Balassa családját is kézrekerítette. Majd Nagybányát meghódolásra bírta. János Zsigmond erdélyi fejedelem e sikereken felbuzdulva, saját seregeit egyesítette Báthoryéval. Egymásután megnyitották előtte kapuikat Hadad, Atya és Nyírbátor; Ecsedet és Kisvárdát pedig olyan szerződésre kényszerítette, hogy ha a királyi hadaktól két hónap alatt nem kap segítséget, szintén megadja magát Báthorynak. Erre Tokajnál átvezette seregét a Tiszán és Kassa ellen vonult. A hadak oly közel kerültek a városhoz, hogy Pérez nyilvánvaló veszély nélkül nem mozoghatott a széplaki uradalom területén. Erre Kassára ment. A királyi seregek is ide tódultak. Minthogy az esőzéstől tönkrementek az utak, Báthory önként visszafordult. A várost környező falvakban szállásolták el a felvidéki katonaságot. Borzalmas pusztítást vittek ezek véghez. Sok békés embert mindenéből kifosztottak, úgyhogy nem maradt betevő falatja. A széplaki uradalmat is szörnyen sújtották. Erre sok jobbágy elhatározta, hogy más, békésebb vidékre költözik. Akik pedig visszamaradtak, mindenükből kirabolva, állat és fölszerelés nélkül nem sokat fognak termelni.

Sanyarú sors várt tehát a nagyszombati kollégiumra. Már csak azért is, mert 1564-ben végleg elvették a hadi kincstár számára a széplaki apátságot megillető terménytizedeket, melyekért már évek óta folyt a küzdelem. Mintegy évi 400 tallért értek. Ami ezek után az apátsági uradalomtól még várható, az alig haladja meg évente a 300 tallért. Hogy visszaadják a tizedeket, arra semmi vagy alig van némi kilátás. Két szomszédos javadalom (köztük a mislyei prépostság) tizedeit is le akarták foglalni, de sikerült azokat kivédeni, bár Zakalinszky István szkopiai püspök éppen miattuk tartózkodott túl sokáig a veszélyeztetett területen. El is fogták az erdélyiek. Csak nagy váltság és sok kellemetlenség árán sikerült kiszabadulnia.

Minthogy Pérez nem járhatta a széplaki uradalmat, nem volt értelme maradásának. Elutazása előtt valakit meg kellett bíznia a gazdaság vezetésével. Hosszas megfontolás után Berkovics Márknál jobbat nem talált. Ez amúgy is nyíltan panaszkodott a jezsuitákra: mennyit tett értük, s most azzal hálálják meg, hogy szégyenszemre elcsapják. Ennél súlyosabban esett latba az a körülmény, hogy katolikus, és az elmúlt évben, az apátság területén katolikus pap nem lévén, máshonnan hozott egyet, és rávette a jobbágyokat szentgyónásra. Azóta állandó papot is szerzett. Igaz, hogy elég öreg és nem valami járatos a teológiában. Hogy azonban a jobbágyok újabb méltánytalanságot ne szenvedjenek, megtiltotta Berkovicsnak, hogy akár a jezsuiták, akár pedig a saját nevében bármit is követeljen rajtuk, ami nem jogos. Különben is megbízatása csak egy évre szól, és föltételes. Ha a tilalomhoz nem szabja magát, bármikor elmozdítható.

Az idő rövidsége és a körülmények mostohasága miatt Pérez végleg nem intézhette el az ügyeket, azért úgy érezte, hogy még egyszer vissza kell ide térnie, ha megszilárdul a béke, vagy ha győzelmet aratnak a császáriak, ahogy egyesek remélték.

Vallási helyzet.

A vallási helyzetet illetően Pérez úgy találta, hogy Kassa egészen protestáns. Sommer János (1554-ig ottani plébánosprédikátor) Ormándy Demeterrel alapos munkát végzett nemcsak a városban, hanem a hozzátartozó falvakban és azokon túl is. A katolikus plébánosokat erőszakkal arra kényszerítették, hogy lelkiismeretük ellen cselekedjenek. Ha ennek ellenére kitartottak meggyőződésük mellett, el kellett hagyniok plébániájukat. A mislyei plébánost például Ormándy sokszor borzalmas veréssel fenyegette meg, szitkokkal, átkokkal, káromlásokkal akarta hitehagyásra kényszeríteni. Célt nem érvén ezekkel, megtagadta tőle a neki kijáró negyedet (quarta pars). Amikor pedig a plébános idegekkel nem bírta tovább és távozott a községből, Ormándy nem engedte meg, hogy magával vihesse tulajdon holmiját. A gyöngének bizonyuló plébánosokat Sommer János tanította a « kassai misére », amely magyarul folyt, mert szerinte a római misézés, a kereszt használata

stb. örök kárhozatot érdemlő cselekedet. A keresztség kiszolgáltatásakor megkívánta, hogy necsak az ördögnek, hanem a pápának is ellentmondjanak. Pérez úgy találta, hogy a kassai protestánsok ki nem állhatják a keresztet. Temetéskor harangoznak ugyan, de keresztet nem visznek a menet élén, amint homlokukat és mellüket sem jelölik meg az üdvösség jelével, mert szerintük bálványozás az. Ezzel — fűzi hozzá Pérez — nyíltan bevallják, hogy nem tartoznak Krisztus családjához, melynek a kereszt az ismertető jele. Hogy a nép miatt bizonyos látszatot mégis megőrizzenek, régi szokás szerint a mise és vecsernye idején ők is rendeznek bizonyos szertartást; meghatározott időben zsoltárokat és egyéb énekeket énekelnek, a többi közt Téged Isten dicsérünk...

Elképesztő szabadossággal nemcsak gondolkodnak, hanem beszélnek is hitdolgokról. Pérez saját maga hallotta a három kassai prédikátor egyikétől, hogy a házasságot nem kell megáldani sem a nőket megkeresztelni, mert egyikről sem szól a Szentírás. A nőnek különben sincs lelke, mert nem olvassuk a Szentírásban, hogy az Úristen belé is lehelte volna az élet leheletét, vagyis hogy éltető lelket adott volna neki. Csak Ádám bordájából alkotta, jelezvén, hogy a testen kívül semmije sincs. Mintha ebben is fölismerhető volna Sommer példája és hatása, aki ennél sokkal borzalmasabb kijelentésekre ragadtatta magát. Így Szűz Máriáról azt állította, hogy a legpiszkosabb, a legutálatosabb és legmegvetettebb teremtmény. Az a szépséges nő, akit a képek ábrázolnak, a régi pápisták találmánya. És különös, Sommer, aki annyira sürgette a protestáns hitre kényszerített papokat a tiszta evangélium hirdetésére, észre sem vette, hogy ő mennyire hátat fordít az evangéliumnak, amely szerint maga az Úristen tisztelte Máriát, amikor Gábor főangyalt elküldte hozzá ezzel a köszöntéssel: « Üdvözlégy, kegyelemmel-teljes! Az Úr van veled. ... Kegyelmet találtál Istennél »; — azt a fiatal nőt, akit Erzsébet a Szentlélek ösztönzésére áldottabbnak mondott minden asszonynál. Mária pedig kénytelen volt beismerni: oly nagy dolgokat cselekedett vele az Úr, hogy mostantól fogva boldognak hirdeti minden nemzedék. (Luk. 1, 26-48). Érdemes megfigyelni azt is, hogy Sommer (és bizonyára a Németországban tanult kortársai is) mint ülteti át idegenből Kassára a förtelmes német eredetű durvaságokat, az arcpirító istenkáromlásokat a

prédikációban és azon kívül. Ha « Sommer egész kivételesen szókimondó és a reformáció első nemzedéke gondolkozását és szavajárását megtestesítő egyénisége », akkor csak sajnálkozni lehet azon, hogy a magyar izlést annyira megrontotta és eldurvította, hogy azt, amiről a Szentírás szerint Jézus ezt mondta: ez az én testem (Mt. 26, 26-9 stb.), ő « excrementum »-nak és « feces »-nek káromolta.

Pérez elmondja továbbá, hogy 1564-ben Kassán vita támadt a magyarok és a németek közt a szentek képei miatt. Szerencsére a német párt győzött, különben ki tudja, mennyivel szegényebb volna ma Magyarország, illetve Szlovákia műkincsekben. A németeket nem a szenteknek kijáró tisztelet és kegyelet vezette, hanem a következő nagyon egyszerű meggondolás: minthogy a képek nem bántanak bennünket, mi se bántsuk őket. — így Pérez. Majd folytatja: akadnának Kassán olyanok, akik a Katolikus Egyházhoz csatlakoznának, ha valaki oktatná őket. Itt azonban nincs nyilvános istentisztelet, nincs katolikus szónok. Pásztorok helyett farkasokra vannak bízva az emberek; igazság helyett hamisságon tartják őket. Nem csoda, ha ezek a szegények a mélybe zuhannak.

Mint a most született gyermek...

A nagyszombati kollégiumot nemcsak a széplaki tizedeitől fosztották meg, és nem kapott helyettük semmi kárpótlást, hanem még az a veszély is fenyegette, hogy az uradalom hozamát, a mintegy 300 forintot is elveszíti. « Isten irgalmazzon a nagyszombati kollégiumnak! » — írta Kanisius Péter 1564 december 9-én a páter generálisnak.

Miksa király ugyanis nem hagyhatta megtorlás nélkül határainak megsértését az erdélyiek részéről, azért háborúra készült. 1565 első napjaiban Schwendi Lázárt a Felvidékre küldte, aki 7.000 német zsoldosával és a hozzá beosztott Báthory Endre, valamint Perényi Gábor és Balassa Menyhért dandárjaival elfoglalta Tokajt, Szatmárt, Nagybányát és Erdődöt. A megijedt János Zsigmond fejedelem már Nagyváradot féltvén, békekötés végett Báthory Istvánt a királyi táborba küldte. A békéből azonban nem lett semmi. Szulejmán ugyanis szörnyű haragra gyúlt Miksa hadjárata miatt, és a budai meg a temesvári basát az erdélyi fejedelem megsegítésére uta-

sította. Haszán temesvári basa, János Zsigmond hadaival egyesülve, visszafoglalta Erdődöt és Nagybányát. Schwendi a magyar urak nagy bosszúságára mindezt tétlenül nézte szatmári táborából, jóllehet időközben újabb hadakkal megerősödve serege 18.000 főre emelkedett. Erdőd eleste után a Szamos és Tisza összefolyásánál táborba szállt. Miután egy ideig az őt ide is követő Haszán basával csatározott, Bécsből azt az utasítást kapta, hogy szeptember közepén vezesse vissza katonáit Kassára. Ezeket a hadmozdulatokat és csatározásokat nagyon megsínylette a széplaki uradalom is. Pérez még szeptemberben sem tudta, hogy számíthat-e termésre. Magát a kollégiumot is félteni kellett. Augusztusban ugyanis leégett Galgóc. Úgy tudták, hogy török bérencek gyújtották fel. Ez rettegéssel töltötte el Nagyszombat lakóit. Azt beszélték, hogy ide is érkezett néhány gonosztevő hasonló szándékkal, de lefülelték őket. Szerencsére, mert mi lett volna ebből a városból, melynek házai általában zsuppal vannak fedve?

Az 1566. év még szörnyűbbnek ígérkezett. Az agg Szulejmán végleg le akart számolni Miksa királlyal: a még kezén lévő országrészt elveszi tőle. Saját maga állt hadai élére. Eszéknél átkelt a Dunán 90.000 főnyi sereggel és 300 ágyúval. Páni félelem szállta meg az országot, Miksa királyt is legalább 100.000-nyi katonájával. Tétlenül nézték a török dúlását és pusztítását. A széplaki uradalom megmaradt jobbágyai sem érezték magukat biztonságban: menekült, aki tudott. Ennek ellenére három lovas és három gyalogos zsoldját kellett vállalnia az apátságnak. Lanoy provinciális szerint ez egy lovasnál havi öt scudit tesz ki. Bizonyára magyar forintot értett rajta. Tudjuk ugyanis, hogy a magyar vármegyei gyalogosnak havi három, lovasnak pedig öt magyar forinttal kellett beérnie. Roppant tehertétel volt ez egy a tönk szélére jutott gazdaság részéről, úgyhogy Maggio, az új osztrák provinciális, 1566 novemberében megállapította: a nagyszombati kollégiumot úgy megkopasztották, hogy meztelen lett, mint a most született gyermek.

A bényi prépostság eddig alig jövedelmezett valamit, most meg azt a keveset is egy esztergomi kanonok követeli magának. Emiatt 1565-ben pör támadt. Ha elveszítjük, — írja Pérez Rómába — oda a prépostsághoz való jogunk. Ha pedig megnyerjük, mienk lesz továbbra is a prépostság puszta neve.

Sok jóindulat — kevés foganat.

Valóban súlyos anyagi nehézségek szorongatták mindenfelöl a nagyszombati jezsuitákat. Szerencséjükre a városon kívül fekvő ürgehegyi szőlőjük, — melyet 1562-ben Seidel rektor vásárolt 290 tallérért, s melyben oly sok gyümölcsfa volt, hogy jó termés idején három kollégium szükségleteit kielégithette volna —, 1565-ben jól fizetett és fél évre ellátta borral a kollégiumot. Az érseknek is megesett a szíve a nagy ínségen, és olykor alamizsnával segítette. Amikor 1564 december végén Lanoy provinciálistól megtudta, hogy a kollégium elvesztette a tizedeket, újévre kétszáz tallért adott neki. így a tartományfőnök, mig Pérez rektor csak « majdnem száz forintról » beszél. Ezentúl is többször kisegítette a kollégiumot borral és kisebb összegű pénzzel. Hiába, a sajátjából nem szeret adni, — jegyzi meg Lanoy — minthogy azonban ő az ország főkancellárja s az uralkodónál nagy tekintélynek örvend, könnyen lendíthet a kollégium sorsán. Szóval valóban sok jóindulatot tanusított és igéretekkel sem fukarkodott.

Hogy jóakaratát legtöbbször tettek nem követték, nem rajta múlott mindig. Itt van például Alaghy János esete; övé volt a széplaki apátság, mielőtt a nagyszombati iskola megkapta volna. Egy részét jogtalanul továbbra is visszatartotta magának, és az apátság tizedeit veszélyeztette. 1562-ben, amint láttuk, Oláh két levélben figyelmeztette őt, hogy hagyjon fel a garázdálkodással. De fülét sem mozgatta. Ezért 1564-ben Lanoy Ferdinánd királytól, majd Miksától a széplaki apátság adományozásának új megerősítését kérte. Oláh közbenjárására ez október 31-én meg is történt: biztosította a nagyszombati kollégium minden jogát az apátsághoz, — mindahhoz, ami valamikor hozzá tartozott. Ennek az ünnepélyes királyi határozatnak sem volt foganatja. 1565 május 8-án ugyanis újabb intézkedéshez kellett folyamodnia az uralkodónak: felszólította Abaúj vármegye alispánját, nemességét, bíráit stb., gondoskodjanak arról, hogy Alaghy az Erdelreze [1] nevű birtokrészt, melyet lefoglalva tart, adja vissza az apátságnak. A kitört háborúban azonban a vármegyének nagyobb gondjai is

[1] Az oklevél hátlapján: Erdereze /= Erdélyrésze? Erdőrésze? Ertel [családnév] része?/

voltak ennél. Lanoy provinciális tehát Oláh közvetítésével újabb intézkedést kért a királytól.

Hogy inségében a nagyszombati kollégium rá ne szoruljon Oláh érsek könyöradományaira, Vitoria és nyomában Lanoy, valamint Pérez azt ajánlotta, hogy a széplaki uradalmat vagy adják bérbe, például Alonso de Vitoriának, a páter fivérének, vagy a kollégium vegye saját kezelésébe. 1566-ban Nadal viszont úgy gondolta, hogy évjáradék fejében adják át az apátságot az uralkodónak vagy az esztergomi érseknek, esetleg az egri vagy más püspöknek. Így kevesebb lesz ugyan a kollégium bevétele, boldogulása mégis jobban lesz biztosítva.

VIII. SÖTÉT FELLEGEK.

Alighogy megnyílt a nagyszombati kollégium, Kanisius Péter provinciális máris aggódik sorsáért. Egyesek attól félnek, — írja Rómába 1562 május 17-én — hogy Franciaországban nyílt lázadásba törnek ki a protestánsok. Magyarország pedig a tönk szélén áll. A török újra háborúra készül. Ha ismét győz, nem marad ott hely a jezsuiták számára. Ezért nyomatékkal kéri a páter generálist, utasítsa alattvalóit, hogy imádkozzanak a kor nagy kérdéseiért: a trienti zsinatért, Franciaés Magyarországért. — A római elöljárók fájlalták, hogy a magyar urak oly keveset gondolnak hazájuk védelmével. Inkább civódnak és egyenetlenkednek egymással, mintsem egységesen összefognának a török ellen, — panaszkodik Vitoria is. Adjon nekik Isten több buzgóságot és féltést, — folytatja Kanisius — és adja meg, hogy a császár pótolja azt, ami az ő részükről hiányzik.

1. Harc a hivatásért.

A török ugyan nem söpörte ki a jezsuitákat az országból, de Bécs felöl sötét fellegek tornyosultak. Egy szép napon levél érkezett Nagyszombatba, hogy Sandinger Menyhért sürgősen térjen vissza a császárvárosba. Mi történt?

A fiatalember már hosszabb idő óta hivatást érzett a Jézustársaságba. Atyja azonban nem egyezett bele egyetlen fia «elvesztésébe». Elvégre a szülőknek nincs joguk megakadályozni gyermekeiket szerzetesi hivatásuk követésében, — gondolták a bécsi jezsuiták, és 1561 március 7-én fölvették a tizenhét éves, szép adottságokkal megáldott ifjút. A felbőszült apa mindent elkövetett, hogy fiát eltántorítsa elhatározásától. Hogy a fiatal szerzetes, de a rendház is megszabaduljon a kellemetlenségektől, elöljárói nagyszombatba küld-

ték. Azt gondolhatták, hogy nincs az a sötét fájdalom, melyen az idő és távolság nem enyhítene. Azonban tévedtek. A fájdalomtól magával nem bíró apa Miksához, a későbbi magyar királyhoz fordult. Súlyos vádat emelt a jezsuiták ellen. Adja neki vissza a fiát, akit behálóztak és félrevezettek a jezsuiták, — ismételte újra meg újra. Miksa apai szívét mélyen megindította Sandinger papa sírása. Háromtagú bizottságot nevezett ki, hogy az ő nevében idézze meg Menyhértet; győződjék meg róla, igaz-e az apa vádaskodása a jezsuiták ellen, és tegyen neki jelentést mindenről. Amikor Miksa megtudta, hogy Nagyszombatban van a fiú, megparancsolta, hogy azonnal térjen vissza. Pérezzel megjelent a bíróság előtt. Atyja várta már ott. Megragadta, és szivére kezdett beszélni. Anyja meg könnyeivel áztatta. Pérez attól félt, hogy fiatal rendtársát megingatja ez a váratlan, heves támadás. Annál is inkább feltételezhette ezt, mert a fiú jóbarátja is megjelent, és egy követ fújt a szülőkkel. Hirtelen elhatározással Menyhérttel belépett a tárgyalóterembe. A szülők követték. Elsőnek Sandinger papa beszélt össze-vissza jó hosszan. Utána a fiút kérdezték, magáévá teszi-e apja vádjait. Menyhért állhatatosan tagadta, hogy a jezsuiták becsapták volna vagy erővel tartanák vissza a szerzetben. Amikor szülei és barátja kérlelni kezdték, térjen velük haza, így felelt: « Nem megyek veletek, de igenis a kollégiumba ». Erre következett a bizottság döntése: « Menjenek maguk a kollégiumba, — szólt a jezsuitáknak, majd a szülőkhöz fordulva — maguk pedig haza! » Ezek elsőknek hagyták el a termet. A kilépő fiúnak apja elkapta a ruháját. « Menjünk haza! », kiáltotta ez. « Két órakor megyek » — felelte fia. Erre elengedte őt. « Miért mondtál határozott időt? » — aggodalmaskodott Pérez. « Mert nem engedett volna szabadon, — válaszolt az újonc. — Különben is: két órakor, az csak amolyan közhasznált szólásmondás ».

Menyhért visszatért Nagyszombatba. Apja pedig rágta Miksa fülét: adja neki vissza fiát. A király erre újabb bizottságot nevezett ki. A noviciusnak ismét meg kellett jelennie a tárgyaláson. Megismételte az első bizottság előtt tett vallomását. Apja erre jajgatásba tört ki: « Fiamról pedig nem mondok le! » « Én meg maradok! » — válaszolta az. A bizottság, látván a helyzetet, attól félt, hogy a magával nem bíró apa erőszakkal haza kényszeríti fiát. Cselhez folyamodott. A vádlókat kiküldte

a terremből, a jezsuitáknak pedig meghagyta, hogy gyorsan térjenek vissza a kollégiumba, amikor majd kiküldi őket. Erre behívta a szülőket, a jezsuitákat meg kiküldte, mintha később kerülnének még kihallgatásra. Menyhért erre Pérezzel a kollégiumba sietett, de nem a rendes úton. Ha Sandinger papa utánuk megy, úgy okoskodtak, biztosan a szokott úton keresi őket. Az apa ettől kezdve, úgy hírlett, állandóan mérgezett kardot hordott magánál, hogy Pérezzel vagy Höllerrel, a kollégium miniszterével végezzen. Azonban saját vesztére. Ezzel a karddal ugyanis véletlenül megsértette barátját, amire az meghalt. Emiatt Sandingert száműzték. Menyhértet pedig elöljárói Istvánics Andrással (1561 május 18-án érkezett ide Rómából) Prágába küldték. Kicsi híja, hogy a száműzöttel nem találkoztak. Erre este visszatértek Bécsbe. Másnap ugyanaz ismétlődött meg. Utána azonban sikerült Prágába jutnia. Még abban az évben Kuess Györggyel Rómába küldték. Édesapja pedig hamarosan meghalt, és így vége lett a kellemetlenkedéseknek.

2. Pestis.

Óvóintézkedések

Más aggasztó hírek is érkeztek Bécsből. Gyanús körülmények között halt meg 1562 április 13-án az olasz Tommaso betegápoló. Őt követte a skót Thomas. A flandriai Lőrinc esetéhez már nem fért kétség: pestis oltotta ki életét. Ez az ólálkodó gyilkos nyomta rá bélyegét a karácsonyi ünnepre is: a fertőzés veszélye miatt egy misét se mondtak a jezsuiták éjfélkor a templomban. Hogy féltek, az természetes; ők is emberek voltak. A kemény és roppant aszketikus Paul Hoffaeus rektor szigorú vezekléssel, gyakori önostorozással, böjttel iparkodott a pestisnek gátat vetni; mind olyan eszköz, mely gyöngiti a testet; következésképpen ellenállását csökkenti a fertőzéssel szemben. Nadal változtatott rajta. Előírt ugyan bizonyos imákat, és a rendtagok nagyobb lelki vígasztalására megengedte, hogy hetenkint kétszer gyónjanak és áldozzanak, de ugyanakkor megkövetelte, hogy gyakran énekeljenek, és a rendesnél többször tisztességesen szórakoz-

zanak. Akkor ugyanis az a nézet terjedt el, hogy a vidámság ellenállóbbá tesz a pestissel szemben. Nadal intézkedése mutatja, milyen jól ismerte az emberi pszichét, és tudta, hogy a természetes eszközöket nem lehet elhanyagolni. Egy kortárs elbeszélése szerint ugyanis, aki maga is végigszenvedte mindezt, a legtöbb bécsi rendtársa az állandó félelem miatt súlyosan nyomasztó levertségbe, vagy hogy az ő kifejezésével éljünk, melankóliába esett, és szinte összeroskadt a teher alatt. Nadal lelkes szavaival új életet öntött beléjük, és intézkedéseivel elérte azt, hogy a vidám hangulat tudatos ápolása következtében — a beszámoló szerint — elpárolgott a félelem, de maga a veszély is. Ebben azonban tévedett. Annyi mindenesetre igaz, hogy egyelőre több áldozatot nem kívánt a bécsi jezsuitáktól. Nadal megjelenése és intézkedése nagy áldás volt rendtársaira. Nemcsak tiszteletet és csodálatot váltott ki belőlük, hanem szeretetet és hálát is. Ha másért nem, legalább azokért az előírásokért, amelyeket a pestissel kapcsolatban foganatosított.

Sok évezredes multjában gyakran pusztította az emberiséget a pestis. Hatékony orvosság hiányában, valahányszor föllépett, valósággal kétségbeejtette az embereket. Ugyancsak rászorultak támogatásra és vigaszra. Ezt nem tagadták a Jézustársaság tagjai. Még életük kockáztatásával is segítségükre siettek — nem kötelességszerűen, hanem szeretetből, elöljárói engedéllyel vagy buzditással. Így volt ez a Társaság első két évtizedében. Hamarosan azonban kitűnt, hogy ezzel vesztébe rohan az intézmény. Példaképpen csak az 1562. évet ragadjuk ki, amikor szinte az összes francia jezsuiták a pestises betegek gondozásába haltak bele, Paschase Broet provinciálissal az élükön. Hogy hasonló esetek elő ne forduljanak, bizonyos korlátozásra, előírásra volt szükség. Lainez generális meghagyta Kanisius provinciálisnak, hogy a veszély elmúltáig székhelyére, Augsburgba, vissza ne térjen, ahol vadul dühöngött a pestis. Ha azonban mégis oda kellene utaznia, szigorúan megparancsolta neki: pestiseseket ne gyóntasson. Csak így lehetett őt a szenvedők hajlékaitól távoltartani. Nadal, rendi biztos, pedig a következő üdvös intézkedéseket hozta: különösen a pestis idején igen fontos, hogy az elöljárók megértő jósággal kormányozzák alattvalóikat. Iparkodjanak lelkileg fölvidámitani őket, törekedjék is erre minden alattvaló. A ta-

nulást folytassák ugyan, de mérséklettel. Ilyenkor nem szükséges, hogy az alkotmány előírásainak a legtökéletesebb betartását sürgessék. Ez a bölcs mérséklés ideje. Naponta vagy kétnaponta egy-egy órát fordítsanak játékra vagy énekre. Nem böjti napokon kapjanak reggelit. Ne bízzanak meg gyóntatással senkit, aki fél tőle. Rektor pedig, még ha nem is fél, ne gyóntasson. Gyóntatás előtt és után legyen mindenkinek alkalma megfelelő óvóintézkedésekre. Ha valaki pestises betegnél járt, utána legalább négy napig különítsék el a többitől; tűzzel és egyébbel, ami ilyenkor szükséges el legyen látva; fegyverkezzék föl türelemmel; az orvos tanácsa szerint használjon füstölőszereket és hasonlókat. Meg kell fontolni, hogy átmenetileg, a pestis idejére, nem lehetne-e a kollégiumot egészséges helységbe, esetleg egy szomszédos kolostorba áthelyezni. A rektornak is mennie kellene, hátrahagyva két-három rendtagot a kollégiumban, akik prédikálnának s ellátnák az istentiszteletet. — Ezek nem szigorú szabályok, hanem útbaigazítások, amelyekkel legjobb belátása szerint él a rektor.

Arat a pestis.

A bécsieknek tapasztalniok kellett, hogy a pestissel törököt fogtak. Túl derűlátók voltak. Egyes urak sürgetésére a bécsi jezsuiták is résztvettek Miksa királlyá koronázásán. Három bennlakó növendékük: egy bizonyos Jakob, Wolfgang és Johann Polt szeptember 7-én Pozsony felé vette útját, hogy három mesterséges halmon bemutassa művészetét. Jakob azonban már odafelé rosszul lett a hajón, és néhány nap múlva kiszenvedett. A másik kettő, nem minden baj nélkül, visszatért Bécsbe. Ezzel megkezdődött a jezsuiták borzalmas megpróbáltatása. Szeptember közepén embertelen fejfájás és magas láz lépett föl egy olasz konviktornál. Következő nap már nem lehetett letagadni a pestist. Újra felütötte fejét a városban. Minthogy Delfino pápai nuncius nem fogadta be házába a beteget, egyik udvari emberének öccsét, a kollégiumnak a városon kívül fekvő kertes házában különítették el. Az olasz Marco testvér viselte gondját. A fiú halála után biztonság kedvéért néhány napot ott töltött még, amikor rajta is kitört a ragály. Tán kikerülte volna — mondja a korabeli följegyzés — ha az

elhúnyt dolgait nagyobb óvatossággal kezeli. Néhány nap múlva, október 11-én őt is elragadta a halál. Ez az eset kevésbé rázta meg a házbelieket, mert tőlük távol, a városon kívüli kertben halt meg, és ott temették el. Betegségében az olasz Graziano ápolta. Minthogy ez egész rövid ideig tartott, azért azt gondolták, nem kell annyira félni tőle. Biztonság kedvéért azonban a kollégium portája melletti kis házikóban kapott szállást addig, amíg minden gyanú elmúlik. Azonban két nap múlva kiszenvedett Johann Keller jelenlétében. Nagy zavarban voltak az elöljárók. Ha kitudódik az eset, szörnyű félelem szállja meg a kollégiumot. Márpedig a félelem, úgy tudták, a pestis szállásscsinálója. Egy további ok is javasolta a titkolódzást: ha kitudódik, a szokásos figyelmeztető jellel látják el a kollégiumot, és bezárják az iskolát. De mi legyen a hullával? Megoldották ezt is. A kollégiumnak majdnem minden emberét kiküldték a szőlőbe szüretre. Este holtfáradtan tértek haza. Mélyen aludtak. A halottat el lehetett temetni a kollégium folyósóján. A halált követő éjfélkor, amikor édesen aludt mindenki, Maggio rektor három társával megásta a sírt, kettenketten felváltva egymást. Gyér világítás mellett roppant óvatossággal dolgoztak, nehogy a közelben lakókat felzavarják. Amikor elkészültek a sírral, jelt adtak a kis házikóban várakozó Johann Kellernek és az olasz Benedettónak, hogy hozzák a holttetemet. Hogy az átszállítással meg ne fertőzzék az épületet, sűrű fertőtlenítő füst közepette elhozták a megboldogult testét, és minden cókmókjával eltemették. Mintha semmi sem történt volna, az élelmet továbbra is a kis házba vitték. Keller is ott maradt internálva, azonban egy más szobában. Benedettót a kollégium más részében különítették el. Ez az eddig bátor, félelmet nem ismerő testvér most összeomlott; napokon át nem lehetett szörnyű halálfélelmét elhesegetni, és lelket önteni belé. Amúgy a titkolódzással valóban elérték azt, hogy csak jóval később tudták meg a rendtagok a dolgot, oly időben, amikor már nem kellett annyira tartani a fertőzéstől.

November elején ünnepélyesen megkezdték az új iskolaévet. Ez alkalommal a kollégium udvarán eljátszották Szent Katalin életét és vértanúságát. Roppant tömeg szorongott ott, mintha nem is fenyegetne a fertőzés veszélye. Alighogy vége lett a nagy ünnepségnek, az olasz Antonión, a kollégium cipé-

szén mutatkozott a ragály. Azonnal a városon kívül fekvő kertes házba szállították. Őt is Johann Keller ápolta. November 5-én bekövetkezett halála után ápolóján volt a sor, aki oly hősiesen viselkedett eddig, és több pestisest csodálatos szeretettel gondozott. Szervezete azonban legyőzte a halálos kórt.

Antonio halála és Keller megbetegedése szörnyen megfélemlített mindenkit. Igaz, hogy a városon kívül játszódott le, de a halál angyala behatolt az intézetbe a bennlakó növendékek közé, és két kiválóságát megfojtotta: azt a Wolfgangot és Johann Poltot, akikkel Poszsonyban találkoztunk a koronázáskor. Ezek a halálesetek és a gyóntatók gyakori érintkezése a pestises betegekkel, szinte pánikot keltettek a kollégiumban. Sokan ha kicsit rosszul érezték magukat, fölfedezni vélték magukon a pestises tüneteket, és óvatosságból az egészségügyi felügyelő elkülönítette őket a többitől. Izzasztókúrának vetette alá őket, hogy megtudja, valóban fertőzéssel van-e dolga. Úgy gondolták ugyanis, hogy ilyen veszedelmes időkben sohasem lehetnek elég óvatosak.

Közben beköszöntött november 15-e, Szent Lipót Ausztria pártfogójának ünnepe. Valamikor a kollégium területén lakott. Életét fölolvasták az ebédlőben. Említés történt benne, hogy pestises betegek többször tapasztalták segítségét. Nagy bizalomra gerjedt iránta a páter rektor. A ház lakóival együtt segítségét kérte, s ettől fogva megbetegedés nem fordult elő a jezsuitáknál. Föllélegezhettek, bár a félelem továbbra is remegett bennük.

December havában, amikor csökkenőben volt már a pestis, Ferdinánd császár visszatért Bécsbe. Vitoria is megjelent. 10-én ebéd közben Kaspar Werner kiváló szerzetest akkora fejfájás és hideglelés fogta el, hogy nem bírta tovább. Kiszaladt a folyósóra és föl-alárohanva, hadonászva iparkodott fölmelegedni. De hiába! 1564 január 2-án, miután semmi orvosság nem segített rajta, pestisben halt meg. Pedig az elöljárók igazán nem fukarkodtak e tekintetben. Maggio még Borja generálisnak is írt, küldjön thiriace nevű orvosságot, melyet (egy olasz orvos szerint) Rómában a pápa és a bíborosok számára skorpióból állítanak elő. — Január 21-én Zakariás lengyel segítőtestvéren volt a sor. Január végén a pestis miatt, de gazdasági okokból is Prágába küldték az újoncokat, és hat-

hét fiatal tanuló rendtagot Nagyszombatba. Utána meg is szűnt a rettenetes járvány. A bécsi jezsuita intézet pedig eddig nem tapasztalt fejlődésnek indult.

Pestis Nagyszombatban.

A kedélyek erre megnyugodtak nemcsak Bécsben, hanem Nagyszombatban is. Itt, bár egy esztendeje túl voltak már a veszélyen, mégis állandó bizonytalanságban éltek maguk miatt és aggodalomban bécsi testvéreikért. Werner a halállal még küzdött, amikor Lanoy provinciális 1563 karácsonya után megjelent köztük, beszámolt a bécsi helyzetről, és tudatta a hathét tanuló rendtag megérkezését. Nem hozzák-e magukkal a rettenetes kór csíráit? Aggodalmaskodhattak a nagyszombatiak, akik 1562-ben már megismerkedtek vele, amikor hír szerint a város egyharmadát döntötte sírba. Nyáron, szinte a jezsuita iskolából indult el pusztító útjára. Gyorsan szélnek eresztették a diákokat. Sokak előtt nemcsak az iskola, hanem az élet kapuja is bezárult.

Közben nem henyéltek az atyák. Bő aratás kínálkozott számukra, de mégsem takaríthattak be akkora termést, mint szerették volna. Nem a szorgalmon és készségen, hanem a nyelvi nehézségen múlott. Akkoriban négy nyelvet beszéltek Nagyszombatban: németet, magyart, szlovákot és olaszt. A németek jól el voltak látva. Seidel rektor prédikált nekik és ha hívták, készséggel meggyóntatta a betegeket. Zdelarics is tudhatott németül. Ő is rendelkezésükre állott. A németek éltek is a lehetőséggel; ha valamelyikük megbetegedett, más papnál nemigen gyónt. Ugyanez áll az olaszokról is. Mégha akartak volna is másnál gyónni, a nyelvi nehézségek miatt nem tehették. A magyarokkal és szlovákokkal azonban baj volt. Nyelvüket vagy csak kezdték tanulni vagy tökéletlenül bírták. Igaz, Pálfy a magyaron kívül alig beszélt más nyelvet, de még csak újonc volt, és elég tudatlan. S arról se lehetett szó, hogy szószékre eresszék föl, gyóntatásra sem használhatták, mert hiszen nem volt fölszentelve. Azért nincs kizárva, hogy tolmácsként elkísérte Seidelt vagy Zdelaricsot a betegekhez. Ez horvát anyanyelve révén bizonyos nehézséggel megértette a nagyszombati szlovákokat, arra azonban nem érzett elég erőt és bátorságot, hogy prédikáljon nekik.

Hogy Seidel rektor gyóntatta a pestises betegeket, az bizonyára azzal függött össze, hogy 1562-ben még nem ismerte Nadal rendelkezéseit. Lehet, hogy ezek nemismeretén múlott az, hogy a nagyszombati kollégiumnak három halottja is volt abban az évben: Kanisius Theodorik, Somalius Jakab és Eisenmann István. Az előfordult halálesetek miatt óvatosabbak lettek, nagyobb gondot fordítottak magukra, de mégsem akkorát, hogy amiatt felebarátaikat elhanyagolták volna. Ezzel kapcsolatban a következő rektornak, Péreznek, úgy látszik, lelkiismereti furdalása támadt. Rómából azonban megnyugtatták (1563 jan. 8.): ha Nadal összes előírásait a pestissel kapcsolatban nem lehet megtartani, legalább a nagyszombati körülményekhez képest törekedjék erre.

Pérez különben arra használta föl a kényszerszünetet, hogy alattvalóit lelkileg képezze. Hatan voltak mindössze. Elvégeztette velük a szentignáci lelkigyakorlat egy részét, és amint Zdelarics megjegyzi, haszonnal.

3. Kegyvesztve.

Többé nem a jezsuiták atyja...

A pestistől való félelem még nem ült el Nagyszombatban, amikor újabb nyugtalanító hír érkezett a császárvárosból: Ferdinánd többé nem a jezsuiták atyja... Ez nem volt puszta hírverés. Nem lehetett tagadni, hogy az uralkodó nem szíveli már úgy a jezsuitákat, mint azelőtt. Ha ennek a változásnak az okait kutatjuk, a következőket állapíthatjuk meg.

Ferdinánd leghőbb vágya volt, hogy alattvalóit a római katolikus hiten lássa. Tanácsosai meggyőzték arról, hogy ennek a hitbeli egységnek, különösen két nagy akadálya van: az « egy szín » alatti áldozás és a papi nőtlenség. Azzal érveltek neki, hogy nemcsak a protestánsok és a husziták, hanem igen sok katolikus is kívánja a « két szín » alatti áldozást: nemcsak a szent ostyát, hanem a kelyhet is nyújtsák nekik. E kívánságuk teljesítése nélkül nem remélhető, hogy az elszakadtak a Katolikus Egyházba térjenek vissza. Sőt még az a veszély is fenyeget, hogy az ingadozók elpártolnak a kehely engedélyezése nélkül. Arról is iparkodtak meggyőzni az ural-

kodót, hogy a protestánsok nagyobb arányú visszatérítése az Egyházba nem fog sikerülni pásztoraik nélkül, akik szinte kivétel nélkül nős emberek. Ezek márcsak azért is idegenkednek az egység gondolatától, mert a nőtlenségi törvény nem engedi meg nekik, hogy továbbra is pásztorai legyenek a nyájnak. Rómának tehát — így okoskodtak — indokolt esetben el kellene tekintenie a cölibátus törvényétől. Így például meg kellene engednie nős emberek fölszentelését tekintettel arra, hogy olyan szegényes a papi utánpótlás. Ferdinánd tanácsosai sürgették, hogy kérjen engedményt a trienti egyetemes zsinattól a kehely és a cölibátus törvénye alól. Meg is tette, azonban óriási nehézségre talált, mert a zsinati atyák attól féltek, hogy az engedményből sokkal több kár származik, mint haszon. Hevesen ellenezték mind a kettőt, többi között a zsinaton résztvevő jezsuiták és különösen Lainez generális, akinek szava nagy súllyal esett latba. A zsinat egészen elejtette a papi nőtlenséget lazító kérelmet. A kehely engedélyezését azonban a pápa elbírálására bízta. Ferdinánd, aki a sok szenvedés miatt öregkorára érzékenyebb és ingerlékenyebb lett, nagyon zokonvette ezt a zsinattól, s megneheztelt a jezsuitákra.

Amint a jezsuitaellenes tanácsosok egymás közt meghányták-vetették, úgy bizonyára a királynak is felhívták a figyelmét a bécsi kollégiumnak arra a céljára, hogy szónoklataival megakassza a lutheranizmus terjedését. Ezzel ellentétben pedig — úgy mondták — a helyzet az, ha feltűnik egy valamirevaló szónok, azt másfelé viszik ahelyett, hogy a szinte végvonaglásban szenvedő osztrák katolicizmusnak rendelkezésére bocsátanák.

Kelleténél szigorúbban bánnak embereikkel, beszélték őfelsége tanácsosai. Innen, hogy Johann Bär újonc éjjel az ablakon keresztül leugrott, és megszökött a bécsi kollégiumból. Persze azt már nem gondolták meg, hogy aggályokkal küszködőknél ez nem is olyan ritka kisértés, mely erőszakosan és követelődzőleg léphet föl. « Vesd le magad a mélységbe! » — sürgette valami Szent Ignácot is lelkiélete kezdetén. Minduntalan föltódult benne ez a gondolat, és csaknem ellenállhatatlan erővel vonzotta kivitel felé. Ő azonban megőrizte józanságát, és férfias akaraterején megtört a kisértés. Bär novícius azonban áldozata lett.

A tanácsos urak azt is kifogásolták, hogy Szent Ignác fiai oly kínos részletességgel kérdezik ki a gyónó fiúkat és lányokat, hogy a felnőttek visszaborzadnak a jezsuitáktól, akiket kezdtek már megszeretni. A tény pedig ezzel szemben az, hogy 1562-ben a bécsi jezsuiták templomában virágvasárnaptól húsvétig több mint 1400 ember gyónt meg, míg 1560 nagyhetében 700. Az emelkedés tehát 100 %-os.

Elhitették az uralkodóval, hogy a jezsuiták különösen fiatal nemesekre és gazdag szülők gyermekeire vadásznak, hogy örökségüket megkaparinthassák maguknak. Ez ugyan nem felelt meg a valóságnak, de mégis nehezen védekezhettek ellene, mert a közszáj kikezdte őket. Tápot adott ennek Vitoria. Egy kilépett újoncnak ugyanis nem akarta visszaadni azt a pénzt, amelyet az illető belépésekor a kollégiumban letétbe helyezett. — Néhány év óta, mondogatták az urak, szegény diákok eltartására pénzt kérnek a bécsi jezsuiták a gazdagoktól. De hogy milyen szegényeket segélyeznek, azt nem lehet megtudni. Pedig megtudhatták volna, ha illetékes helyen érdeklődnek. Nadal arról értesít, hogy a bécsi szegény diákok otthonában huszonnégy tanuló él. Csak kevesen járultak hozzá valamicskével eltartásukhoz. A többiről a jezsuitáknak kellett gondoskodniok. — Ha pénz kell, akkor jönnek, — kifogásolták az uralkodó tanácsosai, — de hogy meg is köszönnék, és hogy hálásak lennének, azt már nem. Őfelsége is kénytelen ezt tapasztalni, — mondták Ferdinándnak. — Mennyi áldozatot hozott értük, mennyi jótéteménnyel halmozta el őket, és azzal hálálták meg, hogy a császár zsinati beadványa megbuktatásán dolgoztak.

Nagyon kellemetlenül érintette a császárt és embereit a bécsi jezsuiták magatartása, amikor IV. Pius pápa bizonyos föltételek mellett megengedte a két szin alatti áldozást. A császári tanács megparancsolta ugyanis, hogy a pápai brévét (levelet) a jezsuiták templomában is hirdessék ki. Ők azonban megtagadták, arra hivatkozva, hogy erre előbb engedélyt kell kérniök a páter generálistól.

A császári tanácsosok propagandája megtette a hatását. Amikor Vitoria 1564 januárjában fölkereste Ferdinándot, hogy a bécsi kollégium alapítványát végleg rendezze, és e célból alapítólevelet is szerkesztett, a császár nem írta alá. És amikor

elpanaszolta neki, hogy a göttweigi apátság már egy év óta nem fizeti azt az évi 800 forintot, melyre őfelsége kötelezte, Ferdinánd nem tett többé komolyabb lépést, úgyhogy ez az összeg végleg elveszett.

A kiismerhetetlen Miksa.

Mikor Ferdinánd 1564 július 25-én meghalt, még aznap fia, Miksa átvette az uralmat. Azonnal szárnyra keltek különböző híresztelések, és mindenki feszülten várta a bekövetkezendőket. Egyesek úgy tudták, hogy kiűzik, mások meg, hogy felkötik a jezsuitákat. Volt olyan, aki felajánlotta az akasztáshoz szükséges köteleket. Más meg azt, hogy sajátkezűleg köti fel őket. Ez ugyan nem következett be, de a jezsuiták érezték, hogy Miksa nem szereti őket. Legalább már egy évtizede tapasztalták ellenszenvét. Már jónéhány esztendeje sokat aggódtak és töprengtek miatta.

Miksa nemcsak a maga korát, hanem a mai történészeket is zavarba ejti. Ranke minden idők egyik legtehetségesebb és legműveltebb, legfölvilágosultabb és leglovagiasabb uralkodóját tiszteli benne. Maurenbrecher ezzel szemben szárazon csak ezt jegyzi meg róla: egy történetíró sem lelkesedhetik II. Miksáért. Ha a történelem ítélőszéke előtt védelmébe venné valaki uralkodását, legföljebb enyhítő körülményeket hozhatna föl érdekében, de ezeket is csak módjával.

Titokzatos ember ez a Miksa! Protestáns volt? Nehéz kérdés. Holtzmann alapos érvekkel azt bizonyítja, hogy Innsbruckban mint fiatalember szívta magába a lutheranizmust. Mások ismét, így Stive és Hopfer, azt állítják, hogy katolikus maradt mindvégig, csupán Erazmus iskolájához tartozó reform- vagy kompromisszum-katolikus volt, aki a jezsuitákban és párthíveikben az Egyház igazi ellenségeit látta. A kiváló Maurenbrechernek megvan a maga külön felfogása: 1554-ig ingadozott Miksa, amikor aztán megtette a merész lépést. Ebben az évben udvarába fogadta J.S.Phausert. Majdnem egészen az ő befolyásának tudható be Miksa szakítása az Egyházzal.

Phausert már Ferdinánd hívta meg udvari szónoknak. Azonban nős pap lévén, úgy vélte, hogy Ferdinánd udvara nem neki való. Amikor azonban kevéssel később Miksa főherceg hívta meg saját udvarába szónoknak, a legnagyobb készséggel

fogadta el. A főherceg szárnyai alatt biztonságban érezte magát. A bécsi jezsuiták azonnal tisztában voltak a szónokkal. Bár Luther tanát követte, arra azonban vigyázott, hogy kifejezetten be ne vallja azt. Erről tanuskodik Blahoslav nevű barátja, aki 1555 márciusában Bécsbe érkezett.

Vasárnap korán reggel — úgymond ez — prédikációra mentem. Akkor már sokan várakoztak. Mindenünnen özönlött a nép, széket és más ülő alkalmatosságot hozva magával. Így tartott ez több mint egy óra hosszat, amikor zsúfolásig megtelt a templom. Végül megérkezett Miksa is a várból. A kóruson át lépett a templomba. Ekkor jött meg a szónok is. Rövid lutheránus himnusszal kezdte. Néhány ima után fejből idézte Máté 15. fejezetét, amely a kánaáni asszonyról szól. Azt a benyomást tette rám a szónok, hogy evangélikus, bár Luther nevét nem említette. Nemes egyszerűséggel fejtette ki mondanivalóját, és sok szentírási idézettel tarkította. Senki nem kételkedett abban, hogy a farizeusokon a pápát és rendeleteit érti. Két-három óra hosszat hallgatta a nép. Akkora tömeg szorongott, hogy egy leányt szinte agyontapostak; sikoltozott is. Prédikáció után lutheránus imák következtek. Amire Miksa a néptől kísérve távozott. Résztvettek németek, és sok magyar, udvari tisztviselők és rendőrök, egyetemi tanárok, valamint polgárok és cselédek. Kifogás, rosszallás nem hangzott el a szónok ellen. Inkább dicsérték és mondogatták: változtatni kell a helyzeten. Jóllehet neveket nem említett Phauser, mindenki morgott a szerzetesek ellen.

Aznap ugyancsak Bécsben, lehet, hogy ugyanabban az órában Kanisius is prédikált. Hallgatói nem törték össze a székeket a nagy tolongásban. Ez az ellentét eléggé mutatja, hogy Ausztriában hová fejlődtek a viszonyok. « Itt egyre jobban elhatalmasodik az eretnekség átkozott pestise — írta Kanisius Rómába. — A tanárok és diákok olyan borzalmasan meg vannak tőle fertőzve, hogy valóságos szörnyeteg az egyetemünk: az istentelenség melegágya, és országunk ifjúságát inkább megrontja, mint megmenti. Kapva kapnak azok után, akik Luther evangéliumának odaadó hívei, akik Ausztriának több mint egy helyén jelentős összegeket vágnak zsebre. Ami a protestáns könyveket illeti, mondhatom, se szerük, se számuk, nemcsak a nagy városokban, hanem a vidéki kis községekben is. A kormány és a nép nyíltan előnyben részesíti az

újítókat... Emellett mindenfelé oly borzalmas a paphiány, hogy a püspökök — attól félünk — inkább megtűrik a nős és hitehagyott papokat a plébániákon, mint azt, hogy istentisztelet nélkül maradjon a nép ».

Mindenfelé követelték az emberek a kehely engedélyezését. Ferdinándot még azzal is megfenyegették, hogy fellázadnak, ha megtagadja azt tőlük. Egyet-mást megőriztek még a katolikus gyakorlatokból. Jellemző volt azonban rájuk, hogy a gyónásban vonakodtak egyenkint felsorolni bűneiket és a Confiteor egyszerű elmondása után követelték a feloldozást. A szónokok mindig ugyanarra tértek vissza: Krisztus érdemeire és Isten irgalmára anélkül, hogy egy szót szóltak volna a Szűzanyáról, a szentekről, a búcsúkról, a böjtről vagy más igazán katolikus ájtatosságról vagy kötelezettségről. Lecsapolták a vallás egészséges katolikus vérét, és ami megmaradt, az vérszegénységében alig különbözött a protestantizmustól.

Bármit is tettek a jezsuiták a katolikus vallás talpraállítására, szembetalálták magukat a kiismerhetetlen Miksa főherceggel, akire Phauser kövérsége és hiúsága ellenére nagy hatással volt, szinte megbabonázta őt. Élvezte is Miksa teljes jóindulatát. A jezsuiták tanácstalanul álltak: mit kezdjenek Phauserrel, akinek ilyen hatalmas pártfogója van? 1554 nyarán Kanisius nyilvános vallási megbeszélésre hívta ki ezt a veszedelmes szónokot. Nagy fáradsággal iparkodott az embereket meggyőzni arról, hogy eretnek. A nép azonban nem borzadt meg e szótól. Sokkal inkább arra vágyott, hogy az eretnek továbbra is csiklandozza a füleit tüzes beszédeivel. E tekintetben Phauser részéről nem is volt hiba.

A jezsuiták leplezetlen fő ellensége.

1554 végén már annyira megütköztek a hithű katolikusok Miksa protestantizmusán, hogy Jakob Jonas alkancellár Ferdinánd jelenlétében szemére vetette a főhercegnek, hogy « záptojással » jár körül és nem tesz egyebet, mint hogy « protestáns fickókat » vesz pártfogásába. Miksa erre azt válaszolta, hogy a Habsburg-háznak egy tisztes szolgájáért járt közben. Ennek ellenére az a valaki mégiscsak « protestáns fickó »! — jegyezte meg Jonas. Miksa önuralmát vesztvén, « vén bicegő pápistának » csúfolta az alkancellárt. 1555 elején Ferdinánd

elhagyta Bécset. Az augsburgi birodalmi gyűlésre való távozása szabadkezet biztosított Miksának és Phausernek, mert a főherceg volt akkor Ausztria tényleges uralkodója. Phauser most megragadta a kedvező alkalmat, hogy az eddig álcázott lutheranizmusáról levesse az álarcot. Ez annyira megrémítette a jezsuitákat, hogy Kanisius Augsburgba írt Ferdinándnak és könyörögve kérte, lépjen közbe. A király most szemrehányást tett fiának, de hiába... Erre megparancsolta Miksának és szónokának, jelenjenek meg előtte Augsburgban és igazolják magukat. A főherceg nem engedelmeskedett ugyan, de apja haragjától mégis megijedt és azt az utasítást adta Phausernek, « hogy egy időre maradjon csendben és mérsékelje magát, míg jobb alkalom nem adódik ».

A főherceg és Phauser megtudta, hogy Kanisius írta a levelet Ferdinándnak. A szónok azzal fenyegetőzött, hogy végleg elhagyja Bécset, ha Kanisiust és társait ki nem kergetik a városból. Miksának erre nem volt hatalma, és be kellett érnie kisebb kellemetlenkedésekkel. Blahoslav, a « cseh testvérek » követője, arról értesít, hogy mostantól Miksa lett « a jezsuiták leplezetlen fő ellensége » és annyira utálta őket, hogy semmiképp sem kívánta látni vagy beszélni velük, és nem engedte meg nekik, hogy udvarát megközelítsék. így ment ez 1555 nyaráig. Ekkor azonban oly híreket kapott Miksa, amelyek megállásra kényszerítették. Már 1521, az aacheni császári koronázás óta V. Károly arról álmodott, hogy spanyol kolostorba vonul vissza. Álma most kezdett testet ölteni. Miksa előtt megnyílt tehát a kilátás, hogy római király és a Habsburg-trón örököse lehet még belőle. Ezeket a reményeket nem kockáztathatta egy Phauser kedvéért. Udvariasan tudtára adta tehát neki, hogy egy hónapra hagyja el Bécset és menjen szabadságra. Ugyanez év augusztusában Ferdinánd a következőkkel toldotta meg végrendeletét: « ha körülnézek a világon, azt látom, hogy tévtanok és új szekták burjánzanak mindenfelé. Te vagy, Miksa, legkeservesebb gondom, mert sok mindent láttam, ami azzal a félelemmel tölt el, hogy el akarod hagyni hitünket és új szektához készülsz csatlakozni. Adja Isten, hogy ez be ne következzék és hogy alaptalan legyen a gyanúm. Isten a megmondhatója annak, hogy nagyobb szenvedés és baj nem érhetne engem itt a földön, mint ha te, Miksa, legidősebb fiam és valószínűleg utódom, az igaz hittől elpártolnál. Ha ilyesmi

megesnék veletek, fiaim, az oly kín és gond volna nekem, hogy inkább szeretnélek a ravatalon látni benneteket. Éltem minden napján buzgón kérem az Istent, hogy óvjon meg benneteket ettől a szerencsétlenségtől, és inkább szólítson ki titeket e világból, amíg, amint hiszem, jó katolikusok vagytok, semhogy rátok engedje ezt a bajt ».

Miksa kitagadva...

Phauser nemrégiben tért vissza Bécsbe. Körülbelül két hét múlva, 1555 október 20-án megérkezett Ferdinánd is. Kanisius tanácsára a király meghívta őt, hogy mindenszentekkor prédikáljon a jócselekedetekről. Ehelyett azonban az egyedül üdvözítő hitről szónokolt Ferdinánd jelenlétében. Ezzel betelt a mérték. A király megállást parancsolt neki. De még tizenkét hónappal később is Ferdinánd hiába iparkodott Kanisiusszal együtt szabadulni tőle. Miksa az unitárius Sozzinit is meghívta udvarába. Három éve nem áldozott már. Minden tőle telhetőt megtett, hogy gyermekei ne részesüljenek katolikus nevelésben. Felesége jóságosan mérsékelte őt. Azonban túlságosan szerette őt ahhoz, semhogy határozottabb fellépéssel visszatessék neki.

Miksát, úgy látszik, mindenki szerette. Kanisius, aki csak azt kifogásolta benne, hogy a protestantizmushoz hajlik, jellegzetesen « német Absalonnak » nevezte. A főherceg viszont ki nem állhatta Kanisiust. Egykorú jelentés szerint 1557 májusában magához rendelte és dühösen ezt mondta neki: « Tudd meg, hogy Isten segítségével eljön az ideje annak, hogy minden tettedre visszagondolok és lesz rá gondom, hogy megbánjad minden lépésedet. Most csak apám miatt nem bántlak ».

A következő hónapban fényes úrnapi körmenetet rendeztek Bécsben. Arra kérték Miksát, hogy a távollevő királyt képviselje azon. Nem teheti, felelte, mert prédikáción kell résztvennie. Erre azt mondták neki az egyházi hatóságok, hogy addig várnak a körmenettel, míg Phauser be nem fejezi a beszédet. Miksa erre meghagyta a szónoknak, hogy három óra hosszat beszéljen. Egy héttel később hasonló körmenet volt Pozsonyban, ahol Ferdinánd és Miksa éppen tartózkodott. A király arra kérte fiát, vegyen részt ő is. Ő azonban rosszullétére hivatkozott. További sürgetésre nyíltan bevallotta, hogy lelkiisme-

rete ellen nem cselekszik, minthogy az ilyen ünnepségek sem Isten imádására sem tisztletére nem szolgálnak.

1558-ban újabb bonyodalom támadt a főherceg magatartása miatt. V. Károly ugyanis lemondott a trónról, és a fejedelmek Ferdinándot megválasztották császárnak. IV. Pál pápa 1558 júniusában egy bíborosi bizottság elé terjesztette ezt a kérdést: nem tette-e magát méltatlanná Ferdinánd a római császárságra azzal a gondatlansággal, melyet Miksa nevelésében tanusított? Egyöntetű volt a válasz, hogy igen. A pápa tehát nem ismerte el Ferdinánd megválasztását és szó sem lehetett arról, hogy császárrá koronázzák. Még a békülékeny IV. Pius pápa is vonakodott Ferdinándot megkoronázni, ha nem ígéri meg, hogy Miksát kitagadván, II. Fülöp spanyol királyt választatja meg római királlyá. Ebben a veszedelmes helyzetben Miksa a protestáns fejedelmeknél keresett segítséget. Sokra nem ment velük. Nagyjából ezt ajánlották neki: imában keressen menedéket Istennél. Most jött meg a döntés pillanata. Atyja is állandóan gyúrta, mondván neki: a « Római Szent Birodalom » császára csak katolikus lehet. Tudtára adta neki: nemcsak római király nem lehet, de még a cseh koronát is elveszíti. Erre nehéz szívvel búcsút mondott Phausernek anélkül azonban, hogy megbarátkozott volna a katolikus hittel és megbocsátott volna a jezsuitáknak. Vele együtt haragudott rájuk a gyáva, a mindkét odalra ingadozó katolikus tábor. Mindenki köpködte a « jezsuita » gúnynevet, és ujjal mutattak rájuk, mintha csak a pokolból szabadult ördögök volnának.

Leszámolás.

Atyja halála után Miksa néhány, jezsuitáktól származó levelet talált a megboldogult hagyatékában. Köztük lehetett Kanisiusé is, amelyben keserűen panaszkodik, mennyire nem katolikus a trónörökös. Ez még jobban felingerelte az új uralkodót a jezsuiták ellen, és átmenetileg éreztette velük haragját, jóllehet a pápa s a spanyol király sürgetve kérték, fogadja őket kegyeibe.

1564 szeptemberében Lanoy provinciális megbizásából Maggio, az új bécsi rektor kihallgatásra jelentkezett Miksánál. Csak nyilvános kihallgatásra bocsátották. Itt három kérvényt nyújtott át a császárnak; élő szóval is ismertette azokat. Miksa

figyelemmel végighallgatta ugyan, de ridegen csak ennyit mondott olasz nyelven: Bízza magát Istenre! Mikor Maggio kérdezte: kitől kap választ, a császár csak ennyit mondott: megnézzük azokat és kap majd feleletet. Amikor a rektor még arra kérte Miksát, jelöljön ki valakit, aki az ő nevében gyakorolja a kollégium védnökségét, ezt felelte: nincs szükség erre.

November elején tudatta a császár Maggio rektorral, hogy karácsonyra ürítse ki a nemesi konviktus épületét, melyet apja a fiatal osztrák nemesek számára vásárolt, mert eredeti céljára akarja azt felhasználni. Tudjuk, hogy az osztrák nemesek tüntető távolmaradása miatt tele volt ez más nemzetbeli nemesifjakkal, és lehetetlen volt számukra ilyen rövid idő alatt más otthont biztosítani. Miksa is belátta, hogy csikorgó télben nem lehet annyi diákot hajléktalanul az utcára tenni. Haladékot adott tehát Maggionak a következő év Szent Márk napjáig. Kostka Szent Szaniszlónak is ekkor kellett elhagynia azt az otthont, ahol olyan jól érezte magát. Pál bátyjával egy protestáns házba került. S megkezdődött számára az embertelen bántalmazás hosszú láncolata. Szenvedéseiben jó barátja, egy magyar diák állt mellette, aki osztálytársa volt, és hozzá hasonlóan a keresztény tökéletességre törekedett. [1]

A nagyszombati kollégium se remélhette Miksától anyagi károsodásának orvoslását. Pedig pénztelensége egyre nyomasztóbb lett. Míg 1562-ben Szent György napja előtt Seidel a város határában, az ürgehegy közelében, tágas kertet vásárolhatott 290 forintért, addig 1564-ben Vitoria úgy vélte, hogy Pérez már csak azért sem utazhatik Kassára, mert nincs pénze.

Vitoria és Pérez, azonkívül Lanoy és Nadal, valamint Maggio azok a férfiak, akik egészen különös szerepet játszanak a nagyszombati kollégium történetében. Zivataros egén reménycsillagok ők Maggiotól eltekintve, — ő vészt jósol... Az öt név közül különösen kettő emelkedik ki: Vitoria és Nadal.

[1] Erről a névtelen diákról följegyezték: Ungarus adolescens, huic vitae ac studiorum consimilis, ideoque unice charus.

IX. A KOLLÉGIUM FŐ IRÁNYÍTÓI.

1. Juan de Vitoria.

Messze kimagasló egyéniség.

Szent Ignác akarata szerint, ha Magyarországon rendház alakul, az a Felsőnémet Rendtartományhoz tartozik. Bár ennek Kanisius Szent Péter volt a főnöke, mégis a nagyszombati kollégium alapításánál nem annyira ő, mint inkább Vitoria játszik nagy szerepet. Létrejötte után is Kanisius befolyása alig érezhető Vitoriáé mellett, aki 1557-ben Kanisius római tartózkodása idején a Felsőnémet Rendtartomány helyettes főnöke, majd a következő évben a bécsi kollégium rektora, és az maradt 1561 végéig. Valóban nagystílű, az átlagon messze kimagasló egyéniség ő. Ferdinánd főherceg, Csehország kormányzója, szinte megfeledkezve önmagáról, levette fejfödőjét a páter előtt, amikor Prágában kihallgatáson járt nála (1558), amit püspökkel sem szokott megtenni. I. Ferdinánd legmeghittebb emberei közé fogadta. Miksa pedig az összes jezsuiták közül legtöbbre becsülte. A bécsi iskolát annyira fölvirágoztatta, hogy 1561-ben már tíz tanár tanított ott. A diákok pedig meghaladták az 500-at. Szép számmal látogatták magyar és cseh ifjak. Akkora híre volt, hogy nem kevesen jöttek ide a wittenbergi, nürnbergi és más német iskolából. Amilyen mértékben növekedett a diákok száma, olyan arányban kellett az iskolát bővíteni. Ez pedig újabb és újabb építkezést tett szükségessé.

A diákoknak legtöbbje olyan szegény volt, hogy sokáig nem tanulhatott. Vitoria iparkodott e bajon segíteni. Ezért létesített nyomdát a bécsi kollégiumban. Jól jövedelmező vállalatnak remélte. Tiszta hozamát a szegény diákokra fordíthatja majd, és azonkívül még jó könyvekkel is elláthatja őket ingyen. Számukra létesítette az úgynevezett Novum Collegiumot (új kollégiumot), mely rengeteg jót eredményezett. — A

« cuius regio illius religio » elve, vagyis hogy az alattvalók a földesúr vallását tartoznak követni, azzal a veszéllyel fenyegette Ausztriát, hogy az Egyháztól elszakadt földbirtokos nemesség miatt szinte teljesen elprotestánsodik. E veszély elhárítására Vitoria (amint már láttuk) az osztrák fiatal nemesek számára jezsuita vezetés alatt konviktust nyitott, ahol — elgondolása szerint — ingyen ellátásban részesülnek. Az osztrák nemesek azonban sokkal inkább gyűlölték az Egyházat és a jezsuitákat, semhogy fiaikat ide adták volna. Helyüket a szomszéd országok fiatal nemesei foglalták el.

Gondoskodás utánpótlásról.

Draskovics pécsi püspök mondta Vitoriáról Paul Hoffaeus prágai rektornak: ha Vitorián kívül más embere nem volna a Társaságnak, ő egyedül elegendő kollégiumot létesíteni. Embere azonban nagyon kevés volt mindig. Nem helyeselte tehát azt az álláspontot, hogy csak annyi újszerzetest szabad fölvenni, amennyi a többiek jogos igényei mellett elhelyezhető és eltartható. Az ő elve: minden alkalmas jelentkezőt föl kell venni, mégha emiatt az idősebbek lakásban és eltartásban hátrányt szenvednek is. Következménye, hogy 1561 májusában a bécsi kollégium lakóinak száma hetvenre szökött fel, bár I. Ferdinánd kivételes támogatása nélkül az előző év első harmadában körülbelül ötven lakóját sem tarthatta volna el.

Vitoria nemcsak fölvette az embereket, hanem törődött is velük, képezte őket, hogy valóban Krisztusnak nagylelkű, önmagukról megfeledkező, önszeretetüknek meghalt katonái legyenek. Nemcsak a házi munkák elvégzésére fölvett testvéreket, hanem a papokat, tanárokat és tanuló rendtagokat is befogta az úgynevezett alacsony, megalázó munkákra. Így segítségére voltak a szakácsnak, a konyhában elmosták a cserépedényeket, fémlábasokat, kondérokat (ne felejtsük el, hogy akkoriban nyílt tűzhelyen főztek!); a folyósókat söpörték, az illemhelyeket tisztították, meglátogatták a kórházi betegeket, megvetették ágyukat, és ami alacsony szolgálat volt körülöttük, elvégezték; kitakarították a kórházat. Ne gondoljunk itt a mai modern kórházakra: világos, tiszta, féregmentes, jólevegőjű termeikre! Amit abban az időben a kórház

jelentett a személyzetnek, az nem volt étvágygerjesztő, könnyen fölkavarta a gyomrot. Mindezekben a rektor járt elől jópéldával a polgárok nagy ámulatára, akik hozzászoktak, hogy csak rosszat halljanak, és mondjanak a szerzetesekről.

Vitoria úgy vélte, ahhoz, hogy valaki igazán jezsuita legyen, ismernie kell a Jézustársaság alkotmányát. Vállalkozott is ennek rendszeres ismertetésére: 1559 szeptemberétől naponta egy órát fordított erre vacsora után. Hasonló előadásokat tartott később a nagyszombatiaknak is.

Ami a fizikai életben a levegő, körülbelül az a lelkiéletben az ima. Amilyen szükséges a léghajózás szempontjából a szelek járásának ismerete, éppen olyan fontos a lelkiéletben a jó és rossz szellemek megkülönböztetése. Roppantul jelentős tudni, mely indítás származik a jó szellemtől, és melyik a rossztól. Amint az olimpiai bajnoknak nem mindegy testi kondiciója, — a versenyfutó például gondosan vigyáz arra, hogy el ne hízzék, ugyanakkor azonban azt sem tűri, hogy koplalás folytán legyöngüljön, és versenyre kevésbé alkalmas legyen, — úgy a lelki ember szempontjából (aki ugyancsak bajnok) sem közömbös a testi táplálkozás. Ezekről a fontos kérdésekről: az ima módjairól, a különböző szellemek megkülönböztetéséről és az étkezésről rövid, velős szabályokat állított össze Loyolai Szent Ignác Lelkigyakorlatok c. könyvében. Ezekkel tisztában kell lennie mindenkinek, aki komoly lelkiéletet él. Ezeket fejtette ki Vitoria 1560 augusztusától vasár- és ünnepnap, de hétközben is a bécsi kollégium lakóinak.

Nehézségek felfelé.

Vitoria nem érte be az elmélettel. Ő a gyakorlat embere volt. Önmagán kezdte. Táplálkozásban szigorú, sőt megfeledkezve az általa kifejtett szentignáci elvekről, túl szigorú volt önmagához, és a sok böjt aláásta fizikumát. Pedig erős szervezetnek is sok lett volna a vállaira nehezedő roppant gond: annyi intézmény létesítése, fönntartása és felvirágoztatása, az állandó építkezés, a rendtagok és diákok ellátása pénz nélkül, ami adósságba verte; a nagy felelősségtudat alattvalóiért — kellő segítség nélkül. Ez a «mértéket és módot meghaladó szorgoskodás az oka testi gyöngeségének és különböző beteg-

ségeinek » — iratta Kanisius Péter Vitoriának. Meg is roppant a teher alatt. Idegei táncoltak.

Malom, állandóan zakatoló malom indult meg benne, őrölte idegeit, amikor azt tapasztalta, hogy Kanisius provinciális keresztezi terveit. Vitoria égett az alapítási vágytól, Kanisius ellenben a már meglevő kollégiumokat akarta kifejleszteni, fölerősíteni; minthogy kevés volt a rendtag, azért a külső terjeszkedés helyett a belső megerősödésre törekedett. Kénytelen volt tehát Vitoriának ellentmondani. — A bécsi gimnáziumot bölcseleti főiskolával egészítette ki Vitoria, melyről úgy tudták, hogy Nagyszombatba akarja áthelyezni, míg Kanisius Prágába. Remélte ugyanis, hogy ez a prágai főiskolával egyesülve, életképesebb lesz és a tanárok előteremtése sem okoz majd annyi gondot. Ezért a páter generálishoz fordult. — Vitoria, amint láttuk, komolyan vette az újoncképzést, jelentős kiadások révén a bécsi kollégium egy részét kizárólag nekik rendezte be. Kanisius ezzel szemben azt javasolta a páter generálisnak, hogy Prágába tegye át a noviciátust, mert a bécsi kollégium nagyon egészségtelen. — Vitoriának idegeire mentek a világi hitelezők, ennek ellenére még Kanisius is sürgette őt, fizesse vissza a prágai rektortól kölcsönkapott 400 forintot.

Ezek és hasonló okok miatt Vitoriában az a nézet alakult ki, hogy Kanisius nem szíveli őt, ami keserűséget és bizalmatlanságot váltott ki belőle, különösen, amikor Kanisius ezt írta neki: a rendtársak, újoncok, szegény diákok, konviktorok, félkonviktorok otthona « nem áll szilárd, kemény sziklán, hanem ahogy nem kevesen mondják, a világi hiúság homokjára épült » (Mt 7, 24-27). — Minthogy úgy vélik, nem Krisztusra, hanem a világi hiúság homokjára építettük ezeket, felelte ingerülten Vitoria Kanisiusnak, « azért méltóképpen gyötrődünk, és fel is kell oszlatni azokat, amelyek bűnben fogantattak... ». Ez könnyen menne most, hogy a pestis fenyeget: hazaküldhetjük a szegény diákokat. A noviciátust is feloszlathatjuk helyszűke címén. Aztán másfelé irányíthatjuk azokat, akiket Nagyszombatnak vagy más kollégiumnak szántunk, illetve már el is küldtünk oda. Az iskolát is visszafejleszthetjük. A filozófiát csak vigyük Prágába. így mindent leépíthetünk, amit hiúságból alkottunk, bár sem a lelkiismeretem, sem gyóntatóm nem vádolt eddig erről. Most, a pestis idején visszafejlesztve min-

dent a kezdeti állapotba, könnyű lesz utódomnak átadni a kollégiumot szilárd sziklára alapozva. Csak azt nem tudom, hogy a nemesi kollégium felszámolását miként sikerül a császárral elfogadtatnom. — így Vitoria.

Kanisius erre figyelmeztette őt, hogy indulatosságával nem árt a távollevőknek, de igenis árthat a jelenlevőknek, akikkel együtt él, akik látják levertségét, érzik keserűségét és szigorát. Nem szabad elfelejtenie, hogy a németek érzékenyebbek, akik talán sohasem érik el a tökéletességnek és türelemnek azt a fokát, hogy elbírják a kemény szavakat és heves szemrehányásokat. Ilyen a nép jelleme. Ezt a fogyatékosságot azonban kipótolja az Úr más adományokkal.

Nehézségek lefelé.

Helyénvaló volt ez a figyelmeztetés. Vitoria többé nem a régi. Valamikor így jellemezték: barátságos, kedves, fesztelen, de túlzás nélkül; komoly, tud tekintéllyel föllépni, ha kell. Élénkség és beretvaéles elme nyilatkozik meg előadásaiban. Társalgásban szellemes, tanácskozásban okos. A hibázókhoz szigorú atyai elnézéssel párosulva; a jókhoz jóságos. Hacsak a kollégium ügyei nem kötik le, imádkozik, és műveli magát, olvassa a Szentírást, tanulmányozza a világtörténelmet. Valóban azt a benyomást kelti, mint aki minden isteni és emberi tudományban járatos. Otthon és idegenben olykor az egész ebédet vagy vacsorát szellemes elbeszélésekkel fűszerezi.

Ez volt valamikor Vitoria. Most pedig Adam Höller, bécsi helyettese panaszkodik, hogy sohasem látta őt annyira megváltozva, mint mostanában. Semmit vagy alig tehet valamit kedvére. Emiatt Höller elveszti a fejét: nem tudja, mit tegyen. Szabály volt: a szokott időn kívül senki engedély nélkül ne egyék. Kanisius mint provinciális felhatalmazta Höllert arra, hogy a rászorulóknak fölmentést adhasson e tilalom alól. Meg is tette. Erre 1561 szeptember 15-én Vitoria beszédet intézett alattvalóihoz. Meghagyta nekik, ha valakinek engedélye van a provinciálistól vagy mástól, jelentse neki. Figyelmeztette őket, hogy senki az ő engedélye nélkül házon kívül nem ihatik sem a szülők, sem barátok vagy jó ismerősök körében. Ha pedig ő megengedi valakinek, hogy házon kívül igyék, az csak

vízre vonatkozik. A rendházban pedig az ő kizárólagos engedélyén kívül senki se egyék vagy igyék ebéden és vacsorán kívül. Ha valaki másként cselekszik, az az engedelmesség ellen vét.

Vitoria jogosan járt el így. Hatalma volt erre. Maga Lainez generális szögezte le 1562-ben: a rektorok az alattvalók engedélyeit akár a generálistól, akár pedig a provinciálistól kapták, megszoríthatják, sőt meg is szüntethetik. Azt sem lehet tagadni, hogy Vitoriát nemes szándék vezette, amikor megkövetelte, hogy alattvalói házon kívül csak vizet igyanak, odahaza pedig engedélye nélkül ebéden és vacsorán kívül se ne egyenek, se ne igyanak. Kétségkívül azért kívánta ezt, hogy emberei a mértékletesség példaképei legyenek, ami nagyon is fontos volt abban az időben, amikor a németek az eszeiszomságban tobzódtak. Vitoria szigora azonban túllépte az okosság határát; különösen amikor a bécsi jezsuiták annyira agyon voltak terhelve munkával, hogy egészségük, Kanisius megállapítása szerint, kockán forgott. Lehet, hogy Vitoria intézkedésébe az öntudat alatt belejátszott a provinciális iránti ellenszenve is; lehet, hogy öntudatlanul ütni akart rajta. A bumeráng azonban őt találta el. Vitoria beszéde után ugyanis ilyen megjegyzéseket lehetett hallani: «semmi más ez a miniszter (Höller, a rektor helyettese), mint a kollégium utolsó szolgája. Inkább éhen és szomjan pusztulok, semhogy engedélyt kérjek a páter rektortól». Vitoria jól megbolygatta alattvalóit. Volt olyan is, aki hivatásában megingott. Ez még jobban megterhelte a rektor lelkét. Sürgette, adjanak neki alkalmas minisztert, vagy mentsék föl a rektori hivataltól. Ez lesz még a legjobb.

Minthogy Hölleren kívül mások is érzékenyen panaszkodtak Kanisiusnak, azért a provinciális 1561 október végén Lanoyt, az ingolstadti kollégium rektorát küldte Bécsbe: nézzen utána, hányadán van ez a kollégium, és hogy csendesítse le a kedélyeket. Vitoria erre, aki kevéssel előtte megkapta Laineztől a gyakran kért fölmentést a bécsi rektori hivatal alól, azzal vádolta Kanisiust a generális atyánál, hogy meggondolatlan merészséggel küldte Lanoyt Bécsbe. Sok jót akadályoznak meg a Társaság emberei, — folytatja — de maguk az elöljárók (Kanisius) is.

Különbenis Kanisius alkalmatlan a provinciálisi tisztségre, — írja Vitoria. — Jószándékkal, de oktalanul sok mindenre vállalkozik: szentbeszédekre (melykre keveset készül), könyvírásra, reformokra stb. Bizonyos veszedelmes tant hirdet, és kollégiumok alapítását megakadályozza. Ezért a provinciálisi tisztséget vagy másra kell bízni, vagy ketté kell választani a rendtartományt úgy, hogy a csaszári (a bécsi, prágai, nagyszombati és innsbrucki) kollégiumok másnak legyenek alárendelve. Ennek a szétválasztásnak sok oka van: túlságosan nagy a provincia; Kanisiust nem szereti Miksa király; székhelye messze esik Ausztriától stb. Az új provinciális olyan is lehet, aki nem beszél németül, azonban Miksa király kedvelje, és inkább kollégiumok, mint püspökségek gyarapítására fordítsa erejét.

Hazabeszélt itt Vitoria? Áskálódni akart? Tudatosan aligha. Zavaros lelki állapota élesen rajzolódik ki az előbbi leveléből. Hogy bajától szabaduljon, azokhoz a lelki orvosokhoz fordult, akiket maga Isten rendelt neki: a legfelsőbb rendi elöljárókhoz. Minthogy felfogása szerint a bécsi kollégium, sőt az egész rendtartomány java forog kockán, kötelessége is volt jelentést tennie. Bizony, sok mindennek, amit Vitoria levelében állít, megvolt az alapja: Kanisiusnak rendszeresen kellett prédikálnia, ami a provinciálisi teendőkkel nehezen fért össze. Azonban mindkettőt elöljárói rendeletére vállalta el. Hogy e munkáit még másokkal is tetézte, abban rendszerint befolyásos egyéniségek sürgetésének engedett, részint attól a határtalan vágytól késztetve, hogy Isten dicsőségét terjessze. Nem lehet tagadni, hogy Kanisiust gyűlölte Miksa király.

Egyáltalán nem volt helytelen Vitoria azon ajánlata, hogy a Felsőnémet Provinciát ketté kell osztani. Ugyanazt javasolta Pisa ingolstadti tanár, tanácsos. Néhány év múlva be is következett.

Vitoriának nem volt igaza akkor, amikor Kanisiust azzal vádolta, hogy a szentbeszédekre keveset készül. frásban fennmaradt prédikációiból kitűnik, hogy részint tollba mondta, részint sajátkezűleg írta le azokat. A diktáltakat gondosan át-

nézte, kijavította és megtoldotta. 1561 decemberében Theodorik féltestvére arról értesít, hogy valahányszor a provinciálisnak prédikálnia kell, « az éjszaka jó részét ébren tölti ». Jóllehet több írásban ránk maradt beszéde egyáltalán nem mestermü, sőt elég fogyatékos, mégis a szószéken jól, sőt fényesen szerepelt. Ez már csak abból is világos, hogy rengetegen hallgatták, és mélyen fölszántotta a lelkeket. Erről tanuskodnak barátai, sőt ellenségei is.

Hogy Kanisius provinciális jobban iparkodott volna püspökségek, mint kollégiumok alapitására, annak az lehet az alapja, hogy ő, akárcsak a Társaság római vezetői, csak olyan kollégiumot akart elfogadni, melyet kellő számú, alkalmas rendtaggal lehetett ellátni, s amely anyagilag is meg volt alapozva. Levelei különben is arról tanuskodnak, mily buzgalommal törekedett a Társaság terjesztésére. Hogy azonban a prágai érsekség helyreállítását sürgette — Vitoria ugyanis elsősorban erre célozhat —, ezzel az egész cseh katolicizmusnak elsőrendű szolgálatot tett. Ez az elárvult érsekség ugyanis hosszú évek óta várta új főpásztorát.

Kanisius nem való provinciálisnak? Erről ő maga volt legjobban meggyőződve. Sokszor kérte fölmentését. Ennek ellenére 1569-ig viselte hivatalát; annyi ideig, mint egyetlen utódja sem. Ezzel szemben Vitoriát hamarosan eltiltották legfőbb előljárói attól, hogy a nagyszombati, prágai és a bécsi kollégium belső ügyeibe avatkozzék, és soha többé német kollégium élére nem állitották.

Szuperintendens.

A kétirányú feszültség miatt: felfelé Kanisius provinciálissal, lefelé alattvalóival szemben — Vitoria nem maradhatott meg a bécsi rektori beosztásában. Ügye már hosszabb ideje foglalkoztatta a római elöljárókat. Végleges döntésre azonban csak 1561 december 20-án került sor, amikor Kanisius provinciálist értesítették erről az elmozdításról: Vitoria — olvassuk — a bécsi, nagyszombati és prágai kollégium szuperintendense (felügyelője) lesz. Kinevezése azonban csak az anyagi dolgokra vonatkozik. A kormányzat, a rendtagok lelki, tanulmányi és fegyelmi ügyei kizárólag az illetékes rektorra tartoznak. Vi-

toria ezekbe ne avatkozzék. Kizárólag azzal törődjék, hogy e három kollégiumnak legyen meg a szükséges jövedelme; gondoskodjék az épületekről és a rendtagok élelmezéséről és ruházatáról. — Érdemben nem mond sok újat e kinevezés, gyakorlatilag eddig is ő intézte e három kollégium anyagi ügyeit, most azonban forma szerint is megbízták vele. A bécsi rektorságban Paul Hoffaeus, az eddigi prágai rektor, váltotta le.

Vitoria kinevezése megtisztelő: a rendtartományfőnök után ő az első ember. Kinevezése azonban alapjában véve kormányzati sakkhúzás. Célja a kétirányú belső feszültség levezetése. Ez azonban a provinciális felé nem sikerült. Sőt roszszabbodott. Vitoria gyakran panaszkodott Kanisiusra. Állása és jezsuita hivatása miatt — úgymond — szereti és becsüli ugyan, de eljárásával nem érthet egyet, és utasításait sem követheti lelkiismerete és a rábízott kollégiumok sérelme nélkül. Ezért iparkodott a bécsi rektorságtól szabadulni, és most, hogy ez megtörtént, mindenképpen kerüli a vele való találkozást és tárgyalást. Kellemetlenebb és nehezebb dolgot nem ismer a provinciálissal való tárgyalásnál. Már többször és világosan megírta ezt Rómába, de hallatlanba veszik, és nem akarják megérteni. Időről időre — mint mondja — szörnyen kínozza ez. Levelet vár Rómából, hogy vagy mentsék föl szuperintendensi hivatalától, vagy pedig engedjék meg neki, hogy a rábízott kollégiumok ügyében belátása szerint járhasson el, mert van neki annyi élettapasztalata és esze, mint egyetlen más jezsuitának sem; bírja ő annyira az emberek kegyét és szeretetét, mint senki más a Jézustársaságban. Ha nem félne Istentől, már régen olyasmire ragadtatta volna magát, ami nagy kárára volna örök üdvösségének és jezsuita hivatásának. A provinciális az oka annak, hogy testileg-lelkileg tönkremegy. Miatta ritkán érzi jól magát testileg, lelkileg pedig szüntelenül gyötrődik, — panaszkodik Vitoria. — Félő, írja a prágai rektor Kanisiusnak, hogy e gondolatok egészen felőrlik őt. « Eddig a lehető legszelídebben bántam vele (Vitoria akkor Prágában tartózkodott), de eredmény nélkül. Nem kellene-e keményebben föllépni? Nem kellene-e a gyónásban megtagadni tőle a feloldozást, míg így érez és beszél elöljárójáról? ».

Kanisius e levél vétele után ezt írta római elöljárójának: Vitoria, szavai és tettei után ítélve, olykor azt a benyomást kelti, mintha nem bírna engem. Szentül mondhatom: ez nem

bánt. Nagyon kérem Főtisztelendőségedet, ne kíméljen engem, hanem tekintse a rendtartomány javát és nevezzen ki alkalmasabb provinciálist, akiben nem lesznek meg azok a hibák, amelyeket Vitoria joggal kifogásol bennem. És méginkább arra kérem, ha Vitoria tiszteletlenül vagy nem egészen okosan viselkedett volna velem szemben, bocsássanak meg neki. Inkább nekem tudják be kitöréseit, melyekre hibáimmal okot adtam. Rendkívül hálás volnék, ha érzékeny büntetést szabnának rám azért, hogy nem iparkodtam eddig okosabban és több odaadással kezelni ezt a jó atyát. Irgalmazzon nekem az Úr, és adjon alkalmas kormányzót e provinciának Vitoria, Lanoy vagy akárki más személyében. Az Úr Jézus kegyelmével örömest alávetem magamat neki.

Nagyon sajnálom Vitoriát, — folytatja Kanisius — hogy ilyen szörnyen szenved miattam és tökéletlenségeim miatt. Talán hajótörést is szenved. Fölötte óhajtom, hogy rójanak meg és súlyosan büntessenek meg azért. amit eddig hivatalomban mulasztással vagy cselekedettel vétettem. Vitoria útbaigazítással szolgálhatna ebben. A legőszintébben úgy vélem, hogy inkább bízzanak Vitoria okosságában, mint az enyémben. Ne tagadják meg tőle a feloldozást, különösen, ha jóhiszeműleg (amint föltételezem) mondja el valakinek hibáimat, és ha közben hajlandó követni Főtisztelendőséged (a prágai rektornak) utasításait, akinek közvetlenül alá van rendelve. — így Kanisius, aki akkor, pedig 1562 május 4. volt már, még nem tudta, hogy Vitoria mint szuperintendens neki is alá van rendelve. Messze esett Róma! A posta is hibás volt, hogy joghatósági kételyek merültek föl. Bizonyára ezek is hozzájárultak ahhoz, hogy Vitoria ennyire szembekerült tartományi elöljárójával. Milyen erkölcsi elbírálás alá esik ez? E kérdés már a kortársakat is foglalkoztatta. Alfonso Pisa, a Felsőnémet Rendtartomány tanácsosa például így nyilatkozik: « Gondolom, egyikük se bűnös benne, de mégis, úgy látszik, P. Vitoria az oka » a feszültségnek. Polanco ellenben úgy véli, hogy mindkét részről történtek hibák.

Ezek arra késztették a római elöljárókat, hogy Nadal személyében rendi vizitátort küldjenek ki, akinek belátására bízták a Felsőnémet Rendtartomány kettéosztását. Vitoria lelke csak most nyugodott meg, amikor Kanisius joghatósága alól kikerült.

2. Jerónimo Nadal.

Kommisszárius.

Bármennyire érdekelték Szent Ignácot fiai, akármennyire hajtotta gyengéd szeretete, hogy személyesen keresse föl őket, örvendezhessen velük sikereiknek, bátorítsa nehézségeikben, szenvedéseikben vigasztalja őket, eloszlassa kételyeiket, hivatásuk követésében új erőt és lendületet öntsön beléjük, mégis gyönge egészsége és roppant elfoglaltsága miatt nem tehette meg. Maga helyett kommisszáriusokat — biztosokat és vizitátorokat — ellenőröket küldött, akiknek (szándéka szerint) főfeladata az összes alattvalókat áldozatos munkájukban vigasztalni és bátorítani. Szent Ignác különösen Jerónimo Nadalt szerette maga helyett küldeni. Kiváló képességei miatt már párisi tartózkodása alatt iparkodott őt megnyerni magának. Azonban hiábavalónak bizonyult minden törekvése. Nadal kereken kijelentette: sohasem csatlakozik Ignáchoz. Évekkel később, amikor már visszatért szép hazájába, Mallorca szigetére, véletlenül kezébe került a minden idők egyik legnagyobb misszionáriusának, Xavéri Szent Ferencnek Indiából írt levele. Amint a végére ért, már szilárdan elhatározta: ő is jezsuita lesz, mint Xavéri, akivel együtt tanult a párisi egyetemen. Rómába utazott, hogy fölvételét kérje a Jézustársaságba. Amikor a rendalapító 1552-ben elkészült a Társaság alkotmányával, kihirdetését és megmagyarázását egyik legfontosabb kötelességének tekintette. E föladatra minden tekintetben rátermett férfiút keresett. Meg is találta Nadal személyében. Neki jutott az a roppant fontos feladat, hogy Szent Ignác igazi szellemét a Jézustársaság szinte minden európai rendtartományában terjessze.

Nadal 1555 május 1-én Bécsbe is érkezett. Előzőleg (1553-54) Spanyolországban és Portugáliában, majd az ingolstadti kollégiumban hirdette ki, és magyarázta meg az alkotmányt. Mindenütt örömmel fogadták, és kész szívvel tették magukévá a kommisszárius tanítását és intézkedéseit.

A Jézustársaság alkotmánya.

Bécsbe érkezése után Nadal gyakran, esetleg naponta összehívta a kollégium lakóit. Beszélt nekik a Társaságról, annak

hivatásáról, szelleméről. Megismertette velük alkotmányát, az un. *Constitutiones Societatis Jesu-t.*

Szent Ignác teljesen apostolinak, tevékenynek, de ugyanakkor mélységesen lelkinek, kontemplatívnak tervezte alapítását; Nadal találó fogalmazása szerint: contemplatio in actione — Krisztus példája szerint teljesen az Atya dicsőségére — élve-halva a felebarátért áldozza fel magát. Benne áll az élet zajlásában, érintkezik hívővel és hitetlennel, baráttal és ellenséggel, megfordul minden társadalmi rétegben és osztályban, fölkeresi a magas- és alacsonyrendűeket, mindenütt észrevéve Krisztus országának érdekeit, kiharcolja és megvédi azokat. Már a neve is: Compañia de Jesús — ezt fejezi ki. Nem alapítójáról vagy az alapítás helyéről, nem is az anyakolostorról vagy főfoglalkozásáról nevezték el, hanem Szent Ignác vezérének, Jézusnak nevére keresztelte, akinek könnyű lovascsapata. Ez az elnevezés annyira szokatlan volt, hogy szerénytelenségnek tekintették és hevesen támadták miatta.

Hogy a Társaság valóban Jézus könnyű lovassága lehessen, nagy mozgékonyságra és alkalmazkodóképességre van szüksége a legkülönbözőbb helyzetekben. Alapítója ezért sok mindent mellőz, ami ezt a hatékonyságot csökkenthetné, gátolhatná. Ezért áldoz föl bizonyos szigorú kolostori formákat, külső óvintézkedéseket. Ezért kerüli külső megjelenésében és életmódjában a feltűnőt. A mindenkori viszonyoknak megfelelően a Társaság ruházatban és egyébben azon ország szokásaihoz alkalmazkodik, amelyben működik. Általában az illető vidék világi papságához hasonlóan öltözik, gondosan kerülve mindazt, ami csuhára emlékeztethetne; az egyszerűség és szegénység mellett legfőbb ékessége a tisztesség és illendőség.

Egyénileg bármennyire szerette Ignác a kar-imát s a liturgikus pompát, de célkitűzését akadályozza: a Jézustársaság hangsúlyozottan lelkipásztori működése és iskolai oktatása miatt a legtöbb atya huzamosan házon kívül tartózkodik. Amikor IV. Pál pápa erős hajlandóságot mutatott arra, hogy a Társaságban kötelezővé teszi a rendi ruhát és a karban mondott zsolozsmát, Szent Ignác a legtekintélyesebb atyák útján több uralkodó közbenjárását kérte e veszély elhárítására.

A Jézustársaság nem pusztán elméletileg és elvontan Krisztus könnyű lovascsapata, hanem a leggyakorlatibb módon, amikor a legszorosabban csatlakozik földi helytartójához, a

pápához. Rosszakaratúlag el is nevezték « a pápa fekete gárdájának ». A rend nem szégyelte ezt, sőt megtiszteltetésnek vette. Szent Ignác akarata szerint a Társaságnak egészen különleges feladata, hogy a 16. századi mozgalmaktól mélyen megrendült Apostoli Széket az ellenség heves támadásai ellen minden lehető módon, akár élete és vére árán is oltalmazza, és jogait védelmezze. Ezért tesznek az úgynevezett professzusok egy negyedik fogadalmat, mellyel egész különösképpen elkötelezik magukat az Egyház fejének, Krisztus földi helytartójának, hogy mentegetődzés nélkül, nem is kérve útiköltséget, bárhová elmennek, hívők vagy hitetlenek közé, ahová Isten ügyeit vagy a keresztény vallást érintő dolgokban küldi őket.

Minthogy a jezsuitáknak mindig készen kell állniok arra, hogy a pápa kívánságára hol itt, hol ott dolgozzanak Isten nagyobb dicsőségére és a lelkek üdvére, azért nem fogadhatnak el állandó és szabályszerű plébániai lelkipásztorkodást. Éppen így egyházi méltóságokat sem. Külön fogadalommal megígérik a professzusok, hogy sem a Társaságon belül, sem kívül soha méltóságra nem törekszenek. A renden kívüli egyházi méltóságok elhárításán minden erővel dolgoznak, hacsak elfogadásukat a pápa bűn terhe alatt meg nem parancsolja. Ez egyszersmind védekezés is a Társaság részéről, hogy a célja eléréséhez szükséges tagokat el ne veszítse.

Szent Ignác merész elgondolása és újítása könnyen veszedelmessé válhat, amit föltétlenül meg kell előzni. Ezért olyan szigorú ő a jelentkezők fölvételében. Az első években aránylag még könnyen vette föl őket. Később azonban szigorúbb lett ebben. Élete végén pedig többször hangoztatta: legföljebb azért volna érdemes tovább élnie, hogy még jobban megrostálja a jelentkezőket. Nem tartotta a Társaságba valónak azokat, akik nem képesek hasznosítani magukat mások javára. Aki a világban nem tud megélni, az nem való jezsuitának. A szent alapító szívesebben látta a lázas, tevékeny egyéneket, mint a túlságosan csöndes, holdszelíd jellemeket. Legszívesebben olyanokat fogadott, akik akár egy várost vagy országot elkormányozhatnak, föltéve mindig, hogy lelki szempontból is megállják a helyüket. Nem akart olyanokat, akik csak önmagukat kívánják üdvözíteni.

Amilyen szigorú volt Szent Ignác a jelentkezők felvételében, épp akkora gondot fordított a már felvettek kiképzésére.

Szakított az eddigi szokással: az egy évig tartó noviciátussal, amely után azonnal következtek az ünnepélyes fogadalmak, melyekkel örökre és visszavonhatatlanul a szerzethez kötötték magukat, — olyan korban, amikor rendszerint közelebb állłak még a tizenötödik, mint a huszadik évükhöz. Közülük elég sokan csak később ébredtek rá arra, hogy alkalmatlanok a szerzetesi életre — önmaguk vesztére, a szerzet kárára és a jó szellem bomlasztására. Szent Ignác két teljes évre emelte fel az újoncidőt és különböző kemény próbákat írt elő; a professziónak, az utolsó, végleges fogadalmak idejét pedig alaposan kitolta. Az újoncidő elteltével örök fogadalmat tesznek ugyan azok, akik alkalmasoknak bizonyultak erre, de egyszerű lévén az, bármikor felbontható, ha a Társaság vagy a fogadalmas java úgy kívánja. Utána csak tíz-tizenöt év múlva kerül sor az örök fogadalmakra. Minthogy a Társaság élete sok és nagy nehézségekkel, veszélyekkel jár, azért a rendalapító akarata szerint senki utolsó fogadalmakra nem bocsátható, aki előzőleg hosszú és alapos próbák révén be nem bizonyította, hogy az erényekben megszilárdult, hogy valóban alázatos és bölcs Krisztusban, aki erényes életével és tudásával kiválik. — Szent Ignác nem éri be a kétévi újoncidővel, hanem a tanulmányok befejezése után elvégezteti az úgynevezett harmadik próbaévet, egy második noviciátusfélét az eredeti lelki buzgóság fölélesztésére.

A legfontosabb az újoncidő alatt a « harmincnapos lelkigyakorlat » elvégzése. Ez égő vágyat lobbant lángra a fiatal szerzetesben, hogy egyedül és egészen Istennek szolgáljon. Majd ezt a vágyat az önmegtagadás és vezeklés nagylelkűen vállalt gyakorlataival tettekre váltja át, és élete az engedelmességtől irányítva, kiváló tökéletességre jut.

A fenyegető veszélyek elhárításának és az erényes haladásnak kiváló eszköze az, hogy az alattvalók időről időre a legnagyobb nyíltsággal és őszinteséggel beszámolnak az elöljáróknak lelki állapotukról, semmit el nem hallgatva, ami tökéletes megismerésükhöz szükséges. A lélek mintegy nyitott könyv, melyben szabadon olvashat az elöljáró. E tökéletes ismeret birtokában a följebbvaló egyrészt mindenkit a megfelelő helyre, munkakörbe állíthat, másrészt távol tarthatja alattvalóitól a fenyegető veszélyeket. .

Szokványos kifejezéssel élve, minden baj a test, a szemek és a világ kívánságából fakad. Ezekkel szemben immunizálja Szent Ignác fiait, arra nevelvén őket, hogy az élet minden viszonylatában és a legkisebb dologban is őszintén és kizárólag Istennek tessenek és neki szolgáljanak, önérdekükből kivetkőzve, mindenben Istent keressék és iparkodjanak őt meglátni és szeretni mindenkiben és mindenben.

A Társaság céljának megfelelően kettőt kell összehangolni: az egységet és a mozgékonyságot. Ezt biztosítja a rendi alkotmány. A generális atya kezébe fut össze minden szál. Közvetlen alatta a tartományfőnökök vagy provinciálisok (praepositi provinciales) irányítják a Társaságnak valamely nagyobb területen lévő házait és vállalkozásait. A provinciálisok felügyelete mellett az egyes házakat a házfőnökök, rektorok kormányozzák. A generálistól eltekintve, a többi elöljárót nem káptalan választja, hanem az általános főnök nevezi ki és teszi le. Mindenben engedelmességgel tartoznak neki. A generális hatalma nagyobb, mint — eddig — bármely más rendben. Hivatalát élete végéig viseli. Azonban ő sem korlátlan úr. Köti őt az alkotmány, azonkívül fölötte áll az egyetemes gyűlés. A generálisnak ez a nagy hatalma és tekintélye biztosítja a rendnek azt a szoros egységet és gyors cselekvést, amelyre szüksége van. Bár a Társaságban nagy az elöljárók hatalma, fontos az engedelmesség és szoros, szinte katonás a fegyelem, mégis a rend hajtóereje nem annyira külső, hatalmi tényező, mint inkább, sőt elsősorban a szeretet szelleme, a Szentlélek egyesítő és feszítő dinamizmusa (interna caritatis et amoris illius lex quam Sanctus Spiritus scribere et in cordibus imprimere solet).

A Jézustársaság alkotmányának ilyen fejtegetésével és személyes érintkezésével Nadal elérte, hogy a bécsi jezsuiták lelkileg felfrissültek, hivatásukban megerősödtek és felbuzdultak, hogy ezentúl még komolyabban vegyék az erényekben való haladást. Ezek után 1555 június 22-én Itália felé vette útját a rendi biztos. Sorba járta a velencei, padovai, ferrarai, bolognai, genovai és flórenci házakat. Mindenütt életbe léptette a rendi alkotmányt. Németalföldön és Kölnben Ribadeneira Péter tette ugyanazt, Indiában pedig Quadros, amikor 1555-ben mint az etiópiai és indiai misszió provinciálisa elfoglalta hivatalát.

Amint Szent Ignác, úgy utódja, Lainez sem nélkülözhette Nadal segítségét. 1558-ban a német és francia rendtartományokból álló ún. asszisztencia kormánytanácsosává választották. Olyan kiválóan látta el e hivatalát, hogy a generális atya nem talált nála alkalmasabbat az európai rendtartományok felülvizsgálatára. Teljhatalommal ellátva, végiglátogatta a spanyol és portugál rendházakat, majd Franciaország, Belgium és Németország felé tartott. 1563 március 18-án érkezett Bécsbe. Régóta várták. Akkora örömmel fogadták, hogy még a templom harangját is meghúzták. Fontos és nehéz kérdések vártak megoldásra. A legégetőbb a Felsőnémet Rendtartomány kettéosztása volt. Igaz, hogy a hét kollégiumot, melyből állott, egy provinciális is elkormányozhatta; a rendtagok száma se volt nagy: az újoncokkal együtt csak 163 körül mozgott. Azonban óriási területen szóródtak szét, és a provinciálisnak mérhetetlen fáradságába került a rendházak ellenőrzése. Pedig személyes és múlhatatlan kötelessége az, hogy évente legalább egyszer látogassa meg azokat, és beszéljen minden rendtaggal. Az alattvalóknak levélbeli érintkezése a provinciálissal és fordítva, szintén nehézkes és bizonytalan volt, amiből sok kellemetlenség adódott. Hogy Kanisius tartományfőnökön könnyítsen, 1562 decembre 18-án az általános rendfőnök értesítette a bécsi, prágai és nagyszombati kollégium rektorát, hogy ügyeikkel ezentúl ne Kanisiushoz, hanem közvetlenül őhozzá forduljanak, aki az egyetemes zsinat miatt Trientben tartózkodott, és így könnyebben lehetett megközeliteni, mint a provinciálist. Kilátásba helyezte a rendtartomány kettéosztását is. Végrehajtása Nadalra várt: a Felsőnémet Provinciától leválasztotta a bécsi, prágai és nagyszombati kollégiumot. Ezekből alakította az Osztrák Rendtartományt. Az előbbi élén — minden könyörgése ellenére — továbbra is Kanisius Pétert hagyta meg. Osztrák provinciálisnak Lainez és Nadal először Vitoriát szánták, de alaposabb megfontolás után és helyszíni tapasztalat nyomán a rendi biztos Nicolas Lanoy ingolstadti rektor mellett foglalt állást. Elgondolását Lainez generális elé terjesztette, aki 1563 június 10-én kelt levelével jóváhagyta.

Lanoy hivatala átvételére augusztus elején érkezett Bécsbe. 1502-ben Tournaihoz közel Blandainban látott napvilágot. Le-

jayt ő követte a bécsi rektorságban, majd 1558-ban Ingolstadtba került rektornak. A nagyszombati kollégiumnak őszinte barátja maradt mindvégig, nehézségeiben nagy megértést tanusított, és iparkodott azokat eloszlatni. Mint higgadt és kiegyensúlyozott belga ismételten hangoztatta, hogy azokban a borzalmasan zavaros és vészterhes időkben elnézéssel kell lenni a nagyszombati kollégiummal, nem szabad azt kívánni, hogy már kezdetben teljesen kész épülettel, minden tekintetben biztos és egészen kielégítő alapítvánnyal bírjon. Inkább azon kell lenni, hogy az adott nehéz körülmények közt azzal a kevéssel boldoguljon, amivel bír. Szivügye volt a magyar kollégium fennmaradása.

Rendtartományi gondnok.

Nadal megérkezésével Vitoria állásában is változás történt. Eddig a provinciális fennhatósága alatt a többi kollégium felügyelője, szuperintendense volt. Hallottuk panaszait alárendeltsége miatt. Úgy vélte, hogy hivatalát nem képes kellően ellátni, mert a tartományfőnöknek van alávetve, és kérte, hogy közvetlenül csak a generálisnak tartozzék engedelmességgel. Ezt a kívánságát teljesítette Nadal: megszüntette szuperintendensi állását, de megtette az Osztrák Rendtartomány gondnokának (prokurátorának).

Új állása nem különbözött az eddigitől, mindkettő a bécsi, prágai és nagyszombati kollégium anyagi ügyeire szorítkozott. De míg a szuperintendensi cím hangzatosabb és joghatósági tévedésre adhatott alkalmat, — jóllehet a római elöljárók többször hangoztatták, hogy hatásköre kizárólag anyagi természetű és hogy a kollégiumok kormányzatába nem avatkozhatik —, addig új címe: « procurator provinciae » sem őt sem mást, nem hozhatta abba a kisértésbe, hogy illetékes akár az Osztrák Rendtartomány, akár pedig a három kollégium valamelyikének kormányzatába beavatkozni. Ha állása tartalmilag és terjedelmileg ugyanaz maradt is, azonban a ranglétrán hatalmas emelkedést jelentett. Amíg eddig — legalább hivatalosan — a rektoroktól független volt ugyan, de a tartományfőnöknek alárendelve, vagyis a kettő közt állt, addig most közvetlenül a generálistól függ, akárcsak a provinciális.

Ha az új cím nem is jelentett újabb terhet, a három kollégium anyagi ellátása mégis sok gondot okozott Vitoriának. Ez azonban nem csüggesztette el, hanem újabb anyagi források feltárására sarkalta. Közben nem csekély nehézségeket tapasztalt a császári udvar, a püspökök, de különösen a magyar főpapság, még Oláh érsek részéről is. Eljárásában ugyanis volt bizonyos erőszakosság, amely félreértésre adott alkalmat. Még 1562-ben történt, hogy Kuess György Bécsben felvételt kért a Jézustársaságba. Amikor atyja, tisztes magyar borbély, tudomást szerzett erről, mindent elkövetett, hogy egyetlen fiát hivatásában megingassa. Vitoria ezért nem engedte meg neki, hogy mégegyszer beszélhessen vele. A kétségbeesett apa erre Miksa királyhoz fordult segítségért. Ez egyháziakból és világiakból álló bizottságra bízta György hivatásának és felvételének kivizsgálását. Vitoria következetesen visszautasította az idézést. Bár illetéktelen volt a bizottság, de a visszautasítás nem bizonyult szerencsésnek. Igaz, az apa látván a nem várt ellenállást, fiát kitagadva otthagyta Bécs városát, de rém kellemetlen volt, hogy nemcsak a bizottság sértődött meg, hanem Miksa és Ferdinánd is méltatlankodott ezen és más dolgok miatt.

Vitoria heves, kolerikus vérmérsékletével sokakat megütköztetett. Azt nem vették tőle rossznéven, hogy megfelelő egyházi javakkal iparkodott a kollégiumok boldogulását biztosítani, azonban nagyon visszatetszett az, hogy nem vette mindig tekintetbe mások érdekeit. Gondoljunk például a mislyei prépostságra. Vitoria meg volt ugyan győződve arról, hogy sikerült birtokosát, Szerdahelyi Mátyást rávennie, hogy már életében engedje át a prépostságot a nagyszombati jezsuitáknak hasonló értékű egyházi javadalom fejében, ahogy azt ugyancsak Vitoria sürgetésére Ferdinánd király megparancsolta. Ha Szerdahelyi tett is hangzatos ígéretet Oláh érsek és a király miatt, de bizonyára oda kívánta Vitoriát, ahonnan jött: Spanyolországba, hogy élvezze a virágzó citromligetek illatát. Ebben teljesen egyetértett vele Mezőlaky Ferenc zalavári apát, akit ugyancsak Vitoria nyomására Ferdinánd király évi 212 forint fizetésére kényszerített. Az apát Dudics Endre püspöknek barátja és pártfogoltja volt. Tőle könnyen átragadhatott a főpásztorra az ellenszenv Vitoria iránt, aki azzal boszszantotta őt, hogy Zsigmond fivére, a széplaki apátság hűtlen tiszttartója helyett 600 forintot fizessen. Egy másik főpásztort,

Verancsics Antal egri püspököt, is állandóan ingerelt Vitoria a turóci 400 forint évjáradékkal: vagy folyósítsa ezt, vagy helyette engedje át kárpótlásul a tapolcai apátságot, melynek jövedelmét szintén ő húzta. Hiába világosította fel Oláh érsek, hogy ez gyűlöletes Magyarországon, de ő újra meg újra visszatért erre az elgondolására. Elidegenítette és elkeseritette magát Oláh érseket is. Végül annak a három kollégiumnak a rektorai is panaszkodtak rá eljárása miatt, melyeknek anyagi ügyeit intézte. Mintha ezeknek a rektoroknak túl kevés mozgási lehetőséget biztosított volna. Nem maradt tehát más megoldás, mint hogy a páter generális fölmentse Vitoriát eddigi hivatala alól: 1564 elején Rómába rendelte. Olaszországban előkelő tisztségeket töltött be ezentúl: a messinai kollégium rektora lett. 1566-ban mint vizitátor végigjárta Sziciliát. Utána a nolai kollégiumot igazgatta. Egy ideig Rómában az egész Társaság gondnoka, « procurator generalis »-a volt. 1570-ben mint a tábori lelkészek főnöke, a pápai hajóhaddal a török ellen vonult. 1578-ban pedig Nápolyban fejezte be életét.

Nagyszombatban.

Nadal Nagyszombatba is ellátogatott. Magyarország különös varázssal volt rá. Úgy érezte, hogy rokonnéphez látogat el. De ugyanakkor bizonyos egzotikumot is látott benne. A magyar nép — írja — nagy barátja a spanyoloknak, és sokra becsüli őket. Ezért Hurtado Pérez a nagyszombati rektor. A latin a két nép közös nyelve. A magyaroknál igen el van terjedve, bár nem valami jó latinság az. Nagyszombat közel fekszik a török határhoz. Emlékszem rá, mekkora vígasztalással töltött el az Úrban az a körülmény, hogy a törökök közelében vagyok. Vágyódtam közéjük. Ha másképp nem sikerül, talán háború esetén a katonákkal. Adja Isten, hogy a Társaság tehessen valamit a törökök vagy az eretnekek érdekében. — A Félhold határán, ahol nap nap után a protestantizmus málasztja a Katolikus Egyházat, nem kis megelégedésére szolgált a nagyszombati kollégium. Itt valóban óriási szükség van a Társaságra! Igaz, csak kezdetét éli a kollégium, de fölötte fontos missziós hivatás vár rá. — így Nadal. Ezért megértést és elnézést tanusított nehézségeiben. Tehetsége szerint segített rajta.

A pestistől sokat szenvedett nagyszombati jezsuitákon hatalmasat lendített Nadal megérkezése: életet és megújhodást sugárzott feléjük. Elég hosszú időt töltött köztük (ápr. 21 — május 4). Megújították előtte szerzetesi fogadalmaikat és számot adtak neki lelki állapotukról.

Nadal nem ismert fáradságot. Kifejtette a nagyszombatiak előtt a Társaság alkotmányát és hivatását, feladatát és küldetését — különösen olyan fontos helyen, mint Magyarországon. Értsék meg jól: itt azé a jövő, akié az ifjúság. Ennek megnyerésén fáradozzon a kollégium. Hivatásának azonban csak akkor felel meg, ha — az alkotmány szerint — a tanárokban megvan a következő hármas kellék: a példás és erényes élet, az alapos tudás és a pedagógiai rátermettség. A tanár az iskolában és iskolán kívül egyaránt apostol. Ezért a jezsuita tanárnak első kelléke a mélyen gyökerező erény. Aki csak tudós és nem egyszersmind apostol is, nem való a Társaság iskoláiba. Isten dicsőségének és az emberek javának őszinte vágyától fűtve, jezsuita azért vállalja a tanítást, hogy Isten szolgálatára, szeretetére és az erények gyakorlására vezesse el a diákokat. Egyenesen senkit föl ne szólítsanak a szerzetesi életre, de kedveltessék meg az arra hivatott ifjakkal a tökéletesség útját. Teljes odaadással és kitartással szenteljék magukat a tanításnak. Munkájukban pontosak és lelkiismeretesek legyenek. Ezt fokozza az elöljáró ellenőrzése. Kivételezés nélkül foglalkozzanak minden tanulóval. Kerüljék a bizalmaskodást. Necsak ingyen tanítsanak, de még ajándékot se fogadjanak el sem a tanulóktól, sem szüleiktől. Az eredményt és az iskola felvirágoztatását ne a külső látványosságoktól, hanem a becsületes, odaadó munkától várják. A támadásokat krisztusi szelídséggel fogadják. A valláserkölcsi nevelés legfőbb eszközei: a hitoktatás, az imádság, a szentmise, a szentségek gyakori vétele és főképp a gyónással kapcsolatos lelki vezetés. A szeretettel és tekintéllyel párosult oktatáson és a tanár jó példáján kívül a jellemképzést szolgálják a heti buzdító beszédek és az ún. lelkigyakorlatok. A szükséges fegyelmezés élőszóval történjék. Ahol ez nem használ, a kisebbeket fenyítékben részesítsék, a nagyobbakat, ha nem javulnának meg, távolítsák el, hogy másokat meg ne rontsanak. A testi büntetés kiszabásával világi ún. correctort bízzanak meg. Hogy a tanárok és tanulók el ne lankadjanak a munkában, mérséklésre és pihenésre van szük-

ségük. Helyesen járt el tehát Seidel, amikor az ürgehegyi kertet megvette, ahol minden héten egyszer tanítás után pihenhetnek, és felüdülhetnek a tanárok.

A rendi biztos kereste a módját, miként juttathatná rendtársait megfelelőbb lakáshoz. A lakóházat vagy alakítsák át úgy, hogy egészségüknek ne ártson, vagy más házba költözzenek, míg az új épület el nem készül. Az éppen Bécsben tartózkodó érsek az előbbi mellett döntött. Kifejtette, hogy felvirágoztatja az intézményt. Nadal azonban nem vette készpénznek a főpásztor szavait. Látta ugyanis, hogy Oláh egyrészt állandóan reméli Esztergom visszavételét — és akkor a kollégium odaköltözik, — másrészt meg fél, hogy Nagyszombat is elvész, akkor pedig minek a rengeteg költekezés.

Az emberhiányon úgy segített Nadal, hogy a nagyszombati rendtagok számát egyelőre tízre emelte, míg a kollégium helyzetében javulás nem áll be. Zdelaricsot visszarendelte Kassáról. Nehezen nélkülözték Nagyszombatban. Nadal szavai balzsamként hullottak a nagyszombati rendtagok lelkére, amikor kijelentette, hogy szívén viseli a kollégium sorsát, és olyan embereket küld, akikre lehet építeni.

Nadal komoly figyelmet szentelt az anyagiaknak is. Tudomásul vette, hogy a bényi prépostság a törökök miatt semmit sem jövedelmez a kollégiumnak. A széplaki apátság hozama a háborúskodás miatt bizonytalan. Még április elején Kassára küldte Vitoriát, hogy a széplaki uradalomban rendet teremtsen. Nem sok sikerrel. Hátha az uralkodó révén többet érhet el. Pozsonyba ment tehát Vitoria, hogy beszámoljon Ferdinándnak arról, hogy hadai mint pusztítják a nagyszombati kollégium javait. Pozsonyban akkor nagy ünnepségek zajlottak: 1563 szeptember 8-án magyar királlyá koronázták Miksát. Vitoria Ferdinándnál sem ért el sokat.

Augsburgban.

1566-ban újra találkozunk Nadallal Nagyszombatban. A dolog háttere az, hogy a második egyetemes gyűlés vizitátorok kiküldését javasolta az új páter generálisnak. Borja (latinosan Borgias) Szent Ferenc 1566 február 6-án a Felső- és Alsónémet, valamint az Osztrák és Rajnai Rendtartomány vizitátorává Nadalt nevezte ki. Ugyanakkor V. Pius pápa Németországba

az augsburgi birodalmi gyűlésre rendelte őt. Alighogy 1566 január 6-án Szent Péter székébe ült az új pápa, különösen két nagy feladat kötötte le figyelmét: a szörnyen fenyegető török veszély elhárítása és a válságba jutott katolicizmus megmentése. Miksa császár, hogy a török ellen pénzt és katonaságot biztosítson magának, birodalmi gyűlést hirdetett 1566-ra. Úgy hírlett, hogy a vallásügy is szőnyegre kerül. Kívánatos volt tehát, hogy a pápa Giovanni Francesco Commendone bíborosküldötével képviseltesse ott magát. Három jezsuita tanácsost rendelt mellé: Jerónimo Nadált, a szentéletű és szellemes Diego Ledesmát, valamint Kanisius Szent Pétert. Március 6-án fogadta Kanisius Augsburgban a Rómából érkező rendtársait. A császár nem örült nekik. Már előzőleg bizonyos manőverezéssel iparkodott Rómában érkezésüket megakadályozni. Március 23-án nagy ünnepélyességgel nyílt meg a birodalmi gyűlés. Két fő témája volt: a török veszély elhárítása és az ún. augsburgi vallási béke becikkelyezése. Ez a « béke » a vallási vitáknak 1555. évi ideiglenes rendezése volt Németországban mindaddig, míg az egyetemes zsinat nem tisztázza az égető kérdéseket. Minthogy azonban a trienti zsinat világosan leszögezte már az Egyház álláspontját, fölmerült a kérdés: nyugodt lelkiismerettel megszavazhatja-e mégegyszer katolikus ember ezeket a békehatározatokat úgy, mint 1555-ben, majd 1557-ben és 1559-ben.

A kompromisszum természetéhez tartozik, hogy a feleket nem elégíti ki. Ilyen félmegoldás volt az augsburgi vallási béke is. A lutheránusokat különösen az a kikötése bántotta, hogy az egyházi fejedelemségek továbbra is katolikusok maradnak, ha uralkodójuk netalán az új vallásra térne át. Ha a lutheránusokon múlik, föltétlenül törlik ezt. A katolikusok viszont örömmel húzták volna ki a kompromisszumból azokat a pontokat, amelyek a lutheránusoknak törvényes elismertetést biztosítanak. Most az a kérdés, hogy változatlanul szentesítsék-e ezt a békeokmányt. Ha nem teszik, föltétlenül — akár polgárháborútól kísérve, akár anélkül — a Katolikus Egyház húzza a rövidebbet. Katolikus érdek tehát a vallási béke változatlan ratifikálása. Miksa császár erre hajlott. A pápa azonban nem. Ellentétet látott a trienti zsinat és a « vallási béke » között. Meg is hagyta Commendone bíborosnak, hogy nyilvánosan tiltakozzék, ha a birodalmi gyűlésen történnék valami,

ami a trienti zsinattal ellenkezik. E gordiusi csomó megoldása — úgy vélték Nadal és társai — a császár jóindulatán és a pápa engedékenységén múlik. Ismerték Miksa ambicióját: a török elleni hadjáratot. Írtak tehát Borja generálisnak, milyen fontos volna, ha a pápa támogatná ebben a császárt. Kérve kérték a rendfőnököt, tájékoztassa erről a szentatyát. Erre nem volt szükség, mert a pápa már előzőleg elhatározta 50.000 scudi segély küldését. Miksa emberei megtudták Rómában, hogy a jezsuiták titkon őfelsége érdekében dolgoztak. Ez jól esett az uralkodónak, és nem kis mértékben hozzájárult ahhoz, hogy megmaradjon egyházias beállítottságában. Ezt azonban teljesen elrontotta, és a lutheránusok felé hajlította volna egy esetleges tiltakozás a vallási béke ellen. Engedékenységre kellett tehát bírni a pápát. Nadal és társai kimutatták, hogy a vallási béke nincs ellentétben a trienti zsinattal: nem annyira vallási, mint inkább politikai okirat, mely nem érinti az Egyház dogmáit, hanem csak fegyelmi kérdéseit. Borját kérték ismét, hogy legyen segítségükre. Ő szívvel-lélekkel vállalkozott a kényes föladatra. A pápa valóban szabadkezet engedett Commendone bíborosnak. A tiltakozás elmaradt, és a Katolikus Egyház megerősödve került ki ebből a birodalmi gyűlésből. Az első eset, hogy az újhitűek tért vesztettek: a támadásból védelembe szorultak. Május vége felé fejeződött be a birodalmi gyűlés.

Nadal - Hernáth.

Megesett Augsburgban, hogy Nadalnak és társainak nem futotta az időből sem evésre, sem alvásra, vagy hogy Commendone bíboros szavaival éljünk, alig értek rá lélegzeni. Nadalnak, ha volt kis szabad ideje, a Társaság ügyeivel foglalkozott. Sok fejtörést okozott neki, kit tegyen meg a Felsőnémet Rendtartomány főnökének. Ő is úgy vélte, mint Borja Szent Ferenc és annyi más, hogy Kanisius Szent Péterre fontosabb ügyeket kellene bízni. Átmenetileg féltestvérében, Theodorikban kapott segítséget. Péter megmaradt ugyan provinciálisnak, de az ügyeket öccse mint viceprovinciális intézte. Az egész rendtartomány és az egyetemmel ellátott dillingeni kollégium sok ágas-bogas ügyével egy tüdőbajos vállán! Ez nem megoldás. A provincia is meg a kollégium is külön-külön embert kíván,

Theodorik oly kiválóság, hogy legalkalmasabb provinciálisnak. De ki legyen a rektor? Fogas kérdés!

Nadal figyelme a dillingeni kollégiumnak egy fiatal, 27 éves tagjára terelődött. Fényes sikerrel filozófiát ad elő az ottani egyetemen. Neve Hernáth Péter. A baranyai Geresden nemes szülőktől született kb. 1539-ben. 1554-ben a bécsi jezsuiták iskolájába került. Anyagi helyzetére fényt vet az a körülmény, hogy önköltséges konviktor volt a bécsi jezsuiták nevelőintézetében. 1558 október 28-án Rómában kezdte meg a noviciátust. Még abban az évben november 11-én ájtatossági fogadalmat tett, amikor Lainez általános rendfőnök ezt írta róla Vitoriának: « Derék fiatalember. Mihelyt itt a házban belejött egy kissé a noviciátusi gyakorlatokba, a kollégiumba küldjük, hogy folytassa a tanulást ». 1559-ben megkezdte filozófiai tanulmányait. Ezek befejezése után (1561) megszerezte a magiszteri fokozatot, és a római rendi főiskolán erkölcsbölcseletet tanított. Teológiát is hallgatott az Örök Városban. Értékeivel sokkal jobban vonta magára elöljárói figyelmét, semhogy nyugodtan befejezhette volna teológiai tanulmányait. A dillingeni egyetemen filozófiai tanárra volt szükség. 1564 március elején őt küldték oda, mint aki kiválóan járatos a bölcseletben és a teológiában. Küldetésével azt a célt is el akarták érni, hogy gyakorolja magát a német nyelvben, mert enélkül sem rektor, sem szónok nem lehet, — jegyezte meg Polanco. Arisztótelész Topica-ja nyomán kezdte meg előadásait április 15-én. Vasárnap és ünnepen latinul prédikált az ifjúságnak. Közben megszerezte a teológiai baccalaureatust, és 1564 október 16-án Truchses von Waldburg bíboros pappá szentelte. Amikor Borja Szent Ferenc a két német, az Osztrák és a Rajnai Tartomány vizitátorává nevezte ki Nadált, a hosszú instrukció 17. pontjában belátására bízta, hogy a nevezett rendtartományokban kit avassanak magiszterré, illetve doktorrá. Különösen figyelmébe ajánlotta a Dillingenben tartózkodó Hernáth Pétert és az angol Haywood Gáspárt, annak a Morus Tamásnak unokáját, aki VIII. Henrik angol királynak volt lordkancellárja, és akit 1535-ben a Katolikus Egyházhoz való ragaszkodásáért lefejeztetett, XI. Pius pápa pedig a szentek sorába iktatott.

A generális atya említett megjegyzése eléggé mutatja, hogy Hernáthot a négy rendtartomány egyik legértékesebb tagjának

tekintette. Rektora, Theodorik Kanisius már 1565 július 6-án ezt írta róla a provinciális atyának: « teológiai doktorrá lehetne avatni, csak volna valaki, aki átvenné tőle a filozófiai előadásokat. Szent Jeromos napján (szeptember 30.) új filozófiai kurzust kezd, de ugyanakkor régi hallgatóival átismétli a logikát és fizikát. Ez a következő év (1566) februárjáig fog tartani. Bizony, súlyos elfoglaltságot jelent ez számára, aki különben is elég gyönge egészségű. Rómában és másutt hárman adják elő a filozófiát. Itt (Dillingenben) csak ketten. Rómában három évig tart a kurzus, itt kettőig, de utaná négy hónapig ismételnek még. Ebből világos, hogy itt két szempontból súlyosabb helyzetben vannak a mieink: először is sietniök kell az anyag leadásával, másodszor a négy szemeszter alatt nemcsak leadják az anyagot, hanem szorgalmasan és pontosan átismétlik. P. (Hernáth) Péter, készséges ember lévén, azt mondja, szívesen vállalja ebben az évben az említett munkát. Itt nincs más emberünk (aki Hernáth helyett filozófiát taníthatna). Főtisztelendőséged megérti az itteni atyák álláspontját, és sikerül talán segítséget küldenie », aki P. Hernáthtól átveszi a filozófiát. — Azonban nem akadt ember. Sőt újabb terhet raktak vállaira: 1565 őszétől az akkori időkben vitás teológiai kérdéseket (controversiae) is előadta. Amellett teológiai doktorátusra is készült. 1566 július 2-án a teológiai licenciátust, másnap pedig a doktorátust nyerte el.

Sok baja volt Nadálnak a kevésbé tökéletes szerzetesekkel, de nem kis gondot okoztak neki a mintaszerűek is. Azok után nem kapkodtak az elöljárók, és rendszerint nehezen bírtak számukra helyet és megfelelő beosztást találni. Ezek meg annyira kapósak voltak, hogy nem tudták, kinek itéljék őket oda. Ezek közé tartozott Hernáth Péter is. Úgy elkelt a Felsőnémet Rendtartományban, mint a falat kenyér, de ugyanakkor az osztrák provinciális is könyörgött érte. 1566 június 7-én Lanoy írja az általános főnöknek: az Osztrák Rendtartománynak szüksége van Hernáthra, hogy a maradék katolikus magyarokat megmense, akik lelki segítség nélkül teljesen magukra vannak hagyatva, s akiket tanulatlan újítók félrevezetnek. Prédikálhatna Kassán. Innen lelkileg gondozhatná a széplaki apátság híveit, amire mint javadalmasra kötelezve van a Társaság. Komáromban és más magyar városban is lelkipásztorkodhatna. — Nagyszombat szinte félreveri a harangot, csakhogy meg-

kaphassa Hernáthot. Nélküle kockán forog a kollégium fennállása. A letelepedés hatodik évében van ugyan már lakás, de szűk és kényelmetlen. A ház melletti kert igen kicsi, kőkerítése nincs, csak élő sövénnyel van körülvéve. Nincs az atyáknak templomuk. A székesegyházban és Rózsavölgyön prédikálnak ugyan, de rendes lelkipásztori munkát nem folytathatnak. Szomorú példa erre az, hogy 1566-ban szeptemberig mindössze néhány németet, több szlávot és kevés olaszt gyóntattak. Iskolájuk nincs. Ami volt, az elveszettnek mondható: hogy ne kelljen állandóan veszekednie, Pérez a béke kedvéért lemondott róla. Míg a városi iskolába kétszáznál többen járnak, addig a jezsuitákhoz tíz — tizenegyen. A káptalan nem szíveli az idegen származású jezsuitákat. Még a polgárokat is ellenük uszították. Úgy áll a kollégium az érseki székvárosban, mint a remetekunyhó a sivatagban. Anyagilag is tönk szélén van. Lanoy provinciális sürgős segítséget kér Nadal vizitátortól: egyedül a magyar Hernáth Péter tudna Nagyszombaton segíteni. Ezért tart rá igényt Oláh érsek is.

Ugyanakkor nélkülözhetetlen Dillingenben... Nadal kétségbeejtő helyzetében a páter generálishoz fordult: « Főtisztelendő atyám, — úgymond — adjon nekem tanácsot, mit tegyek ». Hosszu megfontolás után Nagyszombat javára döntött a páter vizitátor: Hernáthot odaigérte Lanoynak. Utódról is gondoskodott már az egyetemi katedrán. Bizonyos fájdalommal és melankólikus beletörődéssel írt ezzel kapcsolatban Kanisius Szent Péter a páter generálisnak: ha Hernáth Péter távozik, a dillingeni rektornak maradnia kell, és neki magának tovább kell viselnie a provinciálisi hivatal súlyos, erejét felülmúló terhét. Amikor pedig 1566 július 22-én végleg búcsút mondott ez a fiatal magyar jezsuita annak az intézetnek, melynek gyöngye volt, Kanisius Szent Péter a legszebb bizonyítványt állította ki róla: távozása sebet ejtett nemcsak a rendtársak, hanem az egyetemi hallgatók szívén is.

Újra hazánkban.

Vele utazott Nadal és még hat más jezsuita. Truchses bíboros jóvoltából a Dunán bárkán ereszkedtek le Bécsig. Nyolc forintba került, Bécsben pedig egyért sem értékesíthették. Ellenben 28 forintot fizettek annak a két evezősnek, aki hozta őket. Sok pénz volt ez. Nadal szívta is a fogát: « a bíboros okozta nekünk ezt a költséget », — írta Rómába. Hat napig

tartott az út, nem volt éppen kényelmes. Már az elsőn majdnem póruljártak. A Duna magas vízállása miatt a bárka födélzetével nekiment egy hídnak, és fennakadt. Se előre, se hátra. Utasai élet-halál közt lebegtek. Egyesek nagynehezen felkapaszkodtak a hídra, a többiek rettenetes vesződséggel vergődtek ki a sodró, rohanó árból. Július 24-én újból szembenéztek a halállal. Borzalmas vihar kapta el őket. A felkorbácsolt víz átcsapott rajtuk. Veszélyes helyen kötöttek beléjük a felbőszült elemek. Ha emberfölötti erőlködéssel nem sikerül egy kiugró homoknyelv mellé lapulniok, a vihar minden bizonnyal elragadja a bárkát, és a szirteken, a zátonyokon darabokra töri. Nadal már átesett néhány hajótörésen, de úgy véli, hogy az elemek ilyen tombolásában még nem volt része. Július 27-én érkeztek meg Bécsbe. Kis pihenés után, négy nap múlva, Nadal Nagyszombatba rendelte Hernáth Pétert miniszternek.

A vizitátor bécsi tartózkodása alatt arra az elhatározásra jutott, hogy a kiváló bécsi rektort, Lorenzo Maggiót Lanoy helyett megteszi provinciálisnak. Egyelőre ugyan nem közölte a változást, Maggiót mégis magával vitte mindenfelé, hogy lássa az Osztrák Rendtartomány helyzetét, és bevezesse a provinciálisi teendőkbe. A kihirdetés csak szeptember 22-én történt. Nem is sejtette, hogy ezzel az általa szeretett, majdnem dédelgetett nagyszombati kollégium sorsát pecsételte meg.

Utána augusztus 13-án Maggio kíséretében Bécsből Nagyszombatba indult. Oláh érseket nem találta otthon. Kevéssel megérkezésük előtt Pozsonyból Győr felé indult a királyi sereggel. Nagyon sajnálta ezt Zakalinszky István segédpüspök, Görög Mátyás érseki helytartó, Telegdi Miklós, a főesperes, Novák Miklós (?) szlovák szónok és mások. Nem volt ez puszta udvariasság. Hogy szívesen látták Nadalt, világosan kitűnik Telegdi esetéből, aki szintén táborba szállt. Amikor a főesperestől megtudta a vizitátor megérkezését, kizárólag azért, hogy tárgyalhasson vele, tüstént Nagyszombatba sietett, de Nadált már nem találta ott. Fájdalmasan érintette ez. Az érsek levélben fejezte ki sajnálkozását, hogy országos ügyek miatt személyesen nem találkozhatik a vizitátorral, amire pedig annyira vágyott.

Négy-öt napot töltött Nadal Nagyszombatban. Két vagy három buzdítóbeszédet intézett a kollégium lakóihoz, akik általános gyónást és lelki számadást végeztek nála. Az ilyenkor

szokásos fogadalomújítás elmaradt, mert nemrégiben estek át rajta. A kollégium belső megújhodása után Nadal rátért a külső ügyekre. Úgy találta, hogy kevesen vannak ahhoz, hogy a vállalt feladatokat becsülettel elvégezhessék. Itt van például Urbán Ziffel esete. Ő a székesegyház német szónoka. Abban az időben nagy igényekkel léptek föl a szónokokkal szemben, mint ma a futballistákkal. Ziffelnek tehát alaposan föl kellett készülnie, még művészi szempontból is. Hallani pedig nemcsak vasárnaponkint, hanem a számos ünnepen is, tehát hetenkint legalább kétszer, kivánták. Kanisius, mint az augsburgi székesegyház szónoka, 1561-1562-ben 18 hónap alatt több mint 200 prédikációt tartott a katedrálisban. Nagyböjtben és ádventben pedig négyszer szónokolt hetenkint. Ziffel készületét alaposan megzavarta az iskola, ahol retorikát tanított. Nadal úgy segített ezen, hogy Hernáth kérésére a cseh származású Dominácsek Zsigmondot rendelte Bécsből Nagyszombatba és megbízta a szónoklattan előadásával. Meghagyta azt is, hogy Szántó (Arator) Istvánt minél előbb szenteljék pappá, és küldjék őt is Hernáth megsegítésére Nagyszombatba.

A nagyszombati kollégium különben elég sok gondot okozott a páter vizitátornak. Szent Ignác, mint tudjuk, nem akarja, hogy fiai tartósan plébánosi teendőket vállaljanak. A nagyszombati kollégiumot pedig az a veszély fenyegette, hogy a rózsavölgyi plébánia egészen a nyakába szakad. Minthogy a község lelkipásztor nélkül szűkölködött, és hívei derék, apáik hagyományaihoz hűségesen ragaszkodó katolikusok voltak, azért a jezsuiták megsajnálták őket, és amennyire kicsi számuk és nagy elfoglaltságuk mellett lehetséges volt, prédikáltak és miséztek nekik. Most azonban már odáig fejlődött a dolog, hogy minden vasárnap és ünnepen miséznek, prédikálnak és kiszolgáltatják a szentségeket: keresztelnek, gyóntatnak, áldoztatnak, esketnek és ellátják a betegeket. A jezsuiták tehát szinte már plébánosai voltak a falunak. Tudott erről a főegyházmegyei hatóság, és örült neki. Nadal itt is rendet akart teremteni. Az érsek távollétében a kanonokoknak fejtette ki, hogy rendtársai semmiképpen sem vállalhatják el a plébánosi teendőket. Hogy a községnek papja legyen, az nem a jezsuiták, hanem a kanonokok és az érsek kötelessége. Ők gondoskodjanak lelkipásztorról. (Ez azonban, őszintén szólva, szinte lehetetlenség volt, mert egyrészt katasztrófálisan kevés volt

a pap, másrészt a kanonokok nem számítottak annak, a karkáplánok pedig szolgáltak ezeknek). Közben segítik őket az atyák, de minden kötelezettség nélkül.

Gondot okozott Nadalnak az érsek szívügye, a papnevelőintézet is. Annyi reményt fűztek hozzá a jezsuiták, de ugyanakkor tapasztalniok kellett, míly makacs következetességgel utasítja vissza a vezetőség a rèndi előírásokat.

Visszatetszett és mondhatatlanul fájt a páter vizitátornak az a megállapodás, melyet Pérez a békesség kedvéért kötött a városi iskola vezetőségével, és amelynek következtében a jezsuiták kezéből kicsúszott az ifjúság. Még ennél is jobban kifogásolta, hogy az alapítványi javak révén a nagyszombati kollégiumnak több helyen nemcsak lelkipásztorról kell gondoskodnia, hanem birtokain még az igazságszolgáltatást is el kell látnia. Ezen úgy akart segíteni, hogy a széplaki apátságot és a bényi prépostságot évjáradék fejében átengedi az esztergomi érseknek vagy az egri püspöknek. Ezzel mentesülne a kollégium a bíráskodás kötelezettségétől és a lelkipásztor-állítás gondjától. Ezeket és egyebeket, mint például a templomhiányt, a szűk lakásviszonyokat, — meg akarta oldani, rendezésüket azonban az érsek távolléte miatt az új nagyszombati rektoron kívül mindenekelőtt Lorenzo Maggio provinciálisra bízta.

Két nappal Nagyszombatból való távozása előtt, augusztus 18-án Nadal Hernáth Pétert nevezte ki rektornak. Majd Bécs felé indult. Útbaejtette Pozsonyt Seidel, a volt első nagyszombati rektor miatt, aki ellen sok panasz hangzott el.

X. RENDI ÉLET.

1. Legfelsőbb változás.

Lainez halála.

1565 február közepén levél érkezett Bécsből: meghalt Lainez Jakab általános rendfőnök. Megszünt dobogni az a szív, amely annyira együttérzett a szinte emberfölötti küzdelmet vívó nagyszombati rendtársakkal. Bármivel is fordultak hozzá, nem kellett attól félniök, hogy félreérti őket. Ez az együttérző megértés mindig új erőt öntött beléjük. Sokakat megdöbbentett ez a gyászhír, és töltött el mély fájdalommal. De mindenekelőtt fiait sújtotta volna le, ha földi szemmel nézik a történéseket, és nem helyezik minden reményüket és bizalmukat abba, aki soha el nem hagyja őket, és aki úgy intézi az emberi sorsokat, hogy állandóan magasztalhatják az isteni Bölcseséget, bár rugói sokszor rejtve maradnak.

Feltűnő, hogy a megboldogult kormányzását olyfokú szelídség jellemezte, hogy Borja Ferenc mondhatta: kettőt kíván magának a kormányzáshoz: Szent Ignác bölcseségét és Lainez szelídségét. Míg azonban a bölcseség a szent alapító természetében gyökerezett, addig első utóda természet szerint heves, türelmetlen és radikális volt. Ilyen természet megszelidítése és tökéletesítése csak a legnagyobb önkivetkőzés, önmagáról való teljes lemondás árán történhet. Lainez föltűnő szelídsége nem fulladt puhaságba. Acélos maradt, és tudott kemény lenni, ha kellett. Tapasztalta ezt testvéröccse, akit mint alkalmatlant kizárt a Társaságból, jóllehet sokan közbenjártak érte.

Lainez Polancótól, rendkívül tehetséges titkárától támoggatva, általános megelégedéssel kormányozta a Társaságot. Ez különös érdemének tudható be, mert a pápa parancsára a

trienti zsinaton kellett résztvennie, ahol részint mint rendfőnök, részint mint pápai teológus néhány évet töltött. A Társaság különös hálával tartozik második generálisának, hogy roppant tekitélyével megvédte a szentignáci alkotmány épségét és sértetlenségét. Amikor ugyanis a trienti zsinat a szerzetesi fegyelmet tárgyalta, külön kiemelte, hogy határozataival semmit se kíván változtatni a Jézustársaságnak a Szentszéktől jóváhagyott alkotmányán. Ezzel megkapta a Társaság alkotmánya és Szent Ignác újításai a legfőbb egyházi jóváhagyást.

A nagy teher, mely Lainez vállára nehezedett, részint mint zsinati teológusnak, részint mint rendfőnöknek, fölemésztette erejét. Gondoljuk csak meg, hogy az alatt a tizenhat hónap alatt, amikor Trientben óriási tevékenységet fejtett ki, nem kevesebb, mint 2.397 levelet írt vagy iratott alattvalóinak. Amikor pedig Rómába visszatért, újabb nehézségek vártak rá. A pápa jogainak megvédésében az ő szava döntött a zsinaton, most meg éppen a pápa neheztelt rá, unokaöccse, Borromei Károly miatt, aki megköszönve a szentatya bizalmát, lemondott államtitkári állásáról és mint milánói érsek híveinek élt. Ezt a változást IV. Pius a jezsuitáknak tudta be. Idővel azonban beletörődött a változhatatlanba, és nagy bizalmával tüntette ki a generálist és az egész Társaságot — olyannyira, hogy még a római világi papság kiképzését is rábízta. Lainez engedelmesen elfogadta ezt, bár előre látta az ebből fakadó nehézségeket: végigömlött Itálián és Európa egyes országain a rágalom hulláma a jezsuiták uralomvágyáról. Csak nehezen védhette ki ezt leveleivel a generális atya.

Lainez rövid kormányzása alatt a rendtagok száma megháromszorozódott, úgyhogy 1563-ban 3.500 jezsuita élt 130 házban és 18 rendtartományban. 1558-ban Alcalában 34, Rómában 55, sőt 1559-ben 103 és 1560-ban 89 novicius nyert itt fölvételt.

Munkaerejében megtörve, 1565 január 19-én halt meg Lainez 53 éves korában. Nemcsak rendtársai siratták, hanem sokan mások is. A szent Ghislieri bíboros, a későbbi V. Pius pápa szerint az Egyháznak védelmi harcában Laineznél nem volt kitűnőbb bajnoka.

Minthogy Szent Ignác példájára az elköltözött nem jelölt ki általános helyettest (vicarius generalist), aki a generális atya megválasztásáig kormányozza a Társaságot, azért az alkotmány értelmében február 20-án a Rómában lévő professzusok Borja Ferenc személyében állapodtak meg. Első lépése az volt, hogy az új generális atya megválasztására elrendelte az általános gyűlést, és értesítette erről az összes provinciálisokat. Ezt követően Lanoy osztrák rendtartományfőnök március 15-re összehívta a tartományi gyűlést. Rajta kívül részt vett a bécsi, prágai és nagyszombati rektor, valamint Cornelius Brogelman, akit a provinciális atyával együtt kiküldtek Rómába a generálist választó gyűlésre. A tartományfőnök távollétében Maggio mint helyettes kormányozta az Osztrák Rendtartományt.

Az általános főnök megválasztása nem okozott különösebb nehézséget. Borja Ferencnek rendkívül szent élete és kormányzói tehetsége nagyon is magára vonta midenki figyelmét. Ehhez hozzájárult még az az érdeme, hogy mint volt katalóniai alkirálynak sikerült elhárítania azokat a nehézségeket, melyeket Spanyolország és Fülöp királyának túlsúlya miatt tapasztalt az Egyház általában és a Jézustársaság különösképpen. Csak egy aggodalom mutatkozott Borja megválasztásával kapcsolatban, az ugyanis, hogy hódító lendületében és apostoli buzgóságában könnyen alapít majd új kollégiumokat. Mint spanyol kommisszárius ugyanis sok új tanintézetet nyitott. Pedig az első általános gyűlés óhajának és Lainez tartózkodó magatartásának ellenére annyira megnövekedett minden országban az iskolák száma, hogy olyan tehernek érezték azokat, amely akadályozza a Társaságot másfajta hivatásbeli munkáiban. Az új generális — ez volt az általános óhaj — ne törekedjék annyira a Társaság és műveinek kiszélesítésére, mint inkább belső megerősítésére és elmélyítésére. Tekintve Borja természetes és természetfölötti kiválóságait, úgy vélték a választók, hogy az esetleges veszélyeket az általános gyűlésen hozott határozattal elháríthatják és a Társaság nyugodt fejlődését biztosíthatják. Közmegelégedésre — mind a Társaságon belül, mind azon kívül — őt választották meg, aki éppen akkor, reménye ellenére, gyógyult fel súlyos betegségből.

A nagyszombatiak augusztus végén vették hírét az új generálisnak. « Megtudtuk, — írja Pérez Borjának — hogy Isten Atyaságodat rendelte nekünk atyánkul. Hálát adunk ezért Istennek. Azonban gratulálunk is mind Atyaságodnak, mind pedig önmagunknak. Végezetül kérjük az isteni Jóságot, hogy tartsa meg Atyaságodat sokáig épségben nekünk és az egész Társaságnak ». A továbbiakban a nagyszombati kollégiumról számol be. Arculata ugyanaz, mint eddig, tele gonddal és aggodalommal: a török végigpusztította a széplaki apátságot, lehet, hogy ránk gyújtja a várost, mint Galgócon. Pérez megborzadt a gondolattól. Mi maradna Nagyszombatból, ha bérencek valóban munkába állnának? Szinte minden ház vályogból épült, szalmával keverve... Minden oldalról nehézségektől szorongatva — írja Pérez novemberben —, áldjuk az Urat, aki a sok megpróbáltatással kitágítja szívünket-lelkünket, hogy annál gyorsabban fussunk Isten útján.

2. Lelkiség.

Fegyelem.

Tapasztalat szerint az önkiteljesedésben, a lelkiéletben annyira halad előre az ember, amennyire szívén viseli azt. Maggio szerint (mint helyettes provinciális személyes tapasztalatból állítja), Nagyszombatban komolyan törekszenek a szerzetesi erényekre. Amint a kollégiumnak testi egészség szempontjából jó híre terjedt, éppen úgy — jelenti Aschermann Rómába — lelki egészség tekintetében is jól állnak a rendtagok.

Ha nem is szentek, de a nehézségek ellenére törekszenek azzá lenni, — olvassuk egy másik jelentésben. E száraz, kiaszott talajon iparkodunk hűek lenni az isteni kegyelemhez. Emellett tanuskodik a szabályok pontos megtartása, a szokott lelkidolgok elvégzése, a gyors engedelmesség, a készség a rájuk bízott feladatok elvégzésében és az önakarat megtagadásában. Nehézség, alkalom a kényelem és önakarat megtagadására bőven akadt Nagyszombatban mindig, de különösen amióta a kollégium tövig leégett, és csak két helyiség volt némiképp lakható. Ezekben szorongott hónapokon át, a feloszlatásig, a

tíz rendtag anélkül, hogy az eső és szél ellen kellően védve lett volna. « Ezt azonban szívesen viseljük el azért, akinek nem volt, hová fejét lehajtsa ». A helyreállítási munkálatok azért nem indultak meg, mert állandó bizonytalanságban éltek. Az ilyen bizonytalanság az idegekre megy, a nagyszombati jezsuiták azonban aránylag könnyen viselték el, mert tudták, hogy « nem futnak bizonytalanságban és cél nélkül ». — Igy Ziffel.

Önmegtagadásra amúgy is bő alkalmat nyújtott a napirend. Nagyszombatban, akárcsak Bécsben, 4-kor keltek. Fél 5— 5-ig ima. 5 — 6-ig tanulás, illetve készület a tanításra. 6 — 7-ig tanitás. 7-kor diákmise. 8-tól ismét tanítás. Negyed 11-kor lelkiismeretvizsgálat, fél 11-kor ebéd, utána felüdülés 12-ig. Egytől újra tanítás. Fél 7-kor vacsora. Majd 8-ig közös felüdülés. Ennek végeztével litánia, különösen a Mindenszentekét mondták, amint az Bécsben és másutt szokásban volt nagyobb megpróbáltatás idején, vagy ha valami fontosabb ügy merült fel. Ilyen pedig bőven akadt Nagyszombatban, különösen 1565 — 6-ban, amikor valóságos imahadjáratot rendeztek, hogy az Úr vezesse győzelemre Magyarországon a török ellen a keresztény seregeket. Litánia után negyedórás lelkiismeretvizsgálat, 9-kor lefekvés. Vasár- és ünnepnap délután bizonyára volt még egy óra felüdülés. A napirendben szerepelt az ún. corporale exercitium, vagyis bizonyos házi munkák végzése. 1563-ban Nadal rendi biztos úgy intézkedett, hogy a fölszentelt papoknak csak vizet készítsenek be, fehérneműjükről gondoskodjanak, és világosságot gyújtsanak nekik. Különben maguk söpörjék ki szobájukat, és hozzák rendbe ágyukat. Vonatkozott ez a gyóntatókra, hitszónokokra és a hittudományi tanárokra is. Mindenkinek sorban kellett a konyhában tányérokat mosni, és az ebédlőben felszolgálni. Tették ezt az elöljárók is — csak ritkábban.

Szokásban voltak különböző vezeklések. Vagy önként vállalták azokat elöljárói engedéllyel, vagy rájuk mérték — rendszerint kisebb elkövetett hibákért. Minő vezeklések voltak ezek? Eligazít bennünket ebben a bécsi jezsuiták példája. Ott szokásban volt az önostorozás a saját cellájukban és nyilvánosan az ebédlőben. Viseltek ciliciumot (szöges drótövet). Bevallották hibáikat az ebédlőben, és nyilvános feddésben részesültek ugyanott; böjtöltek, bortól tartózkodtak.

Az étkezésnél különben két szempont érvényesült. Minthogy a jezsuiták komolyan törekszenek lelkiségre, azért ételben és italban nem keresnek élvezetet. A táplálkozásról azonban nem mondhatnak le, mert valóságos emberek, van testük, és olyan szellemi, apostoli, sőt fizikai munkát végeznek, amely komolyan igénybe veszi testi erejüket. Ha nem számolnak ezzel, előbb-utóbb megroppannak, amint ellustulnak vagy legalábbis rugalmasságukból veszítenek, ha túltáplálkoznak. Mindkét esetben a Krisztusnak lelkeket hódító szolgálatra többékevésbé alkalmatlanok lesznek. Abban mutatkozik meg éppen Szent Ignác bölcs mérséklete, hogy mindkét véglettől óvja fiait. Megkívánja, hogy a helyi viszonyoknak megfelelően kiadós és egészséges legyen a táplálék. Ennek megállapítására kérjék ki józan ítélettel bíró orvos tanácsát. Hogy Nagyszombatban miben állapodtak meg, milyen volt az étkezés, arról részletes adataink nincsenek. Annyit azonban tudunk, hogy rájuk is vonatkozott a hatodik általános szabály, amely akkoriban így hangzott: « Hogy az egészségről gondoskodás történjék, senki se igyék engedély nélkül a szokott időn kívül ». A szokott idő pedig ebéd és vacsora. Mindkettő általános szokás szerint három fogásból állott Bécsben, és minden valószínűség szerint Nagyszombatban is. Hétfőn és szerdán este csak kettő volt, a harmadik helyett darab sajtot adtak. A pénteki vacsora egy fogás tésztából (panarellae ferculum) állott. Az első fogás, nevezték előételnek is, állati belsőségek, illetve leves. A második fogás délben és este fél font (0,28 kg) hús, hal vagy tojás. A harmadik fogás zöldség vagy gyümölcs. Csak mellékesen jegyezzük meg, hogy Bécsben fatányérból étkeztek 1566 február 2-ig, amikor behozták az óntányért. Nagyszombatban sem lehetett előkelőbb az életstílus. Délben és este bor is járt. Bizonyára ki volt mérve. Azok a fiatalok, akik otthon vagy az iskolában sokat dolgoztak, reggelit és uzsonnát is kaphattak. A reggeli darab kenyérből és levesből, esetleg kevés borból állott. Uzsonnára kenyeret és valószínűleg bort adtak. Szentáldozási napokon, ha csak külön ok nem volt rá, elmaradt a reggeli.

A táplálkozás után áttérünk az öltözködésre. Szent Ignác megkövetelte, hogy a ruházat tisztességes, a helyi szokásoknak megfelelő legyen. Kerüljék a pompát, vagyis ne legyen selyemből vagy más drága anyagból. A jezsuita alkotmány

nem ismer külön rendi ruhát. A nagyszombati rendtagok a Bécsben szokásos ruhát viselték. Minthogy pedig ide Rómából, illetve Németországból jöttek az első jezsuiták, azért a későbbiek is, akik itt nyertek fölvételt, nem a bécsi világi papok ruháját hordták, hanem a római jezsuiták módjára öltözködtek. Így tettek Németországban is. A följegyzésekben szó esik ingről és hosszú felsőruháról (tunica, reverenda), továbbá egy másikról, amit e fölé húztak (toga longa), amolyan köpeny vagy felöltő lehetett. Hallunk mellényről, kapcáról és csizmáról, négysarkú fejfödőről (biretum). Reverendájuk kettő volt: egy házi, gesztenyebarna és egy jobb fajta, melyet kimenetkor vettek föl. A házi munkát végző testvérek ún. pileust, szövetből vagy posztóból készült sapkát viseltek, még úton is. Borja Szent Ferenc változtatott ezen. 1566 május végétől éppen úgy, mint az atyák, a laikus testvérek is házon kívül kalapot viseltek, mely azonban nem tévesztendő össze a birétummal.

Fűtöttek-e télen a nagyszombati kollégiumban? Tekintve azt, hogy Nagyszombat fában szegény, és hogy az ottani jezsuitákra nyomasztó szegénység nehezedett, azt kell mondani, hogy aligha fűtöttek jobban, mint Bécsben. Itt pedig — legalább Vitoria idejében — csak nagy hidegben gyújtottak be napjában egyszer, és akkor is csak az ebédlőben.

A nagyszombati kollégiumban elég nagy volt a forgalom részint azért, mert gyakran cserélték az embereket, részint azért, mert egészséges éghajlatúnak tekintették, s azért betegek és kimerültek ott kerestek felüdülést, illetve gyógyulást. Maga az utazás nem volt éppen kényelmes. A Jézustársaságban kezdettől fogva az volt az elv: hacsak lehetséges, gyalog tegyék meg az utat. Betegek és gyönge egészségűek lovat kaptak. Általában Szent Ignác az elöljáró belátására bízta, hogy gyalog vagy lovon, útipénzzel vagy anélkül utazzon-e valaki. Tekintettel kell lenni az utazás céljára, az illendőségre és az egészségre. Maggiót 1563 áprilisában ünnepélyes fogadalomtétele előtt elöljárói Nagyszombatba küldték koldulni. Melléje adták Peraxilus és Ganics novíciust. Gyalog mentek. Később Nadal is elindult Bécsből Seidellel a nagyszombati kollégium felülvizsgálatára. Mindketten lovon. Pozsony előtt utolérték a három zarándokot. Minthogy Peraxilus és Ganics annyira kifáradtak, hogy gyalog nem bírták tovább az utat, és mivel aznap be sem értek volna Pozsonyba, a rendi biztos meghagyására kocsit

fogadtak Nagyszombatig. Nadált és Seidelt valamivel Pozsonyon túl utolérték. Ettől mind az öten együtt haladtak Nagyszombat felé. Maggio alig töltött egy napot ott, amikor Nadal visszaküldte Bécsbe azzal a két lóval, amelyen ő és társa érkezett. Melléje adta Giovanni Maria Domenico szabót.

Ima.

Pregnánsan így fogalmazta meg egyszer Szt. Ignác a Társaság lelkiségét: ha rajta múlna, fiai olyanok volnának, mint az ég angyalai; egészen feloldódnának az emberek üdvének szolgálatában, de ugyanakkor állandóan elmerülnének a mennyei Atya szemléletében, és egyébbel nem is törődnének. Ennek ellenére feltűnő, hogy aránylag kevés idő jut a napirendben az imának. Ez Szt. Ignác sajátos felfogásával függ össze. Jóllehet mélyen át volt hatva az ima szükségességétől és fontosságától, mégis a misén kívül csak egy óra imát írt elő fiainak. Ebbe belefoglalta a két lelkiismeretvizsgálatot is. A fennmaradó fél órát fordíthatják a kötelező zsolozsmára; akiket pedig ez nem kötelez, elmondhatják a Szűzanya kis zsolozsmáját vagy elmélkedhetnek az elöljáró belátást szerint. A formális ima helyett az alapító jobban sürgette a lélek és akarat imádságos beállítottságát. Nem győzte hangoztatni, hogy mindenben Istent keressék, és iparkodjanak őt mindenben és mindenkiben megtalálni; legyenek rajta, hogy minden pillanatban és minden körülmények közt Isten akaratát teljesítsék. Így aztán bármit tesznek, egész életük, minden cselekedetük ima, Isten szolgálata lesz. Vagyis Szt. Ignác azt akarja, hogy fiai állandóan be legyenek kapcsolva az isteni áramkörbe, ami Isten nagyobb dicsőségére képesíti őket — különösen saját ítéletük és akaratuk hajlékony alárendelésével. Enélkül gyanús szemmel nézte a hosszú imákat és a hősies önsanyargatásokat. Az isteni áramkörbe való bekapcsolodáshoz Szt. Ignác rövid, akár húsz perces imát is elegendőnek tartott olyanoknál, akik fegyelmezettek, és haszonnal végezték el az ő lelkigyakorlatait.

Már az első egyetemes gyűlésen (1558) egyesek kérték az imaidő meghosszabbítását. Az egybegyűlt atyák azonban úgy döntöttek, hogy meg kell maradni az alkotmány előírása mellett. A második egyetemes gyűlésen (1565) újra szőnyegre került a kérés, és több napi élénk vita után elintézését a gene-

rális atya bölcs belátására bízták. Minthogy Borja is kérelmezte, nem fért kétség az ügy kimeneteléhez. Bécsben 1565 december 2-án hirdették ki azt a rendeletét, hogy ezentúl fél órával meg kell toldani az ima idejét. Másnap már végre is hajtották oly módon, hogy a reggeli fél órás imából — a misétől eltekintve — háromnegyed óra lett, és az esti lelkiismeretvizsgálatot egy negyedórával meghosszabbították. Pár nap múlva ugyanez az előírás lépett életbe Nagyszombatban is. Az esti fél órás ima azonban nem vált be. Már túl fáradtak és álmosak voltak az emberek. A legtöbben átaludták nemcsak Nagyszombatban, hanem általában az Osztrák és Felsőnémet Rendtartományban. Nadal vizitátor erre 1566 augusztus 2-án az esti negyedórás imatöbbletet közvetlenül a vacsora előtti időre tette át, úgyhogy lefekvés előtt már csak egy negyedórás lelkiismeretvizsgálat maradt.

Fölmerül a kérdés: nem tért-e el Borja Szent Ferenc az alapító szellemétől, amikor az ima idejét így meghosszabbította. Tudjuk, hogy Szent Ignác mennyire ellenezte azt, hogy a reggeli imát — különösen a tanuló rendtagok — egy órán túl kinyújtsák, beleértve ebbe a szentmisét is.

A szinte állandó istenélménytől ittas Ignác Krisztus király szolgálatára rendelte a Compañia de Jesús-t. De ez a Király nem a Rex gloriae — a dicsőség Királya —, akinek minél fényesebb liturgiai tisztelet jár ki, — hanem az Atya küldötte, aki azért jött, hogy Isten országát megvalósítsa a földön. Az Ecclesia militans, a küzdő Egyház feje ő, aki napjainkban is folytatja megváltói művét, tovább vívja a harcot a Sátán ellen a kereszt zászlaja alatt. Ennek a küzdő, megváltó Krisztus királynak könnyű lovassága a Jézustársaság. Ebben az alakulatban az imádság célja nem annyira az egyéni kielégülés, a csöndes megpihenés, mint inkább és elsősorban a személyes hozzákapcsolódás a küzdő, megváltó Krisztus királyhoz. E kapcsolat megteremtéséhez Szent Ignác felfogása szerint egy negyedóra vagy húsz perc elegendő azoknál, akik — mint fiai — egészen Istennek élnek. Szent Ignác nem akarta, hogy a hosszú ima kifárassza embereit, s így akadályozza őket a közvetlen vagy közvetett apostoli munkában, amilyen a tanulás is.

Szent Ignác szellemének megmásításáról nem lehet szó. Borja Szent Ferenc egész uralkodása a szentignáci hagyomány

jegyében folyik. Amikor az alapító a hosszú ima ellen foglalt állást, azzal megvilágította az ima helyét és rendeltetését apostoli szerzetében, és ezt a sajátos felfogását akarta biztosítani. Ez a felfogás új az Egyházban. Akár a Társaságon belül, akár pedig kivülről jelentkezett az óhaj vagy sürgetés a napi imaidő meghosszabbítására, Szent Ignác ellentállt neki, mert félt a nemapostoli szellem betörésétől. A történelem tanuskodik arról, hogy mennyire indokolt volt ez a félelme. Az alapítónak ez az eredeti felfogása bizony csak lassan tört magának utat.

A tapasztalat azonban azt is mutatta, hogy általában több idő kell az apostoli feszültség ébrentartásához, mint ahogy azt Szent Ignác gondolta, különösen, amikor szerzete oly rohamosan növekedett, és nem mindig válogatták meg kellően az embereket, és a lelkigyakorlatok elvégzése körül is hiányok mutatkoztak. A tapasztalat elől ő sem zárkózott volna el. Különösen akkor nem, amikor később már nem fenyegetett az a veszély, hogy öncélú lesz az ima. Szent Ignác nem helyteleníteté volna Borja rendeletét. Jellemző erre a következő eset: Nadal annakidején — a szentmisén és lelkiismeretvizsgálaton kívül — egyórás imát rendelt el Spanyolországban. Szent Ignác kifogásolta ugyan ezt, de nem hatálytalanította, hanem érvényben hagyta.

Szent Ignác akkora fontosságot tulajdonított az egyhónapos nagy lelkigyakorlatnak, hogy minden fia számára kötelezővé tette. Részint sajátmagán, részint másokon, elsősorban a Párisban hozzá csatlakozott társain tapasztalta bámulatos, lelket formáló hatását. Nyomában az « én » helyett Isten lép az emberi élet központjába; Isten dicsősége, szeretete és szolgálata lesz az egyéni élet tengelye és lendítőkereke. Gyakorlatban megmutatkozik ez az önmegtagadásban, önfegyelmezésben, — különösen az akaratnak és ítéletnek rugalmas alárendelésében — és a felebarát megsegítésében. Szent Ignác nem bízott az önfejű, hosszan imádkozó és fakír aszkétákban. Olyan önző emberek ezek, akik nem valók a Jézustársaságba. A szentignáci lelkigyakorlat kiesése szinte pótolhatatlan kárt jelent a jezsuita életében. Ennek ellenére, amikor Pérez nagyszombati rektor lett, Bécsben, bizonyára Nagyszombatban és másutt is elég sokan vagy egyáltalán nem végeztek még lelkigyakorlatot vagy csak hiányosan, jóllehet évek óta a rend tagjai voltak. Itt

csak arra a tíz emberre szorítkozunk, akik a régi Magyarország területén születtek, és akiknek adataival rendelkezünk. 1563-ig kettőről nem állapítható meg, végzett-e lelkigyakorlatot, háromnak még nem vol része benne; egy rendtag háromszor, egy másik többször végzeti lelkigyakorlatot, egy-egy ember hét-, illetve nyolcnaposat, egy pedig két alkalommal végzett. Az 1562-3. évi pestistől diktált kényszerszünet idején Pérez rektor elvégeztette alattvalóival a szentignáci lelkigyakorlat egy részét.

A szellem ébrentartását célozta a heti buzdító-beszéd, melyet a házi kápolnában, vagy — ami valószínűbb — az ebédlőben közösen hallgattak meg. Amint a jelentésekben olvassuk, roppantul sarkalta a rendtagokat az évenkénti kétszeres fogadalomújítás, mely rendszerint a tartományfőnök atya jelenlétében folyt le. Előzőleg beszámoltak neki lelki állapotukról, s az utolsótól fogva összefoglaló gyónást végeztek nála. — A nempapok legalább vasárnap és ünnepen megáldoztak. A papok hetenkint többször, de legalább egyszer gyóntak, és gyakran miséztek, ha ugyan nem naponta.

Minthogy Nagyszombatban Bécs szerint igazodtak, azért biztosra vehetjük, hogy az itteni kollégium átvette a bécsitől azt a római szokást, hogy a hó utolsó vagy első napján közös helyen összejöttek a rendtagok. A rektor vagy helyettesének megérkezésekor leültek, és adott jelre elhallgattak. Erre mindenki tetszése szerint térdenállva rövid imát mondott magában. Utána a rektor találomra három rendtagot szólított ki. Hármas sorshúzás következett. Az első rendtagnál voltak a házbeliek nevei összegöngyölített papírra írva. A másiknál az arra a hónapra eső szentek a házbeliek számának megfelelően. a harmadik rövid intelmeket őrzött a havi szentek száma szerint. A páter rektor először a rendtagok nevét tartalmazó edénybe nyúlt. A kihúzott nevet hangosan felolvasta, amire az illető páter a rektor előtt térdre ereszkedett. Az elöljáró most egy szentet választott, és hangosan tudtára adta neki, ki a havi pártfogója. Az intelmekből is juttatott neki egyet. Ezt is közhírré tette, hadd tudja mindenki, hogy miben kell az illetőnek abban a hónapban megjavulnia, és mire kell törekednie. Az intelmekhez ima is csatlakozott, melyet a hó minden napján el kellett mondani.

Erről a szokásról tudomást szerzett Mária királyné, Miksa felesége. Tetszett neki. Azért elküldte egyik testőrét a kollégiumba azzal a kéréssel, hogy sorsoláskor róla se feledkezzenek meg.

3. Demográfiai mozgalom.

Hullámzás.

Minthogy a nagyszombati kollégiumnak is szüksége volt szabóra, azért a Maggióval Bécsbe távozott Domenico helyébe Giovanni B. Ottavianit rendelték oda. Érdemes egy pillantást vetni életére. Luccában született. Kereskedő lett. Közben hogy-hogynem azt a fogadalmat tette, hogy szerzetbe lép. Amikor egyszer egy idős embernek feltárta lelkét, ez a Jézustársaságot ajánlotta neki. Követte tanácsát, és 1559-ben kb. 25 éves korában Rómában a rendbe lépett. Okos embernek számított már csak azért is, mert tudott írni, olvasni és még latinul is. 1563-ban Bécsbe került. Hamarosan a nagyszombati kollégium törzstagja lett. Körülötte hullámzottak a rendtagok; jöttek-mentek: a kollégiumnak rövid hét éves fennállása alatt, a vendégektől eltekintve, negyvenhat lakója volt.

1562 elején tizenkét rendtárssal találkozunk, azonkívül Poltzmann nevű osztrák fiúval, aki fölvételért esedezett. Az év végére elbocsátás, illetve áthelyezés és három haláleset folytán hétre apadtak le. Ebből az elégtelen számból, valamint a lakásínségből adódott az, hogy nem élhettek egészen az alkotmánynak megfelelő kollégiumi életet, bár erejükhöz képest törekedtek erre. Nadal, rendi biztos, segíteni kívánt rajtuk, azért egész komolyan azon fáradozott, hogy mind a kettőn változtasson: a rendtagok számát egyelőre, míg a kedvezőtlen anyagi helyzet többet nem enged meg, csak tízre emeli fel. Azonban jól tudta, hogy nem a mennyiségen múlik, azért a minőségre is tekintettel volt: megígérte, hogy olyan embereket küld, akikre lehet hagyatkozni. Ez az ígéret nagyon felvillanyozta a nagyszombatiakat, és arra a reményre jogosította fel őket, hogy lesz még részük kiadósabb aratásban. A lakáskérdésben Oláh érsekhez fordult, hogy mégis emberi módon élhessenek a rendtársak. A főpásztor ígérete holt malaszt volt,

mintha sokallotta volna a tíz jezsuitát Nagyszombatban. És valóban Nadal távozása után minden biztatása ellenére is csak nyolcan maradtak. De nem sokáig. Itt is megvalósult a közmondás: szükség törvényt bont.

Az a pestis, mely a nagyszombati kollégiumot kipusztulással fenyegette, lett egyik oka annak, hogy a rendtagok száma oly magasra szökött mint soha azelőtt, sem utána feloszlatásáig. Miután ugyanis Nagyszombatban kiadta mérgét ez a borzalmas járvány, Bécsben tovább dühöngött. Lanoy provinciális tehát óvatosságból,. meg azért is, hogy az egészen eladósodott bécsi kollégiumon segítsen, 1564 január végén az újoncokat Prágába, a tanuló rendtagokat pedig Nagyszombatba küldte, úgyhogy itt tizenöt jezsuita talált fekvőhelyet, ahol az éjszakát tölthette; kapott asztalt, ahol nappal tanulhatott (ha esetleg többen is egy mellett); volt födél a fejük fölött, mely megvédte őket az időjárás mostohasága ellen. A természet szeszélyei azonban olykor kifogtak rajtuk. Megesett, hogy a vihar lesodorta a tetőt, az esőzéstől beázott fal pedig beomlott. Erre még összébb szorultak. Most aztán igazán helyén volt a figyelmes, gondos testvéri szeretet. És, amint Zdelarics jelenti Rómába, az önként vállalt szerzetesi szegénységnek megfelelően viselték a kellemetlenségeket és szűkös viszonyokat. A serényen folyó építkezés némi bátorítást nyújtott nekik: az 1561 óta folyó munkálatok kezdtek kiemelkedni a földből.

Alkalmatlanság.

Közben oly szorgalmasan tanultak a skolasztikusok, a fiatal rendtagok, (hárman szónoklattant, egy pedig grammatikát), hogy felülmúlták osztálytársaikat, s olyan példát adtak nekik, hogy többen követésükre gondoltak. Amint azonban múltak a napok, egyre jobban kiütközött, hogy a nagyszombati kollégium nem felel meg a tanuló rendtagoknak. Lanoy provinciális azt remélte, hogy itt nagyobb magány és nyugalom folytán jobban haladnak majd a tanulmányokban és a lelkiekben, mint a zajos helyen fekvő bécsi kollégiumban, s melyben akkora a jövés-menés; azonkívül a levegője sem jó, amint azt a gyakori megbetegedések mutatják. De e falusi csöndnek, nyugalomnak és magánynak szellemi elmaradottság szegődött a nyomába. Seidel szerint Nagyszombatnak nem

volt valamirevaló könyvtára, s éppen azért nemcsak tudományos működést nem lehetett kifejteni, hanem még a behatóbb tanulás is igen megnehezült. Minden okunk megvan rá, hogy Seidel megállapítását komolyan vegyük márcsak azért is, mert a latin életbölcseség szerint prius vivere — postea philosophari: első az életbenmaradás és csak utána a filozófia. Pérez rektor pedig nehezen biztosíthatta az elsőt. Igaz, hogy Oláh Miklósnak nemcsak Bécsben, hanem Nagyszombatban is értékes könyvtára volt. Végrendeletéből azt is megtudjuk, hogy a káptalan szintén elég sok könyvvel rendelkezett. Ezeknek azonban a jezsuiták nemigen vehették hasznát. Nemcsak azért, mert ki kellett volna azokat kölcsönözni (ez aligha okozhatott nagyobb nehézséget), hanem tartalmuk miatt. Tekintve azt, hogy Oláh szavai szerint a nagyszombati kanonokok nemcsak nem olvastak, de annyira sem becsülték a könnyveket, hogy leporolják, aligha téves az a sejtésünk, hogy ezek régi, elavult művek voltak. Részint ez áll az érsek könyveiről is. Mint humanista ugyanis biztosan gyűjtötte a régi, szép kötésű könyveket, a modern irodalomból pedig a humanista munkákat. Ezekkel pedig nem sokat kezdhettek a jezsuiták, hiszen beállítottságuk miatt gyanús szemmel nézték azokat. Maguk pedig alig költhettek valamit könyvekre. Nem volt miből. Amikor 1564 június 10-én Lanoy provinciális azt jelentette Rómába, hogy hamarosan elkészülnek a szobák és a többi szükséges helyiség, ennek következtében ott könnyebben fognak huszonnégyen ellakni, mint Bécsben negyvennyolcan, azzal hűtötték le lelkesedését: nem elég az, hogy huszonnégy ember ellakhasson, hanem meg is kell élnie. Ami az előbbit illeti, az csak tömeglakás lehetett.

Igen, az a megélhetés! A széplaki bérelt terménytizedek elvesztek, a birtok maga a háborús zivatarok miatt keveset jövedelmezett, s ennek ellenére, panaszkodik Lanoy provinciális, Aschermann helyettes rektor saját jószántából öt-hat skolasztikus noviciust vett föl 1564-ben. Szeptemberben megállapítja a rendtartományfőnök, hogy a jövő iskola évre el kell vinni Nagyszombatból a tanuló rendtagokat egyrészt az anyagi nehézségek miatt, másrészt mert itt nem adják majd le a szónoklattant, melyben a rendtagoknak még egy évi továbbképzésre volna szükségük, hogy egészen belejöjjenek a szónoklás

művészetébe. Hogy a következő tanévben Nagyszombatban nem lesz retorika, annak kettős oka van: először tanárának, Zdelarics atyának már be kell fejeznie a hittudományi tanulmányokat, másodszor mert nem akadnak olyan világi diákok, akik e továbbképzésre alkalmasak volnának. Lanoy ezért Prágába helyezi át a tanuló rendtagokat, Nagyszombatban pedig tíz jezsuita maradt. Az állandó létszám ezentúl a kollégium felosztásáig kilenc és tíz között mozog.

Az, hogy a nagyszombati kollégiumnak rövid hét év alatt 46 lakója volt, mutatja az állandó és hátrányos hullámzást. Ezt a hátrányt növelte a rendtagok nemzetiségi hovátartozása: csak tizenegyen származtak a régi Magyarország területéről (4 magyar, 4 horvát, 2 szlovák és 1 német). A hátralévő 35 Európa különböző részéről szakadt ide: volt 8 német, 7 osztrák, 7 olasz, 5 cseh-morva, 4 flamand, 3 hollandi és 1 spanyol. Hosszabb időt töltött Nagyszombatban az első két rektor: Seidel és Pérez, azonkívül két olasz segítőtestvér: Bartolomeo Andreoti és a már említett Ottaviani. Mint tanárok hosszabb ideig működtek ott: Zdelarics Tamás és Tkalcsics Gergely (mindkettő horvát) s a szlovák Matejov János. Említésre méltó magyarral csak a kollégium utolsó évében találkozunk: Hernáth Péterrel és a közismert Szántó (Arator) Istvánnal.

4. Csatlakozás a Jézustársasághoz.

Fölvétel.

A 46 lakóból csak 12 a pap: 4 magyarhoni s 8 külföldi. A hátralevő 34-ből 25 a skolasztikus: 6 magyarhoni és 19 külföldi; a többi segítőtestvér: 1 magyar és 8 külföldi. Lehangoló ez a statisztika, ha meggondoljuk, hogy 1570-ig az akkori Magyarország területéről szép számmal nyertek fölvételt a Jézustársaságba. Így az 1564. évi jelentésben azt olvassuk, hogy a nyár folyamán 4 fiatalt vettek föl Nagyszombatban, 3 magyart és 1 szlovákot; közülük csak *Leleszi* Jánost és a vasvári *Kueol* Ferencet azonosíthatjuk. Összesen 39-et ismerünk név szerint. Az első, akiről tudjuk, hogy a Szent Korona területéről csatlakozott a Jézustársasághoz, a horvát *Demitrevics* István,

1534-ben Glogovóban született, és 1553-ban nyert fölvételt Bécsben. Két év múlva kilépett, de hamarosan megbánta tettét, s a következő év januárjában visszakönyörögte magát. De úgy látszik, most sem tartott ki, mert nyomavész a kimutatásokban és a jelentésekben sem történik többé róla említés. Annál hűségesebben ragaszkodott hivatásához a szintén horvát *Zdelarics* Tamás. 1531 körül született, és 1554-ben vették föl ugyancsak Bécsben, ahol addig tanult. Ugyanabban az évben szintén Bécsben nyert fölvételt a harmadik horvát, *Vojvodics* Péter. 1557-ben Rómában csatlakozott a besztercebányai születésű *Labrai* János, prágai illetőségű cseh szülők gyermeke, akik azonban Besztercebányán laktak, és kereskedéssel foglalkoztak. János maga csehnek, prágai csehnek vallotta magát. Az első magyar nemzetiségű jezsuita *Hernáth* Péter. 1558-ban vették föl Bécsben, ahol addig diákoskodott. A következő magyar *Szabó* Ferenc 1559-ben szintén Bécsben nyert fölvételt. Nem bizonyult állhatatosnak: 2 év múlva Münchenben kilépett, mint aki az ottani kollégiumnak egyik alapító tagja volt. Ugyancsak 1559-ben vették föl *Syró* Ferencet; a következő évben *Pálfi* Dávidot, a babocsai *Istvánics* Andrást, *Primik* Jánost és 1561-ben a sokáig első magyar jezsuitának ismert *Szántó* Istvánt. Nem folytatjuk a következők hosszú listáját, mert unalmas volna. Csak azt jegyezzük meg, hogy ezentúl nincs olyan év a nagyszombati kollégium feloszlatásáig, amikor magyarországi születésűt föl nem vennének a Jézustársaságba. Olykor nem is egyet, 1564-ben például hatot. A magyar Szent Korona területéről tehát elég szép számmal léptek a Jézustársaságba. A baj azonban ott volt, hogy legtöbbjük megingott hivatásában, ha ugyan volt: a 38-ból csak 10 jutott el a papszentelésig, és halt meg a Jézustársaságban.

Nemzetiségi hovátartozás szerint a magyarok vezetnek, 20-an vannak, a horvátok 11-en, a szlovákok 5-en; van egy pozsonyi német; a fertőszentmiklósi Budisics Balázst hol horvátnak, hol magyarnak mondják. — Ami az életkort illeti ötről nem tudjuk, milyen idős volt belépésekor, a legtöbben azonban 20 évesek, számszerint 7; 5-5 17, illetve 19 éves, 4 16 éves, 3 18 éves, 2-2 15, 21 és 23 éves, 1-1 pedig 14, 22 és 28 éves. Húszon alul tehát 15-en voltak. Meg kell jegyeznünk, hogy ezek az évek szinte kivétel nélkül csak nagyjából pontosak, mert alig tudta valaki is pontosan, mikor született.

Családi körülmények.

Néhánynak családi körülményeiről is tudunk egyet-mást. Kifejezetten csak a két *Hernáth* testvérről (Péter és János) halljuk, hogy nemes szülők gyermekei. Volt egy nőtestvérük is. Amikor Péter elhagyta a világot, éltek még hozzátartozói, megvolt a családi vagyonuk, de Szigetvár elestekor kiirtották egész atyafiságát. Csak János öccse mentette meg puszta életét és a vagyonból azt a néhány rongyot, ami éppen rajta volt. *Pitacsics* Márknak csak özvegy édesanyja él, aki teljesen szegény, még saját otthona sincs, keze munkájával tartja fenn magát szerényen. Van két nővére. Azok is szegények. Ő maga is az. Amikor *Nikulics* György a Társasághoz csatlakozott, csak édesanyja élt. Ha nem is volt gazdag de rendelkezett annyival, hogy állapotának megfelelően boldogulhatott. György még csak két éves volt, amikor édesatyját elhurcolták a törökök. Úgy látszik, akkor vesztették el vagyonukat is. Szlavónia déli részein élő, vagyonos rokonainál tartózkodik édesanyja. Nagyobbik fia esztergomi kanonok, elég gazdag. *Pálfi* Dávid családja is a törökök miatt jutott koldusbotra. Édesatyja esztergomi civis volt. Közepes jólétben éltek. Amikor azonban a török elfoglalta városukat, hozzátartozói a szélrózsa minden irányában szétszóródtak. Volt egy fivére és egy nővére. 1566-ban úgy véli, hogy élnek, de nem tudja, hogy hol. Ők is valamikor közepes jólétnek örvendtek. *Zdelarics* familiája is megsínylette a török becsapásokat. Éppen azért Tamás úgy sejti, hogy legközelebbi hozzátartozói elég szegények lehetnek. *Vojvodics* Péter beszéli: mikor otthonról elkerült, szülei nem voltak szegények, de később a törökök mindenükből kifosztották őket. *Szántó* István tragédiája megrendítő. Gyermek volt még, amikor édesatyja épületes, nagyon szép halállal múlt ki. 1555-körül édesanyját és két nővérét, valamint öccsét Devecser, szülőföldje lakóival rabszíjra fűzték a törökök. Ő úgy kerülte ki, hogy még gyermekkorában a Galgócon lakó anyai nagybátyja vette magához. Egyik nővére kb. három év múlva kiválthatta magát urával és két fiával együtt. Anyja és másik nővére sorsáról semmi biztosat nem sikerült megtudnia. Közepes jólétnek örvendtek. Nagybátyja is, akihez került, közepesen vagyonos, családja eltartásához elég földdel és szőlőkkel rendelkezik. Amúgy szabómester. Anyagilag — teszi hozzá Szántó — semmi sem hi-

ányzik nagybátyjának, lelkileg azonban annál szegényebb, mert családja vallásilag megoszlott: részben protestáns, részben katolikus. Van egy-egy fia és lánya, valamint három-négy cselédje. A rabságból kiszabadult nővérének ura mesterember (faber), aki keresetéből tartja el őt és fiait. *Kuess* édesapja borbélymester. *Bornemissza* János szülei, amint ő is az volt, kereskedők. Két nővére közül az egyik szintén kereskedő. Nem szegények. *Labrai* szülei hasonlóképpen kereskedelemmel foglalkoznak, és elég szép vagyonnal bírnak. *Istvánics* András odanyilatkozik, hogy szülei anyagilag közepesen állnak, de inkább szegények, mint gazdagok. *Tőrös* György úgyahogy módosoknak mondja szüleit. Őróla azonban azt jegyezték föl, hogy elég nagy örökség vár rá. *Leleszi* Jánost mostohaszülei nevelték, állásukhoz mérten eléggé megvolt mindenük. Ugyanezt olvassuk *Bozsik* Márton, *Budisics* Balázs szüleiről. Ugyanez állna *Tkalcsics* Gergely szüleire is, ha több hozzáértésük volna. Két nővére se szegény. *Valcsics* Márton családja közepesen vagyonos, a fivére és 2 nővére elég gazdag. *Negalics* Tamás szülei és 2 férjezett nővére szintén nem szegény. *Ganics* Gergelynek 5 fivére és nővére van. Szülei sem nem szegények, sem nem túl gazdagok, hanem megvan nekik, ami az emberi boldoguláshoz szükséges. Az egyik fivére Draskovics György pécsi püspök udvarában teljesít szolgálatot. Egy másik Magyarországon tanul, hogy a magyar nyelvet elsajátítsa. A többi még otthon tartózkodik. *Matejov* János az egyetlen, aki jobbágyoknak (coloni) mondja szüleit. Apja földművelésen kívül idősebb fiával ács-, illetve bognármesterséget is űzött. Amikor ők meghaltak, a következő fiú minden foglalkozásukat folytatva, biztosította anyja és nővére boldogulását. Ez aránylag könnyen ment, mert voltak szántóik, rétjeik, legelőik stb. Ami a vagyonból Jánosra esett, azt később a tartományfőnök atya engedélyével fivéreinek árvái és nővére közt osztotta szét.

A magával vitt holmi.

Egyik-másik belépőről följegyezték, hogy bizonyos dolgokat vitt magával. *Matejov* megjegyzi, hogy önmagán kívül — világi ruhába öltözve — néhány könyvet vitt a noviciátusba, mert előzőleg nem ment haza. *Ganics* mellényen, 4 kapcán, 2-3 törülközőn, 4 ingen és azon kívül, ami éppen rajta volt, sem-

mit sem vitt magával. *Szántó* aranypénzzel ellátva utazott Rómába. Mikor azonban megkezdte a noviciátust, megmaradt aranyait, bakancsait, kardját és elég ékes ruháját a szegényeknek adatta. *Pitacsics* is kevés cókmókját a szegényeknek adta. *Hernáth* Péternek, amikor 1558-ban Rómában megkezdte a noviciátust, egy arra szolgáló könyvbe kellett bejegyeznie a magával hozott holmikat. Nem sok az egész. Szerepel egy kalap, 3 régi ing, 2 közülük selyemmel hímzett, 1 régi mellény, kissé használt dolmány, 1 öreg köpeny, 1 szakadt nadrág, 1 pár közepesen elnyűtt cipő, Hortus animae c. könyv és 2 kés. Alsóruháról, zsebkendőről, fésűről hallgat, ami nélkül ma el sem képzelhető az élet. Még előtte ugyanabba a könyvbe vezették be 1557 május 20-án *Labrai* holmiját. Szerepel egy teljesen rossz állapotban lévő ujjatlan mellény, egy öreg, fekete barchetből készült köpeny, 1 pár cipő, szakadt harisnya, rongyos, fekete vászonból készült térdnadrág s egy öreg föveg.

Szellemi fölkészültség.

Általában az anyagiaknál értékesebb szellemi kincsekkel érkeztek a noviciátusba. *Hernáth* Péter a bécsi jezsuitáknál mint bennlakó a szónoklattanig bezárólag elvégezte tanulmányait. Mai fölfogás szerint Rómába érkezésekor megvolt az egész középiskolával. Amikor Lainez generális személyesen megfigyelhette, sokra becsülte őt. Annyira értékelte, hogy ezt írta régi rektorának, Vitoriának: némi próbatétel után a kollégiumba fog menni, hogy tanulmányait folytassa. Ellenben János öccse annál kevesebb tudással érkezett a prágai noviciátusba. Azonban megállapították ott róla: megvannak a képességei ahhoz, hogy szellemileg és lelkileg nagy ember lehessen. Szép lelki adottságai mellett észbelileg sokkal gyöngébb *Matejov*. Lassú felfogású, gyenge emlékezetű. Ennek ellenére gyermekkorától kedvet érzett a tanuláshoz. Jobbágysarj lévén, odahaza jobban szerették volna, ha két keze munkájával elősegíti az anyagi boldogulást. Mindazonáltal bizonyos megszakításokkal a belépéséig tanult, Krakkóban is. A bécsi egyetemen még baccalaureatusi fokozatot is szerzett filozófiából. Gyenge tehetség *Pálfi* Dávid is. Nem szívelte a tanulást. Inkább az érseki udvart követte a világban. Megállapították róla, hogy testileg erősebb, mint szellemileg, és nem nagy az emlékezete,

tanulásra kevésbé alkalmas, a helyesírással nem boldogul. Nehéz fölfogású és szembaja is van. *Nikulics* is szolgálatot teljesített az érseki udvarnál. Valamit azért tanult is. Mennyit, maga sem tudja pontosan, mert nem volt türelme hozzá. Megtanult olvasni, majd nyelvtanoktatásra járt. Fejtegették neki Cicerót magyarul, nem azért, hogy megtanulja az ékesszólást, hanem hogy megértse a szöveget. Amúgy könnyű felfogású. Bár *Ganicsot* az a becsvágy fűtötte, hogy zágrábi kanonok lesz, mégis 19 éves koráig, amikor jezsuita lett, nem sok tudományt sajátított el. Mintegy 16 éves korában tanult meg olvasni, utána még két grammatikai osztállyal birkózott meg. Hasonló eset másoknál is előfordult. *Valcsics* Márton mintegy tizenkilenc éves korában lépett a Jézustársaságba (1562). Előtte majdnem mindig tanult. Különösen az ún. deklinációban és igeragozásban érezte magát erősnek. Tanulta Melanchton latin nyelvtanát, olvasta Cicerót, Virgiliust. Az volt a benyomása, hogy mindezekben közepes eredményt ért el, bár jó emlékezettel és értelemmel volt megáldva.

Élesen elkülönül az eddigiektől tudásban *Labrai* és *Szántó*. Az előbbi mint gyermek kezdte a tanulást. Tizennégy éves korában szülei tudta nélkül alighanem a nagyszombati gimnáziumból távozva, Németországba, majd Itáliába ment tanulni és bizonyára világot látni. Azóta nem tud semmit szüleiről, de ők sem róla. Talán akarata ellenére az üzletvilágba akarták bevezetni. Eddigi vándorélete ellenére egy évvel belépése után megállapították róla, hogy higgadt és tanult ember. Szántó szintén mint gyermek Pápán kezdte az iskolát, és azóta belépéséig 12 éven át állandóan tanult különböző gimnáziumokban Magyar-, Lengyel- és Németországban. Elvégezte a grammatikai osztályokat, a költészetet, a szónoklattant, a dialektikát; tanulmányozta Cicerót, Terentiust, Horatiust, hallgatta Justinianus Institutiones-eit, tanult görögöt és még sok más előadásra eljárt, de rendszer nélkül. Majd Rómában elkezdte a filozófiai kurzust. A klasszikus nyelveken kívül beszélt magyarul, szlovákul, lengyelül.

Kit mi vezetett?

Mi vezette ezeket a fiatalokat a Jézustársaságba? *Szántó* saját maga beszéli el hivatása történetét. Még a gondolattól is irtózott, hogy elmenjen jezsuitának. Élt azonban Rómában

egy Albert Muschay nevü jezsuita, aki szemet vetett rá: addig ostromolta az eget, míg áldozata meg nem adta magát. Erről az Albertről azt beszéli Szántó, hogy nem annyira ember, mint inkább angyal volt emberi testben, aki böjtölt és agyonostorozta magát Istvánunk « megtéréséért ». Állhatatosan arra kérte az Úristent, mielőtt örökre lezárná szemét, a Társaságban láthassa őt. Néhány hét múlva akkora édességgel árasztotta el Szántót a Szentlélek, hogy kőszíve viaszként olvadozott, és bőséges könnyeket hullatott. Ez a kimondhatatlan lelki élvezet nem annyira hívta, mint inkább húzta, hajtotta a Társaságba. Néhány napig ellentállt neki, amikor azonban látta, hogy hiába rugdalódzik az ösztöke ellen, megadta magát a kegyelemnek, és fölvételt nyert. Albert megtudván ezt, az agg Simeonnal mondta örömteli lélekkel: Most bocsásd el, Uram, szolgádat... Hamarosan hosszú betegségbe esett, melyből nem gyógyult fel többé. Szent halállal fejezte be életét 1564-ben.

Mintha *Hernáth* Péter sem gondolt volna a Jézustársaságra. A bécsi nevelőintézetben azonban egy különös álom döntően befolyásolta életét. Egy éjjel úgy látta, hogy a Szent Szűz a jezsuita kollégiumhoz vezeti, és ott magára hagyja. Péterünket egészen megrendítette az, hogy égi édesanyja a Jézustársaságban akarja látni. Másnap reggel mély megilletődéssel a kollégiumba sietett. Elmondta élményét és fölvételét kérte a Jézustársaságba. El is nyerte 1558 szeptember 25-én Kanisius Szent Pétertől, aki akkor éppen Bécsben tartózkodott.

Hernáth Jánosra — úgy látszik — a sorscsapások és bátyja szavai, valamint példája voltak döntő hatással. Egész atyafiságát: Hernáth Györgyöt, Hernáth Jánost és egy más Hernáth Jánost, továbbá Bak Tamást, Vajda Lőrincet Szigetváron találta a török. Lehet, hogy a közelgő veszély hírére itt kerestek menedéket. Ezeket családostul, szolgáikkal együtt mind egy szálig kiirtották. Ennek a 16-17 éves ifjúnak bátyján kívül nem maradt senkije széles e világon. Édesanyját még a veszedelem előtt vesztette el. Erre édesatyja újra megnősült. A mostoha nem bírta az első asszony fiát (mindössze ketten voltak, és Péter akkor már a Jézustársaságban tartózkodott) elűzte a háztól. Mit volt tennie? Világgá ment — mindenéből kiforgatva és egy garas nélkül. Úgy látszik, ennek köszönhette, hogy kikerülte a törökök öldöklését. Vándorlásában 1566-ban, a nyár végén vagy az ősz elején Nagyszombatba is elvetődött, ahol

akkor bátyja rektor volt. Mintegy tizenkét éve nem látták egymást. Péter föl sem ismerte a piszkos, rongyos vándorban testvérét. Ha bizonyos ismertetőjelek nem támogatták volna szavait, a páter — lehet, hogy hitelt sem adott volna neki. Péter mélyen megrendült szívében, amikor családjának utolsó sarját így látta viszont. « Látod, öcsém, — mondta neki — így múlik el a világ dicsősége! Milyen esendő a test és vér, meg a világ minden csábítása. Áldott az Úr, aki olyan üdvösségesen és hatékonyan figyelmeztet bennünket, hogy hiú minden testbe-vérbe helyezett remény, és milyen ingatag a halandókba vetett bizalom ». János megszívlelte e szavakat és fölvételét kérte.

Zdelaricsot, lehet, hogy éppen úgy, mint Lorenzo Maggiót, akivel együtt tanult Bécsben, a szentéletű Grim tanárának példája vonzotta a Jézustársaságba. Mindenesetre ő is hallotta a hívó szót, mint annyi más, és érezte magában a vonzalmat a Jézustársaság felé. Igy az a zágrábi *Antal kanonok*, akit 1565-ben vettek röl, de már évekkel előtte lemondott javadalmáról, hogy jezsuita lehessen.

5. Kiválás.

A kilépés okai.

Az említett sok kilépés nem normális. Okait kutatva azt látjuk, hogy a fölvételnél nem jártak el kellő óvatossággal, nem *rostálták meg eléggé a jelentkezőket*. Ezen nem akadhatunk fenn. Rengeteg volt ugyanis a munka és kevés az ember. Többfelé is le akártak telepíteni az országban a Jézustársaságot, de a roppant emberhiány miatt nem lehetett a meghívást elfogadni. Ezen úgy akartak segíteni, hogy kisebb igényekkel léptek föl a jelentkezőkkel szemben. Ez a magyarázata annak, hogy a klerikusok közé olyanokat is vettek föl, akiknél hiányzott a kellő előképzettség. Szabó Ferenc esete eléggé mutatja, mennyire iparkodtak a magyarok számát növelni és megtartani őket, ha nem is feleltek meg egészen a követelményeknek. Szabó még nem volt tizennégy éves, amikor 1559-ben fölvételt nyert Bécsben. Hamarosan kitünt, hogy nem is olyan szilárd a hivatásában, de nagy reményeket fűztek hozzá csak

azért, mert magyar. Csak tudna a kapott tanácsokon megnyugodni! Persze nem nyugodott meg, s hamarosan kilépett. Mintegy két évet töltött a Társaságban.

A kiválással kapcsolatban elég gyakran szerepel a *betegség*. A följegyzések után ítélve, nagyon el volt terjedve a tüdőbaj. Syróról olvassuk, hogy nem nagyon egészséges; lelkileg jobban áll, mint testileg. 1563-ban Nagyszombatba küldik, hogy egészségét rendbehozza. Úgy látszik, nem sikerült, és kilépett. Ugyanez történt Pálfival is. 1568-9-ben filozófiát hallgat Bécsben. A következő évben egészségének helyreállítására Nagyszombatba küldik. Mintha nem sikerült volna neki, és kilépett. Vojvodics Péter is betegeskedett és kilépése után (1563 végén) hamarosan (1564) meg is halt Nagyszombatban mint az ottani városi iskola vezetője.

A szülők és testvérek, rokonok és ismerősök is nehézséget okoztak. Találkoztunk már néhány esettel. Matejov elmondja magáról, hogy belépése előtt nem mert hazamenni, mert egyrészt nem sok jót remélt ettől, másrészt meg attól tartott, hogy barátai esetleg eltérítik elhatározásától. Amikor a mintegy tizenhét éves Nikulics György 1561-ben Bécsben belépett, apja akkor már hosszú évek óta török fogságban sínylődött, anyjáról pedig még 1563 tavaszán sem tudta, hogy él-e. Egyszercsak megjelent Bécsben, hogy fiát hivatásában megingassa, jóllehet másik fia jómódú esztergomi kanonok volt Nagyszombatban, aki nehézség nélkül eltarthatta volna. Minthogy Györgyre hatottak az anyai könyörgések, azért hivatásának megmentésére előbb Prágába küldték. Mivel édesanyja ott is megközelíthette, 1564 őszén Rómába irányították. Azonban késő volt már. Az anyai könnyeket, úgy látszik, itt sem tudta felejteni. A következő évben 1565 szeptemberében el is bocsátották.

Ganics Gergely példája azt mutatja, hogy akadt olyan is, akinek *titkolnivalója* volt. Nadal rendi biztosnak az volt a szokása, hogy valamely kollégiumba érkezésekor a kérdések egész litániáját közölte a rendtagokkal, melyekre írásban kért feleletet. A többi közt erre is: ha van vagy volna valami nehézsége, vajon a Társaság felfogását elébehelyezné-e a sajátjának? Ganics 1563-ban így válaszolt: egy dolog okoz neki nehézséget, ezt azonban nem írásban, hanem négyszemközt szándékszik Nadállal közölni, és még ha kétszeresen is esnék ne-

hezére, a rendi biztos ítéletének akarja magát alávetni. Máshonnan tudjuk róla, hogy szinte állandóan kísértésekkel küszködött. Milyen természetűek voltak azok, nem sikerült kinyomozni. De talán némi fényt vet ő maga erre, amikor azt mondja, hogy a világban zágrábi kanonok akart lenni. Lehet, hogy az ambició, a nagyratörés zavarta meg lelki békéjét. Elhihetjük neki, hogy a hajlandóság megvolt benne, hogy Nadal ítéletének aláveti magát, azonban nagyon kemény feje volt és túl makacs akarata ahhoz, hogy tartósan más ítéletét kövesse. Nadal távozása után nehézségei újra felszínre törtek, úgyhogy 1564 július 22-én nem volt hajlandó az előírás szerint összefoglaló gyónást végezni, és a többivel együtt fogadalmait megújítani. Aschermann helyettes rektor erre Bécsbe küldte, hogy a páter provinciálissal beszélje meg ügyét. Szombati napon kelt útra. Két mérföldnyire a várostól két nagyszombati diák, akikkel előzőleg összejátszott, várta. Kísérőjének, Bartolomeo Andrioti szabó testvérnek nem kis fájdalmára és megbotránkozására nagyon szabadosan viselkedtek és beszéltek mind az úton, mind pedig a pozsonyi vendéglőben, ahol az akkori tilalom ellenére szombaton húst ettek. Ez abban az időben majdnem fölért a hittagadással. Vasárnapra kelve azt mondta a testvérnek, menjen csak egyedül Bécsbe, mert ő Pozsonyban marad. Úgy is tett. Egy ottani kanonok befogadta házába. Lehetséges, hogy ez a katasztrófa nem következik be, ha rendes kiképzésben részesül, és többet törődnek vele: 1561 novemberében lépett a Társaságba, és már 1563 márciusában Bécsben a költészettan hallgatója, egyszer végzett csupán összefoglaló gyónást belépése óta. Utána mint novicius Nagyszombatba került tanárnak.

Andreas Tolmainer esete mutatja, hogy túlterhelés is a hivatás rovására mehetett. Lanoy bécsi rektor korában, kényszerhelyzetben lévén, kelleténél jobban fogta be a még nem kész rendtagokat olyan munkákra, melyek megzavarták a nyugodt fejlődést. Ezt tapasztalta önmagán a fríz származású Tolmainer, aki 1552 áprilisában Bécsben nyert fölvételt. Lehet, hogy Lanoy különösebb gazdasági adottságokat fedezett föl benne, azért bölcseleti tanulmányai mellett rábízta a kollégium anyagi ügyeit és a ruhatár gondozását. Tekintve a nemrégiben kapott rendház elhanyagolt és részben omladozó állapotát, túlzsúfoltságát, szűkös anyagi forrásait és a gimná-

zium rohamos fejlődését, sok gonddal kellett megküzdenie. Amellet bölcseleti tanulmányait is folytatta, melyek egymagukban is egészen igénybeveszik az ember figyelmét és energiáját. Lanoy tehát egy emberre két olyan feladatot bízott, melyek mindegyike egész embert kíván. Tolmainer nagyon átérezte elégtelenségét. Őrlődött is miatta. Mit tegyen? Mindkettőt csak félig-meddig végezze el? Ő a bölcseletet szerette volna előnyben részesíteni, azonban úgy látta, hogy nem szabad. Idegeire ment az állandó vívódás önmagával. Undor fogta el. Hivatásában ingadozni kezdett. Vesztére nem is volt őszinte és nyílt elöljárójához és lelkiatyjához. Titokban világi ruhát szerzett magának, és 1554 október 20-án elhagyta a Társaságot.

Újoncképzés.

Ennek az esetnek rá kellett döbbentenie Lanoyt arra, hogy a rábízott rendtársak kiképzésén változtasson. Kanisius Péter már korábban aggódott: mi lesz a bécsi kollégiumból, amikor az utánpótlás kiképzése annyira hiányos? Lelkiismeretben úgy érezte, hogy őszintén és nyíltan föl kell tárnia a helyzetet Szent Ignác előtt. Lanoynak — úgymond — nagyobb gondja van arra, hogy a tanuló rendtagokat minél előbb fölszenteltesse és munkába állítsa, mint a kiképzésre. Panaszkodik Kanisius, hogy olyan kevesen tudnak helyesen írni, pedig filozófiából magiszteri fokozatra pályáznak, és talán nemsokára pappá szentelik őket.

Akkoriban nemcsak az osztrák rendtartományban, hanem az egész Jézustársaságban dívott ez a gyorstalpalás. Szent Ignác lefektette ugyan az alkotmányban a bölcs előírásokat, de az óriási emberhiány miatt teljes egészükben nem hajthatták végre azokat. 1559-ben azt írta Lainez Sziciliába, hogy még Rómában sem lehet az előírt kétévi noviciátust megvalosítani. Az első fogadalmakat rendszerint már a kétévi noviciátus letelte előtt tették le. A novíciusok csak két-négy hónapra szakították meg tanulmányaikat, hogy utána újra folytassák azokat. A második általános gyűlésen (1565) hosszabb vita után határozatba ment, hogy minden rendtartományban minél előbb létesítsenek külön noviciátusokat. Ezekben a többi rendtagtól elkülönítve az újoncok ne a tanulmányoknak, hanem lelki tökéletesedésnek éljenek két évig. Ennek letelte előtt ne tétes-

sék velük az egyszerű szerzetesi fogadalmakat. A második évben azonban külön engedéllyel folytathatják tanulmányaikat.

Abban az utasításban, melyet 1566 február 7-én Borja Ferenc Nadal rendi vizitátornak Németország, Belgium és Ausztria számára adott, különösen újoncházak létesítésére hívja fel a figyelmét. Szemeljen ki erre alkalmas házakat, és honosítsa meg azokban a római újoncházban dívó eljárást és szokásokat, amennyire az a körülményekhez képest lehetséges. Minden kollégiumban, ahol novíciusok élnek, el kell különíteni őket a többiektől, és egy fölöttesre bízni, aki gondjukat viseli.

Németországban eleinte minden kollégiumban volt újoncképzés. A jelentkezők a fölvétel után az illető kollégiumban maradtak, és azonnal vagy rövid próba után letették az első fogadalmakat. Utána jött a noviciátus, mely főleg a több hétig vagy pár hónapig tartó alacsonyrendű házimunka végzésében állott. A szentignáci lelkigyakorlatot csak részben, rendszerint az « első hetet » végezték el, egyesek egyáltalán semmit sem végeztek. 1567-ben Nadal vizitátor három-négy hónapban szabta meg a noviciátus idejét, később azonban legalább fél vagy egész évet követelt. Miután a noviciusok lelkigyakorlatot végeztek (mennyit, nem mondja) házi szolgálatra kell fogni őket, utána pedig tanulhatnak vagy taníthatnak, vagy a szakács, illetve a portás hivatalát láthatják el.

Kanisius Szent Péter mint provinciális éveken át azon fáradozott, hogy Ausztriában is létesítsen újoncházat. Szerinte Prága az alkalmas hely erre, a generális atya azonban Bécs városát részesítette előnyben. A Bécsben fölvett jelöltek úgy, mint másutt, a többiekkel együtt éltek. 1555 óta Nadal rendeletére elkülönítették és Erhard Dawant személyében külön nevelőre (infomator-ra) bízták őket. 1561-ben megkapták a ház egy részét külön konyhával és elöljáróval. 1564-ben pedig Prágába helyezték át az újoncképzést. Azonban már ugyanazon év szeptemberében újra találkozunk Bécsben két noviciussal: a magyar Kueol Ferenccel és a német Sebastiannal. Azt olvassuk róluk, hogy jól viselkednek, de nem sokat ígérnek. Az év végén már négyre szökik fel a számuk; köztük két magyar: az említett Kueol és Bornemissza János. Az előbbi, valamint két osztrák társa, jóllehet csak néhány hónapja vannak a Társaságban, már karácsonykor leteszik az egyszerű fogadalmakat. Bécsben tehát, amint Prágában is, tovább folyik a gyors tal-

palás. Pedig a tapasztalat megmutatta: ha az újoncok nem nyernek alapos kiképzést a noviciátusban, és nem rakják le a lelkiélet szilárd alapjait, kollégiumba kerülve visszaeshetnek a régi világias szellembe, és meginoghatnak hivatásukban. Nagyon kellemetlen volt, hogy olykor ezeket kilépésük után is jezsuitáknak tekintették, akik esetleg nem épületes viselkedésükkel a Társaság hírnevét rontották.

Vitoriával kapcsolatban láttuk már, hogy az elöljáró értetlensége és túlszigora mások hivatásába kerülhet, amint ő is majdnem elvesztette azt emberi gyöngeségei miatt.

6. Emberi gyöngeségek.

Nincs az a gondosan ápolt kert, amelyben a gaz ne ütné fel a fejét. Gyomláláskor a gyökerek egy része rendszerint a földben marad, és újra kihajt. Ezt tapasztalták átvitt értelemben a nagyszombati kollégium lakói is. Azáltal, hogy valaki szerzetbe lép, még nem veti le régi természetét, és abból, hogy komolyan küzd hibái ellen, még nem következik, hogy sikerült egészen kiirtani azokat. A siker nélkülözhetetlen föltétele a helyes önismeret. Ez azonban még komoly lelkiéletet élő egyéneknél sem olyan könnyű. Jellemhibákban sajátos egyéniségüket láthatják, és nélkülük attól félhetnek, hogy elszürkülnek. Különösen a vérmérséklet nagyon becsaphat. Ganics tragikus önbecsapásainak tanúi voltunk. Lássuk most a melankólikus Theodorik Tilmans esetét. Helyettes miniszter volt a bécsi kollégiumban. Elég jól látta el hivatalát, míg kicsinyeskedése miatt egyesek részéről ellenkezést nem tapasztalt. Elöljárója is felhívta figyelmét a nem egészen okos eljárására. Erre elkezdett képzelődni, hogy minden fáradozása ellenére sem képes valamennyinek eleget tenni. Két vagy három alkalommal nagyon meg volt zavarodva: nem neki való ez a beosztás. Végül is kijelentette: Bécsben nem lehet többé nyugta. Erre Nagyszombatba helyezték át. Itt is helyettes miniszternek. Vérmérsékletét ide is elhozta magával. Felüdülés alatt egyszer Pérez rektor fölkereste a laikus testvéreket, akikkel éppen Tilmans együtt volt. Ez, hogy tiszteletét kimutassa, felállt, A rektor biztatására, hogy foglaljon helyet, állva maradt. Erre

még egyszer megismételte a felszólítást. Minthogy ez sem használt, harmadszor már azt mondta neki, hogy engedelmeskedjék. Tilmans körül forgott a világ. Úgy vélte, ezt a kemény szót nem lehet elbírni. Sarkon fordult, és szó nélkül távozott. Utána azonban fölkereste rektorát, hogy testvéri megrovásban részesítse, amiért vétett ellene, mondván: építenie és nem rombolnia kellene az elöljárónak. Hogy hátat fordított neki, ezt azért tette, mert a páter rektoron nem épülhettek a testvérek, sőt inkább megbotránkoztak rajta. Pérez másként értelmezte a távozást. Úgy vélte, ezzel azt akarta mondani: elmegyek én innen, és nem akarok tovább ilyen rektor engedelmessége alatt maradni. Tilmans később belátta ügyetlenségét, és nyílvános hiba-bevallással elégtétet nyújtott. Maradása azonban nem volt többé Nagyszombatban. Indiába kívánkozott. Hogy aztán igazi missziós hivatásból-e, vagy mert azt remélte, hogy mint hithirdetőnek, nem lesz sok dolga a rendtársakkal, az más kérdés. Írt is ez ügyben a páter generálisnak, Lanoy provinciális pedig támogatta kérelmét. Rómából azonban ezt írták: jó, jó, hogy Tilmans Indiába kívánkozik, jelenleg azonban iparkodjék jó példát adni az engedelmességben és minden más erényben. Ezzel érdemli ki, hogy külföldi misszióba küldjék, amikor majd úgy tetszik az isteni Jóságnak.

Péreznek sok kellemetlenséget okozott a passaui Urban Ziffel. 1565 július 8-án Maggio, aki akkor a Rómában tartózkodó Lanoy provinciálist helyettesítette, arról panaszkodik Borja Szent Ferencnek, hogy már harmadszor hívja Pérez Nagyszombatba. Bár rengeteg dolga van, mégis rá kell szánnia magát Ziffel miatt, akit búskomor természete miatt nehezen viselnek el az ottani rendtársak, eltekintve attól, hogy olyan nációhoz tartozik, amely ellenszenves ezeknek a németeknek. Szeretné tudni, mit kezdjen vele, ha meg nem nyugszik. Két héttel korábban azt írta róla Pérez, hogy lelki haladása miatt máshová kellene őt áthelyezni, amit ő is forrón kíván. Ziffel ugyanis szónoki képességet érzett magában. Jobban esett volna neki, ha nagy tömeg helyesel beszédeihez, mint hogy néhány diákot retorikára tanítson. Nem szívesen tartózkodott tehát a kollégiumban. Bosszúságára azonban külseje miatt kifelé nem szívesen szerepeltették. Emberileg érthető, hogy szíve keserűségében nem egyszer megkötötte magát, és nehezen engedelmeskedett rektorának. Kedvetlenségében szabadosan

viselkedett és beszélt, amivel rossz példát adott a fiatal rendtársaknak, és egyeseket rossz irányban befolyásolt.

Pérez rektorban is akadt kivetnivaló. Lanoy provinciális kifogásolta benne azt, hogy túl nagy gondot fordít a terjedelmes és kiváló kert megművelésére. Azonkívül sokat fáradozott, hogy az elveszett széplaki tizedeket visszanyerje, vagy másként fokozza a kollégium bevételeit, jóllehet abban a bizonytalan időben nem volt erre kilátás. A fáradozások annyira igénybe vették, hogy nem törődött alattvalói testével és lelkével annyit, mint ahogy kötelessége lett volna. Iparkodott is szabadulni a rektorságtól. Többször kérte leváltását, mert ha már ő nem bír jó lenni, legalább mások ne legyenek rosszak miatta. A Ziffellel és társaival kapcsolatos nehézségek miatt önmagát okolta. Kétségkívül részben ő is hibás volt, mert ha nehézséget tapasztalt az alattvalók részéről, nem tudott elég kedves lenni, s nem találta föl magát, amint az egy fejfájós, beteges, melankólikussal már megesik. Minthogy pedig aggályos is volt, nem tudott hallgatni, ha a közös felüdülés alatt valami kisebb hibát tapasztalt. Túlságosan kicsinyes és természet szerint makacs volt. Ezzel megnehezítette rendtársai életét, és a kevésbé tökéletesek morogtak miatta, s megkötötték magukat. Pérezt különben kedves és épületes embernek jellemezte Lanoy, a higgadt belga, aki nem látta tragikusnak az előforduló hibákat. Sokkal több gondot okozott neki Seidel, akivel jelentősége miatt külön foglalkozunk.

XI. AZ ELSŐ REKTOR PORTRÉJA.

Erényei illata.

Seidel saját szemével láthatta még a szent rendalapítót, Loyolai Ignácot. 1554 április 5-én vették föl Rómában a Collegium Germanicumba. Később mint jezsuita folytatta tanulmányait az Örök Városban. Elvégezte ott teljes egészében a hároméves bölcseleti kurzust. Két évig skolasztikus dogmatikát és szentírástudományt is hallgatott. Minthogy azonban a kollégiumokban, különösen pedig a nagyszombati megnyitásához emberek kellettek, azért még tanulmányai befejezése előtt — már mint fölszentelt papot Bécsbe küldték (1560 szeptember 18). Polanco, Szent Ignác és Lainez kiváló titkára, ez alkalommal így jellemezete őt: született szónok. Mások kormányzására igen alkalmasnak látszik. Bécs, esetleg Nagyszombat is nagy hasznát veheti. Erényeinek illatát hagyta itt nálunk. Reméljük, hogy derék munkása lesz az Úr szőlőjének.

A jövő azonban meghazudtolta Polancot: Nagyszombatban kipróbálták Seidel kormányzói tehetségét, de nem vált be. Többé nem kisérleteztek vele. Abban azonban igaza volt Polancónak, hogy született szónok; mi több, tüneményes szónok. Különben Vitoria és általában a bécsiek kétkedve fogadták Polanco egyéb megállapítását. Élesebb volt az ő szemük és finomabb a szaglásuk. Vagy ha nem is, annyi azonban tény, hogy Polanco nem ismerte Seidelt úgy igazában. A kereszténység fővárosában szinte légmentesen el volt zárva a zavaró körülményektől, a rosszra vezető alkalmaktól, Bécsben azonban bennállott a zajló életben, és az itteni rendtársak nap nap után közvetlen közelből figyelhették meg őt és nem tisztes távolból, mint Polanco Rómában, — és úgy vélték, hogy erényei illata nem egészen hamisítatlan. Alig szerezte meg Ingolstadtban a teológiai doktorátust, otthon megállapították róla, hogy nem elég okos és megfontolt. Pedig ilyen fogyatékosságokkal nem

lehet sokáig kifogástalanul kormányozni, és mint tüzes szónok oktalanságokra ragadtathatja magát. Érdemes-e vele kísérletezni Nagyszombatban? Vitoria fél. Ha már magyar embert nem lehet az ottani kollégium élére állítani, akkor spanyolt tegyenek meg rektornak, aki rokonszenvesebb, mint bármely más nációbeli, az olaszoktól eltekintve. Inkább spanyol kellene oda, aki egyetemi rangfokozata mellett — ezt igen sokra becsülik Magyarországon — tekintélyes tudásával hittudományi előadásokat tarthatna a kanokoknak.

Vitoria Pérezre célzott. Az érsek ellenben Seidel felé hajlott. Meg is gyűlt vele a baja. Prédikáció közben nem uralkodott mindig a nyelvén, és megsértette őt és méginkább Telegdi kanonokot. Nem is felejtette el ezt neki soha. Rendtársai se kívánták vissza Nagyszombatba. Nem való rektornak: inkább saját maga szorul vezetésre és támogatásra, semhogy másokat irányítson és erősítsen. A prédikációk is annyira lefoglalták, hogy a rektori teendőkre már nem maradt ideje és ereje. Ez, úgy látszik, le is hangolta. Az érsek és a nép azonban annyira szerette, hogy nem tudtak belenyugodni elvesztésébe. Visszakövetelték. Az egyre fokozódó sürgetésnek és nyomásnak azonban nehezen engedtek az elöljárók. Ha vsisza is térne Seidel Nagyszombatba, rektor semmiképp sem lehet, mert nem példás szerzetes, — ez volt az általános felfogás róla.

Nem elég lelki.

Már 1561-ben, rektorrá való kinevezése előtt, Vitoria aggodalmaskodott: Seidel nem lesz jó, mert kissé szabadabb életre hajlik. Sőt amint Havebeschede, ingolstadti útitársa, beszámolójából kitűnik, nem elég önmegtagadott, megnyilatkozásaiban és eljárásában nem elég okos és körültekintő. Így kutyát vitt magával az útra, és minthogy játszott vele, az ingolstadti kollégium ebédlőjében nyilvános megrovásban részesült. A szegénység körül is holmi hibák mutatkoztak. Nemcsak amikor Ingolstadtból visszatért Bécsbe, hanem már korábban is, amikor Münchenből utazott ide, az útiköltséggel nem számolt el pontosan. Vitoria különben akkor még nem vett észre rajta jelentősebb dolgot. De észrevette később ő és mások is, amikor nagyszombati rektorsága után Bécsbe került szónoknak és

egyetemi tanárnak. Seidelnek fájt az, hogy nem vélekednek felőle a legjobban. 1564 szeptember 27-én panaszkodott is Nadal rendi biztosnak, hogy vannak holmi nem éppen kis nehézségei. Elöljárói kifogásolják benne, — úgymond — hogy nem tartja meg az összes rendi szabályokat. Azonban meg kell gondolni, hogy képtelen erre, és nem vétkezik vele. Különben is csak mások, nagytekintélyű atyák példáját követi ebben, akik egyáltalán nincsenek annyira elfoglalva, mint ő. Neki sokat kell tanulnia, hogy a szószéken és az egyetemi katedrán megfelelhessen. Más volna a helyzet, ha a többiekhez hasonlóan rendesen elvégezhette volna a hittudományt. Ezt azonban nem veszik tekintetbe. Baj az is, hogy nem fordíthat minden időt tanulásra. A külsők ugyanis névszerint vele akarják megtárgyalni ügyeiket. Minthogy munkáit nem szándékszik elhanyagolni, azért legyenek elnézéssel hozzá. Úgy sejti, hogy szabadabb életmódja miatt sokat panaszkodhatnak rá.

Ha panaszkodtak is rá, de elöljárói nem voltak kicsinyesek és vaskalaposak. Az említett levél Polanco kezébe is került, és a szélére ezt írta: a lényeges dolgokból nem lehet engedni, a többiekben pedig a rendtartományfőnök vagy rektor legyen megértő és méltányos. Amennyire fontos a nagylelkűség az elöljárók részéről, épp annyira szükséges, hogy Seidel beleélje magát a közös életbe, és ezt szorgalmazni kell nála. Ezt hangoztatja 1564 november 18-án Maggio bécsi rektorhoz intézett levelében: az általános rendfőnök úgy látja, — olvassuk — hogy a lényegből nem lehet engedni, ami azonban bizonyos szabályokat illet, Seidelnek fölmentés adható tekintettel arra a sok munkára, mellyel egyetemi előadásai és prédikációi járnak.

Egyáltalán nem tagadható, hogy Seidelnek nagyon sok dolga volt Bécsben. A baj azonban mélyebben gyökerezett; második nagyszombati tartózkodása alatt már egyáltalán nem kellett egyetemi előadásokra készülnie, és tekintve a városka kicsiny lakosságát, a külsők sem vehették annyira igénybe. Ennek ellenére Pérez rektor 1565 november 10-én mégis panaszkodott rá: nem él mindenben a szabályok szerint, nem elég lelki. Ilyen természettel bajba sodródhatik, ha rendtársaitól távol, elöljárói felügyelet nélkül kell élnie. Ez be is következett Pozsonyban.

Szónok Pozsonyban.

Pozsony akkoriban az ország legnagyobb és egyszersmind fővárosa is volt. Itt zajlottak le az országgyűlések, itt koronázták a királyt. Megértjük, hogy a protestánsok itt is lázas tevékenységet fejtettek ki. A vallási hegemóniáért folyó küzdelem idején meghalt itt a katolikus főszónok (summus contionator), Ferenc testvér, nagyon művelt és példás életű férfi. Megfelelőt helyébe, olyat, aki erős gátként elébe állhatna a protestantizmusnak, nem találtak. Bántotta ez a katolikusokat, elsősorban Oláh érseket, annál is inkább, mert 1566-ra országgyűlés volt hirdetve. Míly nyomasztó, szégyenletes és végzetes lesz, ha kitűnő katolikus szónok hiányában protestáns prédikáción vesznek részt a karok és rendek, kíséretük és az a sok idegen, aki ilyenkor megjelenik a városban. Oláh érsek mint az ország főpapja becsületbeli kötelességének tartotta, hogy Pozsonynak jeles katolikus szónokot szerezzen. Seidelről nem tudott megfeledkezni azóta, hogy első beszédét meghallgatta a nagyszombati székesegyházban. Most újra joghatósága területén tartózkodik. Ha már Magyarországon működik, nem fontosabb-e, hogy inkább Pozsonyban, mint Nagyszombatban hirdesse Isten igéjét? Sikerült erről Lanoy tartományfőnököt meggyőznie, aki bizonytalan időre átengedte neki Seidelt. A pozsonyiaknak kapóra jött. 1565 végén már a Szent Mihályról nevezett társas templomban prédikált nagyszámú hallgatóság előtt. Nem annyira a szentségek vételére buzdította az embereket, mint inkább az akkor vitatott hittételeket boncolgatta.

Lanoy provinciálist aggasztotta, hogy Seidel még jobban eltávolodik a szerzetesi fegyelemtől, hogy megszokja az önrendelkezést, hogy feloldódik civilek és világi papok társaságában, akikkel világi módjára gyakran eszik és iszik. Az országgyűlés tartama alatt az érseknél lakott. Minthogy világosan nem tisztázták a helyzetet, a tartományfőnök valahogy abban a hiszemben élt, hogy Seidel az országgyűlés befejezésével elfoglalja helyét Nagyszombatban. Közben azzal is számolt, hogy még az országgyűlés után is Pozsonyban kell maradnia. Ez esetben olyan helyen fog szállást kivenni, ahol nem laknak nők. Ugyanakkor Rómából sürgették, hogy Seidel a nagyböjt után térjen vissza Nagyszombatba. Azonban a pozsonyi káptalan és méginkább a polgárok kérve kérték az érseket, hagyja

náluk továbbra is a pátert, hisz ők úgy tudják, hogy 1567 február végéig kapták, és akkora sokaság hallgatja, annyi embert tanít jóra. A főpásztor azzal mentette ki magát, hogy Lanoy provinciális hozzájárulása nélkül nem ígérhet meg semmit. Fog azonban tárgyalni vele. Nagyszombatból visszatérőben a tartományfőnök Pozsonyon keresztül vette útját Bécs felé. Az érsek értesítette erről a városi tanácsot, hogy jelenlétében tárgyaljon vele. Seidel is ott volt. Esdve kérte a páter provinciálist a városi hatóság, hogy tekintettel a szónok épületes viselkedésére, kiváló szentbeszédeire és arra a sok jóra, amit művel, maradhasson még egy ideig Pozsonyban. Ami eltartását illeti, átengedik neki a német szónok üres házát, adnak neki fizetést, bort és fát. Lanoy azzal iparkodott kitérni, hogy ő mint provinciális nem kötelezhet senkit arra, hogy huzamosabb ideig házon kívül tartózkodjék: ez a generális kizárólagos joga, aki nem az időt, hanem a lelki hasznot és Isten nagyobb dicsőségét nézi. Hogy a jelen esetben menynyire áldásos a szónok működése, azt megmutatja majd a húsvéti gyónás és áldozás száma. Azonban a Társaság alkotmánya és jó hírneve ellen van az az elgondolás, hogy Seidel egy inassal vagy testvérrel külön konyhán éljen, és hogy különböző ügyekbe és szórakozásokba keveredjen. Ezeken a nehézségeken úgy lehetne segítni, hogy Seidel az érseki helytartónál vagy egy idősebb, megbízható kanonoknál étkezik, akinek házában nincs nő. A város addig viselje a szónok költségeit, míg a páter generális Pozsonyban hagyja. Tetszett ez a megoldás, és megígérték, hogy bőségesen gondoskodnak Seidel szükségleteiről. Ez volt a terv. A terv azonban még nem élet.

Se zárda, se kanonok...

Seidel hamarosan értesítette a páter provinciálist, hogy baj van: sem kanonok, sem a ferences zárda nem hajlandó neki kosztot adni a város terhére. Éppen azért Pozsony vezetősége szakácsot ajánlott föl neki, hogy otthonában főzzön, és így úri módon élhessen. Lanoy azonban megmagyarázta neki, hogy ez nem felel meg a jezsuita életmódnak; nem adhatja tehát hozzájárulását, míg a páter generálistól utasítást nem kap, bár sejtése szerint ehhez nem ad engedélyt. Könnyű volna

e csomó megoldása Oláh érsek vagy Forgách Ferenc nagyváradi püspök és pozsonyi prépost segítségével. A páter provinciális tett is már lépéseket az érseknél. Valószínűleg azt szerette volna, ha Seidel valamelyikük házában étkezhetne. Ez azonban nem sikerült, hanem annak a lelkésznek asztalánál étkezett, akinek közelében házikója állt, és ahol egy inassal lakott. 1566-ban Nadal egy napot töltött nála. Megmondta neki, mennyire nem tetszik neki életmódja, jóllehet nem botrányos, és a világiak nem akadnak fönn rajta. Seidel hangoztatta előtte, hogy kollégiumban szeretne élni. Ebben része is lesz jövő (1567) február elmúltával, — biztosította Nadal és figyelmeztette őt, készítse elő erre az érseket és a pozsonyiakat; mondja meg nekik, gondoskodjanak más szónokról. Ugyanezt meghagyta Maggiónak is.

Jó cimbora.

Maggio a kapott utasításhoz híven szóvátette Oláh előtt Seidel visszahívását Pozsonyból legkésőbb jövő év februárjáig. A páter ugyanis természet szerint könnyelműségre hajlik, iparkodik jó cimbora lenni, azonkívül a kollégiumokban szükség van rá. Az érsek erre súlyos kötelességének teljes tudatában azt felelte: Seidelt ne távolítsák el Pozsonyból, mert akkor az egész város protestánssá lesz; nem talál ugyanis helyébe katolikus szónokot. Kérte tehát a provinciálist, hogy ilyen értelemben tájékoztassa a páter generálist; ezekben a zavaros időkben hagyja Seidelt Pozsonyban szónoknak. E megbeszélés után az annyira határozott Maggio provinciális maga is határozatlan lett. Ha Seidel eredményes munkájára, népszerűségére és a pozsonyi katolicizmust fenyegető veszedelemre gondolt, akkor úgy látta, hogy a páternek maradnia kell. Ha azonban könnyelmű életét, fogyatékos lelkiségét nézte, ha tekintetbe vette eszem-iszomságát, éjjeli kimaradását, önrendelkezését stb., akkor úgy érezte, hogy vissza kell őt hívni, annál is inkább, mert bár jó szívvel fogadja az intelmeket, de lepattannak róla, mint olyanról, aki mindenkinek jó cimborája akar lenni. Határozatlanságában a páter generálistól kért eligazítást. Meg is kapta: 1567 húsvét után Seidelt vissza kell rendelni Pozsonyból, de úgy, hogy sem az érseket, sem pedig a pozsonyiakat meg ne sértsék.

Ezért ígérje meg a páter provinciális, hogy alkalomadtán kisegíti őket német szónokkal.

Amikor a pozsonyiak megtudták, hogy Seidelt hamarosan elveszítik, a város vezetősége: a bíró és a tanács 1567 január 13-án levélben Maggio provinciálishoz fordult: Az isteni Gondviselésnek — olvassuk — és az esztergomi érseknek köszönhetjük dr. Seidel Jánost, aki mindnyájunk teljes megelégedésére a legnagyobb szorgalommal és odaadással magyarázza Isten igéjét. Úgy tudjuk, hogy tisztelendőséged máshová akarja őt rendelni. Mi azonban nem nélkülözhetünk ezekben a veszedelmes időkben olyan férfit, aki hamisítatlanul hirdeti Isten igéjét. Minthogy nagyon rászorulunk az evangélium vígasztalására, azért kérve kérjük tisztelendőségedet, engedje meg, hogy Seidel János sok lélek üdvére továbbra is városunk szónoka maradhasson. — A súlyosan beteg Maggio helyett Forsler bécsi rektor továbbította Rómába ezt a levelet, és sürgős választ kért. Addig a régiben maradt minden.

Egy hónap múlva sem jött válasz. Pedig sürgetett az idő, már-már vége felé közeledett a február. Maggio erre február 19-én legújabb tapasztalatairól számolt be a páter generálisnak: Seidel — úgy hallja — nem viselkedik szerzetes módjára, élete nem felel meg hivatásának. Elég szabadosan jár el. Az estéket igen gyakran barátai házában tölti; velük iddogál késő éjszakáig. Nemrégiben két testvér, Eder és Dominacsek érkezett Nagyszombatból Bécsbe. Farsangkor a kiáradt Duna miatt Pozsonyban rekedtek. Seidelnél szálltak meg. Tőlük hallotta Maggio, hogy lakodalmakon, ivászatokon vesz részt a páter. Megesik, hogy a mértékletesség határát is túllépi. Így történhetett példáúl, hogy a városban dívó szokás ellenére húshagyó kedden nem tudott prédikálni. Bizony, sokan csodálkoztak rajta. Egy szóval: Seidel minden figyelmeztetés ellenére nem sokat törődik az elöljárókkal. Fontosabbak neki barátai. Maggio már majdnem visszarendelte őt Pozsonyból, mert lejáratja a Társaság becsületét: amit ő tesz, azt az egész Jézustársaságnak tulajdonítják. Minthogy azonban megkezdődött már a nagyböjt, azért tanácsosabb egyelőre várni, mert elvesztése most, a nagyböjtben, sok keserűséget szülhetne a lelkekben. Húsvét után azonban azonnal vissza fogja rendelni. Ez a halasztás nem jár veszéllyel; a nagyböjt ugyanis nem alkalmas szabadosságra. De utána igen. Maggiót megijesztette a gondo-

lat: és ha a pozsonyiak kárt vallanak Seidel elvesztésével? Ebben az esetben alkalmazni kell a Szentírás szavát: mit ér az embernek, ha az egész világot megnyeri, de lelkének kárát vallja? (Mk. 8,36.) Olyan emberek, — folytatja Maggio — mint Seidel egyedül nem valók misszióba, mert ott egészen kivetkőznek, miattuk rossz hírbe keveredik a Jézustársaság. Ha pedig kollégiumba rendelik őket vissza, akkor nagyon nehéz az alkotmánynak megfelelő életre rászorítani őket. Ezek másoknak is botrányul szolgálnak. Olykor talán helyénvaló ilyen embereket elbocsátani a Társaságból. Ez azonban a páter generális dolga.

« Föltétlen engedelmesség ».

Borja Szt. Ferenc generális erre úgy intézkedett, hogy húsvét után Seidelnek el kell hagynia Pozsonyt. Amikor a provinciális tudatta ezt vele, azt felelte: korai ez az időpont, mert sok adóssága van, azt nem bírja addig letörleszteni. Amúgy sem szándékszik egyelőre visszatérni: engedéllyel ideiglenesen pozsonyi plébános akar lenni. A provinciális azonban leintette: ne is gondoljon ilyesmire, hanem készüljön hazatérésre. Most már Maggio is kezdett kételkedni abban, hogy sikerülni fog-e Seidel visszahívása. Az a hír ugyanis, hogy visszarendelik húsvét után, riadalmat keltett. Egymás után jelentek meg a küldöttségek Maggio provinciálisnál: két kanonok a nagyszombati, más két kanonok a pozsonyi káptalan részéről, a pozsonyi bíró és két tanácsos a város képviseletében. Isten szerelmére kérték a tartományfőnököt, hagyja meg a pozsonyiaknak Seidelt, aki prédikációival és viselkedésével annyi jót tesz. Ha tovább nem, legalább egy évig maradhasson még. Katolikus szónokot ugyanis nem tudnak szerezni, míg a protestánsok fölforgatnak minden házat. Az érsek azt üzente és ismételten kérte Maggiot: semmiképpen sem mozdítsa el Seidelt, mert az a veszély fenyeget, hogy katolikus szónok hiányában az egész város a protestantizmusnak esik áldozatul. Aztán lázadástól is kell tartani. Ezzel bizony nem jó szolgálatot tennének az uralkodónak. A Társaságra is nagyon hátrányos volna. Talán még a káptalant is elűznék. És ha egyszer megindul a lavina, lesz-e megállás? A néhány megmaradt magyar város ugyanis szabad és szövetségben áll egymással.

Ha az egyik tesz valamit, rendszerint a többi is követi példáját. Mi lesz, ha Pozsony lázadása átterjed a többire?

Maggio a maga részéről mindenképpen végre akarta hajtani a római utasítást. De alaposabb megfontolás után úgy látta, hogy inkább válik Isten nagyobb dicsőségére és a Társaság hasznára, ha egyelőre felfüggeszti végrehajtását. Meg is mondta a bizottságoknak: míg más utasítást nem kap Rómából, Seidelt Pozsonyban hagyja. A következő három ok késztette őt erre: 1. Már korábban azt írta a páter generális, a Seidelre vonatkozó meghagyását úgy hajtsák végre, hogy az érsek és a város jóindulatát megőrizzék. Márpedig ezt teljesen elveszítik, ha Maggio most rendeli vissza a pátert. 2. Hallja, milyen eredményesen működik Seidel, és hogy visszahívása esetleg zendülést támaszt. 3. Seidel biztosította Maggio provinciálist, hogy mindenben engedelmeskedni fog: azt teszi, amit az elöljárók rendelnek felőle, semmit sem kíván az engedelmességen kívül.

Rendház Pozsonyban.

Seidel szempontjából föltétlenül jobb volna, ha Pozsonyból elkerülne, azonban mindent egybevetve, a páter generális megengedhetné neki, hogy egy ideig maradjon még. Borja Szt. Ferencet meggyőzte a tartományfőnök. Belátására bízta, mikor rendelje vissza. 1568 húsvét utánra tervezte ezt. Azonban be kellett látnia ennek nehéz és gyűlöletes voltát, nem is annyira Seidel miatt, — bár egyre jobban kitűnt, hogy ő is keveri a kátyákat — mint inkább azért, mert olyan nehéz igazi katolikus lelkipásztort találni. Emiatt attól tartott Maggio, hogy Seidel visszahívását megsínyli Pozsony, aminek nem örülne az uralkodó. Ha húsvét után nem lehetne simán visszarendelni a pátert, arra az esetre kér utasítást a generális atyától, kinek semmiképp sem tetszik, hogy Seidel már annyi ideje él rendházon kívül. Tehát húsvét után vissza kell őt rendelni. Azonban vigyázni kell arra, hogy keserűséget ne okozzanak. Ha lehetséges, állítsanak valakit Seidel helyébe, de az illető ne legyen jezsuita. Ha pedig az uralkodó közbenjárását kérnék, meg kell neki magyarázni: nagyon hátrányos, ha egy rendtag annyi ideig kollégiumon kívül tartózkodik.

Közeledett a húsvét. Megmozdult Maggio lelkiismerete: egyrészt vissza kell rendelnie Seidelt, másrészt senkit nem talál, akit helyébe állíthatna. Márpedig biztosra vehető: megfelelő katolikus szónok nélkül Pozsony a protestantizmusnak esik áldozatul. Kétségtelen, Seidel megfogta itt az embereket, nagyon is meg vannak vele elégedve, annyira, mint másutt talán sehol. Mindezt egybevéve, Maggio arra a belátásra jutott, legjobb volna Pozsonyban öt-hat személy számára rendházat alapítani. Így meg volna mentve a Katolikus Egyháznak ez a fontos város, és a szerzetesi fegyelem is megoldást nyerne. A letelepedés azonban hajótörést szenved, ha most erőszakkal eltávolítják Seidelt a városból.

Kérelem — kérelem után.

Közben Maggio személyesen megfordult Pozsonyban. Itt valóságos ostromnak volt kitéve. A pozsonyiaknak megígérte, hogy folyó év pünkösdjéig ott hagyja Seidelt. Hálásan fogadták ezt a döntést. Valószínűleg a latin közmondásra gondoltak: qui habet tempus, habet vitam — az győz, aki idővel győzi. Maggio mintha nem számolt volna ezzel a furfanggal. Csak így érthető ez a sóhaja: Adja Isten, hogy ne jöjjön közbe semmi akadály! Akadt azonban bőven — Seidel részéről is, aki túlságosan megkedvelte a világi életet.

Elérkezett 1568 pünkösdje, június 6-a, amikor a legutolsó megállapodás szerint Seidelnek Bécsbe kellett távoznia. Ettől fázott ő. Úgy látszik, ő maga kérte Bornemissza Pál és Radéczy István püspök pártfogását. Mindketten Biglia bécsi apostoli nuncius közbenjárásáért könyörögtek. 1568 július 20-i levelükben rámutattak a nagyszombati eseményekre. A jezsuiták távozása után ugyanis új német szónokról kellett gondoskodni. Ez eleinte katolikusnak mutatkozott, hamarosan azonban kimutatta foga fehérét. Így lett Nagyszombatban a jezsuita szónok utóda egy hitehagyott, aki nagy felfordulást idézett elő a városban a papság és a káptalan közt, és még most sem simult el. Hasonló veszély fenyegeti Pozsonyt is, ahol Seidel prédikál. Majdnem az egész város szorong a szószéke körül, bizalma van hozzá, és a páter megőrzi a katolikus hiten. Eszközölje ki a nuncius Seidel maradását Pozsonyban.

Borja Ferenc generális sem volt rest. Egyenesen V. Szt. Pius pápához fordult. Nem tagadta a jót, amit Seidel művel, nem vonta kétségbe a veszélyt sem, mely távozásával esetleg Pozsonyt fenyegeti, de nyomatékkal mutatott rá arra is, hogy Seidelt a saját lelke érdekében és a Társaság hírneve miatt a bécsi kollégiumba kell rendelni. A szentatya úgy intézkedett, hogy néhány hónapra vonuljon el a bécsi kollégiumba, ott végezze el a szokásos harmadik próbaidőt, és készüljön az utolsó fogadalmak letételére. Így megerősödve térjen vissza Pozsonyba.

Maggio erre 1569 január 19-én meghagyta Seidelnek, hogy Gyümölcsoltó Boldogasszonyra jelenjen meg a bécsi kollégiumban. A parancsot kiadta, de lelkiismerete nyugtalanította: ha eljön a páter, talán hitehagyott szónokot állítanak a helyébe, mert olyan nehéz katolikust találni. Következménye vallási meghasonlás és felfordulás lesz a városban. Innen, hogy sem az apostoli nuncius, sem a magyar püspökök nem helyeslik Seidel távozását, de még kevésbé a pozsonyiak: istentelennek és kegyetlennek minősítik a jezsuiták tervét. Maga Seidel is erről van meggyőződve, — és milyen könnyen mondhatja: non obediam — nem engedelmeskedem. Ott maradjon? Az csak az ő romlására és a Társaság kárára lesz. Maggio előtt világos, hogy vissza kell rendelnie, de nem látja a módot, mint oldja meg a tornyosuló nehézségeket. Eszébe jut Szent Ignác példája, aki nehéz esetekben azt szokta mondani: a Szentszék majd eligazít bennünket. Maggio fölkereste a bécsi nunciust, már csak azért is, mert tanácsosai nem voltak egy véleményen. Előadta neki az esetet. Erre azt felelte: neki az látszik legjobbnak, ha Seidelt mindenképpen visszarendelik, mert nem szabad a Társaság jó hírnevét kockáztatni, különösen errefelé nem. Minthogy látszatra valóban istentelennek tűnik föl a tervezett visszahívás, azért először fel kell világosítani azokat, akik ellenzik azt. Amúgy is a visszahívást jól elő kell készíteni. És ha mégsem sikerül? Akkor Maggio szerint fogadalmai alól fel kell oldani a pátert, hogy ne mint jezsuita szerepeljen, és tönkre ne tegye a Társaság hírnevét.

Borja Ferenc már korábban írt egyszer Seidelnek. Ez a nagyon önmegtagadott szent megérti a pátert. Nem tételezi föl

róla, hogy baráti kapcsolatok kiépítésével rossz szándéka volna. Tudja, hogy a németek evéssel, ivással mélyítik el a barátságot, jezsuita azonban nem követheti ebben a világiakat. Most újra ír neki. Megdicséri eredményes munkásságáért, azonban meg kell tartania a Társaság előírásait: a misszionáriusnak időről időre vissza kell térnie a rendházba. Tehát tegye meg ezt ő is minél előbb. Hogy holmi kételyei ne legyenek: a generális megbeszélte ezt a szentatyával. Jóllehet közölte vele, menynyire nincs katolikus szónok Pozsonyban, ennek ellenére azt válaszolta, hogy Seidel mindenképpen vonuljon el a bécsi kollégiumba. Nincs ugyanis az a szerzetes, bármennyire is lelki és hivatásában megalapozott legyen, kinek nem volna szüksége arra, hogy időnkint szerzetesházba vonuljon vissza, ahol ismét szerzetesi fegyelem alatt lehet, lélekben megújúlhat, és így megerősödve visszatér a felebarát megsegítésére, mire senki sem alkalmasabb annál, aki önszeretetének meghalt. Aztán néhány dolgot is el kell intéznie a páter provinciálissal, melyeket jobb személyesen, mint levélben megtárgyalni.

Császári vétó.

Ez sem használt. Seidel mindig csak ígérte visszatérését, egyik határidőről a másikra tolta ki, de sohasem váltotta be. Maggio megsokalta ezt és 1569 húsvétja után levélben nagyon komolyan felszólította, hogy minél előbb vonuljon be a bécsi kollégiumba. Seidel megígérte ezt, de nem lett belőle semmi. Erre külön futárral küldött neki levelet: minél előbb jelentkezzék Bécsben. Most is a már elkoptatott frázissal válaszolt: ha másként nem lehetséges, akkor megy, de azzal a föltétellel, — tette hozzá — hogy pünkösdkor újra Pozsonyban lehessen, amint azt az ottani prépostnak megígérte. Ezt április 27-én jelezte, de május 11-ig még fülebotját sem mozgatta. Mi több, míg Seidelt várta, Biglia apostoli nuncius tudomására hozta Maggiónak, hogy további intézkedésig vonja vissza a páternek adott parancsot. Később kitűnt, hogy nyomatékkal kérte a császár, ne engedje meg Seidel távozását Pozsonyból, ahol olyan szépen működik, kifogástalanul viselkedik, és mindenki szereti, távozása pedig egyenértékű a város elvesztésével az Egyház számára.

Maggio már régóta félt hasonló lépéstől, de az uralkodótól nem várta; most is a pozsonyiak kérésére tette. Bár a provin-

ciális behatóan ismertette a nuncius előtt az esetet, de nem ért el semmit: ellenpartnere hatalmasabb volt. Aztán a látszat is Maggio ellen szólt. Valóban szeretetlenségnek tűnhetett föl Seidel visszarendelése. Nem tagadható a lelkek rettenetes nyomora; az is világos, hogy a baj napról napra fokozódik, és tapasztalati tény: nem található katolikus szónok, aki Seidel helyébe léphetne. Jogosult az aggodalom, hogy távozásával veszélybe kerül a város. Maggio nem hiszi, hogy érdemes a császárnál szóvátenni a dolgot: a Társaság alkotmányára való hivatkozással nem ér el semmit. Ebbe bele kell törődni, hacsak a császárral nem akarnak szembekerülni. Azt azonban nem lehet tűrni, hogy Seidel mint a Társaság tagja maradjon Pozsonyban. Ha Maggiónak volna megfelelő embere, átmenetileg helyettesíthetné a pátert, míg vissza nem tér. Bár azt sem tudja, hogy ez mások elkeserítése nélkül járható út-e. Különben ez nem is fontos. Tény ugyanis, hogy nincs embere, akit Seidel helyébe állíthatna. Maggio tehát azt ajánlja a páter generálisnak, hogy Seidelt bocsássa el a Társaságból.

Borja Szt. Ferencnek följajdult a szíve ennél a gondolatnál. Hátha meg lehetne még menteni a pátert. Talán mégis lehetne valakit helyébe állítani? Itt visszatér egy korábbi elgondolására. Balthasar Hostovinus, esetleg Andreas Pesin vagy Wolfgangus Tinensis nem felelne meg? De más is lehetne, nem kell éppen jezsuitának lennie. Ha azonban így sem lehet őt legalább egy időre a bécsi kollégiumba visszarendelni, akkor el kell bocsátani a Társaságból. Ez esetben azonban a körülmények pontosabb ismertetését kéri.

Francisco António jelentése.

Végre 1569 május 12-én Seidel is elérkezettnek látta az idejét annak, hogy engedetlenségét kimentse. Jellemző azonban a hangja; eléggé mutatja, mennyire kiveszett belőle a szerzetesi szellem, úgyhogy semmi kilátás sincs arra, hogy valóban engedelmességre lehessen őt bírni. Ezen meg is botránkoznak a jobb érzésű világiak. Nem marad tehát más hátra, mint a Társaság alkotmánya szerint elbocsátani a szerzetből. Ezt a felfogást alátámasztotta Francisco António portugál jezsuita, a császárné gyóntatója. 1569 augusztusában Pozsonyba került a császári udvarral. Az országgyűlés alkalmával sok emberrel

találkozott. A Társaság barátaitól hallotta: jóllehet Seidel keresett szónok, és sok jót tesz, mégsem épületes a viselkedése, és ezzel árt a Társaság jó hírnevének. Külön háztartást vezet. A már meglévő szőlőjéhez egy másikat is szerzett akkoriban. Házába mindenki, férfi és nő egyaránt bejárhat. Ebédre és vacsorára is fogadja őket. Jó későig együtt szoktak maradni. Sajnos nem lakik vele jezsuita. Ő maga is gyakran és szívesen vesz részt másoknál vendégeskedéseken még akkor is, ha nem hívják meg. Társalgása sem kifogástalan. Különösen fájdalmas az, hogy ivásban túllépi a mértékletességet. António erről saját szemével győződött meg. Másoktól azt hallotta, hogy olykor az eszét is elissza. Hogy igaz-e, nem tudja. Annyi azonban tény, hogy okot ad rágalmazásra és a Társaság jó hírnevének bemocskolására.

A császár ennek ellenére nem engedte meg eltávolítását Pozsonyból. Hátha a császárné révén lehetne valamit elérni. António iparkodott is őt ez irányban befolyásolni. Az apostoli nunciussal is tárgyalt, hogy a Társaság fölfogásának megnyerje.

Seidel elég nyíltan beszélt Antónioval. Megmondta neki, hogy nem akar Pozsonyból távozni, mert egy kollégiumban sem élvezhet akkora szabadságot, mint itt. A szerzetesi fegyelmet sem bírná már megszokni. Bécsbe kívánkozik a legkevésbé, mert ott sem rendtárs, sem külső nem látja és nem hallja szívesen. Végül pedig a bécsi rektor fiatal, és képtelen neki engedelmeskedni. Ezek az okok mutatják éppen, mennyire nem szerzetes többé Seidel. Az utolsóból pedig világos, hogy az elöljárókban nem Isten helyettesét nézi. Ezeket látva, António azt ajánlja Borja Ferencnek, hogy Seidelt vagy rendelje egy kollégiumba, de ne a bécsibe, vagy bocsássa el a Társaságból.

A páter generális hálásan vette ezt a levelet. Előre is megköszönte Antónionak azt a segítő készségét, hogy Seidelt el lehessen mozdítani Pozsonyból. Kéri, fáradozzon továbbra is az akadályok megszüntetésén. Ugyanakkor Maggiónak meghagyta, hogy Seidelt rendelje Bécsbe. Hogy azonban emiatt Pozsony kárt ne szenvedjen, küldjön helyébe más szónokot. A páter provinciális azonban nem talált erre embert, hacsak alattvalóit erejükön fölül meg nem terheli. Különben az a veszély is fenyegeti, hogy az új szónokkal éppen úgy megjárhatja: őt

is elveszíti. Maggio nem tud jobb megoldást Seidel elbocsátásánál: ha nem hajlandó fogadalma szerint engedelmeskedni, mentsék föl szerzetesi fogadalmai alól. Írt az apostoli nunciusnak, és ha hasznosnak látszik, ír a császárnak is, amint írt már Seidelnek: visszarendelte Bécsbe.

Ha a jezsuita név nem terhelné...

Seidel kioktatta Maggiót, hogy nem kell minden mendemondának felülni, a protestánsok ugyanis többet képzelnek, mint amennyi igaz. Ami Pozsonyból való távozását illeti, már útrakészen állt, legalább így állítja be, amikor az uralkodó parancsát vette: maradjon Pozsonyban, folytassa szónoki működését. Beszél majd az apostoli nunciussal, hogy maradása miatt kellemetlenség ne érje. — Majd keserű iróniával folytatja Seidel: ha a jezsuita név nem terhelné, már udvari szónok volna. Akik azt állítják, hogy másokat megbotránkoztat, azok vessenek magukra. Söpörjenek a maguk portáján. Kijelenti, hogy nem szívesen marad Pozsonyban, szabadítsák meg innen. — Könnyű ezt kérni, miután Maggio fejére olvasta a császári tilalmat. — S mi volna akkor, kérdi Seidel, ha maradni akarna? Hiszen a Társaság hírnevén foltot nem ejtett, rossz hírbe nem keverte, mint a spanyolok és mások. Spanyol a Társaság alapítója; spanyol Lainez, a második generális; spanyol Borja Szent Ferenc, a harmadik generális; spanyol Polanco, az előbbiek titkára; spanyol Nadal, a volt rendi biztos; spanyol Seidel két volt rektora: Vitoria és Pérez. Melyikre céloz? És kik azok a mások? Csak nem az olasz Maggio, a provinciálisa?

Ő — folytatja Seidel önmagára célozva —, ő megvédte a Társaság becsületét mindenki előtt, és díszére vált. Engedetlen sem volt eddig. Csak várta az apostoli nuncius válaszát, akinek még Maggio sem mondhat ellent. Aztán azt se felejtsék el: akkora nyomorúság közepette lehet-e kifogás az ellen, hogy szerzetesekkel pótolják ki a világi papság hiányát? Mintha a jezsuiták nem akarnák ezt megérteni. Hallani is lehet mindenfelé: a jezsuiták nagyon kéretik magukat! Akármint is áll a dolog, ő bármikor kész volt távozni Pozsonyból, azonban mások megakadályozták ebben kérésükkel vagy parancsukkal, amint azt Maggio jobban tudja. Végül a páter provinciális

imáit kéri. Puszta formaságból, mert így szokás ez a jezsuitáknál? Vagy szükségét érezte az imának? (1569 okt. 25).

Maggio távolléte és nagy elfoglaltsága miatt körülbelül csak egy hónap múlva (november 23) válaszolt erre a levélre. Minthogy sok olyan közölnivalója volt vele, amit nem tanácsos írásba foglalni, azért megparancsolta a páternek, hogy minél előbb keresse föl Bécsben, de legkésőbb ádvent első vasárnapi prédikációja után, mivel ő, a provinciális, nem látogathatja meg Pozsonyban. Ennek különösen két oka volt: először nem akarta azt a látszatot kelteni, mintha Seidellel meg volna elégedve; másodszor attól félt, hogy újabb heves ostrom várja a pozsonyi káptalan és polgárság részéről. Maggio biztosította Seidelt: rajta lesz, hogy a császári parancs csorbát ne szenvedjen, a páter pedig olyan szerető fogadtatásban részesüljön, hogy nem bánja meg a látogatást. Külön küldönc vitte ezt a levelet. Megnyugtatta Seidelt, nem kell Bécsben a pestistől tartania, hiszen a császár is ott tartózkodik egész családjával és udvarával. Siessen tehát, és ne kéresse magát sokat, nehogy valóban rajta teljesüljön az a mondás, hogy a jezsuiták nagyon kéretik magukat. Majd folytatja: Seidel azt hangoztatja mindig, hogy nem vonakodik Bécsbe utazni; mutassa meg most, hogy ezek nem puszta szavak. Ha mások kérésére és parancsára, akik pedig nem elöljárói, eddig nem tért vissza a rendházba, jelenjen meg most Bécsben törvényes elöljárója kérésére és parancsára, akinek engedelmességgel tartozik. Higgye el: nagy-nagy szeretettel várják.

Seidel nem tudta megérteni, mi lehet az a fontos ok, amely miatt sürgősen el kellene utaznia. Véleménye szerint egyáltalán nem volt szükséges, hogy költséges külön futárral küldtek neki levelet. Kelletlenül mégis megköszöni. Sajnos, sok minden akadályozza őt az utazásban. Így az út fáradalmai, a pénztelenség és nincs senki, aki ádventben helyettesítené. Még rövid buzdítóbeszédre sem kapható senki. Megígéri azonban, hogy Szent András apostol ünnepe (november 30) után útrakel. Negyedtallérnál nincs több pénze, a többit könyvekre költötte, és 14 rajnai forinttal most is tartozik könyvekért. Aztán, ha a császár tudomást szerez távozásáról, esetleg megharagszik a jezsuitákra, mert — amint hallja — nem kedvez nekik túlságosan. Jó volna, ha előzőleg a következőket jeleznék neki: a császári parancs vétele után Seidel ki akarta magát menteni,

de erre nem volt ideje. Majd epésen folytatja: ha olyan fontos ügyekről van szó, elküldi majd azt a könyvkereskedőt, akinél vásárolni szokott. Minthogy megbízható ember, levélben mindent megírhatnak. Hogy ő személyesen odautazhasson, ahhoz a kellő időpontot kell kivárni, nehogy a jezsuiták magukra haragítsák azokat, akiknek jóindulata annyira fontos számukra. Majd újra kéri a páter provinciálist, ne hallgasson egykönnyen minden eretnek pletykára. Amit ugyanis a világiaktól nem vesznek zokon, azt egyháziaknak vétkül róják fel a gonosz emberek és hívatlan bírák. írását ezzel a megjegyzéssel fejezi be: tudja, hogy fekete kenyér és savanyú bor vár rá Bécsben, és szegény ott az éléstár. Azonban nem az ételben és italban való sanyarúság tesz kedvessé Isten előtt. Végül mindenki imáiba ajánlja magát mint olyan számkivetett, akinek semmi sem hiányzik.

Vagy Pozsonyt vagy a Társaságot...

Maggio 1569 november 28-án a császárnál kért kihallgatást, hogy Seidel ügyében tájékoztathassa őt. Minthogy azonban az uralkodó nagyon el volt foglalva, és nem ért rá az üggyel foglalkozni, azért a páter provinciális egy kamarai tisztviselő útján memorandumot juttatott el hozzá. Miksa erre ezt üzente: minthogy Seidel sok ideje működik Pozsonyban, a polgárok pedig szívesen hallgatják, és személyéhez ragaszkodnak, továbbá mert segítségét kérték ez ügyben, azért maradjon a páter; jobb ha ott prédikál, mint ha Bécsben lopná a napot. Amíg a császár így ragaszkodott Seidelhez, addig a pápai nuncius és előkelő urak azon fáradoztak, hogy elkerüljön Pozsonyból. A páter generális szerette volna a császárt is más belátásra bírni. Nem közvetíthetne-e a császárné, és ha célravezetőnek látszik, Francisco António és Maggio? Más választás ugyanis nincs, mint ez: Seidel elhagyja vagy Pozsonyt vagy a Társaságot. Az uralkodó azonban makacsul kitartott Seidel mellett. Még arról sem akart tudni, hogy megfelelő emberrel helyettesítve távozzék, mert — mint mondta — Seidelhez ragaszkodnak a polgárok, ha tehát ő távozik, a város könnyen elszakadhat a katolikus hittől. A pápai nuncius is azt üzente a provinciálisnak, legyen türelemmel; talán az országgyűlés után...

Borja Szent Ferenc fölállította az alternatívát: vagy Pozsonyt vagy a Társaságot. Minthogy pedig Seidelnek volt rá

gondja, hogy Pozsonyból el ne engedjék, azért a páter generálisnak el kellett őt bocsátani a Társaságból. 1570 május 7-e volt ez a szomorú és rá nézve végzetes nap...

Seidel folytatta működését Pozsonyban. Hamarosan az ottani káptalan tagja lett. Minthogy azonban a Jézustársaság nem őrködött többé fölötte, olyan hírhedt iszákos lett, hogy alig akadt hozzá hasonló Pozsonyban. Nem sok idő múlva (1574 körül) elhagyta a várost és Wiener-Neustadtban telepedett le. Így számol be róla volt rendtársa, Szántó István egyik 1574 körül készült iratában. És hozzáfűzi: hogy mi van most vele, azt az Isten tudja...

Seidel esete szomorú illusztrációja annak, mi lesz abból, aki ráteszi kezét az eke szarvára és hátratekint...

Ezzel azonban alaposan elébevágtunk az eseményeknek, mert Seidel egyelőre még csak bevezeti a jezsuiták lelkipásztori működését Nagyszombatban.

XII. LELKIPÁSZTORKODÁS.

Az érsek és munkatársai eleinte nem godoltak arra, hogy a jezsuiták Nagyszombatban lelkipásztorkodjanak, hanem csak arra, hogy a meglevő mesterek helyett tanítsák az ifjúságot. Amikor azonban Vitoria kifogásolta, hogy nem akarnak templomot rendelkezésükre bocsátani, hiszen ők a felnőttekkel is foglalkoznak majd, akkor határozták el, hogy a temetői Szent Mihály-kápolnát átengedik nekik. Úgy tervezték, hogy németül a jezsuiták prédikálnak a székesegyházban, szlovákul pedig, mint eddig, a Szent Mihály-kápolnában. Vitoria magyar szónokról is álmodott. Az érsek kifejezte azt a kívánságát, hogy a Nagyszombatba érkező atyák közt legyen két szónok: egy német és egy « cseh vagy morva ». 1560 május 7-én arról értesülünk, hogy Nagyszombatban nincs német szónok, de van szláv, aki a bécsi jezsuitáknál tanult és nevelkedett. Az érsek szeretne ennek a jezsuiták révén segítségére lenni, és meg is érdemelné a segítséget — teszi hozzá Vitoria. A jezsuiták nem fognak benne csalódni, mindig jó barátjuk marad.

Az első nagyszombati rendtagok közt nem volt szlovák. A tizennyolc éves Primik János nem tekinthető annak. Úgy látszik, Sziléziából származó német szülők gyermeke. Zdelarics Tamás pedig horvát. Mint ilyen nagyobb nehézség nélkül hozzászokhatott a nagyszombati szlovák nyelvhez. Tán gondjaiba is vette az ottani szlovákokat? Saját maga felel meg erre 1562-ben: nem készakarva zárkóztunk el a lelkipásztorkodástól, hanem a nyelv okozott ebben nehézséget. Az itt beszélt három nyelvnek vagy annyira az elején vagyunk, vagy olyan egyszerűen beszéljük, hogy sem rendes társalgásba nem bocsátkozhatunk az emberekkel, sem nem prédikálhatunk. Ez nem vonatkozik Seidel német készségére, hanem szláv tudására; olmützi lévén bizonyára valamit konyitott a morva nyelvhez. De vonatkozik mindenekelőtt Zdelarics szlovák és magyar

nyelvtudására. Azonkívül sokkal nagyobb volt az elfoglaltsága az iskolában és a kollégium vezetésében, semhogy lelkipásztorkodásra ráért volna. Bár egyáltalán nem tagadjuk, hogy alkalomadtán szlovákul és esetleg magyarul is gyóntatott különösen ádventben és főképp a nagyböjtben. Azt állítjuk: esetleg magyarul is, hiszen nem egyszer jegyezték föl róla, hogy tud magyarul, sőt magyarnak is mondták. Csak kevés volt a bátorsága.

Fogyatékos volt Aschermann morva nyelvtudása is. Polanco, az általános rendfőnök titkára, 1563-ban szerette volna, ha a szlovákoknak vagy — amint ő mondja — a cseheknek prédikálna. A következő év májusában pedig ekképp tervezgetett: ha Seidel átvenné Aschermanntól a háládatlan német prédikációt, akkor ez jobban ráérne a kollégium kormányzására, és gyakorolhatná magát a szlovák nyelvben, valamint prédikálhatna a szlovákoknak. Ezek ugyanis nem annyira kényesek, mint a németek, akik egész jelentéktelen kicsinységeken fennakadnak.

Az első szlovák páter Ján Matejov volt. 1564-ben érkezett Nagyszombatba. Azonnal gondjaiba vette honfitársait. Gyóntatta őket. Bár csekély teológiai képzettsége miatt neki meg elöljáróinak is aggodalmaik voltak miatta. Hogy azonban Matejov prédikált is, a forrásokból egyáltalán nem tűnik ki. Inkább az ellenkezője látszik valószínűnek.

Becsületesen magyarul tudó páter csak 1566-ban érkezett Nagyszombatba Hernáth Péter személyében. A káptalan néhány tagja arra kérte föl, hogy prédikáljon a magyaroknak. Meg is tette. Szentbeszédeivel és vallásos társalgásával annyira megnyerte az embereket, hogy minden jóindulatú egyén kiváló eredményt várt tőle. Rövid működésével elérte, hogy egyesek visszatértek az Egyházba. A nagyböjtben sikerült olyanokat is rávenni a gyónásra, akik eddig sohasem gyóntak, vagy hosszú évek óta elhanyagolták ezt a szentséget. Az érsek is szívesen eljárt Hernáth prédikációira, őt magát pedig igen kedvelte.

Nem mulaszthatjuk el, hogy rá ne mutassunk egy különös jelenségre. 1566 októbere óta Nagyszombatban van a később oly híres szónok és lelkipásztor, Szántó István, sőt karácsony óta fölszentelt pap. Hernáth halála után bizonyára prédikált is, de egyáltalán nem mutatja még oroszlánkörmeit. Mintha

most és a következő években jobban érdekelné az iskolai katedra és a toll. Amikor elöljárói latolgatják, mire is alkalmas, úgy látják, hogy tanításra.

1. Német szónokok.

Johann Seidel.

Amint 1561-ben az első jezsuiták Nagyszombatba érkeztek, az érsek meghagyására Seidelnek németül kellett prédikálnia a székesegyházban. Május 3-án, a szent kereszt megtalálása ünnepén lépett először szószékre. A jelenlevő érsek egészen el volt ragadtatva tőle. Második beszéde még jobban sikerült, bár alig volt két napja készületre. Mondta is a főpásztor: ezek a prédikációk becsületére válnak a Társaságnak. « Hamarjában — úgy vélte — nem lesz nála jobb szónok Magyarországon ». A második prédikáció után magához hívatta az érsek a városbírót. Megdicsérte előtte Seidel tudását s megismételte szavait: kiválóbb szónokot hamarjában nem talál az országban.

A németek ujjongva fogadták Seidel prédikációit. Kezdeti ellenszenvük eltünt. Maradjon csak ő itt minálunk, mondták, nem szorulunk mi másra. Azt gondoltuk, hogy gonosz emberek ezek az új papok. Azonban semmi rosszat sem látunk Seidelben, csak jóra oktat. Kár, hogy a szentáldozást nem két szín alatt nyújtja! így ők. Az utcákon és tereken köszöntötték. Mindenfelé dicsérték a négyszögletes sapkát viselő szónok tudását. így nevezték Seidelt, mert a jezsuita név akkoriban még nem volt nagyon divatos arrafelé. Ha beszéde alatt valaki ácsorgott vagy árusított a piacon, a bíróval gyűlt meg a baja; választhatott a templom és a börtön között. Akik eddig legnagyobb ellenfeleik voltak, most legjobb barátaik lettek a jezsuitáknak. Seidel ezentúl rendszeresen prédikált a székesegyházban, felváltva az eddigi német szónokkal. Ez eredetileg muzsikus volt, és szerette a bort. Amellett nem sok tudomány szorult a fejébe, és eléggé járatlan volt az ékesszólásban. A városi tanács figyelmeztette, hagyjon fel az ivással, keresse föl a jezsuitákat, és tanuljon tőlük prédikálni. Nehogy az a látszatja legyen, hogy Seidel ki akarja őt szorítani, azért fel-

váltva prédikált vele. Valahányszor a páter lépett a szószékre, nagy tömeg szorongott körülötte. Míg a másikat alig hallgatták, — megvetették. Vitoriának borsózott a háta, amikor látta, hogy ez magával viszi a szószékre a leírt beszédet. Ha le találna esni, oda volna egész tudománya. A nép és a városi tanács tudtára adta neki, jobb volna, ha felhagyna a prédikálással. Mintegy fél év múlva el is hagyta a várost. Házát a kollégium használatára engedték át, fizetését pedig a páter generális engedélyével a kollégium építésére fordították. Ezentúl Seidel egyedül prédikált. Nemcsak okosan, hanem szívhez szólóan is beszélt.

Különösen sokat dicsérték június 22-én, a pünkösd utáni negyedik vasárnapon mondott beszédét. Meghallgatták nürnbergi, sváb, bajor, osztrák, cseh, sziléziai, morva és magyar kereskedők. Majdnem mind eretnek. Vásárra jöttek ökrökért. Annyira el voltak ragadtatva a beszédtől, hogy az egyik például ilyen szavakra fakadt: sok barátot hallottam már prédikálni, sőt még császári szónokot is, de Seidelhez hasonlót egyet sem. Egy olmützi kereskedő azonnal fölkereste honfitársát, és kérdezte, miért nem szolgálja inkább hazáját, ahol ugyancsak kevés a jó szónok. Évi négyszáz forintot ígért neki, ha hazatér. Amikor Seidel tagadólag felelt neki, legalább arra akarta rávenni, hogy látogassa meg hozzátartozóit. A maga idején, mondta neki a páter, és az volt az óhaja: amint az árúcikkekkel hurcolták mindenfelé a tévelyt, úgy terjesszék az igazságot is!

Seidel népszerűsége annyira nőtt, hogy a nagyszombati szlovákok megirigyelték a németeket, és mondták: bárcsak minél előbb készülne el a kollégium, hogy többen lennének a jezsuiták; akkor csak akadna valaki, aki prédikálna nekik is. A magyarokban, néhánytól eltekintve, nem mutatkozott hasonló kívánság. A németek azonban még plébánosnak is meg akarták tenni Seidelt. A terv Vitoria helyeslésével találkozott. Talán azért, mert úgy állították be neki a helyzetet, még tanácstag is, hogy Oláh érseknek nincs alkalmas embere erre a fontos tisztségre. Vitoria javasolta római elöljáróinak a plébánosi állás elfogadását, legalább egy időre. Rómában azonban megütközéssel fogadták ezt a tervet. Az érsek pedig 1562 január 16-án megerősítette hivatalában Nagykomári Bálintot, az eddigi kanonok-plébánost (1560-2).

Ha Seidel nem is lett plébános, a németek mégis sajátjuknak tekintették, és ha a szónokról beszéltek, őt értették rajta. Hatására a nép közül többen nemesebbre vágytak. Akik megmaradtak az ősi hiten, azokat megerősítette benne. Városi tanácsosok és előkelő urak vitás hittételekben nála kerestek eligazítást. Gyakran kezdtek vele ilyen beszélgetést. Világos feleletein megnyugodtak. Az újhitűek is iparkodtak vele kapcsolatot teremteni; nem egyet segített vissza Krisztus Egyházába. A kanonokok eddig csak nagy ünnepeken miséztek, most gyakrabban kezdtek, egyesek szinte naponta. (Ez azonban csak múló felbuzdulás lehetett). Akadt olyan is, aki Seidelnél meggyónt. Különben is a kanonokok fölkeresték őt nehézségeikkel.

Seidel nem tetszett mindenkinek. Meggondolatlanságával bajt okozott. Prédikálás közben elragadta a szónoki hév, és többször olyanokat mondott, amikről okosabb lett volna hallgatni. Éles nyelvével Oláh érseket és Telegdi Miklós kanonok-plébánost is megsebezte. Bizonyára rosszul esett ez az érseknek, de volt már annyira kiegyensúlyozott, hogy túltette magát rajta, és megőrizte jóindulatát a jezsuitákkal szemben. Amikor Zdelarics Tamás 1562 december végén beszámol az elmúlt esztendőről, külön kitér az érsek érzelmeire, melyekre következtetni lehet bőkezűségéből és gyakori leveleiből, melyek telve vannak kegyességgel. Mielőtt a főpásztor az uralkodó meghagyására Nagyszombatból Bécsbe utazott volna, nagy hordó bort ajándékozott a nagyszombati jezsuitáknak. Amikor pedig meghallotta, hogy Alaghy János a széplaki apátság tizedeit bitorolja, két levelet írt neki, keményen figyelmeztetvén őt, hogy ilyen jogtalanságtól tartózkodjék. Minthogy pedig néhány káptalani tagnak és nagyon sok polgárnak fájt a foga a jezsuiták tizedeire, azért kérte helytartóját, Görög Mátyást, hogy olyan emberre bízza a jezsuiták javait, aki barátjuk, és éppen azért szívén viseli érdekeiket. Oláh ebben az évben végrendelkezett. Nem feledkezett meg a nagyszombati jezsuitákról. Nemcsak általában nem neheztelt a jezsuitákra, hanem név szerint Seidelre sem, továbbra is igazi jóakarója és pártfogója maradt. Amikor megtudta, hogy Bécsbe helyezték át, zokonvette. Nem így a huszonhétéves Telegdi. Mélyen belefúródott szívébe a mérges fullánk. Hogy nyílt és elviselhetetlen

ellenszenvvé ne fajuljon, Seidelt menesztették elöljárói Nagyszombatból. Az okok közt az is szerepelt, hogy a magyarokat nem tudta megnyerni.

Adam Höller.

Seidel kitűnő szónok volt. Ki helyettesítse őt? — törték fejüket az illetékesek, amikor leváltása szükségessé vált. Van Bécsben egy fiatal rendtag, Adam Höller. Rómában végezte bölcseleti tanulmányait. Polanco, a generális atya titkára, fényes bizonyítvánnyal bocsátotta őt útnak az Örök Városból. Bécsben mint miniszter, sokszor helyettesítette a rektort, különösen Vitoria idejében. Már Rómában is feltünt szónoki képességeivel. Talán őt lehetne Seidel helyett Nagyszombatba küldeni... « Fillér »-rel akarják kiszúrni a nagyszombatiak szemét, szellemeskedhettek egyesek Höller (Heller) nevére célozva, Seidelt forinttal hasonlítva össze. Zdelarics nem tartozhatott az utóbbi bámulói közé. Bizonyára azért, mert nem élvezhette az összhangot az ünnepelt szónok szavai és viselkedése között. Seidel helyébe Höllert rendelték Nagyszombatba szónoknak — írja 1562 végén a páter generálisnak, — hogy ez milyen visszhangra talált, abból látni, hogy még többen járnak a szentbeszédekre. A derék tudósító azonban elfelejtette, hogy a legkitűnőbb szónok sem tudja megtartani a kezdeti tömeget, ha minden héten prédikál. És volt olyan hét, amikor Seidel nemcsak egyszer szónokolt. Az új szónokkal kapcsolatban is óvatosabbnak kellett volna lennie. Tudnia kellett volna, hogy minden csoda három napig tart. Kérdés, hogy a kezdeti kiváncsiság elmúltával több hallgatója lesz-e Höllernek, mint Seidelnek volt. Idővel a mérleg Seidel javára billent. Csak közepesen tetszett az új szónok. Nagyon hiányolták nála, hogy kételyeikre nem tud találóan megfelelni. Érezte maga is, hogy nem elég járatos a hittudományban: kevés teológiát tanulhatott. Mintha félénk természetű is lett volna: a fölmerülő nehézségek zavarba hozták.

Abban az időben, amikor a jezsuita iskolát kidobták a plébániáról (1563 májusában), a szószék körül is bonyodalom támadt. Telegdi Miklós, a székesegyház plébánosa, tudatában volt szónoki képességeinek. És joggal. Ő azonban mindenekelőtt a magyarok plébánosának érezte magát, amit nem is tit-

kolt: ő maga magyar, és fajtájának eddig nem volt szava a plébániatemplomban. Ez a németeké volt. Mostanáig a domonkosatyák Keresztelő Szt. János-templomában prédikált magyarjainak. Most megkezdte emancipálásukat. Az egész eljárásán meglátszott, hogy a jezsuitákat nem szerette abban az időben. Cédulát küldött Höllernek azzal a meghagyással, hogy a németekhez a kollégiumban vagy a kórházi kápolnában szóljon. Ő mint plébános a saját szószékéről akar prédikálni. A jezsuiták kérték, ne okozzon botrányt. Amikor pedig Höller szokás szerint továbbra is prédikálni akart, Telegdi előtte fölsietett a szószékre. Erre a páter a németekkel kivonult a templomból. Háromszor ismétlődött meg ez, úgyhogy a németek háromszor prédikáció nélkül maradtak. Végül Telegdi is belátta a helyzet tarthatatlanságát. Abban egyeztek ki, hogy a reggeli misén lesz a magyar prédikáció, mely — Dobronoki szerint — 7-8-ig tartott, utána 8-9-ig a német szentbeszéd, és 9-10-ig a káptalan ünnepélyes miséje következett.

Höllerben a németek bizonyos fokban saját plébánosukat látták, azért szerették volna, ha ő esketi őket. Eddig nem merték ezt vállalni a jezsuiták. Rossznéven is vették tőlük a németek. Minthogy azonban Nagyszombatban nem volt más német pap, Nadal, rendi biztos, úgy vélte, hogy teljesíthető a németek kívánsága.

Höller nem tudott megszokni Nagyszombatban, elkívánkozott onnan. Elöljárói teljesítették óhaját. 1563 novemberig prédikált ott.

Johann Aschermann.

Az új szónok, Johann Aschermann, akárcsak Seidel, morva származású. 1557-ben lépett a Jézustársaságba. Rómában tanult. Ott szerzett doktori rangfokozatot. Csak 1563 október vége felé érkezett a kereszténység fővárosából Bécsbe, ahonnan hamarosan Nagyszombatba irányították a Prágába áthelyezett Höller helyébe. Ennél sokkal több tudással rendelkezett, de még Seidelnél is képzettebb volt. Ennek ellenére a kollégium feloszlatásáig az összes jezsuita szónokok közül ő tetszett a legkevésbé a nagyszombatiaknak. Sőt Pérez szerint határozottan nem szerették. Ennek fő oka az volt, hogy nagyon keményen bánt velük, kíméletlenül ostorozta őket, és túlságosan aprólékos volt. Azonkívül valami nyelvhibában is szenve-

dett. Hadart és a szavakat értelmetlenül széttagolta, úgyhogy nem lehetett megérteni. Megesett, hogy rendtársaitól és néhány asszonytól eltekintve, nem volt hallgatója. Azt is kifogásolták, hogy szimplán és parasztosan beszél. A városbíró és más előkelőségek nem titkolták elégedetlenségüket vele. Volt úgy is, hogy a jelenlévők a prédikáció végén megvetésük jeléül lutheránus énekeket énekeltek. Seidel szerint azzal fenyegetőztek, ha nem kapnak más szónokot, keresnek maguknak egyet, aki esetleg inkább lutheránus, mint katolikus lesz. Lanoy provinciális azonban úgy vélte, hogy Seidel kissé gyanús ebben az ügyben, mert hiszen ő az érdekelt fél, őt kívánják vissza. Nagyon bírja a nagyszombati németek és az érsek kegyét. De talán mind a maga, mind mások érdekében túlságosan megalkuszik az emberi gyöngeségekkel. A nagyszombatiak azonban megírták elhatározásukat a páter provinciálisnak.

Lanoyt utasították Rómából: segítsenek Aschermannon, aki tanulja meg az emberekkel való bánásmódot, hogy megnyerje őket; és figyelmeztessék a prédikációban elkövetett hibákra. Rektora eddig is megtette, sőt írásba foglalva adta át neki, hogy mihez tartsa magát. Megcsontosodott hiba esetében azonban rém nehéz a javulás.

Nemcsak Aschermann-nal, hanem a másik két szónokkal is elégedetlenkedtek a nagyszombatiak. Mindhármuk leváltását kívánták. A dolog úgy esett, hogy IV. Pius pápa Ferdinánd császár sürgetésére végre megengedte a « két szín » alatti áldozást. Az uralkodó június 14-én rendelte el végrehajtását. Majd ennek halála (júl. 25) után Miksa sürgette meg kihirdetését. Oláh érsek eleget is tett neki. A kehely engedélyezését azonban a pápai irat és a császári rendelet értelmében bizonyos föltételekhez kötötte. Ez viszont annyira felbőszítette az új hittel rokonszenvező nagyszombatiakat, hogy majdnem föllázadtak az érsek és a három nemzetiségi szónok ellen, akik kihirdették a főpásztori utasítást. A kihirdetés utáni napon ugyanis a városbíró és a kapitány, a városi tanácsosok és néhány polgár minden nemzetiségből fölkeresték az érseket és a város nevében ellentmondtak a kiszabott föltételeknek. Szemére vetették Oláhnak, hogy megzavarja az állam békéjét, megsérti a császári rendeletet, és hogy Bécsben nem kötöttek ki annyi föltételt. Különösen az háborította fel őket, hogy a pápát följebbvalójuknak kelljen elismerniök és a katolikus hithez

ragaszkodniok. Ez a föllépés rendkívül felizgatta az érseket. Felállt és bottal rá akart húzni az egyik szájaskodóra. Azonban ennél előnyösebb választ várt a bizottság, olyat, amely kedvez tévedéseinek, és elhatározásában méginkább megmakacsolva távozott.

A városi tanács erre a tettek mezejére lépett: a három szónok ellen úgy döntött, hogy nem méltó a szószékre. Harmadnapra mindhármukat azzal az ürüggyel idézte meg a városházára, hogy valami szükséges tudnivalót közöl majd velük. Ehelyett a tanácstagok a kikötött föltételekről kezdtek vitázni. Közben türelmetlenül várta kint a nép, mi lesz a föltételekkel, megmásítják-e azokat, amint azt megígérték a tanácsosok. Azonban hiába várt. Nem nyílott az ajtó, hogy a kikötések törlését tudassák vele. Erre a tanácsterembe akart behatolni. A tanács azonban úgy intézkedett, hogy minden nemzetiségből csak kettő-kettő lépjen be, és lárma nélkül adja elő a nép kívánságát. Ezek azonban a nép nevében nem terjesztettek elő mást, mint azt, hogy a jelenlegi szónokokkal nincsenek megelégedve. Ők mindenáron másokat akarnak.

Az érsek nem ijedt meg. Megparancsolta a szónokoknak, hogy maradjanak a helyükön. Miksa királyt is értesítették a zendülésről. Ez azonnal két dekrétumot menesztett Nagyszombatba. Az első általánosságban megparancsolta, hogy mindenki fönntartás nélkül vesse alá magát, és engedelmeskedjék az érseknek meg helytartóinak. Hozzáfűzte, aki másként cselekszik, érezni fogja őfelsége legsúlyosabb neheztelését. A másik határozat erélyes szavakkal sürgette, hogy mindenki engedelmeskedjék az érseknek a szentáldozással kapcsolatos dolgokban és föltételekben. Tudják meg, hogy ezekben a szónokok nem önkényesen, hanem az érsek, illetve helytartója parancsára jártak el. És általában tartsák meg a szentatyától kikötött föltételeket. Aki nem engedelmeskedik, őfelsége legsúlyosabb méltatlankodását és nehezteléset vonja magára. Hozzáfűzte még Miksa, hogy boldogemlékű atyjának, Ferdinándnak nyomdokait akarja követni. Amint elődje szerette és védelmezte a katolikus vallást, úgy ő sem fog ebben hibázni. Élő szóval pedig úgy intézkedett, hogy a lázadás fejét állítsák bíróság elé.

E királyi magatartás nagyon megörvendeztette a hithű katolikusokat, és elszomorította az ingadozókat, hiszen merészségük a Miksába vetett reményükön alapult.

Bár a király megparancsolta a városnak, hogy hagyja meg állásukban a szónokokat, az érsek mégis eleget akart tenni a nagyszombati németeknek, akik visszakérték Seidelt. Már tavasszal az egyházmegyei zsinat idején azt mondta neki: legszívesebben palotájában látná. A páter azonban hallani se akart erről. Az ellen is komoly nehézségei voltak, hogy Nagyszombatba térjen vissza. Legfőbb kifogása az volt: annak idején csak két évig hallgathatott teológiát. Hogy előadásai színvonalasak legyenek, neki a hiányokat magánúton pótolnia kell. Ez azonban Nagyszombatban nem lehetséges, mert ott nincsenek könyvek.

Lanoy nem merte minden további nélkül az érsek kérését teljesíteni. Szóltak okok amellett, hogy Seidelt engedje át neki. Ilyen a főpásztor erényes volta. Öregsége ellenére éjfélkor fölkel, hogy elmondja a zsolozsmát. Az érsek jósága és a Társaság iránti szeretete is amellett szól, hogy a Seidellel kapcsolatos kérését teljesítsék. Továbbá azt is tekintetbe kell venni, hogy reformtervei keresztülvitelében megtisztelő szerepet juttat a Társaság tagjainak. Így fölkérte őket, hogy teológiai előadásokat tartsanak kanonokjainak, prédikáljanak és buzdító beszédeket intézzenek a zsinatra egybegyűlt papsághoz. Lanoy továbbá úgy vélte, hogy a főpásztor nagylelkűségét fokozza majd, ha Seidelt megkapja, hiszen hatalmában áll, hogy üresedésben lévő egyházi javadalmakból gyarapítsa a kollégium jövedelmét, és így lehetővé tegye több rendtag eltartását. Ha pedig nem teljesítik kérését, megeshetik, hogy Oláh nem törődik majd a kollégium anyagi ügyeivel.

Azonban erős okok szóltak Seidel engedélyezése ellen is. Igaz, a páter tudásával kielégíti az érseket és a nagyszombati németeket, de szabadosságával nem ad jó példát rendtársainak, és sok dologban nem követi elöljárói utasítását, meg aztán sokban túlteszi magát a kollégium általános szabályain. Ami közvetlen elöljáróját, Maggiót illeti, úgy látszik, nem szívesen rendeli alá magát neki, és ezzel keserűséget okoz neki. Ezért kérte a legutolsó fogadalomújításkor a páter provinciálist, hogy másnál és ne Maggiónál kelljen összefoglaló gyónást végeznie. Erre a provinciális maga gyóntatta meg. Seidel különben öntudatos ember. Mutatja a következő. A páter generális meg-

hagyására ő ünnepeken, Scherer pedig vasárnaponkint prédikált Bécsben. Emiatt panaszkodott néhány rendtagnak: mégsem járja, hogy egy fiatal, föl nem szentelt valaki nagy tömegnek prédikáljon, míg egy élemedett doktor ünnepeken, amikor kevesebben vannak a templomban. Persze azt nem gondolta meg, hogy a nép megérezte már akkor Schererben a 16. századnak azt a német szónokát, akivel kevesen vetekedtek. És ha fiatal is még, de jó szerzetes.

Ezek volnának az okok Seidel Nagyszombatba küldése mellett és ellen. Annyi tény, hogy míg a nagyszombati jezsuiták nem óhajtották visszatérését, addig Oláh nagyon örült volna neki. Ezt tekintette volna a legnagyobb szolgálatnak, amit a jezsuiták tehetnek neki. A páter provinciális nem tudta mitévő legyen. Annyi azonban világos volt előtte, ha Seidel vissza is tér Nagyszombatba, elöljáró nem lehet. Különben döntsön a generális atya. Döntött is az érsek javára, de elöljáró nem lehet, pedig az érsek kifejezte ezt az óhaját. Ez azonban nem bosszantotta őt. Örömében, hogy megkapta a pátert, a kollégium nyomasztó szegénységének enyhítésére 100 forintot küldött.

Seidel most nem sokáig maradhatott Nagyszombatban. Hírét vették ugyanis a pozsonyi katolikusok. Náluk ugyancsak rossz lábon állt az ősi hit. Szerették volna maguknak megszerezni. Az érsek is úgy vélte, hogy Pozsonyban nagyobb szükség van rá. Támogatta is a pozsonyiak kérelmét Lanoy provinciálisnál, aki egy időre átengedte nekik Seidelt.

Sammarayer — Ziffel.

Minthogy a nagyszombatiak úgy tudták, hogy Seidel csak rövid időre távozott Pozsonyba, beletörődtek. Lanoy provinciálisnak azonban fejtörést okozott, kit állítson addig helyébe. A nagyszombati kollégiumnak két pátere is volt: Balthasar Sammarayer és Urban Ziffel, akire gondolhatott. Ziffelnek kimondottan szónoki ambiciói voltak. Három évig teológiát hallgatott Rómában. Abban a hírben állott, hogy elég éles észbeli tehetséggel és jó emlékezettel van megáldva, de kicsiny termetű, gyerekképű, szakálla se pelyhedzik. Rosszul is látott, azért olvasásnál öregesen szemüveget viselt, ami komikusan hatott. Bécsben ezért nem engedték meg neki, hogy nyilvánosan

misézzék, hanem csak a laikus testvéreknek mondott misét a házi kápolnában. Amikor 1564 augusztusában Maggio mint a kollégium szuperintendense magával vitte Nagyszombatba, úgy vélte, hogy itt is otthon misézhetik, bár — teszi hozzá — Magyarországon nem olyan kényesek e tekintetben az emberek. Ő helyettesítse Seidelt? Vagy inkább Sammarayer, aki előkelő jelenség: föllépésével tiszteletet parancsol, és külső nyugodtságával imponál? Rendelkezik azzal a helyzeti energiával is, hogy jó családból származik: apja tartományi bíró. Huszonhét éves kora ellenére azonban nincs benne lendület. A hipokondria lenyeste szárnyait. Igaz, hogy gyomorbajos, de tragédiája, hogy betegsége érdeklődése központja lett. Annak ellenére, hogy fiatalon, 18 éves korában vétette föl magát a Jézustársaságba, és Rómában nyert kiképzést, gyötri a gond étel-ital, különösen finom bor után, mert meg van róla győződve, hogy egészségi szempontból szüksége van rá. Úgy tudják, hogy a nyelveken kívül nincs különösebb tehetsége: sem esze, sem emlékezete. De még nagyobb baja a félénkség és kislelkűség. Ezért a görög nyelv tanításán és prédikáláson kívül, bármennyire unszolják, más munkát nem vállal. Ami pedig a prédikálást illeti, az a hátránya, hogy nagyon hiányos a teológiai képzettsége, úgyhogy még gyóntatásra sem használhatják. Ennél is nagyobb hibája, hogy változékony akarata folytán képtelen e hiányokat bepótolni. Minthogy Ziffel elfoglalt ember, a gimnáziumban szónoklattant ad elő, és Rózsavölgyön szinte plébános, míg Sammarayernek nincs semmi különösebb elfoglaltsága (Prágából küldték Nagyszombatba, hogy egészségét helyreállítsa), és Seidel húsvétra úgyis megjön — legalább úgy tudták —, azért a páter provinciális választása reá esett (1565). Az érsek és mások is meg voltak elégedve vele. Csak ő nem volt megelégedve Seidellel, aki húsvétra nem tért vissza. Erre az ünnep nyolcada alatt ő is távozott Bécsbe. Csak most (1566) került Ziffel a székesegyház szószékére, és a kollégium feloszlatásáig látta el azt.

Működéséről ő maga számol be. Eljárnak a prédikációra. De nem szabad elfelejteni, vígasztalja magát Ziffel, kevés a német Nagyszombatban. Ezzel azt is mondja, hogy kevesen hallgatják szentbeszédeit. Mégis hányan lehettek? Tekintve azt, hogy a város 2-3.000 lelket számlált abban az időben, és hogy számszerint a németek voltak a legkevesebben, elfogadhatjuk,

hogy 500-700 körül mozoghatott a számuk. Ebből mennyi járt Ziffel prédikációjára? Ötvennél aligha többen, sőt inkább kevesebben. Ötven ember a hatalmas székesegyházban! Ha a hívek körülnéztek, leverten állapították meg: üres a templom, a németek szinte «teljes számmal» hagyták el a régi hitet. A szónokot is csak lehangolhatta, és keserűséggel tölthette el a tátongó üresség. Ziffel keserű szájízzel állapítja meg: igaz, kevesen vannak. Az eredménynek mégis nagyobbnak kellene lennie. Azonban megátalkodtak a rosszban, és a sötét tévedés teljesen elvette látásukat. Bizony siralmas a mostani Magyarország állapota — sóhajt fel Ziffel. A hajdan viruló Magyarország, amely valamikor előkelő helyet foglalt el a keresztény nemzetek családjában, és melynek szava súlyosan esett a latba, ma a kereszténység legádázabb ellenségének, a töröknek kegyetlen igája alatt nyög. A sok veszedelmes szekta pedig annyira aláásta a régi igaz hitet, hogy nem csoda, ha Isten tüzes esőt bocsát a földre, és az igaz együtt szenved a gonosszal. Amint azt nemrégiben láttuk itt Nagyszombatban: nagy része leégett és vele a jezsuita kollégium is. És akadtak olyan lelketlenek, akik elvakultságukban ujjongtak, hogy végre Isten büntető keze utolérte a gonosz jezsuitákat és a pápistákat.

2. A PAPSÁG SZOLGÁLATÁBAN.

Oláh érsek saját magán tapasztalta, milyen hiányos a teológiai képzettsége. Azt is tudta, hogy munkatársai, a kanonokok és általában a papság, kevés kivétellel, még kevesebbet tud. E hiányon szeretett volna segíteni, amikor Pietro Illicinit arra kötelezte, hogy a káptalan tagjainak naponta előadásokat tartson az egyház- és világi jogból. Utána a papság továbbképzését az érsek a jezsuitákra bízta. Ennek mibenlétéről nagyon keveset tudunk. Seidel 1561-ben már Nagyszombatban tartózkodott, amikor helyébe Vitoria egy tudós spanyol rendtársat szeretett volna látni, aki alkalmasabb volna a kanonokok oktatására. Seidel azonban maradt, s megkezdte teológiai előadásait. Távozásával, nem tudjuk, vajon Pérez rektor vagy pedig a német szónokok folytatták-e. Annyi tény, hogy amikor Seidel visszakerült Nagyszombatba, 1565-ben Szent Pál első korinthusi levelét fejtegette naponta a székesegyházban nagy

tetszéssel és nem kis hallgatóság előtt. Amikor pedig Pozsonyba távozott, Hernáth Péter azért is volt annyira kívánatos, hogy a hittudományi előadásokat folytassa. Ezek rendes előadások voltak. Az érsek azonban rendkívüli alkalmakkor is felhasználta a jezsuitákat a papság oktatására, így a nagyszombati zsinatokon, majd 1564 nagyböjtjében Seidelt a bányavárosi lutheránus papság felvilágosítására és megnyerésére küldte.

Seidel magyar kocsin utazott a Felvidékre. Az érsek egy inast adott melléje. Feladata az volt, hogy a páter biztonságáról és szükségleteiről gondoskodjék. Azt az utasítást kapta gazdájától, hogy Seidel védelmére a katonaságot is igénybe veheti, ha az újhitűek rosszindulata miatt erre szükség lesz. Mindegy ugyanis — jegyzi meg Seidel — akár Wittenbergben, akár pedig a magyar bányavárosokban fordul meg az ember. Ennek ellenére mindenütt tisztelettel fogadták. Legalább is a böjtre való tekintettel borral és hallal kínálták meg. Szószékre azonban sehol nem engedték föl. Mentségül azt hozták fel, hogy félni kell a nép tüntetésétől. Seidel erre jelentést tett tapasztalatairól a főpásztornak, és további utasítást kért tőle.

Közben megérkezett Zimmer János érseki biztos, volt jezsuita, akit 1563 nyarán bocsátottak el, és azóta Oláh érsek udvarához tartozik, azonban még mindig mint jezsuitáról beszélnek róla. Sok kéréssel rábírta Seidelt, hogy a selmecbányai lelkészi gyűlésen vegyen részt. Így nagyobb bátorsággal szólhat az egybegyűlt lelkészekhez, s meri őket vizsgálatnak alávetni. Öten jelentek meg. A fejesek a wittenbergi kollégiumból kerültek ki. Szentelésük abban állott, hogy Melanchton rájuk tette kezét. Jóllehet ők maguk is féltek attól, hogy nincsenek érvényesen pappá szentelve, mégis semmibe sem vették Seidelnek azt a figyelmeztetését, hogy bűn nélkül nem szolgáltathatják ki a szentségeket, és hogy tartózkodjanak Isten igéjének hirdetésétől. Ők azonban tárgyilagos cáfolatnál többre értékelték a makacs hallgatást. Seidel ajánlatára az érseki biztos megfosztotta őket hivataluktól. Erre kitört a botrány: össze-vissza szakiabáltak, beretvált ördögöknek, Bál papjainak, antikrisztusoknak gyalázták őket. Szelíden és kedves hangon figyelmeztette őket a páter, hogy viselkedésük homlokegyenest ellenkezik az evangéliummal: nem arra tanít, hogy átkozzuk ellenségeinket, hanem hogy imádkozzunk üldözőinkért. Nem helyes tehát az átkozódásuk és gyalázkodásuk. Hiába volt minden.

Csak úgy szórták fejükre az átkot, és többször nevezték őket ördögöknek, mint embereknek. A hivataltól való megfosztást nem vették semmibe. A két érseki kiküldött akarata ellenére visszatértek állásukba.

Bár mindenki ellenezte, Seidel mégis három prédikációt mondott a kórházi kápolnában. Kifejtette, melyik Krisztus igaz Egyháza. Gondolkoztak rajta. Híre terjedt, és úgy vélték, hogy jól beszél. De másutt nem engedték szóhoz. Mikor kevéssel később a pápaságról beszélt, és erről is tudomást szereztek, a lelkészek iparkodtak a népet távoltartani tőle. Minthogy egyebet nem tehettek, kiközösítéshez és átkozódáshoz folyamodtak. Egyik lelkész például prédikáció közben így kiáltott fel: csodálja a juhok állhatatlanságát: csapatostul tódulnak a farkasok aklába, jóllehet már harminchárom esztendeje hallgatják Krisztus tiszta evangéliumát. Hozzáfűzte: ha majd józan belátásra térnek, és vissza akarnak jönni, nem engedik őket többé a juhok közé, mert vétettek a hit és az evangélium ellen, — inkább követték Szodoma hamis prófétáit, mint az igaz pásztorokat.

A megfélemlített nép nem mert többé eljárni a páter szentbeszédeire. Seidel erre fölszólította az illetékeseket, hogy győzzék meg őt tanaikról. Csak négy jelent meg, a többi félt a megbeszéléstől. A bíró és mások jelenlétében Seidel fölvetette a papi nőtlenség, az egyházirend kérdését és más akkoriban vitatott tételt. Megindult a vita, a Szentírásból merítve az érveket az újhitűek ellen. Mindenki a másiktól várta, hogy szóljon; ha az egyik meg nem felelőt talált mondani, a többi kisegítette. Volt olyan is, aki jobbnak találta a föltétlen hallgatást, nehogy elszólja magát. Más meg ritkán nyitotta ki száját, akkor is a többiekkel vitázott átkozódás nélkül és elég szerényen. Hivatkozás történt a szentatyákra is, különösen az apostolok tanítványaira. A Szentírásból vett érveket elfogadták, de hozzátették: a tisztaság vagy más erény követéséhez szükséges kegyelmet nem kapták meg. A szentatyákról azt állították, hogy ők is csak emberek voltak, tévedésnek alávetve. Erre a protestáns teológusok szavaival felelt meg Seidel: szentek ők, akik a Szentlélek zsöngéiben részesültek. Ha ez így van, miként tévedhettek hit dolgában, és miként téveszthették meg követőiket? Honnan az a csodálatos összhang tanításukban? Valamit feleltek erre a protestáns lelkészek, de csak azért, nehogy

hallgatásukkal azt a benyomást keltsék, hogy zsákba rakták őket. A kínos helyzetben meglátszott rajtuk, hogy szívesebben másutt volnának.

Azt mondták Seidelnek és Zimmernek, hogy lesből meg akarják őket támadni. Láttak ugyan csoportosulást, de keresztülhaladtak rajta anélkül, hogy akár csak szóval is bántalmazták volna őket. Felső helyről azt a figyelmeztetést kapták, hogy kerüljék a tömeget, de semmi kellemetlenségben nem volt részük. Seidelt a bányavidék püspökévé szerették volna megtenni azon föltétellel, hogy megnősül. Elámultak ugyanis nagy tudásán és hogy minden kérdésükre olyan pontosan megfelelt. Nem illő, — mondták — hogy olyan tudós ember a tévedés rabja maradjon. Seidel megőrizte függetlenségét, Zimmer azonban nem. Az egyik bányavárosban, ahol szintén előmutatta az érseki megbízó levelet, egy ezüstmárkát adtak neki, amit el is fogadott. Ezen Oláh udvarában nagyon megütköztek.

Míg ezek történtek, megérkezett az érsek levele. Meghagyta Seidelnek és társának, hogy térjenek vissza, hivatkozva az Úr Jézus szavaira: ha valamely város nem fogad be titeket, menjetek egy másikba, és: a sertések elé ne szórjátok a gyöngyöket. Eredmény nélkül tértek tehát vissza. Amikor a király megtudta, hogy sehol szószékre nem engedték föl őket, nagyon zokonvette. Levélben keményen megrótta ezért a bányavárosok elöljáróságát.

3. A HÍVEK ÉRDEKÉBEN.

Megelégedve.

A jezsuita szónokokkal, Aschermanntól eltekintve, bárhol léptek föl, világiak és papok egyaránt (amennyiben még nem szakadtak el az Egyháztól) meg voltak elégedve. Megelégedés, tetszés, nemtetszés olyan, mint az érem. Egyik oldala a jezsuiták, a másik a hívek. Az előbbit szemléltük. Lássuk most már, mennyire voltak megelégedve a jezsuiták a nagyszombati hívekkel.

Seidel két évi rektorságára (1561-2) visszatekintve, megállapítja, hogy sokan gyóntak, különösen a nagyböjtben. Bár a férfiak közül sokan két szín alatt áldoztak, a nők azonban

katolikus módon a jezsuita atyáktól fogadták az oltáriszentséget. Többen is gyóntak volna, ha a németen kívül lett volna más gyóntató is. Ha elemezzük ezt a megállapítást, akkor azt látjuk, a jezsuiták csak egy szín alatt áldoztattak. De mit jelent ez a kitétel: sokan gyóntak? Minthogy 1562-ben a pestisjárvány megfélemlítette az embereket, természetes, hogy a rendesnél többen gyóntak. Mi lehetett a rendes? Ennek megállapításánál nézzük az 1561-i adatokat. Április végétől szeptember 30-ig harmincan gyóntak. Ebből pünkösd ünnepére öt esett. Ha tehát öt hónap alatt csak harmincan gyóntak, akkor a hátralévő három hónap alatt harmincnál aligha volt több. Így az első év (1561) gyónásait hatvanra tehetjük. Ezzel aligha mondunk keveset.

Lanoy provinciális beszámolója szerint érdekesek ezek a nagyszombatiak. Különösen a magyarok és szlovákok nagyon ájtatosak, szívesen járnak szentmisére és vesznek részt az egyházi szertartásokon. Szigorúan böjtölnek. Pénteken tojást és tejféléket nem esznek. Edzettek, amennyiben nem ágyban, hanem lócán alszanak, különösen falvakon. Ezt tapasztalta Zimmer, amikor néhány hónapot Magyarországon töltött Vitoriával, aztán pedig Oláh érsekkel Pozsonyban és Nagyszombatban. Azonkívül a magyarok sokra becsülik az erkölcsi tisztaságot, ellenségei a fajtalanságnak és házasságtörésnek. Ez utóbbit halállal büntetik. Lanoy provinciális azért említi ezt, hogy Lainez, általános főnök tudja: Magyarországon más a helyzet, mint Németországban, míg itt a testiség bűne szörnyű rabságban tartja az embereket, addig Magyarországról ezt nem lehet mondani.

A nagyszombatiak szívesen hallgatják a jó szónokot. Követik is intelmeit, legalábbis ha elevenükbe nem vágnak. Így a székesegyháznak egyik oltárát a németek régóta sajátjuknak tekintették. Annak a Mária-képnek a mása díszítette, melyet Rómában az Aventinuson Szent Bonifác és Elek templomában őriznek. A nagyszombatiak azonban szinte egészen elhanyagolták ezt az oltárt. Aschermann-nak visszatetszett ez. Ekkor, működésének elején, még nagy becsben állott. Szóvátette a dolgot, amire egészen megújították, értékes szövetekkel s díszletekkel fölékesítették. Most már csak az volt a nagyszombatiak kívánsága, hogy az atyák misézzenek ott naponta. A gyakorlat úgy hozta magával, hogy a jezsuiták hetenkint lega-

lább kétszer mondtak misét ennél az oltárnál az ájtatoskodók « nagy sokaságának » jelenlétében.

Ennél sokkal nehezebb dologra is kaphatók voltak. Egyesek már 1561-ben Luther, Melanchton és más eretnek könyveit elvitték Seidelnek. Arra gondolt, hogy a kollégiumban nyilvánosan megégeti azokat. Sőt Görög Mátyás érseki helytartó felhatalmazta arra, hogy bárhol talál ilyen nyomtatványokat, lefoglalhatja és elégetheti. Seidel azonban úgy vélte, hogy óvatosan és szelíden kell ez ügyben eljárni. Azt is remélte, hogy idővel önként fogják beszolgáltatni ezeket a könyveket. Azt azonban nem nézhette szótlanul, hogy Melanchton nyelvtanát az érseki iskolában tanítsák. Figyelmeztette tehát a főpásztort, aki 1561-ben elrendelte a tankönyv és a közkézen forgó eretnekkönyvek megégetését. A tankönyvektől eltekintve, milyen sikerrel járt ez az intézkedés, arról hallgat a krónika. 1563-ban egy újabb rendeletet bocsátott ki az érsek, hogy a polgárok és minden rendű, rangú ember kiközösítés terhe alatt a tulajdonában lévő könyveket tudós férfiak felülvizsgálatának vesse alá. Az akkor még népszerű Aschermann szentbeszédeiben szóvátette az ügyet, amire készségesen engedelmeskedtek. A katolikus könyveket visszakapták, a veszélyeseket pedig engedték elégetni. Érdekes volna megtudni, milyen mértékben tettek eleget a parancsnak. Minthogy azonban a beszámoló Zdelarics az eredményt valóságos csodának minősíti e vidék lakóinál, azért — úgy látszik — nagyobb mérvű akcióról volt szó.

A jezsuiták a vöröskői vár könyvtárát is átfésülték. Ez akkor a Fuggerék birtokát képezte. A fiatal Miksa, Jakab fia, tartózkodott ott. Ez tudomást szerezve a nagyszombati jezsuitákról, lelki igényeit általuk szerette volna kielégíteni. Az ügy lebonyolítását a várparancsnokra bízta. Ez levelet írt a káptalani helynöknek (1562). Előadja benne, hogy a fiatal patricius oktatására jezsuita atya kellene. Neki semmi kapcsolata sem lévén a rendházzal, arra kéri, eszközöljön ki egy atyát, aki Miksát a katolikus hitre oktatná. Hozzáfűzte még: a fiatalember szeretne meggyónni, de csak jezsuitánál. A parancsnoknak ezentúl lesz gondja rá, hogy az eretnekség meg ne rontsa őt, és hogy atyáinak ősi, katolikus hitében nevelkedjék.

A jezsuitáknak nem jött kapóra e meghívás, mert kevesen voltak és így egynek távollétét is megérezték. Mégis úgy vélték, hogy a kérést nem utasíthatják vissza. Négy nappal a

levél vétele után Pérez rektor uradalmi kocsin útnak indult. Udvariasan fogadták. Maga a fiatal Fugger mutatta meg neki az egész várat. A gyónásból és hitoktatásból azonban nem lett semmi. Ők ugyanis állandóra kértek egy pátert. Pérez ebbe nem egyezhetett bele. Csak annyit ígért meg, hogy hetenkint küld egy rendtagot. Belátták, hogy ember hiányában a rektor másként nem járhat el. A várossal való összeköttetést azonban a pestis miatt veszedelmesnek vélték. Fugger tanítójának kérésére Pérez a lehető legnagyobb gonddal kétszer is átnézte a vár könyveit. Néhány német és cseh nyomtatvány eltávolításával megtisztította a könyvtárt. 1564-ben Miksa meggyónt és a nagyszombati jezsuita iskolában szónoklattant hallgatott.

A déli harangszót is megértéssel fogadták a nagyszombatiak. Errefelé ugyanis délben nem harangoztak Krisztus Urunk kínszenvedésének emlékére. A jezsuiták felhívták erre az érsek figyelmét. 1562-ben kiadta a parancsot, hogy minden délben húzzák meg a nagyharangot. A szónokok pedig felvilágosították a híveket a templomban, hogy harangszóra imádkozzanak a bűnök megbocsátásáért, a békéért és a protestánsok megtéréséért. Az emberek megértően fogadták ezt a felszólítást. Zdelarics beszéli, hogy nyílt utcán látott embereket, amint harangszóra térdre borultak, és kalapot levéve imádkoztak [1].

Elégedetlenség.

Nem fogadták ilyen megértéssel a gyónási felhívást. Nem szerettek gyónni. 1564-ben Zdelarics beszámol arról, hogy a nagyböjt utolsó napjaiban az atyák sokat gyóntattak. Gyóntak pedig olaszok, csehek (bohemi), szlávok (sclavi) és németek. Feltűnő, hogy első helyen az olaszokat említi. Nem jelenti-e azt, hogy most, húsvét előtt, ők gyóntak legtöbben? Ez ellen fölhozható Zdelaricsnak ez a megjegyzése: a többieknél jobban kívánják a jezsuiták segítségét. Valóban szám szerint a szlovákok többen gyónhattak, mint az olaszok, mert sokan voltak,

[1] 1556-ban I. Ferdinánd király, amikor Magyarországra vonult a török ellen, Kanisius kérésére Csehországban elrendelte az idők folyamán feledésbe ment déli harangszót, hogy segítséget kérjenek a kereszténység ellensége ellen, és könyörögjenek a keresztény vallás szerencsés előhaladásáért. Ferdinánd később Tirolban is elrendelte a déli harangszót.

de aránylag, az összlétszámhoz képest, mintha az olaszoké volna az elsőség, akik húsvétra, úgy látszik, szinte mindnyájan meggyóntak. Nem különös, hogy a magyarokról még említés sem történik? A jezsuiták úgy tartották számon a magyarokat, mint akik a legnyakasabbak. Nehezebben kezelhetők, mint a németek, kiknek legalább tekintélyesebb elemei a jezsuitákhoz húztak. A szlovákok pedig szinte egész tömegükben rokonszenveztek velük, talán azért is, mert (a följegyzés szerint) igen kevés papjuk volt. A szlovákokhoz nagy reményeket fűztek a jezsuiták. Csak volna külön templomuk! Akkor lehetne valamit kezdeni velük. Zdelarics nem tagadja: baj bizony, hogy nincs külön templomuk, de ennél sokkal súlyosabb, hogy nincs itt magyar és szlovák rendtag, vagy legalább olyan, aki úgy igazában bírná a nyelvüket. Akkor Isten kegyelmével valóban gyönyörű eredményt lehetne elérni. Amúgy folyik az igavonás. 1565 július 3-án Maggio beszámol az elmúlt hónapokról, és megállapítja, hogy a nagyszombati atyák néhány embert meggyóntattak. Errefelé ugyanis — fűzi hozzá magyarázatul — nagyon ritkán gyónnak. Bár alig múlik el vasár- vagy ünnepnap, hogy valaki nem járulna a szentségekhez. Különösen a szlovákok részéről tapasztalható ez. Kevés ugyan ez az eredmény, de tekintetbe véve a vallási felfordulást és a lelki aszályt, mégiscsak valami.

Mivel magyarázzuk ezt a lelki meddőséget? Kétségkívül szerepet játszik — és nem is olyan kis mértékben — a nyelvi nehézség különösen a magyarok részéről. Zdelarics tökéletlen magyarságától eltekintve, Hernáthig ugyan melyik jezsuita páter értette nyelvüket. Márpedig a magyar is csak olyan, mint az átlagember: legszívesebben anyanyelvén gyónik. Arról is értesülünk, hogy szerény a magyarok lelki igénye. Bizonyos fásultság ülte meg lelküket. Megértjük ezt. Mert kik ezek a magyarok? Legnagyobb részük a török elől menekült nemes és iparos. Földjük, házuk, eddigi jólétük odaveszett. Nem sok földi kincs fér egy lóra, szekérre, melyen Nagyszombatba érkeztek, de annál több vérmes remény: hamarosan kiverik a pogányt az országból, és akkor visszakapunk mindent, ismét jó lesz minden... De mikor? A politikai helyzet hideg zuhanyként hatott. Buda, a magyar sors szimbóluma, álnokul török kézre került (1541). Vele háromfelé szakadt az ország: a ferdinándi, jánosi és ozmán részre. A puszta emberi élet és sza-

badság, az átmentett kicsi vagyon kockán forgott. Ez az állandó bizonytalanság és aggódás emésztette az idegeket. Végül hol belefásultak a vaksorsba, hol meg apokaliptikus hangulatban kérdezték: miért mindez?

E fáradt, fásult, bűnbakot kereső emberekre rávetette magát a sok, a protestáns kollégiumokból kirajzott prédikátor. Egyedül a wittenbergi egyetem 1528 és 1560 között 442 magyarországi fiatalt bocsátott szárnyra — telve bölcseséggel. Luthertől megtudták az olcsó feleletet a súlyos miértre. A török Isten ostora az Antikrisztus, a római pápa miatt, aki a céda Babilonban, Rómában székel és imádtatja magát a katolikusoktól, e bálványzóktól. Előbb nem töri össze Isten büntető vesszejét, a törököt, előbb jobbrafordulást ne várjon az ország népe, míg « a római gyalázat » és « istentelenség » meg nem szűnik. Sok, igen sok aggódó szívben gyökeret vert ez az « új evangélium », másokat pedig megzavart.

E lendületes protestáns szökőárral szembeszálltak a nagyszombati jezsuiták.

Az iskolában iparkodtak öntudatos katolikus és hitéért tevékeny új generációt nevelni. A templomban egyrészt a szószékről felvilágosították az embereket, másrészt a gyóntatószékben törögették a lelki közönyt, és ébresztették a magasabb lelki igényeket. Helyzetüket azonban fölötte megnehezítette az a körülmény, hogy egyszerre két fronton: a protestáns és a klerikális arcvonalon kellett küzdeniök. A székesegyházban csak megtűrték őket. Külön templommal nem rendelkeztek, ahol szabadon működhettek volna. Iskolájukat sem fejleszthették ki, sőt majdnem megsemmisítette azt a megnemértés, kicsinyes papi féltékenység és hiúság. Egyházi részről egyenesen lázították az ebereket az érsek és a jezsuiták ellen. Meg is volt a hatása: mint a korai dér, úgy ülte meg működésüket az iskolában, a szószéken és gyóntatószékben. Érthető tehát, hogy a források ritkán számolnak be az Egyházba való visszatérésről. Ugyanakkor kiemelik, hogy a nagyszombati jezsuiták nagy vallási felfordulás közepette működnek. Lanoy provinciális szerint 1566-ban az ottani németek teljes egészükben protestánsok. Ha túlzott is ez a megállapítás, mégis reflektorként világítja meg azt a tényt, hogy a protestantizmus Oláh érsek szemeláttára és minden erőlködése ellenére közvetlen környezetében diadalmasan haladt előre. Maggio szavai sze-

rint keménynyakú nép ez. Valóban imádkozni kell érte, — úgymond — hogy az Úr vegye el tőle azt a kőszívet, s adjon helyébe húsból valót. Ezek a szerencsétlen emberek annyira elidegenedtek a Katolikus Egyháztól és oly görcsösen ragaszkodnak az eretnekségükhöz, hogy nemrégiben (1565) bebörtönöztek egy katolikus magyart, s talán ki is végezték volna, ha az érsek és a király közbe nem lép. Bűne az volt, hogy kutyáját lutheránusnak szidta, mert ezekhez hasonlóan honi szokás ellenére nagyböjtben megette a tojást.

Örvendetesebb képet nyújtott a Nagyszombat határában fekvő Rózsavölgy (Rosental) község. Itt régi katolikus szokás szerint olyan keményen böjtöltek még, hogy szentségtörésnek tekintették, ha pénteken vagy más tiltott napon tejfélékkel élt valaki. A községnek nem volt papja. Átmenetileg a jezsuiták gondozták. Minden vasár- és ünnepnap miséztek, prédikáltak, és alkalomadtán kiszolgáltatták nekik a szentségeket. Először Stefan Rimel, majd Urban Ziffel és Peter Eder volt a szónokuk. Különösen az első tűnt ki prédikációival, — később (1570) Károly főherceg udvari szónoka és gyóntatója lett Grácban. — 1565 húsvétján a község szinte valamennyi lakója meggyónt. A jezsuita befolyás letörésére nemrégiben — olvassuk — veszedelmes ragadozó farkast küldtek hozzájuk a nagyszombati németek. Úgy volt kieszelve, hogy mint prédikátor letelepszik náluk, azonban ügyetlenül kezdte. Megérkezésekor, egy szombati napon, tilalom ellenére a hithű falusiaktól húst követelt magának és feleségének. Javasolta a kelyhek eladását, a mise beszüntetését és fölszólította őket, szakítsanak minden katolikus hagyománnyal. Mindezzel megbotránkoztatta az egyszerű embereket. A jezsuiták megneszelték a bajt. Másnap a szokottnál korábban szálltak ki, és — a följegyzések szerint — leálcázták a bárányбőrbe bújtatott ragadozó farkast. A nép erre kitette szűrét a községből. Ő pedig bosszút lihegett a jezsuiták ellen.

A jezsuiták maguk nem voltak vérszomjasak. Különbséget tettek a szerintük veszélyes, sőt közveszélyes tanítás, lélekrontás és az eltévelyedett ember közt. Biglia bécsi nuncius 1567 július 16-án azt jelenti Pozsonyból Rómába, hogy az egyik pozsonyi iskolamester tudós és nemes férfiak társaságában azt állította, hogy a pápa az igazi Antikrisztus, és ehhez hasonló sok más megbotránkoztatót mondott még. Miksa ki-

rály erre a nuncius sürgetésére vasba verette és bebörtönöztette. A mester most — őszintén-e vagy csak félelemből, azt ne kutassuk — azzal védekezett, hogy részeg állapotban jártatta a száját. Hajlandó visszavonni mindent és megfelelő elégtételt nyújtani, csak eresszék szabadon. Hogy-hogynem sikerült megnyernie magának a jezsuita atyákat, akik valóban szószólói lettek. A nuncius idegenkedve fogadta közbenjárásukat. Nem is értek el eredményt.

A nagyszombati jezsuiták föllelkesedtek a rózsavölgyi katolikusokon, akik örvendetesen elütöttek a nagyszombatiaktól. Kérjük az Istent, — olvassuk — küldjön olyan munkásokat Nagyszombatba, akik erkölcsi komolysággal és tudással egyesítik a méltóságot is, nehogy a hívek a szolgálattevők alkalmatlansága és méltatlansága miatt Isten igéjét és az Egyház szolgálatát is megvessék. Így vélekedtek a jezsuiták külső munkatársaikról. Amikor pedig magukra tekintettek, Lanoy provinciális megállapította 1566-ban: amint kevés rendtag él a nagyszombati kollégiumban, éppúgy kevés alkalom kínálkozik nekik a Társaság szerinti lelkipásztori munkára. Keserű beletörődéstől terhes szavak! Hányszor ismételhette a melankólikus, sötétenlátó Pérez rektor: senkinek se kellünk! Nincs itt igazi jezsuita munkalehetőség! Átragadt ez munkatársaira, és végül a nem sok fantáziával megáldott, sűrűvérű Lanoy provinciálisra is. Ahelyett, hogy az emberek közé mentek volna, elkülönültek tőlük. Nem ragadták meg két kézzel a rengeteg, úgy igazában jezsuita munkalehetőséget. Nem ismerték fel a kínálkozó munkaalkalmat. Ma csodálkozunk ezen. Az akkori nagyszombati jezsuiták nem voltak tudatában a szentignáci lelkigyakorlat jelentőségének. Saját maguk csak hiányosan éltek vele. Másokkal, úgy látszik, egyáltalán nem végeztették. Ha egy Faber Péter lett volna köztük, lelkigyakorlat adásával kezdte volna és beleszakadt volna a sok munkába, a gyümölcsöző munkába — az egyházfők és a nős papok közt úgy, ahogy Németországban tette azt. És ezzel megkezdődött volna az igazi belső reform a lelkek mélyén. Nem gondolunk itt tömeg papi lelkigyakorlatra, hanem egyénire, négyszemköztire, ahogy Szent Ignác akarta. Fáradságos, csöndes, feltűnés nélküli gyökérmunka ez, mely kihatásaiban azonban felbecsülhetetlen. Ezt nem fogták fel a nagyszombati jezsuiták, meg is kondult fölöttük a lélekharang. Hernáth Péter már nem segíthetett...

XIII. SZOMORÚ VÉG...

1. Magyar rektor.

Az általános gyűlés előtt.

A jezsuiták annyira nem voltak megelégedve a nagyszombati helyzettel, hogy az 1565-i osztrák tartományi gyűlésen komoly alakban fölmerült a kollégium feloszlatásának gondolata. Lainez halála után Borja általános helyettes 1565 júniusára meghirdette a generálisválasztó általános gyűlést. Előírás szerint előtte le kell bonyolítani a tartományi gyűlést. Legfontosabb feladata rendtartományonkint két elektor kijelölése, akik a provinciálissal Rómába utaznak az általános rendfőnök megválasztására. Megbeszélik azután azokat a súlyos ügyeket, melyeket elintézés végett peticióként az általános gyűlés elé akarnak terjeszteni.

Az osztrák rendtartományi gyűlés március 15-21-ig ülésezett. Fölmerült itt a nehéz probléma: mit kezdjenek a nagyszombati kollégiummal? Jóllehet I. Ferdinánd Oláh közbenjárására fényes adománylevelekkel látta el, mégis bevételei teljesen bizonytalanok és elégtelenek. A rendház is nagyon szűkös. Úgy látszik, néhány teremben laktak a rendtagok, és nem volt mindegyiknek külön szobácskája, cellája. Férfi szerzetesektől ennél nagyobb áldozatot alig lehet kívánni. A római jelentésekben állandóan visszatér a panasz, hogy nincs külön templomuk. Nagy részben ennek tudják be lelkipásztori munkájuk meddőségét. A székesegyházban csak megtűrik őket, prédikálhatnak és misézhetnek ugyan, de rendes lelkipásztorkodást nem fejthetnek ki. Az iskola terén is állandóan nehézségeket tapasztalnak. Egyrészt kicsi a város, erősen parasztos, nagyobb szellemi igények nélkül: ha már taníttatják a gyermekeket, beérik írással, olvasással, kevés latinnal, egy kis számtannal. Másrészt e csekély igények ellenére két iskola is működik,

Következménye az állandó súrlódás köztük. Végül igen nagy baj a nyelvkérdés: bennszülött jezsuita alig akad, a külföldiek pedig nem tanulják meg a nagyszombatiak nyelvét. Következménye, hogy szinte remeteéletet élnek. Az osztrák rendtartományi gyűlés olyan súlyosnak találta ezeket az okokat, hogy megfontolás végett a második általános rendi gyűlés elé terjesztette azokat. Július 12-én kerültek először szőnyegre. Végül pedig, miután Lanoy írásban kifejtette erre vonatkozó nézetét, az egyetemes gyűlés Borja generális belátására bízta a teendőket, de kifejezte azt az óhaját, hogy lehetőség szerint ne oszlassa fel a kollégiumot.

Lanoy beadványáról leri az az igyekezet, hogy a nagyszombati kollégiumot megmentse. Erősen kiemeli, milyen gazdag alapítványa van, mely azonban a rendkívül nehéz körülmények folytán keveset jövedelmez. A rendház építése lassankint befejezést nyer. Már eddig is huszonnégyen elég kényelmesen ellakhatnak benne, kevés költséggel pedig 10-12 ember számára külön szobácskákat lehetne létesíteni. Óriási kertje van különböző fákkal és szőlőfajtákkal. Ha jó a termés, három kollégium szükségletét kielégíthetnék a fák. Ami a személyeket illeti, a rektor született német legyen vagy legalább tökéletesen bírja a német nyelvet. Ez márcsak az uralkodó magatartása miatt is fontos; aztán ott vannak a polgárok s a Társaság barátai, akik általában nem tudnak latinul, és nem beszélnek külföldi nyelvet. Különösen a németeknek jobban imponál a saját emberük, és nagylelkűbbek hozzá. Pérez rektor sem magyarul, sem németül, sem szlovákul nem tud. Belátja ő, hogy így nehéz a kollégiumot vezetni. Szeretne is szabadulni a rektori hivataltól. Minthogy azonban annyira járatos a kollégium anyagi ügyeiben, azért bizonyos fokban nélkülözhetetlen, legalább míg valakit, például Hernáth Pétert ezekbe be nem vezeti.

Pérez leváltása.

Elöljárói intézkedésén és akaratán megnyugodva Pérez 1566-ban újra megsürgette, hogy szabadítsák meg a nagyszombati rektorságtól. Lanoy azt szerette volna, ha Hernáth lenne az utóda. Csak kiismerné magát a kollégium bonyolult anyagi ügyeiben! Ebben Seidel segítségére lehetne, aki tapasztalatból

ismeri a rendház bevételi forrásait. Minthogy azonban Seidelre nem lehetett számítani, azért Nadal, rendi biztos, július 31-én Nagyszombatba küldte Hernáthot miniszternek, hogy magától Péreztől nyerjen betekintést a viszonyokba. Sikerült is. Mire Nadal megérkezett, úgy találta, hogy elég járatos már a nagyszombati ügyekben, azért augusztus 18-án mindenkinek nagy megelégedésére kinevezte rektornak. Nemcsak a kollégiumban, hanem a városban is, különösen a magyarok örültek neki. Hernáthot meglepte ez. Nem tudta, őszinte-e a sok gratuláció, különösen a főbb kanonokok: Zakalinszky István segédpüspök, Görög Mátyás érseki helytartó, Novák Miklós (?) szlovák szónok, Telegdi Miklós, Sirini Mihály helyettes őrkanonok és mások részéről. Vagy csak mutatják kifelé az örömöt?

Oláh érsek is gratulált a kinevezéshez a császári táborból. Nagy megelégedését fejezte ki az új rektor műveltsége és tudása fölött. « Nagyon keveset — mentegette magát Hernáth az általános főnökhöz írt levelében —, sőt, hogy az igazat bevalljam, semmit sem fedezek föl magamban ezekből ». Az érsek hozzáfűzte még saját szavaihoz: ha Nagyszombatba visszatér, nagyon szívesen látja majd Hernáthot, és igen gyakran szándékszik vele különböző ügyekről tárgyalni.

Pérez is örült az új rektornak. Így legalább mentesült attól a tehertől, melytől már régóta kívánt szabadulni. Mert mi tagadás benne, idegennek érezte magát Nagyszombatban. Ezt észrevette Nadal is 1563-ban, de mintha idővel javult volna a helyzet. 1566-ban ugyanis azt jelentette róla Rómába: az igazat megvallva, most nem találtam őt olyan idegennek Nagyszombatban, mint a múltkoriban. — Elöljárói ismerték értékeit, azért hamarosan megtették az új olmützi kollégium rektorának.

Sürgős feladatok.

Amikor Hernáth 1566 augusztus elején Nagyszombatba érkezett, megdöbbent az ottani jezsuita iskolán. Nadállal úgy találta, hogy a Lanoy által kötött egyezmény nemcsak a rendi alkotmány ellen van, hanem egyenesen megfojtotta iskolájukat. A nekik megmaradt költészeti és szónoklati osztály nyomorúságosan kong az ürességtől. Mindkettőnek össze-vissza 10-11 tanulója van, míg a városi iskolának kétszázon felül. Az

új rektor tehát egyik legfontosabb feladatának tekintette az egyezmény hatálytalanítását. Ezért emlékiratot nyújtott át azoknak az uraknak akikhez a városi iskola tartozott. Kifejtette benne az egész tanügy megreformálását, és kérte a jezsuitákra való bízását. Hernáth szerint szívesen fogadták a beadványt, elolvasták, és azt a látszatot keltették, hogy gondosan keresik az utat és módot, mint lehetne legcélszerűbben a problémát megoldani. Ne felejtsük el: az indítvány magyar embertől származik, akinek népszerűsége egyre nőtt, és aki lassan magához ragadta a várost.

Hernáth bízott benne, hogy az iskolát föl lehet még virágoztatni, ha megfelelő munkatársakat kap. Mindenekelőtt magyarokat szeretett volna. Megérkezésekor ugyanis tudtára adták a kanonokok, hogy a kollégium eddigi sikertelenségének és elszigeteltségének egyik súlyos oka az, hogy lakói külföldiek voltak. Ha tehát Hernáth azt akarja, hogy gyökeret verjen a kollégium, és igazán virágzásnak induljon, gondoskodjék minél több magyar rendtagról. De Szántó Istvánon kívül, aki csak szerpap volt akkor, más alkalmas magyart nem talált. A mondattani osztályt kevéske irodalommal bízta rá. Hernáth keresett más kiválóságot is. Nagyon sokat várt a cseh Dominácsek Zsigmondtól. Kérésére Nadal Bécsből Nagyszombatba rendelte a szónoklattan tanítására. Zsigmond készséggel fogadta ezt az intézkedést, mert mély baráti kapocs fűzte Hernáthhoz: szinte egész dillingeni tartózkodása alatt vele lakott egy szobában. Akkor vért köpött, most állítólag egészséges, bár olykor előfordul még vérzés. « Annyi azonban bizonyos, — írja Nadal Rómába — hogy ez a vér a fejből jön és az orron keresztül távozik ». Reméli tehát, hogy nem tüdőbajos. — A következő évben Szántón kívül még ezzel a három magyarral találkozunk Nagyszombatban: Pálfi Dániellel, Bornemissza Jánossal és Budisics Balázzsal.

Súlyos teherként nehezedett a nagyszombati kollégiumra a török elleni háborúban rárótt lovasok és gyalogosok eltartása. Minthogy szegénysége nem bírt el ekkora megterhelést, azért Hernáth Péter rektorsága elején azonnal könyörgő levéllel fordult a két felvidéki főkapitányhoz, Schwendi Lázárhoz és Zay Ferenchez. Kérte őket, legyenek tekintettel a kollégium szegénységére, és vagy egészen vagy legalább részben mentesítsék ettől a tehertől. Ugyancsak Oláh Miklóshoz is fordult.

Kifejtette előtte a kollégium siralmas helyzetét, és támogatását kérte Schwendinél. Meg is tette. Volt-e foganatja? Eltekintve attól, hogy mint lutheránus nem rokonszenvezett a jezsuitákkal, Schwendi — mint általában annak a kornak katonái — egyáltalán nem volt szívbajos. Amikor az 1567. évi országgyűlésen nyíltan kirobbant a visszafojtott szenvedély a katonaság hatalmaskodása, rablása és kegyetlenkedése miatt, — annyira vitték a fosztogatást, hogy sok ember éhenpusztult — Schwendi név szerint is terítékre került. Felpanaszolták ellene, hogy Tokajnál, Szikszónál, Kisvárdánál és egyebütt a Tisza mellett vámokat, harmincadokat állított fel, ahol az átvitt gabonát, bort stb., akár eladásra, akár pedig saját használatukra szállítják az urak, nemesek vagy jobbágyok, hat forintnyi vámmal terheli meg. Azonkívül a városoktól, falvaktól bort szed adóba, melyet aztán Lengyelországban ad el a saját javára. Erről a Schwendiről nehéz föltételezni, hogy a jezsuita rektor kérését teljesítette volna.

2. A végzet felé.

Maggio tárgyaljon Oláh érsekkel.

Minthogy 1566 nyarán Nadal, rendi biztos, nem találkozott Oláh érsekkel, azért nem beszélhette meg vele a nagyszombati kollégium életbevágó ügyeit. Ezeknek elintézését Hernáth Péterre, de mindenekelőtt az új provinciálisra, Maggióra bízta. Amikor az 1566. évi hadjárat végetért, és az érsek visszatért a táborból, Maggio elérkezettnek vélte az időt arra, hogy a nagyszombati kollégium súlyos kérdéseit elébe tárja. Ez azonban nem volt olyan könnyű. 1566 november 4-ig még nem sikerült vele találkoznia.

Maggio nem állhatta meg szó nélkül, azért megírta Borja generálisnak, hogy ő miként látja a kollégium helyzetét: léte forog kockán, mert egyetlen jövedelmi forrása, a széplaki apátság, a töröktől való félelem miatt jobbágy nélkül maradt. Legtöbbet a tizedek jövedelmeztek, de ezeket háborús célra lefoglalták, és nem lehet azokat visszaszerezni. Ami még megmaradt, abból három lovast és három gyalogost kell eltartani. Úgyhogy a kollégiumnak szinte semmi sem jut. Minthogy pe-

dig kilátás van a háború folytatására, azért erre az apátságra nem lehet támaszkodni.

Mégha be is köszöntene a béke, akkor sem felel meg a széplaki apátság. Először azért nem, mert az út oda nagyon hosszú, veszélyes és költséges. Másodszor ezekkel a javakkal általános magyar szokás szerint kettős: egyházi és világi joghatóság gyakorlása jár. Harmadszor az egyházi joghatóságnak: a lelkek gondozásának nem lehet megfelelni, mert megbízható és valóban katolikus pap nem akad; egy protestáns plébánost már amúgyis becsempésztek oda. A felelősség mindezért a jezsuitákra hárul. Negyedszer az apátság javait rendtagra nem lehet bízni, márcsak azért sem, mert nincs erre alkalmas emberük. És ha akadna is, nem lehet őt kitenni annak a veszélynek, hogy ott halként vízen kívül éljen, mert tudjuk, hogy elpusztul. A tapasztalat ezt igazolja. Nem lehetne ott kollégiumot létesíteni? Nem tnácsos. A sok nehézség közül megemlítendő, hogy messzi fekvése miatt nem lehet rendes ellenőrzést gyakorolni, és az esetleg fölmerülő nehézségeket orvosolni. Ebből pedig olyan kellemetlenségek adódhatnának, amelyek a kollégium romlását okoznák. Ötödször az apátságot nem lehet külsők révén igazgatni. Isten a megmondója, hogyan bánnak ezek az alattvalókkal, és olyan nehéz megbízható embert találni.

Különösen pedig a széplaki apátsághoz tartozó plébániák sok gondot okoznak. Betöltésük a nagyszombati kollégiumra tartozik. Egy lelkész sincs azokban a községekben azon egyszerű oknál fogva, mert nincs pap. Egyet a jobbágyok hívtak meg, de az eretnek. A bényi prépostsággal kapcsolatban is kell egy plébániáról gondoskodni, de azt mondják, hogy be van töltve. Mindkét uradalomban az egyházi és világi (polgári és bűnügyi) joghatóság a nagyszombati kollégiumra hárul; az apátság területén a tiszttartó, most egy katona, révén gyakorolja, a prépostság területén a bíró látja el, akit az ottani lakosság választ, és a jezsuiták erősítenek meg. Más javakra átcserélni? Magyarországon alig van olyan javadalom, amelyen más volna a helyzet.

Nadal biztos három lehetőséget gondolt ki a nehézségek megoldására. Az első: a kollégium javait bízzák az esztergomi érsekre vagy az egri püspökre, de úgy, hogy ennek fejében évjáradékot fizetnek. Nem baj, ha így kevesebb lesz a bevétel.

Maggio ezt meg fogja beszélni az esztergomi érsekkel, de semmi jót sem remél tőle. A török ugyanis hatalmasat kanyarított le az országból ebben az évben, és hogy mit hoz a jövő, azt csak Isten tudja, úgyhogy mindenki a maga esélyeivel törődik. Azt sem szabad elfelejtenünk, hogy a széplaki uradalom bizonytalan helyzete miatt nem sokat ér. Másodszor Nadal arra gondolt, hogy a kollégium javait esetleg az uralkodóra lehetne bízni. Ez azonban rém nehéz ezekben a zavaros időkben. Azonkívül a tizedeket már úgyis lefoglalták háborús célokra minden ellenszolgáltatás nélkül, és nincs kilátás, hogy visszaadják azokat. Harmadszor Nadal úgy vélte, lehetne a portugál jezsuiták példáját követni, akik a Szent Félix-apátsággal a hozzátartozó plébániákat is megkapták; az egyházi joghatóságról lemondtak a püspök, a világiról pedig a király javára. Ezzel sajnos, — jegyzi meg Maggio — a kérdés nincs megoldva, mert megmaradnak a birtokkal kapcsolatos nehézségek és a vészterhes idők.

Sok fejtörés után Maggio erre a következtetésre jutott: a kollégium javait fölajánlja az érseknek vagy az ő révén az uralkodónak; ennek fejében jelöljön ki más megélhetési forrást. Nem baj, ha kisebbek lesznek a bevételek, fontos az, hogy jobban feleljenek meg a jezsuitáknak. Arról is lehetne szó, hogy megfelelő bevételt biztosítva alkalmasabb városba, például Pozsonyba, tegyék át a nagyszombati kollégiumot. Ha pedig egyikbe sem egyeznének bele, akkor engedjék meg, hogy a nagyszombti rendtársakkal más kollégiumokat töltsenek föl. Ez utóbbi felé hajlik Maggio. Már régóta húz efelé amiatt a jelentéktelen eredmény miatt, melyet a rendház felmutat; továbbá a városi iskolával való egyenetlenség miatt, és végül azért, mert Nagyszombat nem látszik olyan helynek, ahol sok eredményt lehetne elérni, hiszen még temploma sincs a kollégiumnak, és nincs is kilátás rá; a város meg nem olyan, hogy lehetne ott mutatósabb kollégiumot létesíteni.

Maggio naponta leste az alkalmat Bécsben, hogy a Nadaltól kapott utasítás szerint Oláh érsekkel megbeszélhesse a nagyszombati helyzetet, de csak nem mutatkozott. Arra is gondolt, hogy Nagyszombatban keresi föl. Végre november 13-án mégiscsak megjelent s Maggio még aznap akart vele találkozni.

Nehéz tárgyalófél volt az érsek mindig, de fokozottan nehézkesnek bizonyult az 1566. évi csalódások és megrendülések után. Amilyen vérmes reményekkel indult az 1566. évi hadjárat — Miksa maga vezette a fényes és óriási hadsereget —, éppen olyan kiábrándulást, levertséget okozott. Zrínyi Miklós ismételten sürgette a királynál a veszélyben forgó Szigetvár megsegítését. Miksa azonban csak tanácskozott és újra tanácskozott, közben pedig elveszett Gyula és Szigetvár. Egy sor kapitány látván az uralkodó tehetetlenségét, fölhagyott a védelemmel: Berzence, Csurgó, Zákány, Lak, Vízvár, Bélavára, Segesd kardcsapás nélkül jutott török kézre.

Oláh lelkét az az érzés nyomta, hogy különös végzet kiséri nyomon. A király ugyanis a töröktől való félelmében szeptember 14-én megfúvatta a kürtöket, és a sereg megindult Győr felé. Kétnapi utat tett meg egy nap alatt. A tábort és várost árokkal, töltéssel vették körül ott, ahol a Duna és Rába nem nyújtott védelmet. A sereg szörnyű tétlenségben töltötte napjait, amikor borzalmas tűz ütött ki a városban, és heves szél szárnyán elharapódzott a szűk utcákban. A magyar tábor közvetlenül a város fala mellett terült el. Féltek, hogy a tűz oda is átterjed. Ekkor váratlanul lángnyelv csapott ki Oláh Miklós konyhájából, s a közelben lévő széna és egyéb gyúlékony anyag pillanatok alatt lángba borultak. Egyesek megrémülve tehetetlenül nézték az elemek pusztítását, mások az ellenség jövetelének koholt hírére fegyvert ragadtak. Az istállók és a sátrak megmentésén fáradozó embereket tűz és sűrű füst vágta el a többitől. Borzasztó látvány tárult az emberi szem elé! A tűz ropogása, a gyermekek és nők sikoltása, a betegek és sebesültek visongása az emberek eszét vette. Volt, aki a várfalról levetette magát az árokba, mert nem talált menedéket a városban. Mások borzalmas égési sebektől megbomolva föl-alá futkostak.

Forgách Ferenc, váradi püspök, lélekjelenléte mentette meg a helyzetet. Kemény parancsal utasította az embereket, hogy bőven locsolják a Dunából a tüzet, a távolabb lévő dolgokat pedig a gyúlékony anyag eltávolításával mentsék meg. Így csak a magyar tábor egy része pusztult el. A városban azonban minden kísérlet csődöt mondott. Csupán a templom és a vár-

kapitány egészen különálló háza kerülte ki a végzetet. A borzasztó pusztulástól lesújtva, a járványtól félő katonák állandó szökésén feldühödve, a hadjárat teljes kudarca fölötti szégyenérzettől hajtva, Miksa október 25-én elhagyta a tábort, és Komáromon keresztül visszatért Bécsbe. Ha el is kísérték magyarok, de lelkükön elhatalmasodott a csalódás a németekben és a bizalmatlanság a külföldi segítségben. Kevés időbe telt, és a magyarok jobbjainak elkeseredése tetőfokra hágott. Számosan az erdélyi udvarnál kerestek támaszt a faj és a haza megmentésére.

Huzavona.

Forgách Ferenc kancellár elhagyta az országot, Oláh főkancellár és királyi helytartó azonban Miksa hűségén maradt. Lelke csupa aggódás. Ki és mi vet gátat a török szökőárnak? Tud-e neki ellentállni Érsekújvár? Helytáll-e majd Nagyszombat? Ha ez elesik, új székhelyet kereshet magának. Ha Újvár megadja magát, odavész szinte minden birtoka. Mily semmitmondó ehhez képest egy kis kollégium mindennapi gondja! Nem csoda, hogy vállát vonogatta az érsek, amikor Lanoy szóvátette előtte a nagyszombati kollégium ügyes-bajos dolgait. Megígérte azonban, hogy szószólója lesz az uralkodónál. Miksával, úgy érezte Maggio, nem érdemes magyar ügyről tárgyalni, mert nagyon rosszul állnak az ország ügyei, és adja Isten, hogy még rosszabbra ne forduljanak azért a gyalázatosságért, ami a szent helyen tapasztalható. A provinciális erre áttért más dolgokra, különösen, hogy a papnevelővel kapcsolatban vegyék tekintetbe a második általános gyűlés előírását. Az érsek azonban más időre halasztotta az ügyet. Meglátszott rajta, hogy meg akarja kerülni a kérdést. Maggio ellenben nem adta fel azt a reményét, hogy mégiscsak végére jut az ügynek.

A provinciális hamarosan újra szóvátette Oláh előtt a nagyszombati kollégium megszilárdítását. De úgy látta, míg a török háború valamiképpen be nem fejeződik, érdemlegeset nem lehet elérni. Amikor pedig az iskolát és a papnevelőt hozta szóba, ahol a második egyetemes gyűlés határozatával ellentétben két rendtag tartózkodik, az érsek arra az időre halasztotta

a megbeszélést, amikor visszatér Nagyszombatba, ahová Maggio is megy karácsonyra. Akkor majd el lehet intézni az ügyet.

Közben megérkezett Borja generális állásfoglalása: döntésre kell vinni az érsekkel a kollégium ügyét. A Társaság nem maradhat továbbra is úgy Nagyszombatban, mint eddig volt. A második általános gyűlés óhajának megfelelően mégis szeretné megmenteni a kollégiumot. Maggio karácsonyi útjával kapcsolatban erről sem akar megfeledkezni. A tervezett útból azonban nem lett semmi. A Magyarországról visszaözönlő katonák ugyanis ragályos betegségeket hurcoltak magukkal. A bécsi jezsuiták gondjaikba vették a betegeket. Sokan meghaltak közülük. Az őket fáradhatatlanul gyóntató Morales és Paez atyák is ágynak estek, és december közepe táján életükkel pecsételték meg hősies felebaráti szeretetüket. Ugyanakkor Maggio provinciálison és Michael Cardaneuson is kitört a baj, mely a sír szélére sodorta őket. A provinciálist állandó és azonkívül úgynevezett harmadnapos láz gyötörte. Csak a következő nagyböjtre jött némiképp rendbe. Karácsonyi útja és a tervezett tárgyalás tehát kútba esett. Hogy azonban az ügyek intézése kárt ne szenvedjen, maga helyet Hernáth rektort bízta meg a tárgyalással, és látta el a szükséges utasításokkal.

Lángokban a kollégium.

1567 április elsején Maggio jelzi Borja generálisnak, hogy megkapta február 8-i levelét és a Nagyszombatra vonatkozó részét közölte Hernáth rektorral: tudassa Oláh érsekkel, ha a kollégium fennmaradását nem alapozza meg szilárdan, akkor a rendtagokat el kell onnan hozni. A széplaki apátság és a vele kapcsolatos különböző joghatóság nem felel meg a rendi alkotmánynak. Hernáth olyan ügyesen vezette a tárgyalásokat, hogy az érsek (a rektor szavai szerint) fűt-fát ígért. A papnevelőben bár nem tanítanak többé a rendtagok, de a város a Társaság alkotmányának megfelelően nagy egyetértésben fölajánlja az iskolát, amit eddig egy jezsuitának sem sikerült elérnie. Így megszűnik majd az áldatlan viszály a két iskola között. Már nincs is más hátra, mint hogy Maggio Nagyszombatba utazzék, tanulmányozza azt a kitételt, hogy a város fenntartja magának a kegyúri jogot, — és megadja hozzájárulását. Másnap el is fog utazni, hogy szemtől szembe tárgyaljon

az érsekkel a generális atya szándékának megfelelően a kollégium megszilárdításáról és a széplaki apátság elcseréléséről. Maggio reméli, hogy minden jól fog sikerülni.

Április 2-án valóban el is utazott Maggio. Magával vitte Michael Poltot, Bornemissza Jánost és Strobl rendi tanácsost. Az előbbi kettőt Nagyszombatban szándékozta hagyni. Forsler bécsi rektor nagyon sokat remélt ettől az úttól, mert Hernáth lassankint megszerzi a polgárok jóindulatát, az érsek meg szereti őt, és a város új iskolatermek építését ígéri. A legszebb kilátások kecsegtetnek...

Amire azonban Maggio provinciális Nagyszombat alá érkezett, a város lángokban állott, — jelentette Seidel táviratszerűen Bécsbe. — Jó százötven ház, a székesegyház tornyai a harangokkal és a kollégium elpusztult. — Forsler továbbította a vészhírt Rómába. Hozzáfűzte: « Félelem és remény közt élünk. Bizonyos, hogy a kollégium leégett. Teljesen? Vagy részben? Fogalmunk sincs. Azt se tudjuk, hogy valamely rendtagnak nem esett-e baja. Nagy nehézségekkel küzdött eddig ez a kollégium. Most kezdett kilábolni belőlük, és szép reményekkel kecsegtetett. Az ördög azonban, ez az ezermester, úgy látszik, ezt akarta megakadályozni ».

Megdöbbenve vártak Rómában pontosabb és kiadósabb értesítést. Meg is kapták Maggiótól: április 3-án elérte Nagyszombatot. A város valóságos tűztenger volt. A kapuk zárva, a hidak felvonva, hogy a nép el ne menekülhessen, de azért is, mert cseltől féltek a törökök vagy az erdélyiek részéről. Az érsek lóháton bejárta a várost. Amikor a páter provinciális megérkezésének hírét vette, kaput nyittatott neki. Ekkorra elhamvadt már a város egy része. Az utcák tele emberekkel, szekerekkel megrakva mindenféle holmivel, várva a kapunyitást, hogy menekülhessenek. Borzalmas félelem szállta meg őket. A kollégium is leégett, csak kevés könyvet és kisebb bútorokat sikerült a pincébe menteni. A szörnyű tűz és a páni félelem akadályozta a további mentést. Az a hír kelt ugyanis szárnyra, hogy levegőbe repül az egész város, mert a tűz belekapott a lőportoronyba. A félelem átragadt a jezsuitákra is. Menekültek minél messzebbre, a toronnyal ellentétes irányban, a város szélére. Az érsek utasítására a várfal mellett lakó ferencesek fogadták be őket. Az adott körülmények közt s az idő rövidsége

miatt csak egy szobát bocsáthattak rendelkezésükre. Kimerülten, füstösen itt húzták meg magukat.

Mintegy hat óra hosszat tombolt a rémes tűz, amikor engedett valamit mérgéből, de egészen csak a következő napon sikerült elfojtani. Körülbelül százötven ház égett le. A székesegyház két tornya az összes harangokkal elpusztult. Kevés híja, hogy az egész templom és vele a város maradéktalanul el nem hamvadt. Néhány ember életét vesztette. A jezsuiták testileg kárt nem szenvedtek. A kollégiumból csak a falak, két szoba, az éléstár és a pince maradt meg az odamentett könyvekkel és kevés holmival. Hogy ez tolvajok kezébe ne kerüljön, két nap múlva Maggio jobbnak látta, ha visszatérnek romos otthonukba. Egy részük ezentúl ott lakott, másik részük pedig egy barátjuknál a kollégiummal átellenben. Ez tágas szobát bocsátott rendelkezésükre. Itt ettek valamennyien, és néhányan aludtak is. Köztük Maggio, aki nem bírt járni, azért állandóan nyomta az ágyat. Két-három nap múlva itt is a ház közepén tűz ütött ki. Menekülni kellett. A még mindig járni képtelen provinciálist, mint dajka a kisgyermeket, úgy kapta fel Seidel, akit Nagyszombatba rendelt, — és biztonságba helyezte. Hamarosan eloltották a tüzet, és a jezsuiták visszatértek szállásukra. Az érsek megsajnálta őket. Nyomorukon azzal segített, hogy néhány napig ebédet — dupla adagokat — küldött és a kollégium helyreállítására száz tallért ajándékozott nekik. Kevéssel utóbb, mások sürgetésére, Maggio Nagyszombattól négy mérföldnyire eső fürdőbe (talán Pöstyénbe) ment, hogy a kiállott betegség utóhatásaitól szabaduljon. Bár ez nem sikerült egészen, mégis sokkal jobb állapotban tért vissza Nagyszombatba. Mankó és külső segítség nélkül tudott járni. Misézhetett is már. De sántított még mindig a bal lábára, — mely szavai szerint — tele volt még rossz nedvekkel. Nem is mozdult ki még a házból.

3. Emlékirat.

Négy pont.

Amikor a városban elült a rémület, Maggio értesítette az érseket, hogy különböző megbeszélnivalói vannak. Erre, tekintettel a páter testi állapotára, a káptalan három fő emberét

küldte hozzá, hogy az ő nevében tárgyaljanak vele. A provinciális kifejtette előttük elgondolását. A kanonokok azonban arra kérték, foglalja írásba előterjesztését, hogy pontosan beszámolhassanak mindenről a főpásztornak. Meg is tette. Mondanivalóját négy fő pontban összegezte: a nagyszombati kollégiumra, az iskolára, az érseki papnevelőintézetre és Seidel pozsonyi tartózkodására vonatkoztak ezek. Az utolsóra nem térünk ki újra. Eléggé ismerjük már.

Maggio mindenekelőtt a reflektor fényével világítja meg a jezsuiták helyzetét: amint a fa törzse, koronája a gyökerektől, a ház falai és tetőzete az alapzattól, úgy függ az iskola és a papnevelő a kollégiumtól. Hiszen mind az iskola tanárai, mind pedig a papnevelő elöljárói a kollégium tagjai. Az iskoláról és a papnevelőről tehát csak akkor lehet ésszerűen tárgyalni, ha biztosítva van a kollégium fennmaradása és ellátása. Különben csak falakat emelnek és tetőt húznak rájuk alap nélkül. A jezsuiták tehát nem fogadhatják el az iskolát és papnevelőt, míg a kollégium fennmaradása nincs biztosítva, illetve biztosításáról gondoskodás nem történt.

A kollégium megszilárdítása ettől a kettőtől függ: legyen alkalmas épülete és megfelelő anyagi megalapozottsága. Nyomatékkal emelte ki, hogy alkalmas épülete legyen, vagyis a Társaság alkotmányának megfelelő. A jezsuiták ugyanis nem egyszerű papok, hanem szerzetespapok, tehát rendházzal kell bírniok, mely megfelel a Társaság működésének. Ehhez pedig hozzátartozik legalább egy közepes nagyságú templom, ahol nemcsak misézhetnek, hanem prédikálhatnak és a szentségeket kiszolgáltathatják a népnek. Idegen templomban nagy kellemetlenségek nélkül ez lehetetlen: vagy olyan időre engedik át a templomot a jezsuitáknak, amikor ők nem érnek rá, vagy akkor szeretnék azt a jezsuiták igénybevenni, amikor nem szabad. A fölszentelt rendtagok, ha nincsenek akadályozva, naponta miséznek. Bizony kellemetlen, ha ehhez az időt és lehetőséget állandóan ki kell könyörögni. Hogy tehát a jezsuiták alkotmányuknak megfelelő életet élhessenek, nem érhetik be a tanítással, hanem lelkipásztorkodniok is kell. Ez pedig templom nélkül lehetetlen. Ehhez úgy juthatnak, hogy vagy templommal bíró rendházat adnak nekik, vagy pedig a most leégett házukat felépítik, és a célnak megfelelően legalább közepes templommal egészítik ki.

Ami az anyagi megalapozást illeti, nagyon hálás szívvel ismeri el, hogy Oláh olyan fekvőségeket biztosított a kollégiumnak, melyekből rendes körülmények közt nagyszerűen meg lehetne élni. Tekintettel azonban az idők mostohaságára és a javak távoli fekvésére, alig jövedelmeznek valamit a kollégiumnak. A legkellemetlenebb azonban az, hogy a kapott javakkal különböző joghatóság gyakorlása és lelkész-állítási kötelezettség jár. Míg ez az utóbbi kevésbé felel meg a jezsuiták hivatásának, addig az előbbi egyenesen ellenkezik alkotmányukkal. Ezért kívánja a páter generális a meglévő birtokokról való lemondást, illetve azoknak elcserélését olyanokra, amelyek mentesek az említett jogoktól. Ha azonban lehetetlen ez, akkor adjanak helyettük évjáradékot.

A kollégium megszilárdítása után a Jézustársaság szívesen vállalja az iskolát, de örök jogon és úgy, hogy alkotmányának megfelelően szabadkezet kapjon. Senki külső tehát sem a jelenben, sem a jövőben ne árthassa bele magát az ifjúság oktatásába és vezetésébe. Az érseknek, a káptalannak és Nagyszombat városának azonban továbbra is sértetlenül megmarad az a joga, hogy bárkire ruházhatja az iskolát, ha a Jézustársaság elhagyná a várost. Maggio biztosítja az érseket, hogy sem a kórust, sem az ünnepi körmeneteket vagy egyéb istentiszteleti tényeket nem fogják zavarni a jezsuiták, hanem inkább minden igyekezetükkel azon lesznek, hogy emeljék, vagyis iparkodnak majd, hogy az ifjúság a templomban és a nyilvános körmeneteken kifogástalanul szerepeljen.

A nagyszombati papnevelőt eddig azért nem vállalták véglegesen, mert ez a páter generális kizárólagos joga. A második általános gyűlés előírása ugyanis, hogy szemináriumokat ne vállaljanak. Ha azonban Isten nagyobb dicsősége mégis kívánná ezt, akkor csak az általános rendfőnök adhat fölmentést bizonyos föltélek mellett. Teljes világosság kedvéért Maggio idézi a szóbanforgó 23. határozatot: fölmerült a kérdés, — olvassuk — vállaljon-e a Társaság olyan egyházmegyei papnevelőintézetet, melyről a trienti zsinat szól, ha valamely püspök vezetésre fölajánlana egyet. Hosszabb megfontolás után úgy döntöttek, hogy nem. Ha azonban valamelyiknek örök és nagyobb alapítványa van, és képes a vele kapcsolatos kollégiumot jelentősen előmozdítani; továbbá, ha a Társaságnak van elegendő alkalmas embere erre, és ha a nevelőintézet kor-

mányzásában szabadkezet biztosítanak, akkor az általános főnök — és csakis az ő fölmentésével elvállalható, de ne legyenek külön tanárai. — A nagyszombati papnevelő ügyében tehát a páter generálishoz kell fordulni, s Maggio reméli, hogy az érsekre és a káptalanra való tekintettel nem tagadja meg a fölmentést, föltéve, hogy az említett dekrétumnak eleget tesznek.

Négy felelet.

Az érsek elolvasta a beadványt, és visszaküldte válaszával. Lényegében ezeket mondja: ami a kollégium anyagi megalapozását illeti, most nem lehet semmit se tenni, jelenleg olyan bizonytalan minden ebben az országban. Tudnunk kell, hogy április közepén mondta ezeket Oláh érsek, amikor azt beszélték, hogy Szulejmán utódja, Szelim, az előző évinél nagyobb hadjáratot tervez Győr, Komárom, sőt maga Bécs ellen. Miksa ezért 1567 március 9-re « a török segély » érdekében Regensburgba birodalmi gyűlést hívott össze. A magyar országgyűlést pedig június elsejére tűzte ki Pozsonyba. Közben folytak már a csatározások. Schwendi Szádvárt és Munkácsot foglalta el, János fejedelem viszont Kővárt és Nagybányát, Hasszán temesvári basa pedig Dédest, Putnokot, Monokot, Vadászt vette meg és Torna, Kassa, Regéc, Eger és Szendrő közt fekvő vidékeket, tehát a jezsuiták birtokát is feldúlván, 12. 000 lakost rabszíjra fűzött. Innen az érseknek az a félelme, hogy esetleg nemcsak a jezsuitáknak, hanem neki is, a káptalannak is és általában mindenkinek el kell hagynia Nagyszombatot. Várjanak türelemmel az atyák, míg látni lehet, mit eredményeznek a hadműveletek. Ha sikerülnek, tudja ő a kötelességét: segíteni fog a kollégiumon. A segítséget úgy értette, hogy kiadósabb birtokról gondoskodik. Azért fűzte hozzá: nem szabad elfelejteni, hogy Magyarországon szinte minden egyházi javadalom a kifogásolt jogokkal és kötelezettségekkel jár. Hogy a meglévő javak helyett évjáradékot biztosítson, arra — úgy látszik — nem is gondolt.

Ami a megfelelő épületet illeti, ő nem tud a jezsuitáknak templomot szerezni. A kollégium újjáépítésében azonban, amennyire képes, segít majd, és a város figyelmébe ajánlja.

Nagyszombat azonban azzal mentegetődzött, hogy a leégett középületek helyreállítása miatt sok kiadása van. Az érsek erre újra csak vállat vont, és azzal mosakodott, hogy másokat is kell segítenie, és azonkívül saját költségén sok katonát kell a végeken eltartania. Ennek ellenére száz tallért utalt ki a kollégiumnak, ami nagyon kevés ahhoz, hogy az épületet romjaiból újjáépítsék, — jegyzi meg Maggio. Pillanatnyilag sehonnan segítség nem remélhető.

Igaz, a város hajlandó volna alkalmas kolostort és megfelelő templomot juttatni a Társaságnak. Csak az a szépséghibája, hogy a dominikánus atyáké az. Bár csak négyen laknak benne, és sajnos, nincs a legjobb hírük, mégis rossz vért szülne, ha a jezsuiták beköltöznének. Különben is erre amúgysem lehet gondolni, mert az érsek azoknak a domonkosrendi apácáknak szánta, akik a Nyulak szigetéről menekültek Nagyszombatba. Oláh nem hajlandó tervét megmásítani, mert — amint beszélik — a király és hitvese támogatják az apácákat. Tehát nem marad más megoldás, mint hogy a kollégiumot rendbehozzák. A falak állnak ugyan, de megrongálódtak. Alapjaiktól kellene megújítani. Melléje kívánkozik legalább egy kis templom. Ehhez azonban nem száz, de kétezer tallér sem elegendő. Honnan teremtsék elő ezt az összeget? Maggio nem tud megoldást. Meghagyta Hernáthnak, hogy ne fogjon neki az újjáépítésnek. Pusztán arra szorítkozzék, hogy a romokat elerekeszti, a megmaradt szobákat pedig rendbehozatja, hogy esőtől és széltől védve legyenek a rendtagok. Így ellakhatnak míg a meleg tart. De mi lesz, ha beköszönt a hideg? Vagy házat bérelnek, vagy el kell jönni Nagyszombatból, ha más gondoskodás nem történik.

Az iskolára vonatkozólag azt felelte az érsek, hogy az ügy a városra is tartozik. Vele is kell tárgyalni. Ő pártolólag fogja ajánlani. Azonban így sem sikerült. Még annak az évnek (1567) nagyböjtjén kikötés nélkül ajánlották fel az iskolát a jezsuitáknak, alkotmányuknak megfelelően szabadkezet engedve. Most meg súlyos, nem teljesíthető föltételeket kötnek ki a kanonokok. A többi közt azt, hogy a jezsuiták, mint tanárok, a plébánosnak legyenek alávetve. Maggio erre azt válaszolta: nem illő, hogy a plébánosnak rendeltessenek alá, miután a pápa a püspöki joghatóság alól kivette őket. Azt is kívánták

a kanonokok, hogy a rendtagok mondjanak le minden kiváltságukról és jogukról; kötelezzék magukat arra, hogy sem a pápától, sem a királytól nem eszközölnek ki ezzel ellenkező kedvezményt stb.

Nincs kiút?

A páter provinciális nem fogadta el ezeket a kikötéseket. Elutazása napján fölkereste őt az érsek és a káptalan részéről három kanonok, a város részéről pedig a bíró és a tanácsosok. Amikor elég szerencsés megfogalmazásban újra szőnyegre került az iskola, a város részéről ezt felelték: átengedik az iskolát, de fenntartják maguknak a kegyúri jogot oly módon, hogy fegyelmileg eljárhatnak a tanárokkal szemben, és elvehetik a jezsuitáktól az iskolát, ha úgy látjak, hogy nem jól kormányozzák, és másokra bízhatják azt. Maggio értésükre adta: szívesen elismeri a városi kegyuraságot oly értelemben, hogy a jezsuiták a várost tekintik az iskola alapítójának, és ha a Társaság Nagyszombatot elhagyná, az iskola visszaszáll a városra. Kifejtette azt is, milyen veszedelmes a másik álláspont, és mennyi háborúságra adhat alkalmat. Tegyük fel, — mondta — hogy valakinek begyében vannak a jezsuiták, vagy holmi titkos céljai vannak az iskolával, egyszerűen ráfogja a jezsuitákra, hogy rosszul kormányozzák azt, még ha egészen az előírásnak megfelelően járnak is el, kész a bonyodalom. Maggio kérte őket, készítsék el az iskola átadásáról szóló írást. Majd továbbítja azt Rómába jóváhagyás végett. Rendtársai pedig egyelőre úgy tanítsanak, mint eddig. Ebben valamennyien megegyeztek.

Maggio távozása után Hernáth arról számolt be neki, hogy befolyásos embereknek sikerült ismét mindent feje tetejére állítani: nem érik be a kegyúri joggal, hanem egy egész sereg olyan föltételt szabnak, mely ellenkezik a jezsuita alkotmánnyal. A provinciális erre azt válaszolta a rektornak: mondja meg az illetékeseknek, ha ragaszkodnak a megállapodáshoz, akkor a jezsuiták is teljesítik a vállalt kötelezettséget; ha azonban eltérnek tőle, akkor adják oda az iskolát annak, akinek akarják. Ez azonban nem volt Maggio utolsó szava. Kifejtette, ha megmarad a kollégium, a városi iskolát biztosí-

tani kell számára, különben állandó viszály lesz a két intézet közt. Ámde a mód, ahogy azt a jezsuitákra akarják bízni, nem fogadható el: nem egyesítik az iskolát a kollégiummal, hanem a rendtagokat csak alkalmazzák az iskolában.

Maggio elküldte Rómába azoknak a föltételeknek szövegét, melyek mellett a városi iskolát a jezsuitákra bízzák. Nem azért tette ezt, hogy a páter generális megerősítse, hanem azért, mert kérték erre, és időt akart nyerni rendtársai visszahívására, ha Borja generálisnak is így tetszik.

A papnevelővel kapcsolatban nem tettek nehézséget az említett határozat ellen. Maggio azzal magyarázta ezt, hogy itt Oláh szívügyéről van szó. Nem akarják tehát hiábavaló akadékoskodással a jezsuitákat elriasztani. A provinciális azonban úgy látja, hogy itt is bőven lesz nehézség. Túlságosan beavatkoznak ugyanis mindenbe, és adnak utasításokat. Hol marad akkor a szabadság, melyet az említett határozat megkövetel? Itt lehetne talán még kiutat találni.

Maggio egyáltalán nem volt elragadtatva az érsek feleleteitől. Az adott körülmények közt azonban többet nem érhetett el. Az uralkodó távollétében nem akarta élére állítani a dolgot, és iparkodott elkerülni azt a benyomást, mintha a megpróbáltatások miatt hátrálnának meg a jezsuiták. Pedig Maggionak az volt a meggyőződése, hogy Nagyszombatot föl kell adni. Hogy miért, újra elsorolja Borja generálisnak azokat az okokat, melyeket már ismerünk.

« Ezek miatt az okok miatt — vonja le Maggio a következtetést — azon a véleményen vagyok, hogy oszlassák föl ezt a kollégiumot ». Annyira biztos a maga itéletében, hogy már részletes utasítást kér a feloszlatás módjáról. Maggio korának egyik legkiválóbb tehetsége és kormányzója. Sokat gondolkodhatott és töprenghetett, míg erre a következtetésre jutott. Itt azonban szembetalálta magát Lanoyval, a volt osztrák rendtartományfőnökkel, aki ott állt a kollégium bölcsőjénél, és aki emlékezett még, milyen vágy égett benne és általában a bécsi jezsuitákban, hogy Magyarországra eljussanak. Végre sikerült. És most, hogy ott vannak, takarodót fújjanak? Igaz, nagyok a nehézségek. De valóban akkorák, hogy ne lehessen velük megbirkózni? Talán Hernáth az az ember, aki a kollégium meglékelt hajóját révbe vezetheti...

4. Hernáth halála.

Mintha minden összeesküdött volna a nagyszombati kollégium ellen. Utolsó reménye is szertefoszlott Hernáth halálával. Április 29-én kezdett betegeskedni, és május 9-én megszünt élni. Maggio azt írja, hogy súlyos láz és szúrás gyötörte. Épületes, szent halállal költözött el az élők sorából huszonnyolc éves korában. Most még több joggal mondhatták, amit Kanisius Szent Péter írt róla, amikor Dillingenből távozott: magnum sui desiderium multis hoc loco reliquit — távozásával innen sokak szívét mélyen megsebezte... az, akinek szívét előbb sebezte meg az isteni szeretet. Nem érzelgősség volt ez nála, hanem a mindn pillanatban megmutatkozó isteni akarat előtti meghajlásban megnyílvánuló szeretet, mely épp úgy fogadja el az édeset, mint a keserűt, az örömöt, mint a fájdalmat, a dicsőséget, mint a megvettetést. Míg így akarata egybeforrt az isteni akarattal, nagy harcot vívott magával. Kemény harc volt az, de győzedelmesen vívta meg: akarata az Isten akarata, elgondolása az Isten elgondolása lett. Erre a lelki kiforrottságra világít rá egy levele, melyet Borja Ferencnek írt, mondhatnók így is: melyet szent szentnek írt. Szabad fordításban ízelítőül a következőket nyújtjuk belőle:

Kétség — remény.

« Valóban örülök, és szívből gratulálok magamnak, hogy nincs bennem semmi, amivel kevélykedhetnék. Amit magamban látok, az megalázkodásra késztet, hogy ne értékeljem sokra magamat. Sőt végtelen semmiségemet tekintve, kétségbe eshetnék, de ugyanakkor arra érzek indítást, hogy egyedül Istenbe, a változhatatlan Jóba helyezzem reményemet. Távol álljon tőlem, hogy a fiú apjának hazudjon, vagy alakoskodjon előtte... Krisztus, az igazság napja, az igazság örök fénye, sose oszlassa el bennem a sötétséget, ha belsőmben nem érzem át azt, amit kifelé levélben mondok: faragatlan tuskó vagyok, akit minap Dillingenben doktori címmel ékesítettek föl, s aztán rektornak tettek meg ennek a nagyszombati kollégiumnak igazgatására. Mit mondjak még, nagyon tisztelendő atyám? Nincs most annyi papirosom, mely elegendő volna ahhoz, hogy végtelen sok hibámat, nyomorúságomat és alkalmatlanságo-

mat leírjam, akárhogy is akarnám. Vésse az isteni Szeretet főtisztelendőséged lelkébe azt, amit én most papírra nem vetek. Atyaságod vezekléseire és áldozataira való tekintettel, remélem, megtűri, gondozza és öntözi a mennyei Kertész szőlőjében és kiváltságos kertjében azt a fát, mely annyi ideig rossz és fanyar gyümölcsöt termett nagy bőségben, sajnos, vesztemre és a sötétség fejedelmének dicsőségére. Öntözze ezt a haszontalan fát, hogy végre-valahára jó és bő gyümölcsöt teremjen az örök életre!

Megszégyenülésemre készségesen bevallom hőn szeretett atyámnak, mit érzek az Úrban: az isteni Jóság végtelenül lángoló szeretetéből a Jézustársaság tagja vagyok, áldozópap vagyok. Már majdnem két esztendeje szinte naponta mutatom be Istennek a legtisztább és neki végtelenül kedves áldozatot. A hittudományok doktora vagyok, ha nem is valójában (amint én nem kételkedem benne), de legalább cím szerint. Ennek a kollégiumnak új rektora vagyok. Ennek ellenére mennyit haladtam a lelkiekben? Milyen az életem? Jó példát adok-e másoknak? Épülnek-e rajtam az emberek? Bárcsak magányos könnyek közt az isteni Fölség színe előtt és nem pusztán papiroson, hanem arcomra írva vallanám be naponta bűneimet! Irgalmasság Atyja, aki eltörlöd a gonoszságot, minden pillanatban tekintsd és olvasd az eléd tárt bűneimet, nem azért, hogy bosszút állj, hanem, hogy irgalmazz! Ó Jézusnak mérhetetlen, fölfoghatatlan, az emberi szíveket megolvasztó, mindent elnyelő, mindent lángra gyullasztó szeretete! Te egyetlen igaz élet! Te igazi gazdagság! Te egyetlen, el nem veszíthető és minden vágyat kielégítő kincs! Te az angyalok és emberek örök élete! Hol a te tűznél tüzesebb, csodánál csodálatosabb hatalmad? Miért nem hasad meg a szívem, hogy lángolásodtól eddig még meg sem olvadt? Ahol hiányzol, ott nincs élet. Ahol jelen vagy, ott a mennyország — ahol nem vagy, ott a pokol. Ó jézusi szeretet, minden teremtmény legbámulatosabb szeretete, — az alvilágnál és minden kínjánál hatalmasabb szeretet! Miért nem puhítottad már meg kőszívemet? Ahol lobog, ott a poklot és minden kínját paradicsommá varázsolja; — rendetlen vágyaimat miért nem tisztítottad már meg? Minden alkotásodnál és adományodnál hatalmasabb vagy te; — miért nem igáztad már le bennem teremtményeidet, a tőled elválasztani akaró műveidet? Érzelmeimet, oly hosszú idő óta szám-

kivetésben senyvedő és esendő, látszatjavakért csapongó kívánságaimat miért nem ragadtad már magadhoz? Égre, földre kérlek szent esküvel, tedd meg ezt!

... állandóan a tökéletesebbre...

Ha nyomorúságomat tekintem, nem tudom, szeretett atyám, hová ragadnak indulataim. Egyáltalán nem volt szándékomban előhozakodni ezekkel, és remélem, hogy az Úr nevében legkegyesebb atyám különleges jóságával és bölcseségével megfelelő korlátok közé szorít, ha hibáztam; hadd tanuljak tollamnak parancsolni, ha elfog a hevület. Miért is öntöttem ki szívemet? Azért, jó atyám, hogy megismerve állhatatlanságomat, törékenységemet, tudja, hol mit kezdjen velem. Nehogy esetleg ékes és remekbe faragott kövekkel homokra építsen, hogy aztán... nagy szomorúságára romokba dőlni lásson. Azt mondja: élethivatásunk csak vert bennem mély gyökereket! Isten ments, hogy másképp legyen! Inkább az ördögök legyenek hóhéraim, semhogy Jézus Krisztus kegyelmét elvessem és lábbal tapossam. Mit akarok tehát? Talán nincsenek szent vágyaim? Nem óhajtom-e a lelki haladást? Valóban hazudnék, hálátlan, sőt igazságtalan volnék Istennel szemben, ha letagadnám a nyert adományokat. Rendben van-e így minden? Atyám, csak keresni kell a szent vágyakozások gyümölcsét, és akkor egészen megzavarodom: semmit sem tudok felmutatni, legyen az még oly kicsi, nincs bennem semmi ízes és illatos, ami nem hemzsegne a tökéletlenségektől. Ha akarja, egyetlen szóval megmondom, atyám: attól az időtől kezdve, hogy az isteni Jóság ebbe a Társaságba meghívott, eltökélt szándékkal, állandóan a legtökéletesebbre törekedtem, az eredmény azonban gyászos. És most a megigazulás hófehér ruhájától megfosztva, nem mondom, hogy a lagymatagság, hanem a fagyos hideg szinte elemészt. Igaz, időről időre szent epekedések elhamvasztanak. Olykor szinte egész éjszakákat gondolotaimba merülve ébren töltök. De mire jó mindez? Gyümölcs nélkül itéletemre lesz. Csak gyötrődést okoz: annyi ideje állandóan vajúdni és sohasem szülni! Bocsássa meg nekem a minden jó Alkotója, az isteni Lélek azt a gazságot, hogy gyakran a legragyogóbb meglátásokat megfojtom, és csak korcsokat hozok a világra. És én — röstellem még ki is mondani — nyolc éve

vagyok a Társaságban, két éve, édes Istenem, mint pap naponta misézem, doktori címmel — nem mondhatom, hogy fölékesítettek, hanem megszégyenítettek és új rektora vagyok ennek a kollégiumnak!

Higgye el nagyontisztelendő atya, egyedül az engedelmesség erénye volt elég erős ahhoz, hogy ezek elvállalására ösztönözzön, — mi több, kényszerítsen, hogy csöppet sem ellenkezve, ezeket készségesen magamra vállaljam. Isten, a szívek és vesék vizsgálója, tudja, hogy nem a tiszteletvágy, vagy fényes ivelés, hanem az engedelmesség vezetett. Hogy nyíltan bevalljam, kedvemre volt mindig a szent engedelmesség, de most még inkább. Édes és kellemes nekem az engedelmesség igája. Nem töri fel a nyakamat. Mit is mondok? Énnekem, aki valamennyi testvérem közt a legerőtlenebb vagyok, csak édes, kellemes és hasznos volna az engedelmesség igája? Vagy inkább szükséges? Ha ugyanis magamra tekintek, csak állhatatlanságot és esendőséget, erőtlenséget és nyomoruságot fedezek föl bennem, mégpedig olyan mértékben, hogy szinte kétségbeesem: képes vagyok-e egyáltalán valami jóra? Ha azonban fontolóra veszem, milyen kedves Istennek az engedelmesség erénye, és látom, milyen izmos és hogy csodára képesít..., akkor úgy találom, hogy az engedelmességből végzett munka pihenőm, a velejáró fáradság erőm. Engedelmes embertől eltekintve ki beszélhet győzelemről? Én pedig, a mezítelen, a szegény és nyomorult, milyen más ékességet és minő értékesebb kincset kereshetnék az engedelmességen kívül? Hiszen ez nem terem egymagában: koszorúként körülfogja a többi erény. Ki látott már igazán engedelmes embert, aki nem egyszersmind alázatos és türelmes, szelíd és isteni szeretettel telítve? Belső kapcsolat fűzi ugyanis egybe az engedelmességet és Isten tiszta szeretetét. Sohasem ringattam magam abba a tévedésbe, hogy eljuthatok a tökéletes engedelmességre anélkül, hogy megtanuljam előbb Isten őszinte és tiszta szeretetét. Valóban a lélek egyszerűségében megnyilvánuló tökéletes engedelmesség csak tökéletes szeretetből fakadhat. Ez készteti akaratunkat arra, hogy Istent, az egyedüli és legfőbb Jót átölelje, és mintegy megvakítsa minden más iránt, ami nem Isten. De ugyanakkor Isten akarata az engedelmeskedő akarata, Isten szeme az ő szeme, és semmiképpen sem ért, vagy lát mást, mint az Istent. Lepecsételt könyv az engedelmesség, s

boldog, aki kinyitja, mint a megölt Bárány, aki a Szentírás tanusága szerint olyan nevet kapott, amely különb minden más névnél, mert engedelmes lett a halálig, mégpedig a kereszthalálig. Remélem Isten kegyelméből, hogy az én kezemben az engedelmesség lesz Mózes botja. Segítségével ép bőrrel kelhetek át az élet viharzó tengerén.

Sikerült is neki. Az Úr hamarosan magához vette — emberileg szólva — a nagyszombati kollégium egyetlen reményét. Ki vezesse most a süllyedő hajót?

5. Feloszlatás.

Utolsó rektor.

Amint Maggio hírét vette Hernáth halálának, másnap (május 12) Nagyszombatba sietett. Magával vitte Christoph Strobelt, hogy az elárvult kollégium vezetését rá bízza mindaddig, míg a generális atya másképp nem intézkedik, vagy a kollégiumot föl nem oszlatja. A provinciális reméli, hogy megteszi ezt. Módját is ejthetné annak, hogy Miksa király tetszésével találkozzék.

Sok gond volt eddig a nagyszombati kollégiummal, de hogy Hernáth meghalt, ezek még súlyosabban nehezednek Maggióra. Úgy hallotta, hogy az iskolát és a többi ügyet annyira szívére vette a megboldogult, hogy egészségének sokat ártott vele. Most ezek a gondok szinte egészen az ő nyakába szakadtak. Különösen a papnevelő fekszi meg: nem vesznek tudomást a többször említett határozatról, de nincs is kilátás arra, hogy valamikor megteszik. Szabadkezet nem engednek. Erről hiába beszél nekik. Azt követelik, hogy a papnövendékeknek külön tanáraik legyenek. Egy szóval: azt akarják, hogy a Társaság alkalmazkodjék az ő elgondolásukhoz, tekintet nélkül a rendi alkotmányra. Maggio azonban nem kapható erre. Az érsek engedne is, ha az ügy teljesen tőle függne. Azonban Telegdi és Novák Miklós, akik révén a káptalan gondját viseli az intézetnek, hajthatatlan, a főpásztor pedig túl engedékeny velük szemben. Ha Maggio velük akar tárgyalni, akkor az érsekhez utasítják, ha meg vele kezdi, akkor fordítva, hozzájuk küldi őt anélkül, hogy valamiben is megállapodhatnának.

Ezt látván, a provinciális 1567 május 20-án nyíltan megmondta az érseknek, hogy egyedül vele és senki mással nem kíván tárgyalni. Közölte vele: minthogy a kanonokok semmi megértést nem tanusítanak, legjobb lett volna eredeti elhatározásához ragaszkodnia, és a két rendtársát visszarendelni a papnevelőből. Hadd töltsék be helyüket tetszés szerint! Igy kellett volna eljárnia Maggiónak, mert — amint mondja — nem engedhet meg olyasmit, ami lelkiismeretével ellenkezik. A főpásztor nem tudott erre válaszolni. Csak arra kérte, hogy legyen még türelemmel májusban, mert június elején országgyűlés lesz Pozsonyban. Ott a kanonokok elé terjeszti az ügyet. Ha nem tud velük dűlőre jutni, akkor legjobb belátása szerint járjon el. — Hogy törésre ne vigye az érsekkel, Maggio teljesítette ezt a kérését. A jezsuiták tehát maradtak még rövid ideig, azonban megtiltotta nekik a páter provinciális a tanítást, amit nem lehetett végrehajtani, mert a növendékeket nem engedték a nyilvános iskolába. Visszarendelje Maggio embereit? Attól félt, hogy ezzel elkeseríti azt a főpásztort, akinek sokat köszönhettek a jezsuiták. Maradtak tehát, hogy aztán néhány hét múlva békében megváljanak az intézettől.

Maggio sürgette a páter generális intézkedését. Lelkére beszélt, kövessen el mindent az ottani kollégium megszüntetésére, és siessen, mert — úgymond — a nagyszombati rendtagok elég nyomorúságosan élnek sok vesződséggel és kevés kilátással a nyomorúság megszűnésére.

A király tetszésével.

Az állandó panaszok, a sötét kilátástalanság, a nehézségek az iskola és papnevelő részéről, a rendtagok szenvedései, a folytonos sürgetés nem tévesztették el céljukat. A páter generális hajlandónak mutatkozott a nagyszombati kollégium feloszlatására, de tudni akarta, mit szólna hozzá Miksa király, nem venné-e rossznéven. Ha igen, akkor maradni kell Nagyszombatban, vagy más, alkalmas városba áttenni a kollégiumot, de ebben az esetben anyagilag biztosítani kell boldogulását.

Maggiónak már korábban magánkihallgatást ígért az uralkodó. S bármely pillanatban hivathatja. Akkor majd kipuhatolja a kollégiumra vonatkozó nézetét. Végre május 30-án

magánlakosztályában fogadta olyan barátságosan és szeretetteljesen, amire még gondolni sem mert. Négyszemközt beszéltek. Szóba kerültek azok a rágalmak, melyekkel a jezsuitákat befeketítették nála. A provinciálisnak sikerült azokat teljesen tisztázni. A császár erre nagy szeretettel megelégedését fejezte ki a jezsuitákkal szemben.

Maggio megemlítette a nagyszombati kollégium feloszlatását. Kifejtette előtte azokat az okokat, melyeket a generális atyához írt leveléből már ismerünk. Erre igen kedvesen azt felelte, hogy Magyarországon valóban nagyon rosszul állnak az ügyek, Nagyszombat pedig kis lakosságával nem felel meg a jezsuitáknak, és kevés reményre jogosít, azért nincs kifogása az ellen, hogy elhozzák onnan a rendtársakat, és birodalmának más részén foglalkoztassák őket. Az ellen sem tett kifogást, hogy Maggio erről értesítse a páter generálist.

Már csak egy kívánsága volt a páter provinciálisnak: a nagyszombati kollégium mielőbbi felszámolása. Ehhez kért útbaigazítást Rómából. Szeretné, ha távozásuk mindenkinek épülésére válna, senki se mondhassa: kereskedők módjára megrakott társzekerekkel távoztak.

Az érseket könnyű lesz most már meggyőzni a távozás helyességéről és beleegyezését elnyerni. Mihez is fogjanak a jezsuiták Nagyszombatban? Rendes lelkipásztorkodást nem folytathatnak, mert nincs templomuk. Az iskolát és a papnevelőt, ahol tudnának működni, nem engedik át nekik, illetve csak olyan föltétel mellett, hogy hűtlenek lesznek a rendi törvényekhez.

Becsületére váljék a Társaságnak...

1567 június 21-én Borja generális kifejezte afölötti örömét, hogy megkapták Miksa beleegyezését. Most már hozzálathatnak a nagyszombati kollégium feloszlatásához. Ezt Maggiora bízza. Az ingóságokat (élelmet, fölszerelést) úgy adja el a városban, hogy mondhassák: önzetlenül és becsületesen jártak el a jezsuiták. A befolyt pénzből törlesszék az esetleges adósságot. Ami ezenfölül marad, azt fordítsák jótékony célra. Hogy mi legyen az, döntse el a provinciális atya. Az ingatlanokat: a házat, kertet, javadalmakat illetőleg, tudnia kellene a páter generálisnak, milyen természetűek, hogy határozhasson.

Milyen pénzen szerezték a házat és a kertet? Talán a kollégiumén? Ha mástól kapták a pénzt hozzá, tudni kellene, vajon kizárólag ennek a kollégiumnak vagy a Társaság szabad rendelkezésére adták-e? Vajon a javadalmakat csak az uralkodó jóvoltából vagy szentszéki hozzájárulással bírja-e a kollegium? Ezt azért szükséges tudni, hogy megállapíthassa a páter generális, kell-e most szentszéki engedély ahhoz, hogy az uralkodónak visszaszármaztassák, akinek így több lehetősége nyílnék a bécsi kollégium megsegítésére. A nagyszombati jezsuitákat kivétel nélkül meghagyja Maggiónak, de úgy, hogy a braunsbergi és pultuski kollégiumot figyelmébe ajánlja.

A nagyszombati kollégiumnak szeptemberben a fölloszlatás előtt tizenegy tagja volt. Köztük öt fölszentelt pap, két teológiai doktor Strobel rektor és Seidel, aki azonban a kollégiumon kívül Pozsonyban tartózkodott; két filozófiai doktor (magister): Ziffel és Szántó (Arator). Ez utóbbin kívül magyarhonos még Pálfi, Budisics, Matejov; Bornemissza már nincs ott, elbocsátották a Társaságból. Hárman tanítanak az iskolában. A három segitőtestvér egyike az olasz Pietro kőműves. Valószínűleg a tűzvész után került ide, hogy az épületet némiképp lakhatóvá tegye. Két beteg is van: Pálfi és Budisics, akik egészségüket iparkodnak rendbehozni.

Július 20-án Maggio megküldte Prágából a kért felvilágosítást: a házat saját pénzén vette az érsek, aztán átadta a Jézustársaságnak azzal a kikötéssel, hogy reá száll vissza abban az esetben, ha a Társaság Nagyszombatból távozna. Az egyházi javadalmakat Oláh érsek közbejöttével I. Ferdinánd adományozta. Szentszéki jóváhagyásról nem tud; nem hiszi, hogy ilyesmi történt volna. Nem is történt, bár 1560-ban folytak tárgyalások a Szentszékkel, de abbamaradtak. Így tehát az adományleveleket a javadalmakkal együtt vissza kell adni az uralkodónak. Ha Maggio visszatér Bécsbe, neki fog látni a feloszlatás nehéz munkájának. Az anyagiakat úgy intézi majd, hogy valóban becsületére váljék a Társaságnak, de a bécsi kollégiumnak is legyen valami haszna belőle. Minthogy oly roppant fontosságú ez az intézmény, nagyon is megérdemli, hogy fejlesszék, és anyagi boldogulását biztosítsák. A kertet a kollégium pénzén vették (úgy hiszi, hogy az egyházi javadalmakból, esetleg alamizsnából befolyt pénzen), tehát a kollégium szabadon rendelkezhetik vele. Maggiónak az az ötlete

támadt, hogy ezt az érseknek adják hálából azért a sok adományért és segítségért, amiben a jezsuitákat részesítette, vagy helyeslésével valami jótékony célra fordítják. Lehetne esetleg az uralkodónak átadni, minthogy azon javadalmak gyümölcséből szerezték, amelyeket atyja a kollégiumnak biztosított. A kertre és az egyházi javadalmakra nézve kéri a páter generális utasítását. Hiába várta. A következő levélben Borja már jelentést vár a feloszlatás végrehajtásáról. Megkapta. Maggio külön megköszönte a páter generálisnak, hogy a nagyszombati rendtagokat mind meghagyja neki. Megígéri, hogy lehetőség szerint megsegíti velük az új lengyel, pultuski kollégiumot. — Csak Matejov került oda. A legalsó nyelvtani osztályt bízták rá.

Felszámolás.

Maggio október elsején ezt jelentette Rómába: a nagyszombati kollégium felszámolása megtörtént. Szeptember 15-én az összes rendtagok elhagyták a várost. A házat visszaadtuk az érseknek. Az egész fölszerelést részben a szegények közt osztottuk szét, részint kegyes alapítványnak adtuk. Ugyanúgy tettünk a fennmaradt kevés pénzzel. Tehát valóban középülésre történt minden. Érdekes volt az érsek magatartása. Hangoztatta ugyan, hogy nincs semmi köze az egész ügyhöz; a mi tulajdonunkról lévén itt szó, járjunk el szabadon, legjobb belátásunk szerint, de ugyanakkor egyrészt helytelenítette, hogy nem tartottuk meg magunknak a dolgokat, amikor mi is szegények vagyunk, másrészt meg két fő kanonokot nevezett ki, akiknek felügyelete mellett történt a felszámolás. Engedélyükkel néhány könyvet, oltárdiszt Bécsbe vittünk magunkkal. Két kelyhet a székesegyháznak ajánlottunk fel, de a kanonokok nem fogadták el, erőltették, hogy vigyük csak magunkkal. — Ezzel kapcsolatban azt kérdezi Maggio a páter generálistól: belátása szerint fordíthatja-e ezeket a bécsi kollégium vagy a rendtartomány javára. Úgy véli, hogy a bécsi kollégiumot előnyben kellene részesíteni, mert a nagyszombati mintegy függvénye volt neki, és itt sokkal nagyobb a forgalom, mint másutt. Különben is nincs jelentősebb értékről szó. Mindent egybevetve azt lehet mondani, hogy baráti megértésben, szeretettel és épüléssel bonyolódott le az ügy. Így Maggio.

Az ingóságok szétosztása után a rendtagok elbúcsúztak az érsektől. Eszébe jutott életének sok terve és csalódása. Mintha a mostani volna a legnehezebb valamennyi közt. Hosszú, kemény harc árán letelepítette őket Magyarországon. Szerette és szereti őket. És most távoznak... Könnyek szöknek a szemébe. Élete alkonyán, amikor a protestánsok nap nap után tért hódítanak székvárosában, az ősi hit pedig tűnőfélben van, éppen most hagyják cserben. Meg is mondja nekik, mennyire fáj neki távozásuk. Igaz, sok hiba volt benne: makacsság, szűkmarkúság, nem mindenben értette meg őket. De ez nem is volt könnyű. Miért különültek el annyira, hogy a végén magukra maradtak? Elvárta tőlük, hogy készséges munkatársai lesznek, szinte ellesik, miben lehetnek segítségére. Ezzel szemben azt kellett tapasztalnia, hogy bosszantóan kéretik magukat, kitérnek. Épületes emberek voltak, de kevésbé szolgálatkészek. Eléggé szomjúhozták-e a lelkek üdvét? Általában okos, képzett emberek, de miért nem látták be, hogy az észnél, iskolázottságnál előbbrevaló a hierarchia és a vagyon? Miért az a merev hivatkozás a rendi alkotmányra és előírásokra? Rossz vért szül ez, és ellenállásra ingerel. Idegenek? Elvégre ő is oláh, Verancsics, Draskovics, Dudics püspök dalmát, a káptalanban is annyi az idegen, és mégis boldogulnak. Csak az egy Illicini nem, pedig doktor, nagyon tehetséges, fel is karolta őt, a káptalanban préposti méltóságba emelte. S mégsem boldogult. Éppen tavaly fosztotta meg a bíróság minden méltóságtól és javadalomtól, úgyhogy ma egyszerű, közvitéz a papi rendben. Tragédiája, hogy idegen létére nem élte bele magát a sajátos hazai környezetbe. Enélkül pedig nincs boldogulás. Így látja ezt Verancsics is. Nincs-e ebből valami a jezsuitákban is? Mintha elvárták volna, hogy mások alkalmazkodjanak őhozzájuk. Akárhogy is volt, most már mindegy, különben is az ítélet az Úristen dolga. Ő, az érsek, a maga részéről megáldja őket, hogy másutt jobban boldoguljanak. Szemrehányást is tesz nekik, hogy nem tartották meg maguknak a kollégium ingóságait, különösen pedig a pénzt. Bizonyára nem azért, hogy most kötelességének érzi útiköltségről gondoskodni. Igaz, bőségesen küldött utánuk pénzt, úgyhogy két kocsin utazhattak Bécsbe.

A Társaság és a páter generális nevében Maggio kétszer ajánlotta föl az érseknek a kertet. Nem fogadta el. Csak elő-

vételi jogot kért a legtöbbet ígérők között. Abban állapodtak meg, hogy a kert borhozamát az iskola megújítására fordítják. A kertet magát két káptalani tagra bízták. Utóbb azt írták Maggiónak, hogy eladják. Ő azonban újra kérte levélben az érseket, hogy fogadja el a maga számára, ha azonban nem tenné, engedélyével adják el. Legjobb volna a papnevelőnek kevesebbért, mint drágán valamely tévhitűnek. Árát osszák szét a szegények közt. Maggio száz tallérnál többet nem várt érte, mert elég elhanyagolt állapotban volt. Ha a befolyt pénzt mégis a provinciálisnak küldenék, úgy látja ő, nem volna tanácsos visszautasítani. Csak azt nem tudja, mit tegyen vele. Rómába küldje? Vagy a rendtartomány szükségleteire fordítsa? Még egyre kérne választ. A szétosztás után néhány tallér megmaradt. Csekélység az egész. A provincia szükségleteire, például a felmerülő útiköltségekre fordíthatja-e?

Maggio nap nap után várja, hogy a császárral beszélhessen, és visszaszolgáltathassa neki elődjétől, I. Ferdinándtól kiállított adományleveleket. Miksa, úgy látszik, Liszthy Jánosra, a magyar kancellária titkárára bízta azokat. Az ő révén kerülhettek köpcsényi levéltárába. Minthogy a széplaki apátság előzőleg a nagyszombati iskola tulajdonát képezte, azért Maggio, hogy világiak kezére ne jusson, a lemondáskor felhívta erre az uralkodó figyelmét. Meg is kapta a nagyszombati papnevelő. Ugyancsak neki jutott a kert fele is. A másik részét a nemes Uzsali család egyik nősarja vette meg, aki az igen előkelő Horváth Gáspárhoz ment feleségül. Az ő révén a Horváth család birtokába ment át. A leégett rendházat Telegdi Miklós szerezte meg magának. Saját költségén rendbehozatta és végrendeletileg rokonaira hagyta.

Amint minden családnak, úgy a nagyszombati kollégiumnak is voltak halottai. Egy korabeli jegyzék megörökíti őket, számszerint ötöt. Miután elsorolta nevüket, hozzáfűzi: postea dissolutum est collegium die 15. Sept. 1567. — miután néhány lakóját eltemette a kollégium, maga is sírbaszállt: 1567 szeptember 15-én megszünt létezni.

FORRÁSOK - IRODALOM

I. MAGYARORSZÁG FELÉ.

1. VAN-E MÉG SEGÍTSÉG? — *Olthatatlan szeretettel...*: Antonius Socher S.I., Historia provinciae Austriae S.I. pars prima ab exordio Societatis eiusdem ad annum Christi MDXC (Viennae Austriae. Typis Gregorii Kurtzböck. Anno MDCCXI) 21 21 (= Socher). Csak az első kötet jelent meg nyomtatásban, a második kötet kéziratban maradt fenn Pannonhalmán a Főapáti Központi Könyvtár kézirattárában. * [Lorenzo Maggio S.I.] Historia Collegii S.I. Viennensis ab anno 1550 usque ad annum 1567 (= HCV) 6. Egykorú, eredeti kézirat Pannonhalmán a Főapáti Könyvtár irattárában, jelzete 118 E 5. * Monumenta Historica Societatis Iesu (= MH). Monumenta Ignatiana. Sancti Ignatii de Loyola epistolae et instructiones (Matriti 1906-11. = Epp. Ign.) II 303 IV 186. * MH Vita Ignatii Loiolae et rerum Societatis historia. P. Ioannis Alphonsi de Polanco S.I. I-VI (Matriti 1894-8. = Polanco) II 423. * Jablonkay Gábor S.I., Loyolai Szent Ignác Jézus-Társasága alapítójának élete és működése II (Bp. 1921) 507. * Ladislaus Lukács S.I. — Ladislaus Polgár S.I., Documenta Romana Historiae S.I. in regnis olim Corona Hungarica unitis (= DRH) I 1550-1570 (Romae 1959) 4. — *Partszakadás*: Gustav Schnürer, Kirche und Kultur im Mittelalter III 118-160 365-429. * Joseph Lortz, Geschichte der Kirche in ideengeschichtlicher Betrachtung. Unter Mitwirkung von Fr. X. Seppelt und O. Koch[2] (Münster in Westfalen, 1933) 174-8 180-2 209-32 233-90. * Fr. X. Funk - Bihlmeyer, Kirchengeschichte III[8-9] (Paderborn 1934) 4-106. Rendkívül gazdag irodalommal. * Blanke, Reformation. Die Religion in Geschichte und Gegenwart. IV Bd. (Tübingen 1930) 1769-81. * Hermelink, Protestantismus. Die Religion in Geschichte und Gegenwart IV 1582 600. * Révész Imre, Magyar református egyháztörténet I (Debrecen 1938) 28-42 — *A király*: HCV 1. * G. Bauch, Caspar Ursinus Velius, der Historiograph Ferdinands I. und Erzieher Maximilians II. (Klny. 1885) - F.B. Bucholtz, Geschichte der Regierung Ferdinands I (Wien 1831-36). - G. Loesche, Geschichte der Protestantismus in Österreich (Tübingen 1902. Wien 1921). Idézi ezeket James Brodrick S.I., Petrus Canisius 1521-1597. Aus dem Englischen übersetzt von Dr. Karl Tolch (Wien 1950) I 243-5 261. * Hóman B. - Szekfű Gy., Magyar történet III (Bp. 1935 = Szekfű) 63-6 324-6. — *Loyolai Ignác és társai*: A vonatkozó forrásműveket és irodalmat lásd Iparraguirre S.I., Orientaciones bibliográficas sobre San Ignacio de Loyola (Subsidia ad historiam S.I. 1 [Romae 1957]). * Jesuiten-Lexikon. Kiadta L. Koch, Paderborn 1934. * Archivum Historicum S.I. c. folyóiratban minden évben Bibliographia de historia S.I. található, mely mint klny. is megjelenik. * Brodrick i.m. I 44-50. * Otto Karrer S.I., Der hl. Franz von Borja General der Gesellschaft Jesu 1510-72 (Freiburg im Br. 1921) 74-5. * Georg Schurhammer

S.I., Franz Xaver. Sein Leben und seine Zeit. Bd. I (Freiburg im Br. 1955). * James Brodrick S.I., Saint Francis Xavier. 1506-1552 (Garden City, n. 4. 1957).

2. BÉCSBEN: HCV 6 skk. * Dobronoki, Historia provinciae Austriae. Az Egyetemi Könyvtár Levéltárában levő Hevenessi gyüjtemény I k. 5 skk. (= Dobronoki). * Polanco II 75-566 580 IV 186 * MH Epp. P.P. Paschasii... Jaii etc. 356 374 378-80. * MH Mon. Ign. Ser. I, tom. III 602-5. * Epp. Ign. IV 186. * MH Litterae quadrimestres (= Quadr.) I 111 112 405-8 573 575-6 II 249 III 208-9 IV 130 275 283. * DRH I 3 4. * Calender of State Papers. Foreign series of the Reign of Elizabeth, 1563, 298. Idézi Brodrick i.m. II 155-6. * Otto Braunsberger S.I., Beati Petri Canisii S.I. epistolae et acta I-VIII (Freiburg im Br. 1896-1923 [= Kan.]) I 331-3 359 405-6 422 483 485 503. * Socher 20 skk. * Bernhard Duhr, Geschichte der Jesuiten in Ländern deutscher Zunge I 24 45 sk. 49. * Christoph Genelli S.I., Das Leben des hl. Ignatius von Loyola Stifter der Gesellschaft Jesu (Innsbruck 1848; a második kiadás Viktor Kolbtól, Wien 1894) 325 sk. * Jablonkay i.m. II 146-7 166-70 512 skk. 484 486 488 515-7 528 538. * Braunsberger Ottó S.J., Canisius Szt. Péter életrajza. Németből fordította P. Hörl Gyula S.J. (Bp. 1925) 41-3 46-52 55. * Szentiványi Dezső, A katekizmus története Magyarországon (Bp. 1944) 24-45. * Meszlényi Antal, A Magyar jezsuiták a XVI. században (Szent István-könyvek 92. sz. Bp. 1931) 34 38-9.

II. AZ ESZTERGOMI ÉRSEK.

1. OLÁH MIKLÓS HUMANISTA: Oláh Miklós levelezése (Magyar Történelmi Emlékek I. osztály: Okmánytárak 25. kötet). Közli Ipolyi Arnold (Bp. 1875 [= Oláh lev.]) 4-7 12-3 28-41 55-7 64-5 74-90 94-7 548. * HCV 50. * Kan. I 452-3 483-4 487 495-9 VIII 130 * DRH I 14* * Francisci Forgách de Ghymes, De statu reipublicae Hungaricae Ferdinando, Johanne, Maximiliano ac Johanne secundo principe Transylvaniae Commentarii, quibus accessere nonnulla etiam aliorum principum gesta etc. (Magy. Tört. Emlékek. Írók. XVI k.) Közli Majer Fidél. Bevezette Toldy Ferenc (Pest 1866) Liber XIII. * Duhr i.m. I 55 169. * Szemes József, Oláh Miklós (Esztergom 1936) 5-52. * Sörös Pongrác, Egy fejezet Oláh Miklós életéből. Kath. Szemle 1905 113. * Kollányi Ferenc, Oláh Miklós. Kath. Szemle 1888 16-49. * Braunsberger - Hörl i.m. 57-9. * Péter János, Erasmus. A gyermekek nevelése. A tanulmányok módszere (Paedagógiai Könyvtár III. 1913) 4-25. * Az irodalmat ld. Kosáry Domokos, Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába I 218 219 224-6 227 261 265 270 300 II 213.

2. ÁLLAMFÉRFI. — *Reálpolitikus*: Oláh lev. 310-1. * Egyháztörténelmi Emlékek a magyarországi hitújítás korából. Kiadta Bunyitay Vince, Rapaics Rajmund, Karácsonyi János, Kollányi Ferenc és Lukcsics József. I 395 420 II 71 298 349 III 117 120 314 494 517 555 IV 102 173 301 323 414-5 V 29. * Kollányi, Oláh Miklós 18-20. * Sörös Pongrác, Ötven év Oláh Miklós életéből. Kath. Szemle 1903 328. * Szemes i.m. 4-5. * Szekfű III 11 skk. * Bilkei Ferenc, Debreczentöl Pannonhalmáig (Székesfehérvár 1927) 155 9. — *Politikai ellenfél*: Oláh levelezése ld. Oláh M. mint humanista. * Szemes i.m. * Bilkei i.m. Luther és a törökök, Luther és a pápa c. fejezetek. *

Zsilinszky Mihály, A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a reformációtól kezdve I (Bp. 1880. A Magyarországi Protestáns Egylet kiadványai 18. k.) 42-5 56-8.

3. A LELKI ELMÉLYÜLÉS ÚTJÁN: HCV 50. * Kan. VIII 130. * Szemes i.m. 44-5. * Szekfű III 59-61 280-2. * Sörös, Ötven év Oláh M. életéből 126 128-9. * Jablonkay i.m. II 527 * Braunsberger - Hörl i.m. 57. * Horváth Mihály, Magyarország történelme IV² (Pest 1871) 248-74.

4. A MAGYAR KATOLIKUS EGYHÁZ MEGMENTÉSÉÉRT. — *Az elbukás veszélye*: Szekfű III 181 228-80. * Zoványi Jenő, A Reformáció Magyarországon 1565 ig 225-49. * Kollányi Ferenc, Képek a hazai hitújítás idejéből. Magyar Sion 1891 904-8 909-10. * Révész i.m. 43-150. — *Királyi oltalom*: Zsilinszky i.m. 23-68. * Stromp László, Somogyi Péter naplója. A Magyar Prot. Egyház-történeti Adattár (szerk. Stromp László) II évf. (Bp. 1903) 118-67. * U.o., Somogyi Péter fogsága (Pozsony 1891). * Szemes i.m. 46-7. * Szekfű III 181 228-80. * Karácsonyi János, Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970-től 1900-ig (Nagyvárad 1915) 122-3. * Zoványi i.m. 225-75. * Révész i.m. 319-31. — *A papság reformja*: Carolus Péterffy S.I., S. Concilia ecclesiae romano-catholicae in regno Hungariae II (Posonii MDCCXLII) 7 skk. * Comoedia Balassi Menyhért árultatásáról. XVI. Századbeli Magyar Költők Művei 6.kötet (Bp. 1912) 283. * Beöthy Zsolt, Az első magyar politicai színmű és kora. Századok 1876, 191 skk. 261 skk. * Fraknói Vilmos, Huszár Óvárt, Kassán és Komáromban. 1555-1560. Századok 1876 22-35. * Lányi-Knauz, Magyar egyháztörténelem II (Esztergom 1869) 99-109. * Szemes i.m. 46-7. * Kollányi, Oláh M. 49-57. * Kollányi Ferenc, Az esztergomi érsekség pizétumjoga. Kath. Szemle 1889 521 skk. * Thallóczi Lajos, Csömöri Zay Ferenc 1505-1570 (Bp. 1885) 129-32.

III. TÁRGYALÁSOK A JÉZUSTÁRSASÁG MAGYARORSZÁGI LETELEPÍTÉSÉRŐL.

1. OLÁH TAPOGATÓDZÁSA: — 2. BORNEMISSZA PÁL TERVE: — 3. SZENT IGNÁC HAGYATÉKA: Polanco III 246 IV 20 238 242-3 252-3 265 526 V 11 36 37 235 262 VI 346 370 382. * Kan. I 449 472 476 483 502 509 513 515 536 II 265 276. * Epp. Ign. VI 422 VII 382 VIII 116 402 440-1 IX 610 sk. X 689 sk. XI 108 XII 262. * Epp. Nadal I 272 281-2. * DRH I 23* 24* 2-7. * Duhr I 169 179. * Jablonkay G. S.I., Jézus Társaságának első érintkezései Magyarországgal. Kath. Szemle 1909 822-34. * Szekfű III 58-9 282. Zsilinszky 62-5 89-93. * Zoványi 194-201. * Karácsonyi 125-6. * Horváth M. IV 273-83. * Acsády Ignác, Magyarország három részre való oszlásának története. 1526-608 (Bp. 1897) 333. * Endes Miklós, Erdély három nemzete és négy vallása autonómiájának története (Bp. 1935) 71 137 140 221 233. * Bunyitay Vince, A nagyváradi püspökség története alapításától a jelenkorig I (Nagyvárad 1883) 411 8. * Monay Ferenc, A római magyar gyóntatók (Róma 1956) 59-60.

4. AZ ÚJ GENERÁLIS ATYA: Epp. Lainii I pp. VII-XI XXIV 302. * HCV 30-8. * MH Mon. Ign. series 4. I 454. * Socher 64-6. * Duhr I 92. * Braunsberger — Hörl 63-4 66-7 75. * Jablonkay, Szent Ignác I 193-6 260 II 497 499 666 669. * Hubert Becher, Die Jesuiten. Gestalt und Geschichte des Ordens (München 1951) 102-6.

5. MEGBESZÉLÉSEK A MAGYAR KOLLÉGIUM ÜGYÉBEN. — *Rokonszenv*: Quadr. V 482 865-6 867. * HCV 36 41 47. * DRH I 6-7 8-11 16 21. * Békefi Remig, Oláh Miklós nagyszombati iskolájának szervezete. Századok 1897 893-902. * Horváth Zoltán, A nagyszombati kath. érseki főgymn. története. A gimn. 1894-5 iskolai évi értesítőjében 162-73. * Kollányi Ferenc, Esztergomi kanonokok (Esztergom 1900) 162-3. * Lányi II 106-7. * Olgyay Béla, A nagyszombati tanoda szabályai Oláh Miklóstól. Magyar Sion 1867 208-12 279-82 364-7. * Zoványi 460-5. — *Oláh «eltökélt» szándéka — Két szfinx — Meglepetés Rómában — Komolyan gondolja-e Oláh?*: HCV 40 41 42 54 55. * Epp. Lainii III 685-7 688 IV 32-7 38-9 40-1 91 170. * DRH I 8-11 12-13. * Kan. II 352-7. * Ladislaus Lukács S.I., De origine collegiorum externorum deque controversiis circa paupertatem obortis. 1539-1608. Arch. Hist. S.I. Extractum e vol. XXIX et XXX (1960 et 1961) 53-4 66-8 68-71. — *A török misszió*: HCV 47 48 51. * Dobronoki 13 14. * Magy. Orsz. Lt.: Acta Jes. Tyrn. fasc. 3 n. 24. * Kan. II 392-3 410 424 431. * Epp. Lainii IV 268. * DRH I 13-6 16-22. — *Sürgősen le kell telepíteni...* — *A megértés szellemében*: HCV 59 65 67. * Kan. II 587-8 593 648. * Dobronoki 16 34. * Epp. Lainii IV 594-5 V 18 49. * DRH I 23-24 24-6 26-7 27-9 29-30 31-3 33-5. * Socher 89. * Békefi 893 902. * Merényi L., Oláh Miklós végrendelete. Tört. Tár 1896 143. * Meszlényi 16. * Velics László S.J., Vázlatok a magyar jezsuiták multjából I. füzet 59.

6. MÉG 1560-BAN JÖJJENEK...: Arch. Rom. S.I., *Germ.* 104 ff.160 224 265 295v *Germ.* 110 ff.185-6 *Germ.* 131 f.239r *Germ.* 140 f.170 *Germ.* 142 ff.145r *Germ.*160 ff.195r 257r. * HCV 76. * Epp. Lainii V 18 49-50 194-5 310-1. * Quadr. VII 580. * DRH I 35-6 37-9 45-7 48 49 50 54 55 57-8 59-60 61 62 63 68 74 101 333. * Kan. II 642 646 648 656 662-4 682 710 724 733. * Péterffy II 133-4. * Gyárfás I. Tihamér, Az első magyar jezsuita kollégium. Religio 67 (1908) 568-9. * Merényi 143. * Meszlényi 45.

IV. ZSINATOK.

1. ELŐKÉSZÜLETEK: Péterffy II 34-42 * DRH I 17* * Lányi II 108-9.

2. AZ ELSŐ NAGYSZOMBATI ZSINAT: Péterffy II 43-129. * DRH I 16* 17* 34 35 43. * HCV 67 79. * Vojtech Bucko, Reformé hnutie v arcibiscupstve ostrihomskom do r.1564 (Bratislava 1939) 121-33. * Dictionnaire de théologie catholique XI (1930) 960. * Kollányi, Képek a hazai hitújítás idejéből. Magyar Sion 1891 840-55 899-916. * U.ő., Oláh Miklós 59. * U.ő., Könyvek a XVI és XVII századbeli főpapi hagyatékban. Magyar Könyvszemle 1895 205-18. * Loesche Gy., Adatok a magyarhoni protestantizmusnak Oláh Miklós esztergomi érsektől szenvedett első rendszeres üldöztetése történetéhez. Magyar Prot. Egyháztörténeti Adattár 6 (1907) 1-6. * Zoványi 472-3. * Arch. Vat., *Arm.*64 v.7 f.233.

3. AZ 1561. NAGYSZOMBATI ZSINAT: Péterffy II 130-46. * DRH I 16*-17* 63 68 69 71 73 74 80 96 100-1. * HCV 90 91 92. * Kan. III 12 32. * Epp. Lainii V 553. * Quadr. VII 505-79. * Fraknói V., Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a Római Szentszékkel III (1903) 102-3. * Kollányi F., Zsinati bíróság 1561-ben. Magyar Sion 1895 81-99. * Lányi II 118-9. * Arch. Vat., *Arm.*44 v.10 ff.265v-8 (prius 259v-62). *Registr. Epp. ad Principes* vol. 1 ff.498 501.

4. A NYITRAI ZSINAT: DRH I 16* 23* 83 84 86 87 88 90 91 97. * Kan. III 802. * Epp. Lainii V 643 VI 13. * Quadr. VII 506-7. * Merényi 147.

5. GYÁSZOS VÉG: Ld. Kollányinak fent idézett tanulmányait. * Ludovicus Némethy, Series parochiarum et parochorum archi-dioecesis Strigoniensis ab antiquissimis temporibus usque annum MDCCCXCIV (Strigonii 1894). * Arch. Vat., *Arm.*44 v.10 ff.265v-8. *Epp. ad Principes* vol. 1, ff.498-501. * Arch. Vat., *Nunz. di Germ.* vol. 64 f 134r-v; ed Theiner, Mon. Hist. Poloniae II 605-6. * Arch. Vat., *Nunz. di Germ.* 64 f.163 169; ed. Nuntiaturberichte aus Deutschland: II Abt. I Bd. Nr. 17 18. * Lagomarsini, Epist. Julii Pogiani 2, 130 Note: ex autographo; ed. Nuntiaturb. II.Abt. I.Bd. Nr.20b. * Bucholtz, Geschichte der Regierung Ferdinand des Ersten. Urkunden-Band (Wien 1838) 693-4 694-8. * Arch. Vat., *Miscell. Arm. II.* t.79 f. 269; ed. Nutiaturb. II Abt. IV.Bd. Nr.62 118.

6. TOVÁBBI ZSINATOK: Péterffy i.m. II 146-86. * DRH I 180-1 183 191 195-6 211-3 253 254 259. * Fraknói i.m. III 143-4. * Lányi i.m. II 118-24. * Arch. Vat., *Nunz. di Germ.* 66 ff.113 121r-v 125; ed. Nuntiaturb. II Abt. IV Bd. Nr.11 13. * Arch. Status Viennae, *Hung.;* ed. ib. p.65 4. * Arch. Vat., *Nunz.di Germ.* 4 f.540v.; ed. ib. Nr. 117. * Arch. Vat., *Arm.*44 t.7 f.405. Min. * Milano, Ambrosiana, Registro delle lett. di Biglia; ed. Nuntiaturb. II.Abt. V.Bd. Nr.41. * Arch. Vat., *Secr. Brev.*3 ff. 199v-200v. Minuta.

V. MAGYARORSZÁGON.

1. LETELEPEDÉS — *Alapító levél*: Eredetije: Orsz.Lt., Camera, *Acta Jes.Tyrn.*, fasc.3 n. 6. Regestum: Orsz. Lt., Cancell. *Lib.Reg.III* (1552-75) 718-20. A másolatokra és kiadásokra vonatkozólag: DRH I 63-8. * HCV 79. — *Házvétel*: DRH I 27* 29* 28 32 32 35 38 42 45 48 54 55 57 58 68 74 75 76 79. * Gyárfás i.m. 568-9. * Kollányi Ferenc, Esztergomi kanonokok 171. — *Az első rendtagok*: — *Benyomások*: Arch. Rom. S.I. *Germ.*142 ff.15r 15r-8v 47r-8v 59r-60v 64r-5v 104 109 143 144 241 257r-8v 263r 265 267 300r 315 316r. * HCV 85-6. * DRH I 36 61 63-8 68-9 69-70 70-2 72-7 79-82 264-7. * Kan. III 50-1. * Epp. Lainii V 433-42 553-5 650. * Quadr. VII 508-9 579-81 650. * Dobronoki 18-9. * Nicolaus Olahus, Hungaria-Athila. Ediderunt Colomannus Eperjessy et Ladislaus Juhász (Bibl. Script. Medii Recentisque Aevorum. Bp. 1938) Hungaria 10 20. * Duhr i.m. I 272 skk. * Horváth Z. i.m. 24. * Kazy, Historia universitatis Tyrnaviensis S.I. (Tyrnaviae 1737) 2-7. * Kollányi, Eszt.kan. 164. * Merényi i.m. 143. * Aloysius Zellinger, Pantheon Tyrnaviense (Tyrnaviae 1931) IX: Series chronologica parochorum ecclesiae ad S. Nicolaum Tyrnaviae: 1560-2 Valentinus de Nagy-Komár.

2. ÉPITKEZÉS: DRH I 27* 75 77 81 84-5 87 91 92-3 95 98-9 101 103 126 137 138 180 322 340-1. * Mon.Hist. S.I. Epp. Nadal (= Epp.Nadal) II 498. * Epp. Lainii V 555. * Kan. XI 87[a]. * Takács Sándor, Abstenius Pál püspök végrendelete. Archeológiai Értesitő 1902 207.

3. BENÉPESITÉS: DRH I 101 103 104-5 108-10 125-7 137-9 264-7 268-9. * Arch. Rom S.I. *Germ.* 131 ff.242v 351r. * HCV 36 78 89 99 105. * Kan. II 636 666 III 269. * Epp. Ign. II 128-9. * Quadr. VII 508 581. * Sacchinus, Hist. S.I. III. lib.8 n.200. * Velics i.m. I 58.

VI. A TANITÁS ÉS NEVELÉS SZOLGÁLATÁBAN.

1. A NAGYSZOMBATI VÁROSI ÉRSEKI ISKOLA: DRH I 17* 18* 18 21 75 79 80 81 82 101 102 137. * Franciscus Weiser, Literae authenticae exhibentes origines scholarum Hungariae I (Coloczae 1882) 116-7. * Olgyay i.m. 208-12 279-82 364-7. * Horváth Zoltán i.m. 155 161 170. * Péterffy i.m. II 134-46. * Békefi i.m. 886. 899. * Ipolyi Arnold, A nagyszombati iskola a XVI. században. Kath. Szemle 1 (1887) 29. * Kollányi, Eszt. kan. 152-3 165. * Meszlényi i.m. 71-4.

2. A JEZSUITA ISKOLA. — *Ünnepélyes megnyitás*: DRH I 18* 29* 81 82 104-5 106-7 137 138 264. * Quadr. VII 582. * Kan. III 220. * Arch. Rom. S.I. Austr. 226: Austriae Fundationes coll. III ff. 152 sqq. * HCV 80 99. * Dobronoki 19-20. * Socher I 90-1. * Velics i.m. I 59-60. * Kollányi i.m. 152-5 172. * Horváth Z. i.m. 17. * Stephanus Katona, Hist. crit. Regum Hungariae stirpis Austriacae XXIII (Budae 1799) 452. * Jablonkay i.m. II 258-9. — *Kezdődik a tanítás*: DRH I 111-2 125-7 137-9 264-7. * Epp. Ign. II 264 IV 10. * Jablonkay i.m. II 264. * Duhr i.m. I 241-6. * Velics i.m. I 61-2. — *Új vezetés — Rossz szomszéd — Elnéptelenedés* — DRH I 19* 29* 30* 125-7 137-9 143-6 148 162-3 173-5 178-81 182 187 208 211-3 221 222 223-5 226 235 242 243-4 245 246 247 249 262-3 264-7 268-9 290 297 302 306 307 311 313 314 317 320-1 368. * Arch. Rom. S.I., *Austr.* 122 f. 13v. * Arch. Rom. S.I., *Germ.* 131 f.211r. * HCV 195 159 165. * Kan. III 522-3 547. * Epp. Nadal III. * Ladislaus Lukács S.I., De prima Societatis Ratione studiorum a sancto Francisco Borgia praeposito generali constituta (1565-1569). Arch. Hist. S.I. Extractum e vol. XXVI (1957) 214-5. * Kollányi, Eszt.kan. 160 169 171 172. * Both Ferenc, Telegdi Miklós élete és művei 25-9. * Zellinger i.m. IX. * Litt. ann. 1567. Evora, Bibl. publ., *Jesuitas* C VIII 2-4. * ARSI Germ. 131 f.352v n. 24.

3. A NAGYSZOMBATI PAPNEVELŐ: DRH I 20* 246-7 253-4 255 259 261 287 289-91 301 307 313-4 317 321 323 326-7 330 333. * Conc. trid. sess.23 cap. 18 de reform. * Péterffy i.m. II 184-6. * Az első magyarországi papnövelde. Új Magyar Sion 1872 801-9 * Lányi i.m. II 147-8. * Litt.ann. 1567 i.h. * Karrer i.m. 242-5. * Bibl. Vat., *Vat. lat.* 9523 f.243r v. * Nuntiaturb II.Abt. IV.Bd. p. 427.

VII. FÖLDI JAVAK.

1. ALAPITVÁNY: Orsz. Lt. Camera, *Acta Jes. Tyrn.*, fasc. 3 nn. 1 2 3 4; fasc.4 nn. 25. — Cancell.Lib.Reg.1552-1575. III n.1057 ff.787-8. * DRH I 48 57 68 76 83 112-4 115-7 117-9 126 128 141 149 157 180 182 184-5 186 191-2 200 236 239-41 242 291 297. * Arch. Prov.Germ.S.I., *Canisiana, tom.* 11 87. * Kan. III 572-3. * Dobronoki i.m. 22. * Katona i.m. 770-5. * Merényi Lajos, Oláh Miklós végrendelete. Tört.Tár 1896 136-59. Kiegészítőleg lásd Orsz.Lt., Camera, *Acta Jes. Tyrn.*, fasc. 3 n. 4. * Szekfű III 235.

2. A SZÉPLAKI JOBBÁGYOK. — *« Könnyezve kiáltanak Istenhez... »*: DRH I 121-4 126 129 * Fuxhoffer i.m. I 250. — *Vitoria Kassán — Kollégium Kassán.*

3. KIÁLTÓ SZEGÉNYSÉG: Orsz.Lt., Camera, *Acta Jes. Tyrn.*, fasc. 3 nn. 8 9. Camera, *Coll. Eccl.* 1527-1652. I 73-4. Cancell., *Lib. Reg.* 1552-1575. III

820 * Bp. Egyet.Kt., *Coll. Hevenesiana* LXXX 307-8. * HCV 108. * DRH I 21* 23* 32* 33* 126 133 134 136 137 138 139-43 146-7 148 150 152-3 154 155 157 159 161 181 183 184-6 187 188 195 198-9 214-6 217 225-8 233 234 239-41 242 244 245 249 259 297-8 304-5. * Kan. III 390 415-7 IV 117 738 753-4. * ARSI *Germ.* 139 ff. 308r-9r 310r-v 311r. * Dobronoki i.m. 23 24. * Szimonedesz Lajos, Kassa és környéke vallásos helyzete az 1550-es években. Egyháztörténet 1943 161-88. * Bártfai Szabó László, Ghymesi Forgách Ferenc (1535-1577) Magyar Tört.Életrajzok. XX.évf. 1-2 füzet (Bp. 1904) 102. * Horváth Mihály i.m. IV 316 319 29 331-2. * Szekfű III 352. * Thallóczi i.m. 125 skk.

VIII. SÖTÉT FELLEGEK: Kan. III 444. * Epp. Lainii V 526. * DRH I 157 168-9 369.

1. Harc a hivatásért: HCV 85 86 92 100-2 104 105 108. * Kan. III 369. * Socher 101-2.

2. Pestis: HCV 99 100 104-5 110-18. * DRH I 29* 125-6 130 131-2 138 139 152 157 158 163 164 167 168 169 170 171 173 176 192 208 224 265 368 369. * Epp. Lainii VI 404. * Epp. Nadal II 621-3. * Kan. III 539. * Socher 104. * Duhr I 510-2 585. * Brodrick II 212.

3. Kegyvesztve. — *Többé nem a jexsuiták atyja...*: Kan. IV 8 235 244 256 309 450 467-8 470 482 487 520 612 973. * HCV 66 98-9 118-9. * Epp. Nadal II 498. * Socher 105-17. * Forgách 248-9. * Fraknói, Magyarország egyházi és politikai összeköttetései III 143-4. * Lányi II 115 skk. * Jablonkay, Szt. Ingnác I 71-2. — *A kiismerhetetlen Miksa*: HCV 123. * Kan. I 480. * Polanco IV 241. * Bibl. Univ. Cracov., cod. 63 f. 221. * Holtzmann, Kaiser Maximilian II. bis zu seiner Thronbesteigung (Berlin 1903) 18 skk. 232-3. Maurenbrecher Historische Zeitschrift. Bd. 32 (1874) 211 skk. (Idézi Brodrick I 299-315). — *A jezsuiták leplezetlen fő ellensége*: Holtzmann i.m. II 234 235 248 (ld. Brodrick i.h.). — *Miksa kitagadva...*: Kan. I 524-5 604. * Gindely, Fontes rerum austriacarum 19.k. 2.rész.(Bécs 1859) 176 Holtzmann i.m. II 316 (idézi Brodrick i.h.). * Braunsberger-Hörl i.m. 56. — *Leszámolás*: HCV 123 124 125. * Kan. IV 739. * DRH I 138-9. * Dobronoki 22. * Socher 153. * Brodrick II 277-8.

IX. A KOLLÉGIUM FŐ IRÁNYÍTÓI.

1. Juan de vitoria: Kan. II 737 III p.XXIX 30-3 205 214 218-9 220 225 247-8 251-2 253 254 262-3 266-7 303 416 425 430-1 439 762-72 818 IV 490 818. * DRH I 23* 24* 107 110 111 120 122 126 156. * Quadr.V 921 VII 284 504 509. * HCV 31 38 40 47-8 52 54 57 64-5 75 79 91 96 100 104. * Brodrick I 429-42.

2. Jerónimo nadal. — *Kommisszárius*: Epp. Nadal I pp.VI-XII, II 19 * HCV 24. * Dobronoki 10. * Ribadeneira, Historia de la Asistencia de España I. II. c.I (Idézi Astráin S.I., Historia de la Comp. de Jesús en la Asistencia de España I 390) * Jablonkay II 445. * Brodrick I 155. — *A Jézustársaság alkotmánya*: Formula Inst. III. Gyula pápa 1550 júl. 21-én kelt «Exposcit debitum» kezdetű bullája. * Mon-Ign. Ser.3: Constitutiones S.I., tom.-I: Monumenta Constitutionum prae-

via (1934 I-CCLXXII + 1-460). Tom. II: Textus hisp. (1936 I-CCLXX + 1-826). Tom. III: Textus latinus (1938 I-CLXX + 1-368). * Mon. Ign. Ser. IV I 73 sk 392. * Ribadeneira, De ratione Instituti S.I. (Romae 1864) 47. * Scholia P.Natalis 135 skk. * U.ő., Dichos y hechos (Mon. Ign. Ser. IV tom.I) 397 437 440 443 754. * Memoriale P. Consalvii (Mon. Ign. Ser.IV tom.I) 232. * HCV 24. * Kan. I 175 246 sk. * Polanco I 211. * Epp.Nadal II 40 III 373 789 sk. * Dobronoki 10. * Socher 55. * Melchior Canus, De locis theologicis, c. 4. pll. * Soto, De iustitia et iure, l.10 c.5 a.3. * Astráin i.m. I 225-6. * Anton Huonder S.I., Der hl. Ignatius und der Missionsberuf der Gesellschaft Jesu (Aachen 1922) 46 skk. * U.ő., Ignatius von Loyola. Beiträge zu seinem Charakterbild. Herausgegeben von B.Wilhelm S.J. (Köln 1932) 75 85. * Jablonkay II 65 381-400 427. — *Az Osztrák Rendtartomány*: DRH I 24* 148-9 184 5 266. * Kan. III 367-9 768-70 820-1 IV 281 520-1 1040. * Epp.Nadal I p.IX-X, II 287-8 290 303 4 497 IV 278-83. * HCV 102-3 105 108 110 118-9 121-2. — *Nagyszombatban*: DRH I 16* 24* 26* 2-3 20 48 117 118 124 133 135 136 141 143-7 148-9 150 152 153 158 178-81 183 184-6. * Constit. p.IV prooem., c.7 nn.2 3 c.8 n.2 c.13 n.5 F c.16 nn.3 4 c.17. * Epp.Ign. 1818 1899 n.3 2188 2226 2227 2253 2256 2431 2975 nn 3 6 3165 3673 4843 6099 6306 6351 6565. * Polanco II 579-80. * Epp.Nadal II 498-9. * HCV 106 108 110. * Jablonkay i.m. II 37-8. — *Augsburgban*: DRH I 25* 11 246 251 254 255 256 258 261 271-2. * Epp. Nadal III 1-2 3-9 753-4. * Socher i.m. I 131. * Brodrick, Canisius II 322-32. — *Nadal - Hernáth*: *Kan.* IV 8 277 458-9 496 520 701 712 736 V 84 103 108-9 111 144 166-7 276 277 286-7 303 451 590 594 770 836-7 838 883. * DRH I 9 11 162 182 183 187 188 240 241 246 251 252 253 256 257 258 261 262 271-2 368. * Epp.Nadal II 268 269 280 459 III 9 13 175 196 259. * Epp.Lainez VII 46 57. * Arch.Rom. S.I., *Austr.* 122 f.lr. * HCV 40 41. * Dobronoki i.m. 51. * Gyenis András, Hittel és tudással 12-7. — *Újra hazánkban*: DRH I 262 263 264 268 269 275 287 288 290 296-7 300-3. * Epp.Nadal III 198 207-8 213 236 247 255-7 258-9 260 763 765 IV 289 295. * HCV 156 157 159.

X. RENDI ÉLET.

1. Legfelsőbb változás. — *Lainez halála*: HCV 127. * Kan.V 5. * Becher 102-8. — *Borja Szt. Ferenc*: Const. P.8 c.4 A. * Kan. IV 786 787. * MH Borg. IV 1. * HCV 127 130. * DRH I 242-3 244. * Karrer i.m. 206 skk.

2. Lelkiség. — 3. demográfiai mozgalom: Exam.IV 25. Const. p. III. c.1 n.11. * Const. p.6 c.2, 13 14 15 16; Decl. I K. * Inst. S.I. II, Congr.1 decr.98, Congr.2 decr. 29. * DRH I 26*-7* 104 105 109 110 125 128 137 144 145 149 150 151 162-3 173-4 179 189-90 191-2 199-200 201-2 203 208 213 220-2 224 225 229-30 234-5 237 238 243-4 256 258 260 286-7 288 291 293 369. * Epp.Ign.IV 494. * Epp.Nadal IV 274 413 556. * HCV 65 80-1 106 114 136 147 150 152 154 156-7. * Arch. Rom. S.I., *Austr. Fund. III* 152 skk. * Kan. III 217-21 V 296-7 849-50. Arch. Rom.S.I., *Germ.* 145 f.207r. * Duhr I 246 267-9 570. * Josephus De Guibert S.I., La spiritualité de la Compagnie de Jésus (Roma 1953) 98-101 110-20 156-70 180-4 208-18 552. * Wulf, Ignatius von Loyola (Nürnberg 1956) 10-1 15-54 111-50 153-82 185-221. * Becher 112-4. * Kollányi, Könyvek a VI. és XVII. századbeli főpapi hagyatékban 210. * Csortosi János, Adalék Oláh Miklós könyvtárához. Magyar Könyvszemle 1883 61-6. * Karrer i.m. 249-74.

4. Csatlakozás a jézustársasághoz: DRH I 11 168 221 268-86 298-9 335-7 368-75. * HCV 15 48. * Kan. I 414 II 306 IV 467. * Dobronoki 17 50. * Epp. Lainii III 660. * Magyarok, akik Rómában léptek a jezsuita rendbe 1556-64 között. JTÉ 1942 478. * Gyenis András S.J., Ki volt az első magyar jezsuita? Hittel és tudással (Bp. 1942) 12-7.

5. Kiválás: DRH I 146 149 160-1 162-3 165 173 195 202 203 207-8 210 222 266 268 277-8 336 368 369 372-3. * Epp.Nadal III 6 IV 335 535. * Kan. I 473 III 133 247 253 270. * HCV 10 21. * Arch.Rom.S.I., *Austr.*122 f.2v. * Arch.Rom.S.I., *Germ.*131 f.253r. * Dobronoki 10. * Instit.S.I., Congr. 2 decr. 14. * Duhr I 525-6 535. * Karrer i.m. 227 skk. 245.

6. Emberi gyöngeségek: DRH I 49 189 199 200 201 223 225 237 238 240 241 256 258 337.

XI. Az első rektor portréja: DRH I 21* 60 70 77 85 105-6 213-4 219 244 245 246 248 249 250 301 302 307-8 309 310-1 312 313 318 321-2 324 327 328 329 330 335 342-3 344 345 346 347 348 350-1 352-4 354-60 361 362 363-4 365 376. * Epp.Nadal II 567-8 III 258 259 403-4. * Dobronoki 20. * Kan. II 353 728 III 51. * HCV 78 83 85 158. * Epp.Lainez V 433-42. * Socher 102 103. * Carolus Rimely, Capitulum insignis ecclesiae collegatae Posoniensis ad S. Martinum ep. olim SS. Salvatorem (Instar manuscripti. Posonii 1880) 264.

XII. LELKIPÁSZTORKODÁS: DRH I 17 38-9 159 197 221 251 275 297 314 366.

1. Német szónokok. — *Johann Seidel*: DRH I 31 * 75 79 80-1 95 98 101 125-6 128 138-9. * Dobronoki 21-2. Socher 102-3. * Merényi L., Oláh Miklós végrendelete. Tört.Tár 1896 140. — *Adam Höller*: DRH I 31* 120 121 125 128 129 139 145 149 150 265 267. * Kan. II 596 643-4 659. * Dobronoki 22 36. * Socher 156-60. * Meszlényi i.m. 65. — *Johann Aschermann*: DRH I 31* 147 151 152 153 154 157 158 159 179 181 182 189 195 197 205-6 209 210 219 227 229 231. * HCV 126. * Péterffy II 157-82. * Stephanus Katona, Historia critica XXIV (Budae 1799) 15. — *Újra Seidel*: DRH I 182 183 197 199 201 209 210 213 217 218 219 227 228 229 231 232 236 237 245 290. * HCV 126. * Duhr I 798-820. * Kollányi, Eszt. kan. 160. — *Sammarayer - Ziffel*: DRH I 31* 9 10 205 206 223 225 237 240 245 247-8 249 251 259 263 265 267 269 286 288 290 302 335. * Arch.Rom.S.I., *Germ.* 131 ff. 202 203r n.12 14 242v n.10 351v. * HCV 125. * Evora, Bibl.publ., *Jesuitas* C VIII 2-4.

2. A papság szolgálatában: DRH I 16* 23* 31* 77 106 180 183 187 188 195-6 209 211-2 236 251.

3. A hivek érdekében: DRH I 31* 81 95 98 101 102 125-6 127 138 145 146 179 180 182 191 199 200 202 203 205 206 221 236 237-8 247 249 251 259 263 287 288 297 301 302 305. * Kan. I 771-2 IV 176. * Duhr I 697-8. * Alfons Huber, Geschichte Österreichs IV (Gotha 1892) 105. * Bibl.Vat., *Vat.lat.*5408 ff.195-6. Autogr.

XIII. SZOMORÚ VÉG ...

1. Magyar rektor. — *Az általános gyűlés előtt*: DRH I 33* 231 232 239-41 243 322. * HCV 129-30. * Instit.S.I. II 196. — *Pérez leváltása*:

DRH I 26* 31* 257 258 261-2 287 288 290 293-9 301-2 313 314. * Epp. Nadal III 260 281. * HCV 158. * Ipolyi Arnold, A nagyszombati iskola a XVI. században. Kath.Szemle 1887 39. — *Sürgős feladatok*: DRH I 281 297 303 304 313 335 336-7 369 370. * HCV 165.

2. A VÉGZET FELÉ ... — *Maggio tárgyaljon Oláh érsekkel*: DRH I 301-2 304-6. — *Vesztett háború*: B. Szabó László, Ghymesi Forgách Ferenc 1535-1577 (Magyar Tört. Életrajzok. XX.évf. 1-2 füzet) 94-107. — *Huzavona*: DRH I 306 307 309 310. * HCV 161 162 163. * Arch.Vat., *Nunz.di Germ.*66 f.307v. — *Lángokban a kollégium*: DRH I 308 313 314-5 318-9. * HCV 165. * Litt.ann. 1567. i.h.

3. EMLÉKIRAT. — *Négy pont - Négy felelet*: DRH I 315 316-17 320 322-3. * Instit S.I. II 198. * Dobronoki 40. * Horváth M., Magyarország történelme IV 330-1. — *Nincs kiút?*: DRH I 320-1 323 325-6.

4. HERNÁTH HALÁLA: DRH I 294-6 325. * Kan. V 287.

5. FELOSZLATÁS. — *Utolsó rektor*: DRH I 325-7. * Litt.ann. 1567. i.h. — *A király tetszésével*: DRH I 327 331 333. — *Becsületére váljék a Társaságnak ...*: DRH I 331-3 334 335-7. * HCV 166. * Gyárfás 569. * Litt.ann.1567. i.h. — *Felszámolás*: DRH I 338-41. * Arch.Rom.S.I., *Austr.* 122 f.34v * Dobronoki 30-1. * Dümmerth Dezső, A budapesti Egyetemi Könyvtár gyűjteményének keletkezése. 1561-1635 (Magyar Könyvszemle 1963) 46-9. * Arch.Vat., *Principi* 27 f.311r-v 319r-v 320r-v.